

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

İBN A‘SEM el-KÛFÎ’NİN KİTÂBÜ’L-FÛTÛH’UNDA
HZ. OSMAN DÖNEMİ İÇ KARIŞIKLIKLARI

BEYTULLAH PALAZOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ.DR. ALİ DADAN

KONYA-2023

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Beytullah PALAZOĞLU		
	Numarası	18811001071		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı/İslam Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Osman Dönemi İç Karışıklıkları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Beytullah PALAZOĞLU

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Beytullah PALAZOĞLU		
	Numarası	18811001071		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı/İslam Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali Dadan		
Tezin Adı	İBN A'SEM el-KÜFÎ'NİN KİTÂBÜ'L-FÜTÛH'UNDA HZ. OSMAN DÖNEMİ İÇ KARIŞIKLIKLARI			

İbn A'sem el-Küfî'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Osman Dönemi İç Karışıklıkları” isimli bu tezde Hz. Osman’ın hilafet dönemi Kitâbü'l-Fütûh ana kaynağı ekseninde rivayetler gruplandırılarak aktarılmıştır. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından aktarılan rivayet grupları ile Kitâbü'l-Fütûh’tan aktarılan rivayetler mukayese edilerek ortak ve farklı yönler tespit edilmiştir. Yer yer değerlendirmeler zikredilmiştir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konu, kapsam, amaç, yöntem, kaynakları ve İbn A'sem el-Küfî'nin hayatı ve eseri hakkında bilgiler zikredilmiştir. Birinci bölümde, Kitâbü'l-Fütûh'ta Hz. Ömer'in şûra üyeleri ile ilgili görüşleri ve Câselik ile diyalogu, Hz. Ömer'in şûrayı tayini ve Hz. Osman'ın halife seçilmesi ele alınmıştır. İkinci bölümde Kitâbü'l-Fütûh'ta Hz. Osman dönemi iç karışıklıkları kaydedilmiştir. Üçüncü bölümde Kitâbü'l-Fütûh'ta Hz. Osman'ın muhasara edilmesi, öldürülmesi ve defnedilmesi zikredilmiştir.

İbn A'sem'in Kitâbü'l-Fütûh'unda rivayet aktarımında bulunurken şîî düşünceye göre bir yol izlediği tespit edilmiştir. Hz. Osman döneminde olaylara ve şahıslara şîî algı ile motiflerde bulunduğu gözlemlenmiştir. Kitâbü'l-Fütûh'ta, şîî düşünceye hedef olan birey veya kitlelerin yerilmekten geri kalınmadığı açıkça müşahede edilmiştir. Özelde Hz. Osman'ın ve yönetim kadrolarının genelde Ümeyyeoğulları'nın ve yönetim ile arası iyi olanların haksız olduğunun vurgulanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir. Hz. Osman ve akrabalarına karşı başta sahabenin önde gelenleri olmak üzere halkın muhalif olduğu algısı üzerinde durulduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn A'sem, Kitâbü'l-Fütûh, Hz. Osman, Şîî, Algı

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Beytullah PALAZOĞLU		
	Student Number	18811001071		
	Department	Islamic History and Arts / Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Associate Professor Ali Dadan		
Title of the Thesis/Dissertation	Internal Turmoil in the Period of Caliph Uthman in Kitab al-Futuh by ibn A'sem al-Kufi			

In this thesis, titled "The Period of Uthman in Kitab al-Futuh by Ibn A'sem al-Kufi," the period of Uthman's caliphate is narrated by organizing the narrations based on the main source, Kitab al-Futuh. The narration groups from other Islamic history sources are compared with the narrations from Kitab al-Futuh, and the commonalities and differences are identified. Evaluations are mentioned throughout the study.

The thesis consists of an introduction and three chapters. The introduction provides information about the subject, scope, purpose, methodology, sources, and details about Ibn A'sem al-Kufi's life and work. The first chapter discusses Caliph Umar's views on the members of the shura, his dialogue with Jāsalik, the appointment of the shura, and the election of Caliph Uthman as the caliph, as documented in Kitab al-Futuh. The second chapter focuses on the internal disturbances during the period of Caliph Uthman, as recorded in Kitab al-Futuh. The third chapter covers the siege, assassination, and burial of Caliph Uthman, as described in Kitab al-Futuh.

It has been observed that Ibn A'sem followed a Shi'i approach in narrating the events in Kitab al-Futuh. The author's usage of Shi'i perception and motifs in portraying the events and individuals during the reign of Caliph Uthman is evident. Criticism is not spared for individuals or groups targeted by Shi'ite thought. In particular, there is an emphasis on portraying Caliph Uthman, the administrative cadres in general, the Umayyads, and those who had a good relationship with the administration as being in the wrong. The thesis also highlights the perception that the people, especially the leaders of the Companions, were opposed to Hz. Osman and his relatives.

Keywords: Ibn A'sem, Kitab al-Futuh, Caliph Uthman, Shiite, Perception

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	1
3. İBN A'SEM EL-KÜFÎ'NİN HAYATI VE KİTÂBÜ'L-FÛTÛH ADLI ESERİ.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-FÛTÛH'TA HZ. ÖMER'İN ŞÛRAYI TAYİNİ VE HZ.OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ	9
1.1. HZ. ÖMER'İN ŞÛRA ÜYELERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ VE CASELİK İLE DİYALOĞU	9
1.2.HZ. ÖMER'İN ŞÛRA'YI TAYİNİ.....	16
1.3.HZ. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ.....	23

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-FÛTÛH'TA HZ. OSMAN DÖNEMİ İÇ KARIŞIKLIKLAR.....	41
2.1. HALKIN HZ. OSMAN HAKKINDA KONUŞMAYA BAŞLAMASI	41
2.2. AMMÂR B. YASİR'İN DÖVÜLMESİ.....	50
2.3. HZ. OSMAN İLE EBÛ ZER ARASINDA GEÇENLER	57
2.4. EBÛZER'İN REBEZE'DE VEFAT ETMESİ VE HZ. OSMAN'IN SAHABE İLE TARTIŞMASI	65
2.5. HZ. OSMAN VE KÛFELİLER	74
2.5.1. <i>Velid b. Ukbe ve Kûfeliler Arasında Geçenler</i>	74
2.5.2. <i>Osman'ın Saîd b. el-Âs'ı Kûfe'ye Vali Tayin Etmesi</i>	77
2.5.3. <i>Eşter ve Beraberindekiler'in Kûfe'den Ayrılması</i>	85
2.5.4. <i>HZ. Osman'ın Valileri Toplantıya Çağırması</i>	91
2.5.5. <i>Kûfeliler'in Hz. Osman'a Mektup Göndermesi ve Ka'b b. Ubeyde en-Nehdî Olayı</i>	100
2.5.6. <i>Kûfeliler'in Elçisi Anzî ve Hz. Osman'ın Yanına Gelmesi</i>	103
2.5.7. <i>Sahâbe'nin İleri Gelenlerinin Hz. Osman'a Sitemi</i>	104
2.5.8. <i>Eşter'in Kûfe'de Hz. Osman'a Karşı Ayaklanması ve Aralarında Geçenler</i>	112
2.5.9. <i>HZ. Osman'ın Kûfelilere Mektubu</i>	120

2.6. HZ. OSMAN VE MISIRLILAR.....	123
2.6.1. Mısırlar'ın Medine'ye Gelişi ve Valilerini Şikâyet Etmeleri ve Hz. Osman'a İthamları	123
2.6.2. Hz. Osman'ın Mektubunu Öğrenenler'in Medine'ye Gelişi ve Hz. Osman'a Yapılan İthamlar	129
2.6.3. Hz. Osman'ın Medine'ye Gelen İsyancılara Sahabîleri Göndermesi	136
2.6.4. Mektup Meselesi ve Mısırlılar'ın Medine'ye Dönüşü	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-FÜTÛH'TA HZ. OSMAN'IN MUHASARA EDİLMESİ, ÖLDÜRÜLMESİ VE DEFNEDİLMESİ	161
3.1. HZ. OSMAN'IN VALİLERİNİ YARDIMA ÇAĞIRMASI	161
3.2. HZ. OSMAN'IN KALPLERİ KENDİNE ÇEKMEYE ÇALIŞMASI	167
3.3. HZ. OSMAN'IN MUHASARA EDİLMESİ KARŞISINDA HZ. AİŞENİN TUTUMU	172
3.4. HZ. OSMAN'A KENDİNİ KORUMASI HUSUSUNDA SUNULAN GÖRÜŞLER	175
3.5. HZ. OSMAN RAHMETULLAHI ALEYH'İN ÖLDÜRÜLMESİ.....	177
3.6. HZ. OSMAN'IN DEFNEDİLMESİ	191
SONUÇ.....	195
BİBLİYOGRAFYA	199

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin, İbn
bt.	: Bint
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Ekev	: Erzincan Kültür Eğitim Vakfı
Hız.	: Hazreti
KSÜ	: Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi
NEÜ	: Necmettin Erbakan Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radıyallahu Anh
r. anha	: Radıyallahu Anha
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkîk Eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖNSÖZ

Hz. Ömer (r.a.) hançerlenerek yaralandıktan sonra en üst seviyede güvendiği altı kişiye, İslâm'ın müslümanların uhdesine bıraktığı hilafet meselesini bir başka ifadeyle halife seçim işini emanet etmişti. Şûra üyeleri herhangi bir fitneye mahal vermeden müslümanların gözetiminde gizli kamuoyu yoklaması neticesinde halka açık olarak Hz. Osman'ı halife seçmişti. Fetihler neticesinde geniş topraklara yayılan ve iki otoriter lider sonrası İslâm devletinin başına geçen Hz. Osman (r.a.) işaret edeceğimiz fikirden uzak olarak halisane ve masumane manevi değerlerden beslenerek asabiyet ve sıla-ı rahim arasında kısıkaça kalan bir yönetimin temellerinin inşasını başlatmıştı. Hz. Osman'ın (s.a.v.) hilafetinin ilk altı yıllık döneminde fetih politikaları devam etmişti. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ilk iki halife dönemindeki ahiretten yana olan manevi muharrik gücün yerini fetihlerin getirisi olan maddiyatla dünyevileşmenin Hz. Ömer dönemine nisbetle artış göstermesi, İslâm devletinin geniş topraklara yayılması bununla birlikte fetihlerin durması, müslümanların meşguliyetten uzak kalıp daha önce içselleştirdikleri bir başka ifade ile bastırmak durumunda kaldıkları fikir veya düşünceler bireysel ya da toplumsal sapmalar günyüzüne çıkmaya başlamıştı. Bununla birlikte ekonomik istikrarsızlık, emniyet sisteminin sürdürülebilir bir hal alamaması, gizli yapılanmaların varlığı, bireysel fikirlerin ictimai bir yapılanmaya dönüşmesi, ferdi hareketlerin kitlesel hale gelmesi, ifade hürriyetinin her bir müslüman bireyde kendine yer edinmesi, sosyolojik ve kültürel değişmeler, alt kademe yöneticilerin halkın nabzını tutamaması, arz-talep ilişkisinin dengelenememesi, halkın ve altkademe yöneticilerin siyasi istikrarsızlığa mahal verecek söylemleri, din adına aşırı söylemlerin olması, her bir bireyin dini farklı anlaması, bedevîlerin gücünün hadarîlerin gücünün önüne geçmesi, bedevîlerin eylem ve söylemlerinin, devletin gücünü bastırması, gizli yapılanmaların bedevîlerin bu muharrik yapısını İslâm toplumunun halifesini öldürebilecek seviyeye getirmesi, yeni Müslüman toplumların İslâm toplumuna entegrasyon sağlayamaması, yumuşak başlı bir karakterin halife olması durumlarının etkisiyle fitne baş göstermiş toplumsal kargaşa meydana gelerek Hz. Osman (r.a.) katledilerek şehit edilmişti.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın konusu, kapsamı, amacı, yöntem ve kaynakları ile beraber İbn A'sem el-Kûfi'nin hayatı ve *Kitâbü'l-Fütûh*'u hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Hz. Ömer'in (r.a.) şûrayı tayini ve Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi aktarılmıştır. İkinci bölümde Hz. Osman Dönemi iç karışıklıkları aktarılmıştır. Üçüncü bölümde Hz. Osman'ın muhasara ediliş süreci, şehit edilişi ve defnedilmesi aktarılmıştır.

Lisans dönemimde İslam Tarihi araştırmalarına beni yönlendiren ve klasik fişleme usulünü birebir öğreten Merhum Prof. Dr. Ahmet Önkâl'a (ö. 1440/2019) ve Konya İlahiyat Camiindeki ders halkalarında ilminden istifade ettiğimiz Merhum Prof. Dr. Seyit Bahcivan'a (ö. 1444/2023) vefayı bir borç bilerek Allah'tan rahmet diliyorum. Bir başka halkada ilminden istifade ettiğimiz Prof. Dr. Ahmet Yaman'a vefamı arz ediyorum. Yine lisans öğrencisi iken İslâm Tarihi okumalarımda benden direktiflerini esirgemeyen ilk siyer hocam Prof. Dr. İsmail Hakkı Atçeken'e şükranlarımı sunuyorum. Yüksek Lisans ders döneminde bizleri metodolojik okumalarla buluşturan Prof. Dr. M. Bahaüddin Varol ile makale ve madde okumalarına bizi sevk eden Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel'e teşekkürü bir borç biliyorum. Lisans dönemimden itibaren beni makale okumalarına yönlendiren, özellikle fakültemizdeki *İSTEM* dergisinden çıkmış ilgili makaleleri okumam için teşvik eden, meseleleri derinlemesine tahlil edebilmem adına araştırmalarıma yön veren, beni çok yönlü okumalara sevk eden, bu çalışma süresince benden maddi manevi desteğini, tecrübelerini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Ali Dadan'a şükranlarımı arz ediyorum. Beni her zaman destekleyen anne ve babama vefayı bir görev biliyorum. Gayret bizden başarı Ulu Allah'tandır.

Beytullah PALAZOĞLU
KONYA-2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Amacı

İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Osman Dönemi İç Karışıklıkları başlıklı çalışmamızda, Hz. Ömer'in hançerlenmesinden sonra şûra'yı tayini ile başlayan ve Hz. Ömer'in (r.a.) vefatıyla gerçekleştirilen Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesi olaylarından başlanacak, *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Osman (r.a.) dönemi iç karışıklıkları, Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara edilmesi, öldürülmesi ve defnedilmesi ana başlıkları konu edilecektir.

Şîî bir tarihçi olan İbn A'sem'in rivayetleri ekseninde ve vermiş olduğu başlıklar kapsamında rivayetler aktarılacaktır. Çalışmamızda İbn A'sem'in rivayetleriyle klasik İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetler karşılaştırılarak Hz. Osman (r.a.) dönemine farklı bir pencereden bakılması hedeflenmiştir. Özellikle şîî tarih algısı ve siyaset teorisine göre aktarılan rivayetler daha önceden okumuş olduğumuz madde, makale, kitap vb. çalışmalarla zihnimize oluşan tarihi altyapı ve almış olduğumuz eğitim süresince oluşan tarih algımız ve bizde yer edinen metodolojik bakış açısıyla şîî rivayetler değerlendirilecektir. Yine rivayetler arasında ve rivayetler ve tarihi süreç arasında bağlantılar kurmaya çalışarak şîî bir müellifin yine oluşturmak istediği tarihi algı ve siyaset teorisi değerlendirmelerle ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu faaliyet ortaya konulurken İbn A'sem'e antitez olarak sunduğumuz ikinci grup rivayetlerle bir başka ifade ile Taberî'deki farklı rivayetlerle ve İbnü'l-Esîr'den iktibasta bulunduğumuz rivayetlerle sünnî algıya atıflarda bulunulmuş, değerlendirme, irtibat ve karşılaştırmalarımız sonucunda çalışmamız maksadını bulurken bizim düşüncelerimiz ve tarih algımız da ortaya çıkmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Osman Dönemi İç Karışıklıkları başlıklı çalışmamız klasik bir kaynak olan *Kitâbü'l-Fütûh* eksenli bir çalışma olduğu için olaylar rivayetler üzerinden ve İbn A'sem'in takyid etmiş olduğu bir başka ifade ile İbn A'sem'in eserinde vermiş olduğu başlıklandırmalar çatısı altında aktarılmaya çalışılmıştır. Bu cümleden olmak üzere rivayetler karışık olarak işlenip bir olay örgüsü ortaya çıkartılması yerine rivayetler gruplandırılmış başlıkla ilgili farklı rivayetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Birinci grup rivayet olarak İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayetler

nitelendirilmiş. İkinci grup rivayetler olarak ise Taberî ve İbnü'l-Esîr'in aktarmış olduğu rivayetler nitelendirilmiştir. Öncelikle Taberî ve İbnü'l-Esîr'de farklı bir rivayete rastlandysa bunlar üçüncü grup rivayet olarak nitelendirilmiş bunların olmadığı yerde yer yer farklı şîî temayüllü kaynaklardan aktarmış olduğumuz rivayetler üçüncü grup rivayet olarak nitelendirilmiştir. Taberî ve İbnü'l-Esîr'de başlığı dolduracak bir başka ifadeyle İbn A'sem'in rivayetiyle karşılaştırılabilecek rivayete rastlanmadığı zaman ise tetkikler neticesinde diğer İslâm tarihi kaynaklarından elde ettiğimiz rivayetler ikinci grup olarak nitelendirilecektir.

Esasen bizim bu çalışmamızda model olarak çalışmamızın çerçevesine örneklik eden çalışma Mahmut Kelpetin'in "*İbn A'sem el-Kûfî'nin (ö. 320/932 den sonra) Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Ebû Bekir Dönemi*" başlıklı yüksek lisans tezi olmuştur. Ancak Mahmut Kelpetin rivayetleri sadece harflendirerek karşılaştırmada bulunmuştur. Biz böyle bir karşılaştırmada bulunmakla birlikte yer yer değerlendirmelerde bulunduk ve çağdaş yorumlarla dönemin farklı pencerelerden tahlil edilebilmesini göstermeye çalıştık. Yine İbn A'sem ile irtibatlı olması hasebiyle Rukiye Tosun'un "*Belâzürî ve İbn A'sem'e Göre Hz. Ömer Dönemi Fetihlerinin Değerlendirilmesi*" başlıklı yüksek lisans tezini gözden geçirdik.

İbn A'sem'in hayatını araştırırken yararlandığımız klasik kaynaklar arasında Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) edebiyat türü eserler arasında olan *Mu'cemü'l-üdebâ* s1, İbnü'l-Adîm'in (ö. 660/1262) Halep tarihi ve coğrafyasını, burada yaşayan meşhur şahısların biyografilerini aktarmış olduğu¹ *Buğyetü't-taleb* i, Safedî'nin (ö. 764/1363) Vefeyât türü eserlerden olan *el-Vâfî bi'l-vefeyât* 1, Makrizî'nin (ö. 845/1442) Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı ile ilgili olarak en geniş muhtevalı eserlerin başında gelen² *İmtâ'u'l-esmâ* s1, İbn Hacer'in (ö.852/1449) ricâlü'l-hadîs ile ilgili, Zehebî'nin zayıf ravilere dair olan *Mizânü'l-i'tidâl*'inin hem muhtasarı hem de zeyli ve ikmalî mahiyetinde olan³ *Lisânü'l-Mizân* 1, Kâtib Çelebî'nin bibliyografik bir eseri olan (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn* u bulunmaktadır.

¹ Ali Sevim, "Buğyetü't-Taleb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/361-362.

² Eymen Fuâd Seyyid, "Makrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/448-451.

³ M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/514-531.

Bizim ana kaynağımız İbn A'sem'in (ö. 320/932'den sonra) *Kitâbü'l-Fütûh* adlı eseridir. İbn A'sem'deki rivayetleri karşılaştırırken ikinci grup olarak başvuru kaynağımız İslâm tarihi kaynakları arasında bir kırılma noktası olan adeta rivayetleri bir araya toplayarak bir rivayetler ansiklopedisi oluşturan, eserinde bir olay için birçok rivayet nakleden ve hangisinin tercih edilmesi gerektiği konusunda herhangi bir görüş belirtmeyip tercih işini araştırmacıya bırakan⁴ Taberî'nin (ö. 310/923) *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük* adlı eseri ile Taberî'ye dayansa da elindeki bilgileri daha seçici ve kronolojik olarak kullanan⁵ İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh* i olmuştur.

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in başlık ile ilgili olarak rivayetlerinin olmadığı yerde veyahut da mevcut rivayetlerin beslenmesi için, ortaklık arz eden rivayetlerle desteklenmesi için istifade ettiğimiz bir başka ifade ile aktarımda bulunduğumuz klasik kaynaklar arasında Seyf b. Ömer'in (ö.180/796) *el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel* i, İbn Sa'd'ın (ö.230/845) bir tabakat türü olan *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr* i, Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) genel tarih türü kitaplar arasında sayılan *et-Târîh* i, İbn Abdülhakem'in (ö. 257/870) fütûh türü kitaplar arasında sayılan *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib* i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) tarih ve ensâb ağırlıklı bilgiler içeren ansiklopedik eseri⁶ *el-Ma'ârif* i, İbn Kuteybe'ye nisbet edilen⁷ *el-İmâme ve's-Siyâse*, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) neseb türü kitaplar arasında sayılan *Ensâbü'l-eshrâf* ı Ebû Zür'a ed-Dımeşkî'nin (ö. 281/894) *et-Târîh* i, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) genel tarih türü kitaplar arasında sayılan *Târîh'l-Ya'kûbî* si, Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) genel tarih türü kitaplar arasında sayılan *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdin'l-cevher* i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) siyer ve meğazi türü kitaplar arasında sayılan *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ* sı, Makdisî'nin (ö. 355/966'dan sonra) dinler, mezhepler, islâm tarihi ve felsefeye dair olan⁸ *el-Bed' ve't-târîh* i, İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) tarih kitabı olan *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem* i, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) tarih kitabı olan *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân* ı, Zehebî'nin (ö.748/1348) tabakat türü eserler arasında sayılan *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* sı, İbn Kesîr'in

⁴ Ali Dadan, *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*, (İstanbul: Hikmetevi, 2017)17.

⁵ Dadan, *Eski Araplara Göre Türkler*,19.

⁶ Zülfikar Tüccar, "el-Maârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/271.

⁷ M. Bahaüddin Varol, "el-İmâme ve's-Siyâse" İsimli Eser'in Müellifi İbn Kuteybe Midir?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/2 (2003),308-321.

⁸ Abdülkerim Özeydin, "el-Bed' ve't-Târîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5/289-290.

(ö. 774/1373) genel tarih türü kitaplar arasında sayılan *el-Bidâye ve'n-nihâye* si, ve İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) genel tarih türü kitaplar arasında sayılan *el-İber* i bulunmaktadır.

Araştırmamızda tez yazım ve teknikleri açısından İSNAD Atıf Sistemi'nin 2. Edisyonu esas alınmış, dipnotlar ve bibliyografya bu sisteme göre düzenlenmiştir. Ayrıca yazım ve imlâ kurallarında *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* göz önünde bulundurulmuştur.

3. İbn A'sem el-Kûfî'nin Hayatı ve Kitâbü'l-Fütûh Adlı Eseri

İbn A'sem el-Kûfî nisbesiyle akademik camiada meşhur olan İbn A'sem el-Kûfî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte vefat tarihi de ihtilaflıdır. Esasen İbn A'sem el-Kûfî'nin kaynaklarda da ismi farklı şekillerde şu minvalde kaydedilmektedir: Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî,⁹ Ahmed b. A'sem el-Kûfî Ebû Muhammed el-Ahbârî,¹⁰ Ahmed b. Ali b. A'sem, Ahmed b. Muhammed b. Asem Ebu Muhammed el-Kûfî el-Ahbârî,¹¹ Ahmed İbn A'sem el-Kûfî el-Ahbârî, Ahmed b. A'sem,¹² Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Asem el-Kûfî, Ebû Muhammed,¹³ Muhammed b. Ali, Ebû Muhammed, Ahmed b. Ali, bilinen adı ile İbn A'sem el-Kûfî.¹⁴

İbnü'l-Adîm "*Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*" isimli kitabında Nehrevan Ehlini *Kitabü'l Fütûh*'da okuduğunu belirterek Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî şeklinde kayıt düşmektedir¹⁵, Fuat Sezgin'de Muhammed (Ebû Muhammed veya Ahmed) b. Ali b. A'sem el-Kûfî şeklinde kayıt düşmektedir.¹⁶ Bizim istifa ettiğimiz baskıda

⁹ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî (Beyrut: Dârü'l Kütübü'l İlmîyye, 1420/1999), 15/350; Akdes Nimet Kurat, "Abû Muhammed Ahmad Bin A'sam Al-Kûfî'nin Kitâb Al-Fütûh'u", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/2 (Haziran/1949), 255.

¹⁰ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbas (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993) 1/202

¹¹ Ali Rıza Karabulut & Ahmet Turan Karabulut, *Mucemu't-târih*, (Türkiye, Darü'l-Ukbe, 1422/2001), 1/334.

¹² Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût (Beyrut: Dâru İhyâ'utturasî, 1420/2000), 9/171; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b Muhammed el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Dairatü'l-Muarri'î'Nizamiyye (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Alemî Lilmatbaatî, 1390/1971), 1/138.

¹³ Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dimeşkî, *el-A'lâm* (Darü'l İlm Li'lilmilayîn, 2002), 1/206.

¹⁴ Mustafa b. Abdallah Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâm'il-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Mektebetü'l Müsennâ (Bağdat: Mektebetü'l Müsennâ, 1941), 2/1239.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım Kemâluddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (Darü'l-Fikr), 3/1323.

¹⁶ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsî'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Camiatü İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyyetü, 1411/1991), 2/169.

kitabın künyesinde Ahmed b. Muhammed b. Ali b. A'sem el-Kûfi, Ebû Muhammed şeklinde geçmektedir. İbn A'sem el-Kûfi hakkında en geniş malumatı Yâkût el-Hamevî kaydetmektedir. Ancak onun şîf olduğunu, muhaddisler tarafından zayıf kabul edildiğini ve şair olduğunu zikretmekle yetinmektedir.¹⁷ Bu cümleden olmak üzere İbn A'sem el-Kûfi'nin doğduğu yer, doğum tarihi, hocaları, ilmi seyahatleri, talebeleri ve vefat tarihi kesin olarak bilinmemektedir.¹⁸ Safedî ve İbn Hacer'de, İbn A'sem el-Kûfi'nin şîf olduğunu ve muhaddisler arasında zayıf kabul edildiğini teyid etmektedir.¹⁹

İbn A'sem el-Kûfi'nin vefat tarihinin ihtilaflı olduğunu ifade etmiştik. Bu cümleden olmak üzere Makrîzî,²⁰ Fuad Sezgin²¹ ve Cem Zorlu²² İbn A'sem'in vefat tarihini 314/926 olarak kaydetmektedir. Halbu ki Yâkût el-Hamevî, İbn A'sem el-Kûfi'nin Harun-Reşid dönemine kadar olan dönemleri aktaran *Kitâbü'l-Fütûh*'u yanında birde *Kitabü't-Târîh*'i vardır, Me'mun döneminden başlayıp Muktedir'in hayatının son günlerini de içine alan *Fütûh*'un zeyli gibi olan *Kitab'üt-Târîh*'i vardır. Ben bu iki kitabı da gördüm diye kayıt düşmektedir.²³ Bu bilgiden hareketle Mustafa Fayda, İbn A'sem'in Abbâsî Halifesi Muktedir'in vefat tarihine (320/932) kadar hayatta kaldığını belirtmekte ve 314/926 tarihinde vefat ettiği bilgisinin yanlış olduğunu ifade etmektedir.²⁴

İbn A'sem el-Kûfi'nin günümüze ulaşan tek kitabı olarak *Kitâbü't-Târîh*'ini de muhteva eden *Kitâbü'l-Fütûh*'u kabul edilmektedir.²⁵ Eser Raşid Halifeler dönemi konularıyla başlamaktadır. Bu bahiste ele alınan ilk konu Benî Saîde Sakîfesinde Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesidir. İbn A'sem bundan sonra ridde hadiseleri ile bu olayların bastırılmasını konu edinmektedir. Daha sonra Şam fetihlerine geçilip burada Müslüman orduların Şam beldelerine sevk edilmesi ve Bizans ordularıyla meydana gelen savaşlar aktarılmaktadır. Bölgede gerçekleşen savaşların başta gelenleri Ecnadeyn, Mercüssufer'dir. Hz. Ebû Bekir (r.a.) dönemi askeri hareketleri onun vefatı sırasında meydana gelen Dimeşk fethiyle sona ermektedir.

¹⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbas, 1/202.

¹⁸ Mahmut Kelpetin, *İbn A'sem el-Kûfi'nin (ö. 320/932'den sonra) 'unda Hz. Ebû Bekir Dönemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 13.

¹⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût 9/171; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Dairatü'l-Muarrifi' Nizamiyye 1/138.

²⁰ Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ* thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî, 15/350.

²¹ Sezgin, *Târîhu't-turasîl Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî, 2/169.

²² Zorlu, *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 314.

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbas, 1/202.

²⁴ Mustafa Fayda, "İbn A'sem el-Kûfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/325-326.

²⁵ Kelpetin, *İbn A'sem el-Kûfi'nin (ö. 320/932'den sonra) Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Ebû Bekir Dönemi*, 14-15.

İbn A'sem özellikle Hz. Ömer (r.a.) dönemindeki fetihleri geniş olarak eserine almaktadır. Bu bahiste aynı anda hem Irak-İran cephesinde, hem de Şam-Filistin cephesinde meydana gelen savaş ve fetihlerden haberler aktarmaktadır. Kuşkusuz bu iki cephede her iki taraf için de en kritik savaşlar Irak'ta Kâdisiye savaşı, Şam topraklarında ise Yermük Savaşıdır. İbn A'sem fetihlerle alakalı rivayetler aktarırken, Hicretin 18. Yılında Şam Bölgesinde meydana gelen ve Tâûnu Amvâs adıyla meşhur olan salgında vefat eden sahabîlerden de özel olarak bahsetmektedir.²⁶ *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Şam fetihlerinin akabinde Cezîre fetihlerine geçilmektedir. Ruha, Nusaybin, Meyyafârikin gibi Cezîre şehirleri müslümanların bünyesine geçmiştir. Cezîre fetihlerinden sonra Horasan şehirlerinin fethine geçilmektedir. Bu bahiste en önemli fetihler Tüster, Rey, İsfâhan iken en önemli zafer Nihavend savaşı olmuştur.

Hz. Ömer'in (r.a.) şehadetinden sonra hilafet makamına gelen Hz. Osman (r.a.) döneminde de fütûhat kesintisiz devam etmiştir. İbn A'sem, Hz. Osman (r.a.) dönemi fetihlerini Horasan fetihlerini aktararak başlatmaktadır. Buna göre bölgede gerçekleştirilen en önemli fetih hareketleri, Nisâbur, Tus, Merv, Herat, Serahs, Nesâ, Talkân, Merv er-Rûz, Kabil, Sicistan ve belh şehirlerinin zaptedilmesidir. İbn A'sem Horasan fetihlerinden sonra Ermeniyeye seferlerine de değinmektedir. *Kitâbü'l-Fütûh* 'ta yalnız Hz. Osman (r.a.) dönemi fetihleri değil tezimizin kapsamında da olan Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesi, iç karışıklıklar, Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara edilmesi ve şehit edilmesine de yer verilmektedir. Hz. Osman (r.a.) dönemi şîî tarih algısı ve şîî siyaset teorisi çerçevesinde diğer kaynaklardan bariz farklarla aktarılmaktadır. Özellikle Hz. Osman dönemi içkarışıklıklar aktarılırken özelde Hz. Osman genelde Ümeyyeoğulları şîî düşüncesinin hedefinde olarak yerilmiştir. Bu cümleden olmak üzere hedef kitle nevi şahsına münhasır karizmatik rolü ile Hz. Ali tarafından hakaretlere maruz bırakılmıştır. Hz. Osman'ı ve diğer halife adaylarını bir başka ifade ile tarihi süreçte Hz. Ali'nin karşısında yer alan sahâbeyi kötülemek adına rivayetlerde de açıkça görüleceği üzere farklı dini unsurlardan istifade edilme yoluna gidilmiştir. Hz. Ali (r.a.) döneminde fetihler duraklama noktasına gelmiştir. Müslümanlar kendi aralarında iç çatışmalar yaşamışlardır, bunların başında halife Hz. Ali (r.a.) ile Cemal ashabı arasında meydana gelen Cemal Savaşı, Hz. Ali (r.a.) ve Muâviye arasında meydana gelen ve Irak-Şam savaşı olarak da değerlendirilebilecek Sıffin savaşı gelmektedir. İbn A'sem eserinde bu çatışmaların başlangıç aşaması,

²⁶ Bkz. Ali Dadan, "Amvâs Vebası ve İslam Toplumunda Yaptığı Etkiler", *Olağan Dışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*, ed. Şeyma Çiçek vd. (Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2021), 1/341-346.

gerçekleşme safhası ve sonuçları hakkında ayrıntılı bir şekilde durmaktadır. İbn A'sem Sıffin savaşıdan sonra tahakkuk eden Hakem Olayı ve bu hadisenin devamı niteliğinde olan Hz. Ali (r.a.) ve Muâviye arasındaki iktidar mücadelesine geniş olarak yer vermektedir. Bundan sonrası ise Hz. Ali'nin (r.a.) Hâricîlerle mücadelesi ve nihayetinde onlar tarafından şehit edilmesidir.

Hz. Ali'nin (r.a.) şehadetinden sonra Kûfeliler Hz. Hasan'a (r.a.) biat etmişlerdir, fakat daha fazla müslüman kanının dökülmesini istemeyen ve Iraklılarla birlikte gerçekleştirilecek bir girişimin başarıya ulaşmasını öngörmeyen Hz. Hasan'ın (r.a.), Muâviye'ye biatıyla beraber müslümanlar için yeni bir süreç başlamıştır. Muâviye'nin müslümanları birleştirmesinin akabinde yeni fetih hareketi başlamıştır. İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*'da Muâviye dönemi fetihlerini Horasan ile başlatmaktadır.

Muâviye'den sonra veliaht halife Yezid ile Hz. Hüseyin (r.a.) arasında geçenler *Kitâbü'l-Fütûh*'ta aktarılmaktadır. Yezid'in Hz. Hüseyin'den (r.a.) biat alma girişimiyle başlayan olaylar Kerbelâ Olayı ile sona ermektedir. İbn A'sem, Hz. Hüseyin'in (r.a.) şehadetinin akabinde Mekke merkezli bir siyasi hareket başlatan Abdullah b. Zübeyr'in faaliyetlerini ve Emevî iktidarının onu etkisiz hale getirme girişimlerini de konu edinmektedir. İbn A'sem Irak valiliği bölgesinde Mühelleb b. Ebî Sufra komutasında Hâricîlere karşı gerçekleştirilen savaflara geniş yer ayırmaktadır. Ayrıca Kûfe de gerek Süleyman b. Surad, gerekse Muhtar es-Sekafi'nin faaliyetleri de ele alınmaktadır. Abdümelik döneminde Haccâc b. Yûsuf'un Irak Valiliği sırasında meydana gelen hareketler, Haccâc'ın özellikle Hâricîlerle mücadelesi üzerinde durulmaktadır.

Emevîler dönemindeki en etkileyici fetihler kuşkusuz Velid b. Abdümelik zamanında vuku bulmuştur. İbn A'sem, Velid'in dönemindeki fetihlere kitabında geniş bir şekilde yer vermektedir. Kuteybe b. Müslim'in Horasan, Toharistan ve Maveraünnehr fetihleri bunların başında gelmektedir. İbn A'sem *Kitâbü'l-Fütûh* da sonra fazla fetih hareketlerinin görülmediği, Süleyman b. Abdümelik ve Ömer b. Abdülaziz dönemlerini özetle aktarmaktadır. Akabinde hızlı bir şekilde Abbâsi İhtilâli ve bunun sonucunda Emevî devletinin yıkılış süreci aktarılmaktadır.²⁷

İbn A'sem Abbâsîler döneminde Ebu'l-Abbâs'ın halife seçilmesi, onun ardından Mansûr'un halifeliği, onun amcası Abdullah b. Ali ile mücadelesi, bu mücadelede

²⁷ Adnan Demircan (ed.), *İslam Tarihi Kaynakları*, (İstanbul: Mana Yayınları, 2019), 194-196.

kendisine en fazla yardımı sağlayan Ebû Müslim el-Horasânî'nin ortadan kaldırılması gibi dâhîli meselelerin yanı sıra, Ebû Cafer'in Ermeniyeye ve Azerbaycan seferlerine işaret edilmektedir. İbn A'sem bunun akabinde özet olarak Abbâsî halifeleri Mehdî ve Hâdî dönemlerini aktardıktan sonra Harun Reşîd'in halifeliği dönemindeki faaliyetlerine geçmektedir. Onun ardından oğulları Emîn ve Me'mûn arasında vuku bulan iktidar mücadelesi konu edilmektedir. Me'mûn'un halifeliğini de ele alan *Kitâbü'l-Fütûh*'un son cildi Mutasım'ın halifelîğe geçmesi ve Türk komutanı Afşin'i Bâbek el-Hürremî üzerine göndermesi bahsiyle tamamlanmaktadır. İbn A'sem, rivayetlerin çoğu zaman senedlerini vermemiştir. Aktarmış olduğu olayları kendi görmüş gibi hikâyemsi bir tarzda vermiştir. Kronolojik sırayı fazla takip etmemiştir. Savaşları aktarırken ilgili olmayan sosyal olaylara temasda bulunmuştur.

Tarihçilerin *Kitâbü'l-Fütûh*'un Arapça aslından faydalanmaları ancak XX. Yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmişken Farsça tercümesinin daha çok şîfî çevrelerinde ve eserlerini Farsça yazanlar arasında olmak üzere XIII. Yüzyıldan itibaren yaygınlaştığı müşahede edilmektedir. Oryantalistlerin bir kısmı eseri Farsça tercümesi vasıtasıyla tanımışlar ve ilgilerini çeken bölümlerini Batı dillerine yaptıkları tercümeleleriyle birlikte neşretmişlerdir.²⁸

Kitâbü'l-Fütûh, Arapça metin olarak ilk defa sekiz cilt halinde Haydârâbâd-Dekken'de basılmıştır. (1388-1395/1968-1975) Akabinde aynı baskı Beyrut'ta Dârünnedve el-Cedîde tarafından ofset olarak tekrarlanmıştır. Sonrasında yine Beyrut'ta Naîm Zerzûr'un yazdığı bir mukaddime ile dört cilt (1406/1986) , Ali Sîrî'nin tahkikiyle dört cilt olarak Beyrut'ta(1411/1991) ve Süheyl Zekkâr'ın tahkikiyle üç cilt (1412/1992) halinde baskısı yapılmıştır.²⁹ Ayrıca Benî Saide Sakifesin'den, Muâviye'nin vefatından önceki vasiyetine kadar olan kısım Mehmet Cevher Caduk tarafından Türkçe olarak tercüme edilmiştir.

²⁸ Demircan, *İslam Tarihi Kaynakları*, 196- 197.

²⁹ Fayda, "İbn A'sem el-Kûfî", 19/325-326.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜL-FÜTÛH'TA HZ. ÖMER'İN ŞÛRAYI TAYİNİ ve HZ.OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ

Hiz. Ömer'in (r.a.) hançerlenip şehid edilmesi sonrasında şûra olayı gerçekleşmiş ve Hiz. Osman (r.a.) halife seçilmiştir. Biz bu bölümde, Hiz. Ömer'in (r.a.) şûra üyeleriyle ilgili görüşlerini, Câselik ile diyalogunu, Hiz. Ömer'in (r.a.) şûrayı tayini ve Hiz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesini bir başka ifadeyle şûra olayını öncelikle İbn A'sem el-Kûfî'nin *Kitabü'l-Fütûh*'unda geçen rivâyetleri ele alarak başlıklar halinde kaydedeceğiz. Aynı şekilde her bir müstakil başlık altında da başlıkla ilgili diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet veya rivayetleri ikinci grup nitelendirmesiyle kaydedeceğiz. Ardından *Kitabü'l-Fütûh*'ta geçen rivayetlerle diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetlerin karşılaştırmasını yapacağız. Bundan sonra ise kendi değerlendirmemiz ve çağdaş değerlendirmeleri kaydedeceğiz.

1.1. Hiz. Ömer'in Şûra Üyeleri ile İlgili Görüşleri ve Caselik ile Diyalogu

İbn A'sem, şîî düşünceye göre hilafet hakkının Hiz. Ali'nin (r.a.) olduğunu, aktaracak olduğumuz rivayetle sergilemektedir. Ayrıca bunu gerçekleştirirken ehl-i beytin ilmi direği olan Abdullah b. Abbas'ı olay örgüsünün başkahramanı yaparak düşüncesini destekleme yoluna gitmektedir. Bununla da yetinmeyip bir hıristiyan ağzından yine Hiz. Ömer (r.a.) diyalogunu kullanarak kehanetle bir başka ifade ile İncil'den destek alarak algısını göstermektedir. Biz Taberî ve İbnü'l-Esîr'de bu başlık çerçevesinde bir kayda rastlayamadık. Bu cümleden olmak üzere yine şîî algı ile düzenlenmiş bir rivayete İbn Kuteybe'ye nispet edilen *el-İmâme ve's-Siyâse*'de rastladık ve ikinci grup rivayet olarak aktarmayı uygun gördük. Bu kadar açıklama ile yetinerek önce İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydetmek ardından ikinci grup rivayeti aktarıp karşılaştırma ve değerlendirmeleri zikretmek istiyoruz.

İbn A'sem olayları şöyle aktarmaktadır:

Ömer (r.a.) insanlara sabah namazını kıldırıldı sonra minbere çıktı. Allah'a hamd ve övgüde bulundu ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Doğrusu ecelim yaklaşmıştır bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Bu gece rüyamda bir horozun bana yaklaşarak iki üç kez beni gagaladığını gördüm. Bu durum beni korkuttu. Bunun üzerine müslümanlar ey müminlerin emiri ne kadar hayırlı bir şey görmüşsün dediler. Ardından Ömer (r.a.) şöyle dedi: Bana öyle geliyor ki horoz acem bir adamdır. Beni öldürmeye azmetmiştir ve beni iki üç kez yaralayacağından hiçbir şüphem yoktur. Allah bu dini zayi etmez. Şayet sizin başınıza bir halife tayin edecek olursam benden daha hayırlı olan kimse yerine halife tayin etmiştir. Şayet bundan önce ölecek olursam işiniz Resûlullah'ın (s.a.v.) kendilerinden razı olduğu şu şu kimselere kalmıştır. Ali b. Ebî Talib, Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdurrahman b. Avf. Sizleri şahit tutarım ki ben beldelerin yöneticilerini yalnızca insanlara dinleri hususunda fikhî öğretsinler, onlara taksimde bulunsunlar, düşmanlarıyla mücadele etsinler ve onlar için hak ile hükümde bulunsunlar diye gönderdim. Şayet bir şey onlara müşkil olacak olursa bu durumu Allah'a ve sizden olan yöneticilere sunsunlar.

Sonra Ömer (r. a.) minberden indi ve Abdullah b. Abbas'ın elinden tutarak mescitten çıktı. Bir müddet Abdullah ile yürüdü sonra derin derin nefes alarak iç geçirdi. Bunun üzerine İbni Abbas ona şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Bu nefes alışlar ve iç geçirmeler hüzünden başka bir şey değildir. Bunun üzerine Ömer (r.a.) şöyle dedi: Yazık sana Ey İbn Abbas! Nefsim bana ölümümün yaklaştığını söylüyor. Ölümünden sakınıyor değilim. Çünkü bu kesinleşmesi gereken bir durumdur. Yalnız içinde bulunduğum durumdan dolayı endişeliyim. Otursam mı kalksam mı bilmiyorum. Ardından İbn Abbas şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Hicreti, yakınlığı, İslâm'da öne geçmişliği, müslümanların ilklerinden oluşu, fazilet ve cesareti gibi özellikleri hususunda arkadaşımız Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) hususunda düşüncen ne noktadadır? Bunun üzerine Ömer (r.a.) şöyle dedi: Vallahi Ey İbn Abbas doğrusu o senin ifade ettiğin gibidir. Şayet kendimden sonra bu işe Ali'yi tayin edecek olursam vallahi sizde biliyorsunuz ki o sizi hak yola sevk eder. Yalnız o şakacı bir adamdır ve mizaha karşı da hırslıdır. Bu iş şakacılığa ihtiraslı bir kimse için uygun değildir.³⁰

İbn Abbas, Ey Mü'minler'in Emiri! Osman b. Affân hakkında düşüncen nedir? Diye sordu. Bunun üzerine Ömer (r.a.) şöyle dedi: O şerefi ve fazileti hususunda bu işte

³⁰ Ebû Muhammed Ahmed İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî (Beyrût: Dârü'l-Edvâ, 1411/1991), 2 /324-326.

ehildir. Yalnız Ebû Muaytoğullarını insanların boyunlarına yük edip de öldürülmesinden korkuyorum. Şayet ben onu tayin edecek olursam o bunu yapacaktır. O böyle yapınca da insanlarda onu öldürecektir. İbn Abbas diyor ki bunun üzerine şöyle dedim: Peki Talha b. Ubeydullah hakkında ne dersin? Ardından Ömer (r.a.) şöyle dedi: Heyhat, Ne kadar da yanlış, bu nasıl düşünce böyle İbn Abbas! Kibri, gururu ve kendini beğenmişliğiyle bilinen bu kişiyi Allah bu ümmetin işlerine tayin etmesin.³¹

Ardından İbn Abbas şöyle dedim dedi: Ey Müminler'in Emiri! Zübeyr b. Avvâm hakkında ne dersin? Ömer (r.a.) şöyle dedi: Kahraman bir süvaridir bununla beraber aç gözlülüğü ve cimriliği vardır. Onun hilafet günlerinde bir müd³² tahıl için saldırılar olur. Bir kafiz³³ arpa veya buğday için tartışmalar olur. Bu iş yalnızca saçıp savurmayan, cömert ve aşırı derecede cimrilik etmeyen tutumlu kimse için uygun olur.

İbn Abbas şöyle dedim dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Sa'd b. Ebî Vakkâs hakkında ne dersin? Bunun üzerine Ömer (r.a.) şöyle dedi: Sa'd av çantası olan biridir. Av çantası sayesinde çarpıştır. Yalnız yönetici olması işine gelince yöneticilik yapamaz. Bunun üzerine İbn Abbas şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Abdurrahman b. Avf hakkında ne dersin? Ardından Ömer (r.a.) şöyle dedi: Ey İbn Abbas ne de güzel bir adam söyledin, müslüman bir adam yalnız zayıf karakterli bir insan, onun işi de hanımının elindedir. Bu iş yalnızca zorba olmayan kuvvetli ve zayıf durmayan yumuşak huylu, cimri olmayan tutumlu, müsrif olmayan cömert kimse için uygundur. Sonra Ömer (r.a.) devam etti ve şöyle dedi: Ey İbni Abbas! Şayet Muâz b. Cebel yaşasaydı bu işler hususunda ihtilafa düşmezdim. Çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: Muâz kıyamet günü kendisiyle alimler arasında bir perde bulunduğu halde bir ümmet olarak gelir. Muâz ile Allah arasında peygamberler ve resuller dışında hiç kimse olmayacaktır. Şayet Ebî Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim yaşasaydı onun hakkında hiçbir şüphe duymazdım. Çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim: Sâlim, Allah'ı öyle seven ve Allah'dan öyle korkan bir adamdır ki Allah'a denk bir şekilde hiç kimseyi sevmez. Şayet Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh yaşasaydı o bu iş için ehildi. Çünkü Resûlullah'ı (s.a.v.), her ümmetin bir emîni vardır, bu ümmetin emîni de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır diye buyururken işittim.³⁴

³¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/324-326.

³² Eski bir hacim ölçüsü.

³³ bir tahıl ölçüsü, bir ağırlık ölçüsü Mısırdaki 16 kg.

³⁴ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/324-326.

Ömer (r.a.) evine girdi. Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabının önde gelenlerine elçi gönderip onları hazır bulundurdu. Ardından hıristiyan Câselik'e³⁵ bir elçi gönderdi ve onu da çağırttı. Câselik Ömer'in (r.a.) huzuruna girince Ömer (r.a.) Câselik'e oturmasını emretti Câselik de oturdu. Sonra Ömer (r.a.) şöyle dedi: Ey Câselik sana soracağım şeyler hakkında bana doğruyu söyle. Câselik ey müminlerin emiri sor dedi. Ömer (r.a.) şöyle dedi: Peygamberimizin İncildeki özellikleriyle karşılaştın mı? Câselik, evet ben ona Faraklit olarak rastgeldim. Ömer (r.a.), bunun anlamıda nedir? Diye sordu. Câselik onun anlamı hak ile batılı ayıran demektir dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.) ve orada hazır bulunanlar şöyle dedi: Bizi Peygamber'in ümmetinden kılan Allah'a şükürler olsun, pekâlâ kitabınızda bizimle ilgili, bizim hakkımızda nasıl karşılaştınız? Bunun üzerine Câselik şöyle dedi: Muhammed'den sonra büyük, işi mübarek olan bir adama rastlıyorum. Bunun üzerine Ömer (r.a.), Allah Ebûbekir'e rahmet etsin dedi. Ardından Ömer (r.a.) yazıklar olsun Ey Câselik sonra ne ile karşılaşıyorsun? Dedi. Bunun üzerine Câselik şöyle dedi: Ondan sonra kuvvetli ve şiddetli demirden bir boynuza rastlıyorum. Ardından Ömer (r.a.) sonra ne ile karşılaşıyorsun? Dedi. Câselik ondan sonra akrabalarını başkalarına karşı kayıran bir halifeye rastlıyorum dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.), Osman b. Affân'a (r.a.) baktı ve yazıklar olsun Ey Câselik sonra ne ile karşılaşıyorsun? Dedi. Câselik sıyrılmış kılıç ve akıtılmış kana rastlıyorum dedi. Bunun üzerine Ömer (r.a.) bir elini diğer eline vurarak Osman'a (r.a.) yöneldi ve şöyle dedi: Ebû Amr! Allah'tan sakın. Şayet benden sonra bu işi üstlenirsen müslümanların boynuna Muaytoğulları yüklenmesin. Ve sen Ey Ebül-Hasen! Allah'tan sakın benden sonra bu işi üstlenirsen insanların boynuna Ebû Leheboğulları yüklenmesin. Sonra insanlar Ömer'in (r.a.) huzurundan ayrıldılar. Bu olay Cuma günü vaki oldu.³⁶

Buraya kadar İbn A'sem'in *Kitâbü'l Fütûh*'unda aktarmış olduğu rivayetleri kaydettik. Şimdi ise *el-İmâme ve 's-Siyâse*'de geçen rivayeti kaydetmek istiyoruz.

el-İmâme ve 's-Siyâse'de olay şöyle aktarılmaktadır.

Muhacirler, Ömer (r.a.) evinde yaralı bir vaziyette yatarken yanına geldiler, Ömer (r.a.) ölümünün yaklaştığını anlayınca Resûlullah'ın (s.a.v.) kendilerinden razı olarak vefat etmiş olduğu bir grup insanı bu işle görevlendireceğim dedi. Bu kişilere elçi gönderdi ve onları topladı. Bunlar, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Osman b. Affân (r.a.), Talha b. Ubeydullah,

³⁵ Nestûriler'in lideri için kullanılan bir tabir.

³⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/324-326.

Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf idi. Talha yoktu. Bu kişiler Ömer'in (r.a.) yanına geldiler ve ey müminlerin emiri bize fikrini söyle ona uyalım ve onu esas alalım dediler. Bunun üzerine Ömer (r.a.) şöyle dedi: Vallahi, Ey Sa'd senin halifeliğin hususunda tedirginliğim senin öfkeli, kaba ve savaş adamı olmandır. Senin hakkında tedirgin olmama gelince Ey Abdurrahman, senin bu ümmetin firavunu olmandır. Senin hakkında tedirgin olmama gelince Ey Zübeyr, hoşnut olunca mümin, öfke duyunca kâfir olmandır. Talha hakkındaki tedirginliğim ise gururlu ve kibirli olmasıdır. Şayet o görevlendirilirse yüzüğünü karısının parmağına takar. Senin hakkında tedirginliğim ise Ey Osman, asabiyetin, kavmini ve soyunu seviyor olmandır. Senin hakkında tedirgin olmama gelince Ey Ali, hilafete karşı ihtirashlı olmandır. Şayet sen hilafete gelersen bu topluluktan daha iyi hakkı mübini ve doğru yolu ikame edersin. İçinizden halife olacak olana Azîm olan Allah'a karşı takvalı olmasını tavsiye ediyorum. Bu yattığım vaziyetten dolayı uyarıyorum. Bazı yüzlerin ağaracağı bazı yüzlerin kararacağı günle ilgili korkutuyorum. O gün herşey Allah'a sunulacak ve hiçbir gizlediğiniz şey sır kalmayacaktır.³⁷

Hiz. Ömer'in (r.a.) şûra üyeleri ile ilgili görüşleri ve Câselik Diyalogu hakkında aktarılan rivayet gruplarını kaydetmiş bulunuyoruz. İbn A'sem'in *Kitâbü'l Fütûh*'undan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayetleri karşılaştırınca şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hiz. Ömer'in (r.a.) yaralanmadan önce umuma karşı minberde bir konuşma yaptığı aktarılırken *el-İmâme ve's-Siyâse*'de yaralandıktan sonra sadece muhacirlerden ziyarete gelenlere ve şûra üyelerine evinde konuşma yaptığı aktarılmaktadır.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hiz. Ömer'in (r.a.) bir rüya gördüğü ve rüyayı yorumladığı aktarılırken *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir şey aktarılmamaktadır.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hiz. Ömer'in (r.a.) hilafet meselesi ile ilgili Resûlullah (s.a.v.) ve Hiz. Ebûbekir'e (r.a.) atıfta bulunduğu aktarılırken *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir atıf aktarılmamaktadır.

³⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Sîrî (Beyrût-Lübnan: Darü'l-Edvâ, 1990/1410), 1/42-43.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Ömer'in (r.a.) vilâyetlere yöneticileri hangi niyetle gönderdiği aktarılırken *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi geçmemektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Ömer'in (r.a.) şûra üyeleri ile ilgili görüşlerini aktardığı diyalogun baş kahramanı olarak Abdullah b. Abbas aktarılmakta ayrıca Hz. Ömer'in (r.a.) hilafet meselesiyle ilgili derin endişelerinin olduğu zikredilmektedir. *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Hz. Ömer'in (r.a.) şûra üyelerine elçi gönderdiği ve şûra üyeleri ile ilgili görüşlerini bizzat kendi yüzlerine onlar hakkındaki tedirginliğini belirterek söylediği zikredilmektedir.

f) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Abdullah b. Abbas'ın, Hz. Ömer'e (r.a.) Hz. Ali'den (r.a.) başlayarak şûra üyeleri hakkındaki görüşlerini sorduğu zikredilirken, *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette şûra üyelerinin Hz. Ömer'den (r.a.) bir fikir beyan edip ona uymak istedikleri zikredilmektedir.

g) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Ömer'in (r.a.) bir halifede bulunması gereken özellikleri zikrettiği aktarılırken, *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir şey aktarılmamaktadır.

h) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Ömer'in, Muâz b. Cebel, Sâlim, Ebû Ubeyde b. Cerrâh hayatta olsalardı onlardan birini halife tayin edeceği ve Resûlullah'ın (s.a.v.) onlar hakkında buyurdukları zikredilirken, *el-İmâme ve's-Siyâse*'den iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir şey zikredilmemektedir.

ı) *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Ömer'in (r.a.) Câselik ile olan diyalogu aktarılırken, *el-İmâme ve's-Siyâse*'de böyle bir diyalog zikredilmemektedir.

i) *el-İmâme ve's-Siyâse*'de Hz. Ömer'in (r.a.) halife olacak kimseyi Allah'a karşı takvalı olması hususunda uyardığı ilave olarak da huzurunda bulunanları ahirete karşı uyardığı zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh* 'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

İbn A'sem'in *Kitâbü'l-Fütûh* 'unda geçen rivayet ile *el-İmâme ve's-Siyâse*'de geçen rivayeti mukayese ettik. Şimdi ise her iki rivayet grubu ile ilgili değerlendirmeleri zikretmek istiyoruz.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) duasına mazhar olmuş ve sahâbenin ileri gelenleri arasında taltif görmüş Abdullah b. Abbas'ın bu diyalogun baş kahramanı olarak seçilmesi tesadüf müdür yoksa şîî tarih algılama biçimini destekleyen bir rivayetle mi karşılaşılmaktadır. Öyle ki diğer sahabîler yerine duaya ve taltife mazhar olmuş bir kişinin Hz. Ömer (r.a.) ile şûra üyeleri hakkında konuşması tarihi algı oluşması bakımından ya da iddiaları temellendirme hususiyeti açısından isabetli olsa gerektir. Doğrusu diyalogda Abdullah b. Abbas tercihi yerinde ve isabetli bir işlemedir.

Şûra toplantısına katılmayan Talha b. Ubeydullah hakkındaki bu düşünce ve temenni ne kadar da manidar. Acaba bu düşüncenin temelinde Talha b. Ubeydullah'ın daha sonra Hz. Ali'ye (r.a.) muhalif olması mı yatmaktadır. Bir başka ifadeyle muhalif Talha'nın kötü huyları Hz. Ömer'in (r.a.) diliyle rivayetlere yansıtılmış mı olmaktadır. Bu düşüncemiz de zihinlerden uzak bir ihtimal değildir. Hz. Ali'nin (r.a.) muhalifi Zübeyr de Talha gibi nasibini almış bulunmaktadır, cesareti ve açık sözlülüğüyle bilinen Hz. Ömer'in (r.a.) adâletvari tutum ve değerlendirmesinden Zübeyr'de payına düşeni almıştır. Cemel'e gidip Talha ve Zübeyr karşısında kılıç kuşanmak imkânsız olduğuna göre Hz. Ömer'in (r.a.) açık sözlülüğüyle Talha ve Zübeyri hakaret yağmuruna tutmak bir nebze de olsa şîî gönüllere ferahlık katmış olsa gerektir. Rivayete işlenen bu tezyinatla şîî düşünce açısından rivayetin ihtişamı gün yüzüne çıkarılmış olsa gerektir.

Yüzlerce sahâbî arasından Hz. Ömer'in (r.a.) önce bu ümmetin başına geçmeye layık görerek şûraya dahil ettiği bu altı kişiden her birini daha sonra değil halifede, herhangi bir müslümanda bulunması meşrû görülemeyecek birtakım vasıflarla, firavunlukla, kafirce davranmakla, asabiyet gütmekle vasıflandırdığı belirtilen bu rivayetler iyice incelendiğinde bariz şîa kökenli oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü burada diğer adaylar ağır kusurlarla itham edilirken Hz. Ali (r.a.), halifelige karşı aşırı istekli olmak ve mizahlı olmakla vasıflandırılmıştır, fakat şîa nazarıyla bakıldığı zaman bu, bir kusur değildir; zira şîaya göre halifelik hakkı Hz. Ali'nin (r.a.) elinden alınmış, gasbedilmiştir ve insan, tabii ve haklı olarak hakkının arkasını arar, elde etmeye istekli olur, ayrıca rivayetlerde şûradakiler arasında hakkı tatbik eden elverişli kişi olarak sadece Hz. Ali (r.a.) belirlenmiştir.³⁸ Aynı zamanda Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'in ağızından kötülenmesi de bütünlüklü okunduğunda Hz. Ömer'in şîîler tarafından sevilmemesini destekleyecektir. Bu

³⁸ Ahmet Önkal, "İslam Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler", *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989), 77-78.

kadarda da yetinilmeyerek Hz. Osman (r.a.) özelinde Ümeyyeoğullarını kötölemek, şif düşünceye göre sahada, aktif siyasette alamadıkları başarıyı, bir başka ifade ile sahadaki yenilginin intikamını fikriyatta alma adına farklı dini unsurlardan istifade edilme yoluna gidilmiştir. Bu cümlelerden olmak üzere biz Hz. Ömer (r.a.) gibi bir liderin bir hıristiyanın kehanetine inanacağını, İncil'den gelecekle ilgili bilgiler soracağını hatta ve hatta böyle bir diyalogta bulunacağını ihtimal dahilinde görmüyoruz. Esasen rivayette geçen Faraklit kelimesinin, müslümanlar nezdinde mânevî bir ağırlığı olan Furkan ve Faruk isimlerini çağrıştırmaması ne kadarda manidardır. Tek bir kelimenin bile zihinlerde oluşturduğu çağrışımlar göz önünde bulundurulursa bu diyalog ve rivayet siyasi düşünce açısından şia ya göre bir başarı olmalıdır. Ayrıca Faraklit kelimesi İncil'de Hz. İsa'nın kendisinden sonra geleceğini müjdelediği kimseye verilen addır.³⁹ Şia, Hz. Peygamber'in (s.a.v) İncil'de müjdelendiği örtüsü altında asıl hedefine ulaşmak istemektedir ki buda Hz. Osman (r.a.) ve Ümeyyeoğullarıdır. Fakat burada tercih edilen isimler de gayet isabetlidir. İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) baş düşmanlarından olan Ukbe b. Ebû Muayt ve Ebû Leheb hedeftedir. Acaba Hz. Ömer (r.a.) neden Ebû Taliboğullarını veya Abdülmuttalib oğullarını insanların başına musallat etme dememiştir. Neden Ümeyyeoğullarını insanların başına musallat etme ifadesinde bulunmamıştır? Bunlar da üzerinde düşünülmesi gereken ayrı soru işaretleridir. Acaba Hz. Ömer (r.a.) vefatın eşiğindeyken neden son bir tebliğ vazifesinde bulunmamıştır bir başka ifade ile neden Ey Câselik bak Peygamberimizin kendi kutsal kitabınızda müjdelendiğini görüyorsun bundan dolayı gel müslüman ol dememiştir.

Buraya kadar İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti ve *el-İmâme ve's-Siyâse*'de aktarılan rivayeti kaydettik. Rivayet grupları arasında tespit edebildiğimiz karşılaştırmalar ve zihni melekelerimizle ortaya koyabildiğimiz değerlendirmeleri zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

1.2.Hz. Ömer'in Şûra'yı Tayini

Hz. Ömer'in (r.a.) hicrî 23 (M. 644) yılı haccını eda edip Medine'ye döndüğü günlerde, Muğîre b. Şu'be'nin Basra valisi iken edindiği kölesi Ebu Lü'lüe Fîrûz en-Nihâvendî, halifeye efendisinin kendisinden fazla ücret aldığından şikâyet ederek ondan bunun azaltılmasını istedi. Halife, Ebû Lü'lüe'nin demircilik, marangozluk ve nakkaşlık

³⁹ Mehmet Aydın, "Faraklit", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/165-166.

yaptığını öğrenince, Muğîre'nin kendisinden aldığı ücretin fazla olmadığını ona bildirdi. Bunun üzerine Ebû Lü'lüe, ertesi günün sabah namazında hançerle yaptığı bir suikast sonucunda Hz. Ömer'i (r.a.) yaraladı. Mescitteki müslümanların elinden kurtulamayacağını anlayınca da intihar etti. Ağır yaralanan Hz. Ömer'e (r.a.) ölüm döşeğinde iken kendisinin yerine birini bırakması teklif edildi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sağlığında önemli hizmetlerde bulunmuş ve onun sevgisini kazanmış, vefat ettiğinde kendilerinden razı olduğu aynı zamanda her biri, ailelerinin de ileri gelen şahsiyetleri olan aşere-i mübeşşere'yi bu işle görevlendirdi. Eniştesi Saîd b. Zeyd dışında Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Sa'd b. Ebî Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Abdurrahman b. Avf'tan müteşekkil bu zevatın, yapacakları istişareden sonra aralarından birini seçmelerini istedi.⁴⁰

Hz. Ömer'in (r.a.) yaralandıktan sonra şûrayı tayin etmesiyle ilgili tavsiyeleri barındıran *Kitâbü'l-Fütûh*'taki rivayet, diğer kaynaklarla ana hatlarıyla uyum arz etmektedir lakin şûranın korunması ve herhangi bir anlaşmazlık vuku bulursa neler yapılacağı noktasındaki tavsiyeleri *Kitâbü'l-Fütûh*'ta yer almamaktadır. Biz rivayetleri daha iyi mukayese etmek ve değerlendirebilmek için *Kitâbü'l-Fütûh* ve diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetleri iki grup halinde kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem Hz. Ömer'in (r. a.) şûrayı tayini ile ilgili olayı şu şekilde aktarmaktadır:

“Ömer b. Hattâb (r.a.), Mescid-i Nebevi'de sabah namazını kıldırırken, Muğîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe tarafından hançerlenip yaralandıktan bir müddet sonra insanlara yönelerek şöyle dedi: Ey İnsanlar! Ben ölüp de beni defnedince üç gün bekleyin. Şayet Talha b. Ubeydullah gelirse kendilerinden razı olduğunuz şu altı kişiden, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, birini seçin. Muhakkak ki ben hilafet işini bu altı kişiye bıraktım. Oğlum Abdullah'ı hilafet işinde pay sahibi olmamak üzere şûraya dahil edin. Suheyb b. Sinan bu altı kişiden birisi üzerinde razı olup ittifak edeceğiniz zamana kadar ki günler de size namaz kıldırsın. Bu altı kişiden razı olup seçtiğiniz kişi benden sonra halifedir. Eğer sizler benden sonra bir kişiye biat edip, görüşleriniz onun üzerinde birleşir de sonra da bir kimse karşı çıkacak olursa onu öldürünüz. Benden sonra ki halifeye zimmet ehline karşı hayırla davranmasını tavsiye ediyorum. Bedevîlere karşı hayırla davranmasını tavsiye ediyorum.

⁴⁰ Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri(Dört Halife Dönemi)* (İstanbul: Kubbealtı, 2014), 119-120; İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 33/438-443.

Çünkü onlar Arab'ın aslı ve İslâm'ın maddesidir. Onlardan gereğince sadaka alınmasını ve onların fakir ve miskinlerine verilmesini tavsiye ediyorum.⁴¹

Buraya kadar birinci grup rivayet olarak *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunmuş olduğumuz rivayeti kaydettik. Şimdi ise ikinci grup rivayet olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayeti aktarmak istiyoruz.

Hz. Ömer'in (r.a.) şûrayı tayiniyle ilgili ikinci grup rivayetlerde ise olay şu şekilde gerçekleşmektedir:

“Ömer b. el-Hattâb (r.a.) hançerlenince kimi halife olarak tayin edeceği kendisine sorulunca, cennet ehlinden olan Saîd b. Zeyd'i akrabası olduğu için çıkardı. Resûlullah'ın (s.a.v.) razı olduğu şu altı kişiyi hilafet işini istişare etmeleri üzere belirledi: Ali, Osman, Abdurrahman, Resûlullah'ın (s.a.v.) dayısı Sa'd, Resûlullah'ın (s.a.v.) havârisi Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah. Ömer (r.a.), üç gün istişare edin Suheyb insanlara namaz kıldırın⁴² dördüncü güne halifenizi seçmiş olarak girin, Abdullah b. Ömer şûrada bulunsun fakat hilafet işinden bir payı olmasın dedi. Talha üç gün içinde gelirse size katılsın, şayet gelmezse kim Talha adına kim kefil olur dedi. Sa'd ben kefil olurum dedi. Ömer b. el-Hattâb (r.a.), Ebû Talha'ya ensardan elli kişi seç, halife seçecek topluluğu içlerinden bir adam seçene kadar acele ettir, teşvik et,⁴³ onlar, üç gün içinde içlerinden birini halife seçmeden onları bırakma dedi.⁴⁴ Mikdâd b. Esved'e senide korumam olarak topluluğun içlerinden birini halife seçecekleri evin başına koydum dedi.⁴⁵ Sonra Ömer (r.a.), aralarından birini seçene kadar şûra ehlini bir evde toplayın eğer onlardan beş kişi bir kişiden razı olurda birisi karşı çıkarsa onun boynunu vurun, eğer onlardan dördü bir adam üzerin de ittifak ederde ikisi karşı çıkarsa o ikisinin boynunu vurun, eğer onlardan üçü bir görüşte birleşir diğer üçü bir görüşte birleşirse Abdullah b. Ömer'i hakem tayin edin, eğer Abdullah'ın hakemliğini kabul etmezlerse Abdurrahman b. Avf'ın birlikte olduğu tarafın görüşlerine uyun eğer insanların üzerinde birleştiği görüşe karşı çıkarlarsa kalanları

⁴¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/328-329.

⁴² Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, nşr. Mektebetü's Sekafeti'd Diniyyeti, 5/189-190; Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Dârü'l-Fikr, 1407/1986), 7/145.

⁴³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407), 2/580; İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrût-Lübnan: Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1417/1997), 2/441.

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer (Mısır: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001), 3/58; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrût: Risâle, 1435/2014), 28/165.

⁴⁵ Taberî, *Târih*, 2/581.

öldürün dedi.⁴⁶ Ensar'a iyi davranın, bedevîlere iyi davranın çünkü onlar İslâm'ın maddesidir, onlardan gereğince fakirlere vermek üzere sadaka alın dedi ve insanlar dağıldılar.⁴⁷

Ali b. Ebî Talib (r.a.) amcası Abbas ile karşılaşır ve Abbas, sana hangi konuda bir teklif sunarak gelsem muhakkak sevmediğim ve arzu etmediğim bir şekilde dönmüşümdür der. Resûlullah (s.a.v.) vefat etmeden önce sana bu işi kimin üstleneceğini sormanı istedim, fakat sen bunu yapmadın, vefatından sonra bu işte acele etmeni istedim bunuda yapmadın. Ömer seni şûraya dahil ettiği zaman: Onlardan uzak dur, aralarına girme dedim, yine kabul etmedin. Bu yüzden şu sözlerimi bari tut: Bu iş sana verilene kadar, şûra üyeleri sana neyi teklif ederlerse hayır de, bizden başkasına bu işi yüklemelerine müsaade etme ki bizden başkasına geçmesin der.⁴⁸

Hz. Ömer'in (r.a.) yaralandıktan sonra şûra tayini ile ilgili konuşması hakkında İbn A'sem'in *Kitâbü'l Fütûh*'undan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslam tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayeti karşılaştırdırca şu hususları tespit ettik:

a) Hz. Ömer'in (r.a.) yaralandıktan sonra şûra tayini ile ilgili konuşmasını veren diğer kaynaklarda, Hz. Ömer'in (ra.) akrabası olduğu için Saîd b. Zeyd'i şûraya dahil etmediği zikredilirken, İbn A'sem'de böyle bir bilgi geçmemektedir.

b) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında, Talha b. Ubeydullah adına Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kefil olduğu bilgisi geçerken, İbn A'sem'de böyle bir bilgi geçmemektedir.

c) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında, herhangi bir ihtilafta şûra üyelerinin Abdullah b. Ömer'i hakem tayin etmeleri, İbn Ömer'in hakemliği kabul edilmezse Abdurrahman b. Avf'ın olduğu tarafın görüşlerine uyulması bilgisi kaydedilirken. İbn A'sem'de böyle bir kayda rastlanmamaktadır.

d) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında, Hz. Ömer'in (r.a.), ensardan Ebû Talha ve Mikdâd b. Esved'e şûrayı denetleme ve koruma görevi verdiği bilgisi zikredilirken. İbn A'sem böyle bir bilgiyi zikretmemiştir.

⁴⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdü'l-Emîr Mühennâ (Beyrût-Lübnan: 1431/2010), 2/53; Taberî, *Târîh*, 2/581; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/442.

⁴⁷ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede ve'l-haber fi eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zev'is-sultâni'l-ekber*, thk. Halil Şehadeh (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1408/1988), 2/568.

⁴⁸ Taberî, *Târîh*, 2/581; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/442.

e) İbn A'sem'de, Hz. Ömer'in (r.a.), kendinden sonraki halifeye, zimmet ehline karşı hayırla davranmasını tavsiye ettiği bilgisi geçerken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında böyle bir kayıt yoktur.

f) İbn A'sem'de Hz. Ömer'in (r.a.) şûraya altı kişiyi tayin etmesi, Hz. Ali'nin (r.a.) ismini ilk sırada zikrederek isimleri sayması, Abdullah b. Ömer'i hilafetten pay almamak kaydıyla şûraya dahil etmesi, Suheyb b. Sinân'a insanlara namaz kıldırmasını emretmesi ve seçilecek halifeye bedevîlere iyi davranmasını tavsiye etmesiyle ilgili bilgiler zikredilirken, bu bilgiler diğer İslâm tarihi kaynaklarında da zikredilmiştir.

g) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında, Hz. Ömer'in (r.a.) tayin konuşmasından sonra Hz. Ali'nin (r.a.), amcası Abbas ile bir diyalogu kaydedilirken, İbn A'sem'de böyle bir bahis kaydedilmemiştir.

Buraya kadar, İbn A'sem ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında, Hz. Ömer'in (r.a.) yaralandıktan sonra şûra tayini ile ilgili konuşmasını aktardık ve mukayese ettik. Şimdi ise öncelikle İbn A'sem'in rivayetini değerlendirmek, ardından bütün olarak şûra tayini olayına yapılan çağdaş yorumlarla birlikte kendi görüş ve düşüncelerimizi ifade etmek istiyoruz:

İbn A'sem'in, *Kitâbü'l-Fütûh*'una diğer kaynaklarda geçen, Hz. Ömer'in (r.a.) ensarı görevlendirmesiyle ilgili bilgiyi almaması bir başka ifadeyle şûrayı koruma ve denetleme görevini Hz. Ali'yi (r.a.) seven ve destekleyen ensardan Ebû Talha ve Mikdâd'a vermesini zikretmemesi düşündürücüdür. Acaba İbn A'sem şûrayı korumakla görevli ensarı zikretmemekle Hz. Ali'nin (r.a.) yalnız ve destekçisiz olduğu izlenimini mi uyandırmak istemektedir. Nitekim daha sonraları ensarın Hz. Ali (r.a.) döneminde aktif siyasette yer aldığı hatta ensardan Kays b.Sa'd'ın valilik yaptığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca Şia'nın sevdiği bir sahâbî olan Mikdâd b.Esved'i zikretmemesi İbn A'sem'in şûra toplantısını aktarırken, Zübeyr'in Hz. Ali'yi (r.a.) desteklediği bilgisini vermesi, her ne kadar yukarıda ifade etmiş olduğumuz düşünceleri çürütür gibi gözükse de İbn A'sem'in hakem olarak sunduğu Abdurrahman b. Avf profili, olay örgüsünün uyandırdığı izlenime göre Hz. Osman'dan (r.a.) yana tavır koymakta ve Hz. Ali'ye (r.a.) olan destekleri sindirmektedir. Zaten İbn A'sem'in rivayetinde de açıkça görüldüğü üzere toplumun desteği Hz. Osman'dan (r.a.) yanadır. Bu cümleden olmak üzere İbn A'sem şûrada yalnız

kalmış bir Hz. Ali (r.a.) profili çizmek veya zihinlerde böyle bir tarihi algı oluşturmak istemiş olabilir.

İbn A'sem'in, rivayetinde Hz. Ömer'in (r.a.) kendinden sonraki halifeye bedevîlere iyi davranmasını tavsiye ettiğini zikretmektedir. Acaba İbn A'sem Kûfe'de hadarîleşen bedevîlerin sonraki halifeyle yaşamış olduğu sorunlardan ötürü Kûfe'liler'in haklı olduğu düşüncesini Hz. Ömer'in (r.a.) bu tavsiyesiyle mi desteklemektedir.

Hz. Ömer'in (r.a.) şûrayı belirlerken şûra adaylarını sadece Kureyş'e mensup kişilerden seçmiş olması zihinlerde bir takım soru işaretleri oluşturmuş olabilir lakin o günün siyasi şartları göz önünde bulundurulduğu zaman, Araplar'ın siyasi açıdan Kureyş'i üstün gördükleri yadsınamaz bir gerçektir pekâlâ Hz. Ömer (r.a.) şûra üyelerini belirlerken bu durumu göz önünde bulundurup⁴⁹ daha fazla ihtilafa mahal vermemek için Kureyşli bu altı kişiyle şûrayı sınırlandırmış olabilir. Bir başka ifadeyle Sakîfe'deki⁵⁰ hilafet tartışmaları tecrübesini bizzat yaşayan Hz. Ömer (r.a.), ensar, muhacir, ensarın Evs-Hazreç, muhacirlerin Benî Ümeyye ve Benî Hâşim olarak bölünebileceğini düşünerek seçim esnasında ortaya çıkacak potansiyel tartışmaları en âzami dereceye indirmek istemiş olabilir. Kaldı ki Hz. Ömer (r.a.) şûraya ensardan veya başka kabilelerden İslâm'da temayüz etmiş kişileri atamış olsa hilafet meselesi ve şura olayı daha girift bir hal alabilirdi. İleriyi görebilen bir lider olarak pekâlâ Hz. Ömer (r.a.) bunları göz önünde bulundurmuş olabilir. Bu cümleden olmak üzere İslam toplumu Hz. Ömer (r.a.) gibi bir şahsiyetin idaresi altında bulunmanın verdiği güven ve huzuru yaşarken, Hz. Ömer'in (r.a.) zihni, kendisinden sonra kimin ve nasıl lider olacağı düşüncesiyle meşguldü. Her ne kadar itimad ettiğimiz kaynaklardaki tarihi rivayetlere yansımamış olsa da toplumun en küçük bir problemini dahi kendisi için büyük bir sorumluluk ittihaz eden halifenin böyle önemli bir problemi de düşünmüş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵¹

⁴⁹ Halil İbrahim Hançabay, "Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi", *Ekev Akademi Dergisi* 58 (Kış 2014), 380.

⁵⁰ Bu konuda bkz. Cem Zorlu, *İslam Tarihin'de İlk İktidar Mücadelesi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014); Ethem Ruhi Fırlı, "Sakîfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (Mart 1982); Ali Bakkal, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde " İmamlar Kureyş'tendir" Hadîsinin Rolü Üzerine", *İstem* 6 (2005); Şaban Öz, "İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şâz -Şî-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-", *İstem* 11 (2008); Nizamettin Parlak, "Sakîfe'deki Halife Adayları", *İstem* 19 (2012); Ali Duman, "İslâm Amme Hukuku Tarihinde Bir dönem Noktası: Sakîfetu Benî Saîde", *Ekev Akademi Dergisi* 21 (Güz 2004); Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004)

⁵¹ M. Bahaüddin Varol, "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *İstem* 6 (2005), 201.

Abdulazîz Dûrî, şûra düşüncesini Arap siyasi geleneklerinin köklerinde aramakta, şeyhi seçen kabile nüfuzluları meclisine benzetmektedir. Mekke'nin “mele” i düşüncesinden alınma bir yöntem olması ihtimali üzerinde durmaktadır.⁵²

Hz. Ömer'in (r.a.) şûrayı altı kişiyle belirlemesini Mehmet Azimli: Hz. Ömer toplumsal yapıyı düşünerek bu altı kişiyi belirledi. Bu tercihi konusunda kamuoyundan hiçbir tepki gelmedi. Kamuoyunun bu tepkisizliği korkularından dolayı değil, bu kişilere razı oluşlarındandı.⁵³ Şeklinde değerlendirmektedir.

Murat Akarsu, Hz. Ömer (r.a.) sorumluluğu üzerinden atmak veya herhangi biri üzerinde karar veremediği için bu şekilde davrandı⁵⁴ ifadelerine yer verirken, Nizamettin Parlak ise Hz. Ömer (r.a.) meşakkatli de olsa ümmet için faydalı olacağını düşündüğü şûra yöntemini tercih ederek meseleyi çözüme yoluna gitmişti. Bu şekilde hareket etmesinin arka planında hayatta olan ve halife olabilecek sahâbenin arasından hangisini tayin edeceğinin kararını verememiş olması etkili olabilir. Ya da kendisinin üst düzey sorumluluk duygusuna sahip olmasından dolayı böyle bir atamayı tek başına yapmayı şûranın şahs-ı manevisi bünyesinde, meseleyi ümmete havale etmiş olabilir⁵⁵ ifadelerine yer vermektedir.

Şûra'ya ilk bakışta ensarın dahil edilmemesi, evlerini yurtlarını muhacirlere açmış her şeylerini muhacirlerle paylaşmış bu insanlara haksızlık yapıldığı gibi bir düşünce akla getirmekte ise de şûraya dahil edilmiş kişilerin toplum tarafından kabul görmüş kişiler olması, ensarın bu tayin olayına herhangi bir muhalefette bulunmaması bu düşünceyi çürütmektedir. Kaldı ki Hz. Ömer (r.a.) şûrayı denetleme ve koruma görevini bizzat ensara vermiştir. Acaba Hz. Ömer (r.a.), Sakîfe'de hilafeti avuçlarından kaçırın ensarın gönlünü bu şekilde mi almak istiyordu. Her ne kadar halife adayları Kureyş'ten olmuş olsa da Hz. Ömer (r.a.) bu tutumuyla ensara hilafet meselesinde bir konum tayin etmiş bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle şûrayı koruma, denetleme, hilafeti ikame ettirme görevini ensara vermiştir denilebilir.

Abdullah b. Ömer'in halife olmamak şartıyla şûraya dahil edilmesi, seçimin kısa sürede sonuçlanması ya da olası bir beraberliğin seçimi çıkmaza sokmasının önüne geçmek

⁵² Abdülazîz Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul, Endülüs Yayınları, 2016), 101.

⁵³ Mehmet Azimli, “Hulefa-i Raşidin Dönemi Seçimleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 53-54.

⁵⁴ Murat Akarsu, *Hz. Osman ve Hilâfeti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 46.

⁵⁵ Nizamettin Parlak, “Hz. Ömer'in Şûra'sındaki Halife Adayları” *İstem* 20 (2012), 90.

amacına yönelik bir tedbir olarak görülebilir.⁵⁶ Bununla birlikte Hz. Ömer'in (r.a.), aile efradının ve yakınlarının devlet kademesinde görev almasını doğru bulmadığı göz önünde bulundurulursa bu tutum Hz. Ömer'in (r.a.) istihdam politikasının bir neticesi olarak düşünülebilir.⁵⁷ Bir başka ifadeyle Hz. Ömer (r.a.) devlet sisteminde veliahtlık ortaya çıkmaması için⁵⁸ böyle bir yol izlemiş olabilir.

Hz. Ömer'in (r.a.) muhalefet eden kişilerin öldürülmesini istemesi oldukça dikkat çekici bir husus olup, ayrılık fitnesinin daha başından önlenmesi düşüncesine matuf olarak, Hz. Ömer'in (r.a.) böyle bir emir vermiş olduğu anlaşılmalıdır.⁵⁹

Diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen Hz. Ali (r.a.) ile amcası Abbas arasındaki diyaloga Adem Apak şu şekilde bir değerlendirmede bulunur: Abbas'ın, halifelik bizden başkasına geçmesin düşüncesi, bu makama sadece Hâşimoğulları'nın hakkı olduğuna inanmasının bir sonucudur. Ona göre, bu vazifeyi bizzat Hz. Ali (r.a.) lâyıkiyle yapar fikri değil, Hâşimî olan Ali bu makama gelmelidir fikri ön plândaydı.⁶⁰ Acaba rivayetler arasında bu diyalogu, hilafetin yalnızca Hâşimoğulları'nın hakkı olduğunu düşünenler sıkıştırmış olabilir mi? Bu da üzerinde düşünülmesi gereken ayrı bir soru işaretidir.

Buraya kadar rivayet gruplarını, rivayet grupları arasındaki mukayeselerimizi, zihni melekelerimizin yettiği kadarıyla değerlendirmelerimizi ve çağdaş yorumları aktarmış bulunuyoruz. Bu başlık çerçevesinde bu kadar kayıt ile yetinerek sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

1.3.Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi

Hz. Ömer (r.a.) vefat edip defnedildikten sonra şûra üyeleri, yeni halifeyi belirlemek üzere Misver b. Mahreme'nin evinde toplanmışlardır.⁶¹ Biz şûra toplantısıyla ilgili rivayetleri üç grupta aktarmak istiyoruz. Öncelikle İbn A'sem'in rivayetini

⁵⁶ Mehmet Dalkılıç, "Osman Bin Affân'ın Halife Seçilmesi ve Seçim Şûrası'nın Tarafsızlığı" *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2014), 12.

⁵⁷ Ahmet Turan Yüksel, "Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer" *İstem* 6 (2005), 71.

⁵⁸ Adnan Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(1995), 87.

⁵⁹ Mustafa Fayda, "Hz. Peygamber Sonrasında Halife Seçimi Meselesi ve Hulefâ-yi Râşidîn'in Hilafete Gelme Süreçleri", *Geçmişten Günümüze Hilafet*, ed. Mustafa Sabri Küçükaşçı vd. (İstanbul: İlem Yayınları, 2019), 48.

⁶⁰ Adem Apak, "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 492.

⁶¹ Taberî, *Tarih*, 2/582; İbn Haldûn, *el-İber*, 2/569; Hâbil Nazlıgöl, "Misver b. Mahreme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/192-193.

kaydetmek istiyoruz. Ardından şîf tandanslı rivayetleriyle bilinen⁶² Ya‘kûbî’nin rivayetini yine bir şîf tarih okuma algısını görebilmek için zikretmek istiyoruz. Son grup olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetleri aktarmak istiyoruz.

İbn A‘sem’in şûra toplantısı ile ilgili verdiği bilgiler kendisi gibi şîf olan Ya‘kûbî’nin rivayetiyle ve diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetlerle birkaç ortak husus haricinde bariz farklılıklar arz etmektedir. Yeri geldiğinde bu hususlara değineceğimiz için şimdilik bu kadar açıklamayla yetinerek İbn A‘sem’in şûra toplantısı ile ilgili rivayetini kaydetmek istiyoruz:

Ömer (r.a.) vefat ettikten üç gün sonra insanlar Eş‘as b. Kays’ın kız kardeşi Fâtıma bt. Kays’ın evinde bir araya geldiler. Evde istişare ettiler. Sonra topluluk arasında sesler yükselinceye kadar birçok söz söylediler ve tartıştılar. Abdurrahman b. Avf ayağa kalktı ve şöyle dedi: Ey insanlar! Muhakkak ki sizler çokça konuşmak ve söz etmek için bir araya gelmediniz. Benim bir görüşüm var. Abdurrahman şöyle dedi: Görüyorum ki sizler hilafet işinde ihtilafa düştünüz ve tartıştınız, sizden her biriniz kendi görüşünü destekleyecek sözler söylüyor. Ne zaman söze heva karışacak olursa o söz asla hak yoluna iletmeyecek. Sizler doğruya yönlendiren imamlar ve kendilerine varılan alimlersiniz. Aranızdaki ihtilaflar nedeniyle katedilen mesafeyi yıkmayınız. Düşmanlarınıza karşı kılıçlarınızı kınına koymayınız ve intikamınızı alabilesiniz ki amelleriniz eksilmesin. Herkesin yazılmış bir eceli vardır. Her evin emrini yerine getirip yasakladığını yapmadıkları bir imamı vardır. İçinizden birini göreve tayin ediniz acele etmeden yürüyünüz ki talebinize ulaşabilesiniz. Hevaya uymaktan sakınınız ve gücünüze boyun eğmeyiniz. Örnek olan kişilerin görüşlerine karşı çıkmayınız. Bozguncuların ve hevasını arkadaş edinmiş kişilerin arkasında yürümeyiniz ki amacımıza, hedefimize ulaşabilelim ve düşmanlarımızı kendimize sevindirmeyelim.

Osmân b. Affân (r.a.) şöyle dedi: İbn Avf doğru söyledi, Allah bizi kendilerine uyulan imamlar kıldı ve bize kendisinden faydalanıp aramızda istişare edebileceğimiz ilmi dereceler verdi. Konuşmalarımızın dağılması gibi ihtilafa düşmemizde gerekmez. Ey İbn Avf konuş, senin bu konuda söylediğin herşey doğru ve ortaya koyduğun her düşünce isabetlidir, bizi doğru yola sevk. Muhakkak ki sana icabet edenlerin ilki ben olacağım ve

⁶² Ahmet Önkal (ed.), *İslâm Tarihi-I* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 1/17; M. Bahaüddin Varol, *İslâm Düşüncesi ve Tarihinde Ehli Beyt* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 202. Zorlu, *İslâm Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, 12.

senin gösterdiğin yol üzere yürüyeceğim. Allah, söylediklerime ve karşı çıkmaktan sakınacağıma şahittir.

Zübeyr b. Avvâm konuştu ve şöyle dedi: Allah'a davet eden kişiler geri kalmaz ona icabet eden de başarısız olmaz, davetçiye icabet etmek gerekir karanlık bir ölüm üzere ölmek ve cahiliye çağrısına davet etmemek için bizler davete hızlı bir şekilde icabet edip diğerlerinin önüne geçtik. Muhakkak ki ben söylediklerinde sana icabet edenlerden ve emrettiğin hususlarda sana yardımcı olanlardan olacağım.⁶³

Sa'd b. Ebû Vakkâs konuştu ve şöyle dedi: Ey azizler yalandan bizden önce gelip geçmiş ümmetlerin çoğunu yoldan çıkararak şeytanın kışkırtmasından sakının. O onları öyle haktan saptırdı ki Allah'ın kitabını arkalarına attılar. Allah'ın emir ve yasaklarını ihmal ettiler, itaat karşısında isyan etmeyi tercih ettiler ve gaflet yolunu takip ettiler, sonunda Allah onlara öfkelenmiş ve onları maymun ve domuzlara dönüştürdü. Şimdi sizler görüşlerinizi birleştirin ve bu işte ehil olan kimseye işinizi emanet edin. İslâm ve müslümanları korumak için bütün gücünüzle gayret edin.

Ali b. Ebî Tâlib (a.s.) konuştu ve şöyle dedi: Muhakkak ki sizler biliyorsunuz ki biz nübüvvet evinin ailesiyiz ümmetin beladan ve zorluklardan kurtuluş sebebiyiz. Bizim için bir hak vardır o bize verilirse onu alırız, şayet o bize yasaklanırsa gece uzun olsa bile devenin tergisine bineriz. Faziletli olarak gördüğümüz şey ne ise ona yöneliriz. Ecelimize ulaşmaya kadar uzun süre yok olmaktan korkmayız. Şayet Resûlullah (s.a.v.) bizden bir âhid almış olsaydı muhakkak ki biz ona verdiğimiz ahdi yerine getirirdik. Eğer bize bir söz söylemiş olsaydı şüphesiz ölünceye kadar o söz için mücadele ederdik. Bununla beraber ben de sizden birisiyim. Muhakkak ki ben İslâm'a girmedi hepimizin önüne geçtim ve ben akrabalık bağlarını da en çok yerine getireninizim. Sözümü dinleyiniz ve konuştuğumu kavrayınız. Biliniz ki ben sizin yaptıklarınıza muvafığım ve size tabiyim. Fakat ameliniz bir temele dayanmalıdır. Hevaya uymayınız Allah'ın ve elçisinin rızasının bulunduğu şeyleri yapınız. Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib'in (r.a.) sözünü işitip kalbinin özündeki uyumluluğu görünce şöyle dedi: Bu işte maslahatın nasıl olacağını görebilmemiz için yarına kadar evinize dönünüz. Ben bu işin temennilerinize uygun bir şekilde gerçekleşeceğini umuyorum. Topluluk döndüler.

⁶³ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/331-335.

Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a.) şöyle dedi: Ey Ebü'l Hasan! Bu işi sen üstlenecek olursan nasıl davranırsın? Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle dedi: İnsanlar arasında adalet ve eşitlik esaslarına riayet edeceğim. Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: Şayet bu iş senden başkasına geçecek olursa ne dersin? Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle dedi: Sabrederim ve müslümanların menfaatinin bulunduğu şeye razı olurum. Abdurrahman ona dua etti.⁶⁴

Abdurrahman b. Avf, Osman'a (r.a.) hitap ederek şöyle dedi: Eğer bu işi sen üstlenecek olursan onu nasıl ikame ettireceksin ve nasıl bir yol izleyeceksin? Osman (r.a.) şöyle dedi: Allah'ın beni başarıya ulaştıracağı şeye yürür ve bütün gücümü ortaya koyarım. Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: Ömer'in sireti üzere yürür müsün? Osman (r.a.) şöyle dedi: Ömer'in güç yetirdiği şeye hangimiz güç yetirebilir ki Ömer kuvvetli bir kimse idi. Nebi (s.a.v.) ona dua etti. Allah onunla İslâm'ı aziz etti. Fakat ben bütün gücümü sarf edeceğim ve adalet, güzel siret ve halk arasında eşit davranma konusunda gayret göstereceğim. Sonra Abdurrahman durdu ve ellerini dua etmek için kaldırdı. Sonra üç defa şöyle dua etti: Allah'ım Muhammed'in (s.a.v.) ümmetini hayır olan şeyi yapma hususunda başarı ve hayırla rızıklandır ki bende bu işi en güzel şekilde yerine getirebileyim. Sonra şöyle dedi: İçinizden kim bu iş hususunda kendi nefsinden vazgeçiyorsa ayağa kalksın. Bunun üzerine Zübeyr kalktı ve şöyle dedi: Ben Ali b. Ebi Tâlib adına kendi payımdan vazgeçtim. Abdurrahman onu hayırlı sözlerle övdü. Sonra ikinci defa sözünü tekrarladı, Bunun üzerine Sa'd b. Ebû Vakkâs kalktı ama payını hiç kimseye vermedi. Sonra Abdurrahman üçüncü kez şöyle dedi: Aramızdan hilafeti istemeyen kişi ayağa kalksın.

Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey Abdurrahman! Biz şûra ashabından beş kişi idik, bizim altıncımızı ise müminlerin emiri Ömer gaib olarak isimlendirdi. Aramızdaki iki kişi hilafet işine dahil olmayı arzulamıyorlar, geriye üçümüz kaldık Sen, ben ve Ali, içinde hayır olan şeyi söyle. Abdurrahman şöyle dedi: Doğru söyledin. Kendi nefsimi hilafetten çıkarmam şartıyla ikinizde söylediklerime razı olur musunuz? Ali (r.a.) ve Osman'dan (r.a.) her ikisi de şöyle dedi: Evet, razı olduk. Senin faziletli olarak gördüğünden biz asla vazgeçmeyeceğiz.

Abdurrahman, müslümanların hepsine şöyle dedi: Hilafet işindeki hükmüme razı olur musunuz? Orada bulunanlar şöyle dediler: Evet razı oluruz.

⁶⁴ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/331-335.

Abdurrahman Osman'a (r.a.) şöyle dedi: Eğer hilafeti Ali yerine sana verecek olursam Allah'ın kitabında diriltilmesini emrettiği şeyi diriltecek, öldürülmesini emrettiği şeyi öldürecek misin? Osman (r.a.), bunu yapacağım ve bu hal üzere bulunacağım diye cevap verdi. Sonra Abdurrahman şayet hilafeti senden alıp Ali'ye verirsem razı olur musun olmaz mısın? Osman (r.a.) şöyle cevap verdi: Razı olurum ve kardeşimin emrine itaat ederim. Sonra Abdurrahman, Ali'ye (r.a.) sordu ve şöyle dedi: Eğer hilafeti Osman (r.a.) yerine sana verecek olursam Allah'ın kitabında diriltilmesini emrettiği şeyi diriltecek, öldürülmesini emrettiği şeyi öldürecek misin? Ali (r.a.), bunu yapacağım ve bu hal üzere bulunacağım dedi. Sonra Abdurrahman şayet bu işi Osman'a devredecek olursam kardeşinin emrine itaat eder misin? Ali (r.a.) bunu yapacağım dedi.⁶⁵

Abdurrahman insanlara yöneldi ve şöyle dedi: Ey Müslümanlar! Ben toplumu inceledim ve onların gizli ve açık hallerini idrak ettim, kavradım ve bana öyle geliyor ki onlar Osman'ın hilafetinden razıdırlar, Osman'ın kendilerine reis olmasını istiyorlar. Kalpler ona yönelmiştir ve bu konuda onların sözleri de birdir. Bu hakikate binaen ben Osman'ın hilafetine razı oldum ve o Ümeyyeoğulları'nın reisidir, önde gelenidir ben ona biat ediyorum. Sonra ona Ey Ebû Amr diye hitap etti: Elini uzat, Osman (r.a.) elini uzattı, Abdurrahman onun elini tuttu ve ona biat etti. Sonra sahâbenin büyükleri de ona uydular sonra müslüman halk da onlara uydular. Osman'ın (r.a.) hilafetinde karar kılındı. Hâşimoğulları'nın büyüklerinden bir grup dışında toplum Osman'a (r.a.) razı oldular.

İnsanların dağılmasından sonra Abdullah b. Abbas, müminlerin emiri Ali'ye şöyle dedi: Ey Ebü'l-Hasan! Onlar seni oyuna getirdikleri halde, seni aldattıkları halde sen Osman'ın hilafetine razı oldun. Ali (r.a.) şöyle dedi: Gerçekten onlar beni oyuna getirmedi, aldatmadılar bilakis ben herkesin Osman'ın hilafetine razı olduklarını gördüm ve ümmet arasında fitne yayılmasın diye müslümanlara karşı çıkmayı, muhalefet etmeyi arzu etmedim.

Biatın ertesi günü Talha b. Ubeydullah seferden geldi ve insanlar onu karşıladılar ve müminlerin emiri Ömer'in başından geçen olayı anlattılar.(Ömer'in hilafet konusunda kendisi hakkındaki görüşünü ona bildirdiler.) Bunun üzerine Talha uzun süre ağladı ve şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki Allah'a döneceğiz dedi. Sonra hilafet işi hususunda ne düşünüyor sunuz? diye sordu.

⁶⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/331-335.

Onlar şöyle dediler: Mü'minler'in Emiri Ömer'in emrettiği üzere üç gün senin gelmeni bekledik. Sen geç kalınca herkes ittifak etti ve Osman'a biat ettiler. Onun hilafeti üzerinde karar kılındı. Şayet bu durumu doğru görmüyorsan işi olduğu gibi bize geri ver. Bir tek görüş üzerinde Allah'ın rızasını elde edinceye kadar hepimiz toplanalım. Bunun üzerine Talha şöyle dedi: Müslümanların üzerinde birleştiği bir şeyi bozmaktan ve müslümanların görüşüne karşı çıkmaktan, muhalefet etmekten Allah'a sığınırım. Osman bu iş hususunda ehildir ve hiç kimse de ondan faziletli değildir.

Sonra hicretin 23. Yılında Osman'ın (r.a.) hilafeti üzerinde karar kılındı. Ta ki fitneler ve ihtilaflar ortaya çıkıncaya kadar.⁶⁶

Buraya kadar birinci grup olarak Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesi ile ilgili İbn A'sem'de geçen rivayetleri aktardık. Şimdi ikinci grup olarak Ya'kûbi'de geçen rivayetleri aktarmak istiyoruz.

Yâ'kûbî şûra olayı ile ilgili şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Ömer (r.a.) vefat edince, Abdurrahman b. Avf'ında içinde bulunduğu şûra toplandı. Abdurrahman, içlerinden birini seçmek üzere, kendisini bu işten çıkarmalarını istedi. Onlarda bunu yaptılar. Şûra toplantısı üç gün sürdü.

Abdurrahman, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ile başbaşa kaldı ve eğer bu işi üstlenirsen Allah'ın kitabı, resûlünün sünneti, Ebûbekir ve Ömer'in sîreti üzere yol alacağına dair Allah adına söz verir misin dedi. Ali (r.a.), gücüm yettiğince Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünneti üzere yol alacağım dedi.

Abdurrahman, Osman (r.a.) ile başbaşa kaldı ve eğer bu işi üstlenirsen Allah'ın kitabı, Resûlü'nün sünneti, Ebûbekir ve Ömer'in sîreti üzere yol alacağına dair Allah adına söz verir misin dedi. Osman (r.a.), Allah'ın kitabı, Resûlü'nün sünneti, Ebûbekir ve Ömer'in sîreti üzere yol alacağıma söz veriyorum dedi.

Abdurrahman, Ali (r.a.) ile bir daha baş başa kaldı ve ona önceki sözlerini tekrarlayıp bir daha sordu. Ali'de (r.a.) ilk verdiği cevabın aynısını verdi. Sonra Osman (r.a.) ile bir daha baş başa kaldı ve ona da önceki sözlerinin aynısını tekrarlayıp bir daha sordu, Osman'da (r.a.) ilk verdiği cevabın aynısını verdi.

⁶⁶ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/331-335.

Abdurrahman, Ali (r.a.) ile üçüncü kez baş başa kaldı ve aynı soruyu tekrarladı. Ali (r.a.), şüphesiz Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünneti dışında başka bir şeye ihtiyaç yoktur, sen beni bu işten uzaklaştırmaya çalışıyorsun dedi.

Abdurrahman, Osman (r.a.) ile üçüncü kez baş başa kaldı ve aynı soruyu yine sundu. Osman (r.a.) aynı cevabı verdi. Abdurrahman'da Osman'ın (r.a.) elini tuttu ve biat etti.⁶⁷

Şûra hadisesiyle ilgili birinci ve ikinci grup rivayetleri aktarmış bulunuyoruz. Şimdi üçüncü grup olarak nitelediğimiz diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetleri aktarmak istiyoruz:

Ömer b. el- Hattâb (r.a.) defnedilince Ebû Talha ve Mikdâd b. Esved şûra ehlini Misver b. Mahreme'nin evinde topladı, beytülmalde veya Âişe'nin (r.anha) izniyle odasında toplanıldığı da söylenir.⁶⁸ Onlar beş kişiydiler yanlarında Abdullah b. Ömer de vardı, Talha yoktu. Ebû Talha onları korumaya aldı. Amr b. el-Âs ve Muğîre b. Şû'be kapının önünde oturdular. Sa'd ikisine de kızdı ve siz ikiniz biz de geldik şûra ehlineniz demek istiyorsunuz dedi.⁶⁹

Şûra topluluğu hilafet meselesi hususunda tartışıp konuştular. Bunun üzerine Ebû Talha onları uyardı ve Ömer'in (r.a.) kendisine vasiyet ettiği üzere üç günden fazla süre vermeyeceğini ve acele etmelerini söyledi ve sonra ne yapacaklarını görmek için evin kapısında oturdu.⁷⁰

Abdurrahman b. Avf, hanginiz kendini bu işten çıkarır onu en faziletliniz üstlensin dedi ve hiç kimseden cevap gelmeyince ben kendimi bu işten çıkardım dedi. Osman b. Affân (r.a.) razı olanların ilki benim çünkü ben senin hakkında Resûlullah'ın (s.a.v.) yerin ve göğün emini dediğini işittim, dedi. Şûra topluluğu biz de razıyız dediler. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) sustu. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: Sen ne dersin Ebû'l-Hasan, Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), hakkı çiğnemeyeceğine, hevaya uymayacağına, akrabayı kayırmayacağına ümmetin faydasını gözeteceğine söz ver dedi. Abdurrahman b. Avf söz verdi. Sonra Abdurrahman sözünden dönene karşı benimle olacaksınız, içinizden kimi

⁶⁷ Ya'kûbî, *Târîh*, thk. Abdü'l-Emîr Mühennâ, 2/55-56.

⁶⁸ Taberî, *Târîh*, 2/582; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/442; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/145; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehadeh, 2/569.

⁶⁹ Taberî, *Târîh*, 2/582; İbnü'l-Esîr, *el-Kamîl*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/442-443; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehadeh, 2/569.

⁷⁰ Taberî, *Târîh*, 2/582.

seçersem ona razı olacaksınız bende akrabamı kayırmayacağım, müslümanların faydasına olanı ihmal etmeyeceğime dair Allah'a söz veriyorum dedi ve onlardan da aynı şekilde söz aldı. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) için şöyle dedi: Sen Resûlullah'a (s.a.v.) olan akrabalık, İslâm'a ilk girenlerden olmak ve dinde güzel bir iz bırakmandan dolayı bu işte hakkın olduğunu söylüyorsun. Bunlardan uzak değilsin fakat bu işin sana verilmediğini görürsen, bu topluluktan kimi bu işte hak sahibi görüyorsun. Ali b Ebî Tâlib (r.a.), Osman dedi. Abdurrahman, Osman (r.a.) ile baş başa kaldı ve şöyle dedi: Sen Abdümenâf'ın reisi, büyüğü, Resûlullah'ın (s.a.v.) damadı, amcasının oğlu olduğunu, İslâm'a ilk girenlerden olduğunu ve bundan dolayı faziletli olduğunu söylüyorsun. Bunlardan uzak değilsin ve bu iş benden başkasına verilmeyecek diyorsun. Fakat oldu ki bu görev sana verilmedi, bu topluluktan kimi bu işte hak sahibi görüyorsun. Osman b. Affân (r.a.), Ali dedi.⁷¹

Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ile baş başa kaldı, Ali (r.a.) ve Osman (r.a.) ile konuştuklarını ona da sordu bunun üzerine Zübeyr, Osman dedi. Sonra Sa'd ile baş başa kalıp aynı şeyleri söyledi. Sa'd da, Osman dedi.⁷²

İbn Kesîr, Talha'nın Medine'ye geldiğini ve şûrada bulunduğunu aktarır. Zübeyr b. Avvâm'ın, Ali (r.a.) adına, Sa'd'ın, Abdurrahman adına Talha'nın Osman b. Affan (r.a.) adına hilafet haklarından vazgeçtiklerini kaydeder.⁷³

Ali (r.a.), Sa'd ile karşılaşınca “*Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'dan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*”⁷⁴ Ayetini okudu. Senden bu oğlumun Resûlullah'la (s.a.v.) olan akrabalığı amcam Hamza'nın seninle olan akrabalığı hatırına, bana karşı Abdurrahman ile bir olup Osman'ı açıkça desteklememeni istiyorum, muhakkak bende Osman'da olmayan deliller vardır.⁷⁵

⁷¹ Taberî, *Târîh*, 2/582; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/443.

⁷² Taberî, *Târîh*, 2/582.

⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/145.

⁷⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman & İbrahim Kâfi Dönmez vd.(Ankara: TDV Yayınları, 2016), el-Nisâ 4/1.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, 2/582; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/443.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, 2/582.

Abdurrahman b. Avf bütün gece boyunca dolaştı, Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabıyla buluştu, Medine'deki kişilerle, ordu komutanlarıyla ve insanların ileri gelenleriyle istişare etti.⁷⁶ Bu işte Osman'dan (r.a.) başka kimseyi bulamadı.⁷⁷

Abdurrahman b. Avf gece yarısı Misver b. Mahreme'nin evine geldi, Misver'i uyandırdı ve görmüyor musun bu gece uyku tatmadım dedi, kalk Zübeyr ve Sa'd'ı çağır dedi. Zübeyr ve Sa'd gelince Abdurrahman b. Avf, Zübeyr'e Abdümenâf'ı ve bu işi birbirinden ayır dedi. Bunun üzerine Zübeyr, ben kendi hissemi Ali'den yana kullanmak istiyorum dedi. Sa'd'a sordu. Sa'd şöyle dedi: Eğer kendini seçeceksen hissemi senden yana kullanırım fakat Osman'ı seçeceksen Ali bana daha sevgili dedi.⁷⁸

Muhacirler, ensarın önde gelenleri ve ordu komutanları toplandı, mescid onlarla dolup taşı. Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: Ey insanlar! İnsanlar beldelerine dönmeyi arzu ediyorlar, emîrlерinin, yöneticilerinin kim olduğunu bilmek istiyorlar, bana bir görüş bildirin dedi. Bunun üzerine Sa'îd b. Zeyd şöyle dedi: Biz seni bu işe ehil olarak görüyoruz. Abdurrahman b. Avf şöyle dedi: Bana bundan başka bir görüş belirtin. Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir şöyle dedi: Eğer Müslümanların ihtilaf etmesini istemiyorsan o halde Ali'ye biat et. Bunun üzerine Mikdâd b. Esved şöyle dedi: Ammâr doğru söyledi eğer Ali'ye biat edersen işittik ve itaat ettik deriz. Bunun üzerine Abdullah b. Ebî Serh şöyle dedi: Şayet Kureyş'in ihtilaf etmesini istemiyorsan o halde Osman'a biat et.⁷⁹ Bunun üzerine Abdullah b. Ebû Rebîa şöyle dedi: Doğru söyledi eğer Osman'a biat edersen işittik ve itaat ettik deriz. Ammâr, İbn Ebî Serh'e hakaret etti ve sen ne zamandan beri müslümanlara nasihat ediyorsun dedi.⁸⁰ Benî Haşim ve Benî Ümeyye karşılıklı konuşmaya başladı. Bunun üzerine Ammâr şöyle dedi: Ey İnsanlar! Muhakkak ki Allah Peygamberiyle bizi şereflendirdi ve diniyle bizi yüceltti, güçlendirdi. Aranızda ehl-i beyt varken bu işi nasıl başkasına verirsiniz? Benî Mahzûm'dan bir adam Ammâr'a, Ey Sümeyye'nin oğlu, sen haddini aştın sen kimsin ki Kureyş'in emîr seçme işine kendini karıştırıyorsun. Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ey Abdurrahman! İnsanlar fitneye bulaşmadan bu işi tamamla dedi. Abdurrahman muhakkak ki ben incelemede buldum ve istişare ettim, Ey şûra ehli nefislerinizin yoluna uymayın dedi. Ali'yi (r.a.) çağırdı ve şöyle

⁷⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehadeh, 2/570.

⁷⁷ Taberî, *Târîh*, 2/582.

⁷⁸ Taberî, *Târîh*, 2/582; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/443.

⁷⁹ Makdisî, *el-Bed ve't-târîh*, 5/191.

⁸⁰ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, *Mirâtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dımeşk: Dârü'l Risâle el- Âlemiyye, 1434/2013), 5/419.

dedi: Allah'ın kitabıyla, Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetiyle ve ondan sonra gelen iki halifenin sîretiyle amel edeceğine dair Allah adına söz verir misin? Ali (r.a.), ilmim ve gücüm yettiğince amel edeceğimi ve bunu yapacağımı umut ediyorum. Sonra Osman'ı (r.a.) çağırıldı, Ali'ye (r.a.) söylediklerinin aynısını Osman'a (r.a.) da söyledi ve sordu. Osman (r.a.), evet dedi.⁸¹ Bunun üzerine Abdurrahman mescidin tavanına başını kaldırdı, Osman'ın (r.a.) elinin üzerine elini koydu ve Allah'ım şahit ol, boynumdaki bu yükü Osman'ın boynuna yükledim dedi. İnsanlar Osman'a (r.a.) biat ettiler.⁸² Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), hile hem de ne hile dedi.⁸³ Bize karşı birbirinize arka çıkmanız ilk defa bugün karşılaştığımız bir durum değildir. “*Artık bana düşen hakkıyla sabretmektir. Anlattığınız karşısında bana yardım edecek olan, ancak Allah'tır*”⁸⁴ vallahi Osman'a ancak seni halife seçmesi için yetki verdin, Allah her gün bir iş içindedir dedi. Abdurrahman, Ey Ali! Nefsinin yoluna uyma, gerçekten ben insanlarla istişare ettim, toplumu inceledim onlar Osman'dan başkasına güvenmiyorlardı. Bunun üzerine Ali (r.a.) nasıl olsa kitapta yazılı olan gerçekleşecek diyerek çıktı. Mikdâd, Abdurrahman'a şöyle dedi: Ey Abdurrahman! Hak ve adaletle hüküm verecek kişiden vazgeçtin, Bunun üzerine Abdurrahman Ey Mikdâd! Vallahi ben müslümanlar için bir içtihad da buldum. Mikdâd, eğer sen bununla Allah'ın rızasını istediysen, iyilik edenlerin sevabını veren Allah sana da sevabını verecektir, dedi. Talha b. Ubeydullah insanların Osman'a (r.a.) biat ettiği gün geldi kendisine Osman'a (r.a.) biat edildiği söylendi. Talha, Osman'a (r.a.) geldi. Osman (r.a.) Talha'ya senin emrin başım gözüm üzerine dedi, Talha insanlar sana biat ettiler mi diye sordu. Osman (r.a.) evet deyince insanlar sana biat etmişken bundan yüz çeviremem dedi ve Osman'a (r.a.) biat etti.⁸⁵

Osman (r.a.) halife seçildikten sonra müslümanların halifesi olarak ilk ikindi namazını kıldırdı. Peygamber'in (s.a.v.) minberine geldi, Allah'a hamd etti ve övgüde bulundu, Resûlullah'a salâtü selâm da bulduktan sonra insanlara hitap etti ve şöyle dedi: Muhakkak ki siz geçici dünya hayatındasınız ömrünüzün kalan kısmında elinizden geldiğince hayırlı işler yapmak için acele edin. Bu dünyaya geldiniz, sabahladınız ve akşamladınız. Dünya hayatına aldanmayın. Şeytan sizi Allah'la aldatmasın, Geçip gidenlerden ders alın, işlerinizi ciddiye alın, ihmalkâr davranmayın. Dünyayı inşâ eden kardeşleriniz, onda iz bırakan, yaşayan ondan uzun süre yararlananlar nerede? Dünyayı

⁸¹ Taberî, *Târîh*, 2/582; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/443.

⁸² İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehadeh, 2/570.

⁸³ Taberî, *Târîh*, 2/586.

⁸⁴ el-Yusûf 12/18.

⁸⁵ Taberî, *Târîh*, 2/582-583; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 2/445.

Allah'ın koyduğu yere koyun. Ahireti isteyin. Şüphesiz Allah ahiretle ilgili ve hayırlı olanla ilgili şu örneği vermekte ve şöyle buyurmaktadır⁸⁶: “Onlara şunu da misal göster: Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi(önce gelişip) birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, herşey üzerinde iktidar sahibidir.”⁸⁷

İbn Sa‘d’daki rivayete göre insanlar arasında Osman’a (r.a.) ilk biat eden Ali’dir (r.a.). Sonra insanlar onu takip ettiler ve biat ettiler.⁸⁸ Osman’a (r.a.) biat edilince insanlar içine çıktı ve onlara hitap etti, Allah’a şükredip övgüde bulunduktan sonra şöyle dedi: Ey İnsanlar! Şüphesiz ilk biniş, bir işe ilk adım atış zordur. Bugünden sonra daha çok gün vardır. Şayet yaşarsam konuşma size uygun gelecektir. Bizler hatipler değiliz. Allah bize öğretecektir. Hicrî 23. Yılın Zilhicce ayının bitmesine bir gece kalan gün, Salı günü Osman’a (r.a.) biat edildi. O hicrî 24. Yılın Muharrem ayını halife olarak karşıladı.⁸⁹

Hz. Osman’ın (r.a.) halife seçilmesi olayını İbn A‘sem, Ya‘kubî ve diğer İslâm tarihi kaynaklarıyla mukayese ettiğimiz zaman şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz:

a) İbn A‘sem şûra toplantısının Fâtıma bt. Kays’ın evinde gerçekleştiği bilgisini verirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında beytül mâl, Hz. Âişe’nin (r.anha) evi, Misver b. Mahreme’nin evi zikredilirken, toplantının gerçekleştiği mekan olarak Misver b. Mahreme’nin evi kabul edilmektedir. Ya‘kubî’de ise toplantı yerine dair bir bilgi yoktur.

b) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında toplantının gerçekleştiği evin kapısında sahabeden Amr b. el-Âs ve Muğîre b. Şu‘be’nin oturduğu bilgisi kaydedilirken, İbn A‘sem ve Ya‘kubî’de böyle bir bilgi geçmemektedir.

c) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında şûra olayı esnasında Abdurrahman’ın şûrayı yönetme talebine herkes razı olurken Hz. Ali (r.a.) susmaktadır. İbn A‘sem’de ise Hz. Ali (r.a.) razı olduğunu ifade etmektedir. Ya‘kubî’de herkesin razı olduğu bilgisi geçmektedir.

d) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında karşılıklı âhidleşmeler kaydedilirken, İbn A‘sem ve Ya‘kubî’de böyle bir kayda rastlanmamaktadır.

⁸⁶ Taberî, *Târîh*, 2/589-590; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, 7/148.

⁸⁷ el-Kehf 18/45.

⁸⁸ İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, 3/59.

⁸⁹ İbn Sa‘d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, 3/59-60.

e) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'ye (r.a.) hilafette kimi hak sahibi olarak gördüklerini sorduğu bilgisi zikredilirken, İbn İbn A'sem'de, Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Ali'ye (r.a.) bu işi üstlenirsen insanlar arasında nasıl davranırsın diye sorduğu, aynı şekilde Hz. Osman'a (r.a.) hilafeti üstlenirse nasıl davranacağını sorduğu bilgisi zikredilmektedir. Ya'kûbî'de ise böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

f) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Ali'nin (r.a.), Sa'd b. Ebû Vakkâs ile bir diyalogu kaydedilirken, İbn A'sem ve Ya'kûbî'de böyle bir diyalog geçmemektedir.

g) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Abdurrahman b. Avf mescidde insanlardan tekrar bir görüş bildirmelerini isterken, İbn A'sem ve Ya'kûbî'de böyle bir bilgi geçmemektedir.

h) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Osman(r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) taraftarlarının diyalogu zikredilirken, İbn A'sem ve Ya'kûbî'de böyle bir diyalog zikredilmemektedir.

i) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında, Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'den (r.a.) Allah'ın kitabı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti ve ondan sonraki iki halifenin yoluna uymalarına dair söz aldığı bilgisi verilirken, İbn A'sem'de ise Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'den (r.a.) sadece Allah'ın kitabı adına söz aldığı bilgisi verilmektedir. Ya'kûbî'de ise Abdurrahman b. Avf'ın üç kez söz aldığı üçüncü de Hz. Ali'nin (r.a.) Allah'ın kitabı ve Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti dışında başka bir şeye ihtiyaç olmadığı şeklinde cevap verdiği bilgisi verilmektedir.

j) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Abdurrahman b. Avf'ın söz talebine, Hz. Ali (r.a.) "gücüm ve ilmim yettiğince" şeklinde söz verdiği bilgisi kaydedilirken, İbn A'sem'de, Hz. Ali'nin (r.a.) "bunu yapacağım ve bu hal üzere bulacağım" şeklinde kararlı bir cevap verdiği bilgisi kaydedilmektedir.

k) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Abdurrahman b. Avf ve Mikdâd b. Esved'in diyaologu geçmekte iken, İbn A'sem'de Hz. Ali (r.a.) ve Abdullah b. Abbas'ın diyalogu geçmektedir.

l) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Talha b. Ubeydullah'ın, Hz. Osman (r.a.) ile konuştuğundan sonra razı olup biat ettiği bilgisi verilirken, İbn A'sem'de Talha b.

Ubeydullah'ın insanlarla konuştuktan sonra razı olduğu bilgisi verilmektedir. Ya'kûbî'de böyle bir bilgi yoktur.

m) Diğer İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçildikten sonra insanlara hutbe verdiği bilgisi kaydedilirken, İbn A'sem'de böyle bir kayda rastlanmamaktadır.

n) İbn A'sem'de, Abdurrahman b. Avf'ın sözlerini Hz. Osman'ın (r.a.) koşulsuz şartsız doğru olduğunu söylediği, gösterdiği yolda yürüyeceğini ifade ettiği bilgisi verilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında böyle bir bilgi verilmemektedir.

o) İbn A'sem'de şûra üyelerinden her birinin uyarıcı nitelikte hitap ettiği konuşmaları verilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında ve Ya'kûbî'de bu şekilde bir konuşmalara rastlanmamaktadır.

ö) İbn A'sem, Abdurrahman b. Avf'ın, vazifeyi hayırla yerine getirebilmek için kendine ve ümmete dua ettiği bilgisini verirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında ve Ya'kûbî'de böyle bir bilgi verilmemektedir.

p) İbn A'sem'de Abdurrahman b. Avf'ın soru yöneltirken öncelikle Hz. Osman'a (r.a.) daha sonra Hz. Ali'ye (r.a.) soru sorduğu bilgisi verilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında Abdurrahman b. Avf'ın önce Hz. Ali'ye (r.a.) sonra Hz. Osman'a (r.a.) soru sorup söz aldığı bilgisi verilmektedir.

r) İbn A'sem Abdurrahman b. Avf'ın mescid de hitap ederken toplumun Hz. Osman'dan (r.a.) razı olduğunu bildirip bunun üzerine Hz. Osman'a (r.a.) biat ettiği bilgisini verirken diğer İslâm tarihi kaynaklarında Hz. Osman'ın (r.a.) "Evet" demesi üzerine Abdurrahman b. Avf'ın biat ettiği bilgisi verilmektedir.

s) İbn A'sem, Hâşimoğulları büyüklerinden bir grubun Hz. Osman'dan (r.a.) razı olmadığı bilgisini verirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında ve Ya'kûbî'de böyle bir bilgi verilmemektedir

ş) İbn A'sem'de, Zübeyr b. Avvâm'ın Hz. Ali (r.a.) adına oy kullandığı, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın sessiz kaldığı bilgisi zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarında başlangıçta Zübeyr b. Avvâm ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Hz. Osman (r.a.) adına oy kullandığı Abdurrahman b. Avf'ın daha sonra ikinci kez sorması üzerine Zübeyr b.

Avvâm'ın Hz. Ali'yi (r.a.) desteklediği Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Abdurrahman'ın kendisi bu işi üstlenirse onu destekleyeceğini değilse Hz. Ali'den (r.a.) yana oy kullandığı (oy kullanacağı) bilgisi zikredilmektedir. İbn Kesîr'de ise Zübeyr b. Avvâm'ın Hz. Ali'yi (r.a.), Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Abdurrahman b. Avf'ı ve Talha b. Ubeydullah'ın da Hz. Osman'ı (r.a.) desteklediği bilgisi kaydedilmektedir. Ya'kûbî'de ise böyle bir bilgi kaydedilmemektedir.

t) İbn A'sem'de, toplantı başladıktan sonra karşılıklı konuşma sonrası ilk olarak Abdurrahman b. Avf'ın sözü alıp seçim işi için birinin görevi üstlenmesi teklifinde bulunduğu, Abdurrahman b. Avf'ın kimin nefsinin bu işten çıkaracağını sorduğu, Hz. Osman'ın (r.a.) kendisine yöneltilen soruya kararlı bir cevap verdiği ve Talha b. Ubeydullah'ın biata karşı çıkmayıp razı olduğu bilgileri zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında da bu bilgiler zikredilmektedir.

İbn A'sem ve diğer İslâm tarihi kaynakların da geçen rivayetlerin farklı ve ortak yönlerini tespit etmeye çalıştık. Daha önce İbn A'sem'in şûra hadisesi ile ilgili rivayetinin farklılık arzettiğine değinmiştik. Mukayesemiz sonucunda da İbn A'sem'de şûra olayının diğer İslâm tarihi kaynaklarından çok farklı bir şekilde gerçekleştiğini müşahade etmiş bulunuyoruz. Şimdi İbn A'sem'in rivayetini değerlendirmek, ardından diğer İslâm tarihi kaynaklarından aktarmış olduğumuz rivayetleri değerlendirmek ve şûra olayına dair yapılan çağdaş yorumları aktarmak istiyoruz:

Şûra toplantısının diğer kaynaklarda verilen ve tarihçilerin kabul ettiği Misver b. Mahreme'nin evi yerine Fâtıma bt. Kays'ın evinde gerçekleştiğinin zikredilmesi tesadüf müdür yoksa bir algıyı oluşturulmaya çalışılmaktadır. İlk bakışta masum görünen bu ismin, tarihi süreç göz önünde bulundurulunca seçilmesinin arka planında yatan düşünceye yaklaşılmaktadır. Şî'îlerin sevmediği ve özellikle Hz. Ali (r.a.) dönemi olaylarında ihanetle suçladıkları Eş'as b. Kays'ın⁹⁰ kız kardeşinin evinin seçilmesi gayet manidardır. Belki de Hz. Ali'nin (r.a.) daha işin başında hilafete ne kadar uzak kaldığı düşüncesi zihinlerde oluşturulmak istenmiştir. Yine şî'îlerin Hz. Hasan'ın (r.a.) vefatıyla ilgili olarak hanımı Ca'de bt. Eş'as'ın zehirlediğiyle ilgili itham ettikleri⁹¹ tarihen bilinmektedir Ayrıca burada belirtmemiz gereken bir diğer hususta Fâtıma bt. Kays'ın, Eş'as'ın değil de Dahhâk b.

⁹⁰ Ahmet Önkâl, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem* 2(2003), 39-40. Yasemin Barlak, "Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş'as b. Kays'ın Rolü", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, 135.

⁹¹ Demircan, "Hz. Hasan ve Halifeliği", 103.

Kays'ın⁹² kız kardeşi olduğudur. İbn Asem'in bariz yanlışa düştüğü ortaya çıktığı gibi Eş'as tercihi de bizim değerlendirmemizi desteklemektedir. Bir başka ifadeyle İbn A'sem şîî tarih algısına uygun bir seçim ve kurguda bulunmuştur.

İbn A'sem'in rivayetinde de Abdurrahman b. Avf'ın konuşmasında düşmanlara dikkat çektiği görülmektedir. Acaba bu düşmanlarla ilgili kimler kastedilmektedir bu ayrı bir soru işaretidir lakin içeride ve dışarda düşmanların olduğu bariz bir şekilde anlaşılmaktadır.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetlerde Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'ye (r.a.) hilafet işinde kimi ehil gördüklerini sorduğu, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'nin (r.a.) kendi fikirlerini beyan ettikleri bilgisi aktarılmaktadır. İbn A'sem'in aktardığı rivayette Abdurrahman b. Avf taraflara doğrudan isim önerip fikir beyan etmektedir bu cümleden olmak üzere Abdurrahman b. Avf'ın şûrada hakemlikten öte kişileri ve fikirleri yönlendirdiği izlenimi uyanmaktadır.

Abdurrahman b. Avf'ın her iki adaydan da söz aldığı ve her ikisinin de kararlı bir şekilde söz verdiği rivayette görülmektedir. Akabinde Abdurrahman b. Avf'ın toplumun Hz. Osman'dan (r.a.) razı olduğu fehmine vardığı kaydediliyor ve bu sebebe binaen Abdurrahman b. Avf'ın Hz. Osman'a (r.a.) biat ettiği zikrediliyor. Bu olay örgüsünden zihninde seçeceği halifeyi belirlemiş fakat bunu topluma mâl eden bir Abdurrahman b. Avf profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Hz. Ali'yi (r.a.) yalnız bırakıp Hz. Osman'a (r.a.) destek veren bir toplum algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Ayrıca İbn A'sem'de, Abdurrahman b. Avf'ın adaylardan söz alırken yalnız Allah'ın kitabı adına söz aldığı bilgisi verilmektedir, diğer İslâm tarihi kaynaklarında, Allah'ın kitabına ek olarak Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti ve kendinden sonraki iki halifenin sîreti üzere yol izlenmesine dair söz alındığı bilgisinin verilmemesi ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Hz. Ali'yi (r.a.) uyaran kişi olarak Abdullah b. Abbas'ın rivayete yansıtılmış olması da şîî algı bakımından gayet isabetli gözükmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duasına mazhar olmuş, dinde derin anlayış sahibi İbn Abbas'ın şûrada dönen hilenin farkına varması şîî düşünce açısından pekâla mümkündür.

⁹² Hakkı Dursun Yıldız, "Dahhâk b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/409-410. Selman Başaran, "Fâtıma bint Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/227.

Bütün bunlardan sonra rivayette, olaylar karşısında metanetli hilim sahibi muhalefet etmeyen ümmetin menfaatini düşünen bir Hz. Ali (r.a.) profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Esasen Hz. Ali'nin'de (r.a.) ifade edilen özelliklerin ötesinde bir duruşa sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayete göre şûra üyeleri toplandıkları sırada, sahâbeden Amr b. el-Âs ve Muğîre b. Şu'be'nin gelip toplantı yerinin kapısında durunca kendilerine Sa'd b. Ebû Vakkâs kızmıştır. Burada şûrayı korumakla görevli Ebû Talha'nın neden tepki göstermediği sorusu zihnimize uyanmaktadır. Acaba Ebû Talha Benî Ümeyye'nin destekçilerine karşı çıkararak Benî Ümeyye ile yüzleşmek mi istemiyordu. Belki de Ebû Talha bu durumu bir tehlike olarak görmediği için sessiz kalmış olabilir. Ayrıca Ebû Talha şûrayı kontrol etme ve bir an evvel seçim işini bitirmeleri hususunda onları uyarma görevini üstlendiğini düşünmüş de olabilir. Esasen Amr b. el-Âs ve Muğîre b. Şu'be'nin halife seçimi işini merak edip geldikleri düşünülürse bu gayet tabii bir durumdur.

Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Zübeyr b. Avvâm başlangıçta Hz. Osman (r.a.) adına oy kullanırken sonradan neden Hz. Ali (r.a.) adına oy kullanmışlardır. Acaba o oluşan boşlukta veya çağrıldıkları yerde Hâşimoğullarının, bir başkasının, kişi veya kişilerin telkin ve uyarısı ile mi karşılaştılar. Rivayetin devamı bu soru işaretlerinin bir kısmını cevaplar niteliktedir. Nitekim Hz. Ali'nin (r.a.), Sa'd b. Ebû Vakkâs ile karşılaşp onunla bir diyalogu söz konusudur. Muhtemelen Hz. Ali'nin (r.a.), Sa'd b. Ebû Vakâs'a olan uyarısı Sa'd'ın kararının değişmesine tesir etmiş olabilir.

Abdurrahman b. Avf'ın mescide gelmesinden sonra gerçekleşen diyaloglarda Ammâr b. Yâsir'in meseleye müslümanların ihtilafı, Abdullah b.Sa'd b. Ebû Serh ve Benî Mahzumlu kişinin ise Kureyş açısından bakması ayrı bir muammadır. Bu diyalog kabile eksenli yönetim algısının toplum üzerindeki izlerini açık bir şekilde göstermesi bakımından dikkatleri celbetmektedir.

Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Osman (r.a.) ve Hz. Ali'ye (r.a.) sorduğu soruya, Fatih Topaloğlu, "Hz. Ali (r.a.), tevazu ve ihtiyat içerikli"⁹³ cevap vermiştir ifadelerini kullanmaktadır. Fatih Topaloğlu'nun Hz. Ali (r.a.) adına bu iyimser yorumu isabetlidir

⁹³ Fatih Topaloğlu, *Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 26.

lakin Hz. Osman'ın (r.a.) cevabına karşı susması sanki ifade ettiği yorumun zıttı Hz. Osman'da (r.a.) varmış gibi bir algı oluşturmaktadır. Halbu ki sahâbenin hepsi ilmi, ahlakı ve tevazusuyla temayüz etmiştir. Bu cümleden olmak üzere Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali'ye (r.a.) nazaran daha kararlı bir cevap vermiştir. Bir başka ifadeyle Hz. Ali'nin (r.a.) daha az kararlı cevabını Hz. Osman'ın (r.a.) cevabı gölgelemiştir.

Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesini Adem Apak, “üçüncü halife seçiminin tamamlanması müslümanlar açısından idarî bir sorunun çözümü anlamına gelmektedir. Ancak bu çözüm, aynı zamanda İslâm öncesine dayanan Emevî-Hâşimî çekişmesinin de habercisi olmuştur. Hz. Osman Ümeyyelilerin desteğiyle halife olmuş, böyle olunca da iktidar da bu ailenin temsilcisi haline gelmiştir. Dolayısıyla bundan sonra resmîyette halife tarafından alınacak siyasi kararlar, esasında onun soyunun kararı olarak algılanacak, bu da kaçınılmaz olarak idareyi kabilelerin güç mücadelesinin alanı haline getirecektir. Siyasi mücadelede Emevîler'in muhtemel rakibi Hâşimiler olacak, İslâm öncesi döneminde başlayan, Hz. Peygamber'in ve ilk iki halifenin politikalarıyla etkisizleştirilen Emevî-Hâşimi rekabeti yeniden sahne almaya başlayacaktır. Tabiatıyla gelişen hadiselerde, Hz. Ali ve Hz. Osman bu mücadelenin icracıları haline geleceklerdir”,⁹⁴ şeklinde değerlendirmektedir.

Filibeli Ahmed Hilmi, Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesi ile ilgili olarak, Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali'yi (r.a.) över ve Hz. Osman'ı (r.a.) yersiz, hadsiz ve insaf dışı yererek seçimin sonucu ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: “Ebû Bekir ve Ömer'den sonra hilafet cidden zorlaşmıştı. Bu iki zatın sahip olduğu toplumsal etkinliğe sahip kimse yoktu. Bundan dolayı Abdurrahman'ın teklifini kabul etmek ve o kadar ağır taahhüt altına girmek, herkesin minnet yükünü çekmek; ağır, çirkin tenkit ve itirazları altına atılmak anlamına geliyordu. İmam Ali gibi bir hikmet ve ma'rifet hazînesi, akıl ve şeriata aykırı-çünkü güç ve yapabilirlik sınırlarını aşan- öyle bir teklife evet diyemezdi ve demedi. Fakat Osman dedi. Halbu ki karakterinin temizliği ve üstünlüğü bir yana bırakılacak olursa, halka yönelik işlerde Osman kadar zayıf ve beceriksiz bir sahabî daha bulmak zordu. Ömer gibi güçlü ve otoriter bir dâhiden Osman'a geçiş, bir hakikatten gölgeye geçiş gibi oluyordu.”⁹⁵

⁹⁴ Adem Apak, *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 173-174.

⁹⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, thk. Cem Zorlu (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 332.

Philip K. Hitti, Hz. Osman'ın halife seçilmesinde, “yaşça üstünlük, Hz. Ali'ye mukabil onun seçilmiş olmasında ağır basmış bulunuyor. Hz. Osman, muhacirleri temsil eden her iki selefine mukabil Emevî aristokrasisini temsil etmekteydi. Ancak bu halifelerden hiçbiri bir hanedan kurmamışlardır.”⁹⁶ İfadelerine yer vermektedir.

Sonuç olarak Hz. Osman (r.a.) ehlü'l-hal ve'l-akdin bulunduğu şûradan, kamuoyu desteğiyle başarılı bir şekilde iktidara gelirken iktidarını Ümeyyeoğullarından gelen destek üzerine bina etmiş olsada siyâsetü's-şer'iyye açısından iktidarının meşrûiyeti kabul edilmiştir. Hz. Ali'nin (r.a.) ehli beytten olduğu ifade edilirken bu konuda Hz. Osman'a (r.a.) pek fırsat tanınmamaktadır halbu ki Hz. Osman (r.a.) iki annemiz ile izdivac kurarak Resûlullah'a (s.a.v.) damad olmakla müşerref olmuştur pekâla bu durumda kamuoyunun desteği üzerinde etkili olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), siyasal iktidarını kurucu bir güç olan ensar bağlamında kurmuştur. Hz. Ebubekir (r.a.) iktidarını kurucu bir güç olan Kureyşlilik bağlamında⁹⁷ ve Resûlullah'ın (s.a.v.) dostu, ikinci şahıs olmanın üzerine inşa etmiştir. Hz. Ömer (r.a.) istihlafla birlikte baskın karakteri ve adaleti, meşvereti üzere iktidarını temellendirmiştir. Hz. Ali ise yine kurucu güç olmakla birlikte ilk üç dönemde siyaset sahasından uzak Ensar ve isyancıların (Hz. Osman'a isyan edenler) desteğiyle iktidarını temellendirmiştir.

Buraya kadar rivayet gruplarını, rivayet grupları arasındaki mukayeselerimizi, zihni melekelerimizin yettiği kadarıyla değerlendirmelerimizi ve çağdaş yorumları zikrettik. Bu başlık çerçevesinde bu kadar kayıt ile yetinerek sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

⁹⁶ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 254.

⁹⁷ Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 15.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-FÜTÛH'TA HZ. OSMAN DÖNEMİ İÇ KARIŞIKLIKLAR

Hiz. Osman dönemi iç karışıklıkların zuhur ettiği bu dönemde halk Hiz. Osman ve yönetimi hakkında konuşmaya başlamıştır. Halk alt kademedeki valiler ve halife ile sıcak temaslarda bulunurken yer yer sert diyaloglarda bulunmuştur. Artan şikâyetler ve talepler üzerine Hiz. Osman üst düzey kabine toplantısını anımsatan valiler toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi, Ebû Zer'in yönetimden hoşnutsuzluğunu dile getirerek halife ile olan fikir ayrılığı, Ebû Zer'in Rebeze'de vefat etmesi, Velid b. Ukbe'nin ve Saîd b. el-Âs'ın tutumları, Hiz. Osman'ın Kûfe ve Mısır ehli arasında geçen olaylar ve mektup meselesi gibi olaylar başgöstermiştir.

Biz bu bölümde Hiz. Osman (r.a.) dönemi iç karışıklıklarını, Kûfe, Mısır ehlinin valileri ve halife ile olan ilişkilerini aktarmaya çalışacağız. Bu cümleden olmak üzere öncelikle İbn A'sem el-Kûfi'nin *Kitâbü'l-Fütûh*'unda geçen rivâyetleri ele alarak başlıklar halinde kaydedeceğiz. Aynı şekilde her bir müstakil başlık altında da başlıkla ilgili diğer İslam Tarihi kaynaklarında geçen rivayet veya rivayetleri ikinci grup nitelendirmesiyle kaydedeceğiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla farklı rivayetler varsa onları da üçüncü grup olarak kaydetme yoluna gideceğiz. Ardından *Kitâbü'l-Fütûh*'ta geçen rivayetlerle diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetlerin karşılaştırmasını yapacağız. Bundan sonra ise kendi değerlendirmemiz ve çağdaş değerlendirmeleri kaydedeceğiz. Ancak müstakil başlık altında herhangi bir değerlendirmede bulunmadıysak son olarak mukayese ile yetinip bir alt başlığa geçeceğiz.

2.1. Halkın Hiz. Osman Hakkında Konuşmaya Başlaması

İbn A'sem, içerisinde şîî Ebû Mihnef Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Minef el-Ezdi'nin⁹⁸ de bulunduğu bir senedi verdikten sonra rivayeti aktarır. İbn A'sem'in Hiz. Osman dönemiyle ilgili rivayetleri aktarırken sened vermeyip bu başlığın altında sened vermesi düşündürücüdür. Acaba İbn A'sem oluşturmak istediği tarihi algıyı senedle desteklemek istemiştir, bu ayrı bir soru işaretidir.

⁹⁸ Selman Başaran, "Ebû Mihnef", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/188-189; Ahmet Önkâl, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 6/3 (1992), 189; M. Bahaüddin Varol (ed.), *Prof. Dr. Ahmet Önkâl Kitabı* (Konya: NEÜ Yayınları, 2020), 128.

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aşağıda kaydedeceğimiz üzere şöyle bir rivayet aktarımında bulunmaktadır:

Osman b. Affân (r.a.), hilafeti üstlenip insanlar onun çevresinde bir araya gelince, Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) valilerine haber gönderdi. Valilerin, valiliklerini sürdürdükleri yerde bir müddet valilik yapmalarına rıza gösterdi. Sonra valilere haber gönderdi ve onları valiliklerinden azletti ve kendi ailesini, Benî Ümeyye'den olan amca çocuklarını öne geçirdi ve bu vilayetlere vali olarak onları görevlendirdi. Abdullah b. Âmir b. Kureyz'i, Basra'ya tayin etti. Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı, Kûfe'ye tayin etti. Muâviye b. Ebî Süfyan'ın Şam'da görevine devam etmesine onay verdi. Amr b. el-Âs'ı Filistin'e tayin etti, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i Mısır'a tayin etti. Sonra fetihler cereyan etti ve Sicistan, Horosan, Faris, Kirman, Mısır, Şam, Cezire, Irak ve beldelerden Medine'ye ganimet, emvâl bol bol gelmeye başladı. Bununla birlikte o razı olunan bir yaşam sürdü. Müslümanlarda onun yönetiminde ancak hoşnut oldukları şeyi gördüler.

Sonra ganimetler, mallar çoğaldı öyle ki mallar gelip yanında toplandıkça insanlara taksim ediyor ve bol bol veriyordu ta ki bir adama yüz bin dirhem verilmesini emrediyordu. Sonra onun yanına Abdullah b. Halid b. Üseyd b. Ebî'l-Âs b. Ümeyye gelince ona üç yüz bin dirhem verdi. Resûlullah'ın (s.a.v.) Medine'den kovduğu Hakem b. Ebî'l-Âs'a haber gönderip, Medineye getirtti, sonra ona Müslümanların beytûlmâlinde yüz bin dirhem verdi ve Ifrikiye humusunu ona bağışladı. Medine pazarını Benî Ümeyyeden Hâris b. Hakem'in uhdesine verdi ve onun oğluna da önemli bir mal bağışında bulundu. Bu durum Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı için katlanılmaz oldu ve onun bu fiilini kerih gördüler. Sonra Abdurrahman b. Avf'ın yanına geldiler Osman'ın (r.a.) yaptıklarını ona şikâyet ettiler ve şöyle dediler: Ey İbni Avf! Bu senin bize yaptığın bir iştir halbu ki biz imameti senden başka bir kişinin üstlenmesini istemiyorduk. Bunun üzerine Abdurrahman şöyle dedi: Ey insanlar! Ben sizler için sağlam bir söz almış idim, böyle olacağını bilemezdim, şimdi iş size kalmış, nasıl davranacağınız size kalmış. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle dedi: Bunun böyle olmasını sen arzuluyor muydun? Abdurrahman, Ey Ebü'l-Hasen! Buna dair benim bir ilmim yok hemen kılıcını al ben de kılıcımı alayım, dedi.

Osman'a (r.a.), Abdurrahman b. Avf'ın şöyle şöyle dediği haberi ulaştı, bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Abdurrahman ne dediğini idrak edemeyen münafik bir adamdır, kanımı akıtmak ona kolaydır. Bunlar Abdurrahman b. Avf'a ulaştı ve o sinirlendi.

Osman bana münafık demişken sonsuza kadar yaşayacağımı zannetmiyorum dedi. Sonra Abdurrahman ömrünün kalanında onunla ebediyen konuşmayacağına yemin etti.⁹⁹

İnsanlar, Osman (r.a.) hakkında bazı sözler konuşmaya başladılar, bu hususu Osman duyunca insanlara şöyle seslendi: Namaza toplanın! İnsanlar bir araya gelince, minbere çıktı Allah'a hamd etti ve övgüde bulundu sonra şöyle dedi: Ey insanlar! Allah'ın üzerinizde olan nimetini hatırlayın ve bu nimete şükredin, o size nimetini artırsın, sizde onun hakkının farkında olun, Muhakkak ki sizler Müslüman bir kavimsiniz ve herşeyin içinde olduğu Allah'ın kitabı aranızda açığa çıkmıştır. Allah'ın sizden olan yöneticilerinize itaat etmenizi emrettiğini biliyorsunuz, Rabbiniz olan Allah'tan sakının ve bilin ki gerçekten hilafetin hakkı çok büyüktür ve o zannettiğinizin de üzerindedir. Muhakkak ki Allah, yeryüzünde, zayıflar ve güçlüler arasında engel olsun, işlerin de, uygulamalarında ve hükümlerinde himayesi altına girsinler diye yeryüzün de idareciler yaratmıştır. Aranızda Peygamber'i (s.a.v.) görenler, sözünü duyanlar uygulamasını görenler bulunmaktadır. Bununla beraber Allah Teâlâ size bu kitapta sözünü açıklamıştır, size delil göstermiş şayet kendisine şükrederseniz bütün hayırlı olanları sizlere vadedmiştir. Bunlar Allah'ın sevabının ve ahiretin sevabının güzelliklerindedir. Gerçekten sizler acemlerin ve diğer kavimlerin miskinlerini ve yöneticilerini gördünüz. Vallahi onlar sizden güçlü, daha kalabalık, memleketleri daha geniş ve yaşayış bakımından daha rahat idiler. Onlar kendilerine emredilene terk edince nefislerinin isteklerine uydular bunu sizde biliyorsunuz, yeryüzünde fesada kalkışınca ahirete karşılık dünyayı seçince Allah Teâlâ ellerinde bulunandan onları mahrum bıraktı, ellerinde bulunanı çekip aldı. Nasıl yapacağımıza bakmak için onu sizin ellerinize verdi! Sizler Allah'ın üzerinizdeki nimetinin etkisini gördünüz, nebiniz Muhammed (s.a.v.) ve ondan sonra gelen iki halifenin döneminde size verdiği hayrın etkisini gördünüz. Bugün ben bu işte hak sahibiyim, Allah beni, benden önce geçenlerin hilafetine yetkili kıldı. Gerçekten ben, çok büyük ve tehlikeli bir işi üstlendim. Bunu ancak beni bu işte görevlendiren ve bu işi takdir eden bilir. Doğru olan kendisine bir şey emanet edilendir. Bütün yöneticiler kendi halkından sorumludurlar. Bana içinizden bir grubun şöyle dediği ulaştı: Şayet müminlerin emiri bu malı savaşımlara ve beldeledeki soylulara taksim etse bu onun için de bizim için de daha faydalı olurdu ve onu Allah'a daha çok yaklaştırırdı. Gerçekten ben de bunu uygun buldum ve ben Allah izin verirse her beldeye mallarını aralarında eşit bir şekilde paylaşmaları için göndereceğim. Şayet bizden ihtiyaç fazlası bir şey artarsa, biz onu başımıza gelen musibetler için

⁹⁹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

kullanacağız ve Allah izin verirse Arapların zayıfları, miskinleri, yetimleri ve dulları arasında paylaşacağız. Bende işlerinizi görmek için sürekli aranızda oturacağım. Benimle sizin aranızda ne bir örtü, bariyer ne bir kapıcı ne de size karşı kapatılmış bir kapı olmayacaktır.¹⁰⁰

Müslümanlar Osman'ın (r.a.) bu sözlerini işitince onu övdüler, doğruluk ve Allah'tan gelen bir nimet için ona dua ettiler. Sonra onun konuşmasından minnettar olmuş bir halde evlerine döndüler.

Osman (r.a.) bu olaydan sonra, imtiyazlı siyaset, halk arasında adalet, zayıflar ve miskinler için merhamet ve müslümanlara şefkatle davranarak hilafetini sürdürdü. Bu tutum Osman'ın (r.a.) toplum arasında kerih görülen birçok işinin meydana geldiği zamana kadar birkaç yıl böyle devam etti. Müslümanlar bu işlerden dolayı onu ayıpladılar. O da onlara yardımcı olmadı ve bu davranışlarından vazgeçmedi, tutumlarını değiştirmede.

Buraya kadar halkın Hz. Osman (r.a.) hakkındaki konuşması ile ilgili İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayeti ikinci grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetler şu şekildedir:

Ömer b. Hattab'ın (r.a.) öldürüldüğü 23. Yılda (M. 644), Mekke'de Nâfi b. Abdülharis el-Huzâî. Taif'te Süfyan b. Abdullah es-Sekafî. San'a'da Yala b. Münye. Cend'de Abdullah b. Ebî Rebîa. Kûfe'de Muğîre b. Şu'be. Basra'da Ebû Musa el-Eş'arî. Mısır'da Amr b. el-Âs. Hims'ta Umeyr b. Sa'd. Şam'da Muâviye b. Ebî Süfyan. Bahreyn'de Osman b. Ebi'l Âs es-Sekafî¹⁰¹ vali olarak görevlerini yürütmekteydiler.

Osman b. Affân (r.a.), Ömer'in (r.a.) vasiyeti üzere Muğîre b. Şu'be'yi Kûfe valiliğinden azletti ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tayin etti. Sa'd, Osman'ın ilk tayin ettiği validir.¹⁰² Hicrî 25. (M. 646) yılda beytül mâl görevlisi Abdullah b. Mes'ud ve Sa'd b. Ebî Vakkâs borç mevzusundan dolayı tartıştılar, bu tartışmayı duyan Osman b. Affân (r.a.), Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı valilikten azletti ve Velid b. Ukbe'yi Kûfe'ye vali olarak tayin etti.¹⁰³

¹⁰⁰ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

¹⁰¹ Taberî, *Tarih*, 2/587.

¹⁰² Taberî, *Tarih*, 2/590; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/453; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/149.

¹⁰³ Taberî, *Tarih*, 2/596; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/456; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâdeh, 2/571.

Osman b. Affân (r.a.) vuku bulan birtakım olaylar üzerine Velid'i Kûfe valiliğinden azledip, Saîd b.el-Âs'ı tayin etti.¹⁰⁴ Hicrî 27. (M. 648) Yılda, Osman b. Affân (r.a.), Amr b. el-Âs'ı Mısır valiliğinden azletti ve Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i tayin etti.¹⁰⁵ Hicrî 29. (M. 650) Yılda Osman b. Affân (r.a.) gelen birtakım şikâyetler üzerine Ebû Mûsa el-Eş'ari'yi Basra valiliğinden azletti ve Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i vali olarak tayin etti.¹⁰⁶

Osman b. Affân (r.a.) Mısır'ın beşte birini Mervân b. Hakem'e tahsis etti. Akrabalarına mal verdi. Allah'ın sıla-i rahim konusundaki emrini böyle tevil etti. Beytülmâl'den mal aldı. Ebûbekir (r.a.) ve Ömer (r.a.), bunu terk ettiler, ben kendi payımı aldım ve akrabalarıma verdim. İnsanlar bunu hoş karşılamadılar.¹⁰⁷ Osman b. Affân (r.a.), Fedek arazisini Mervân'a verdi.¹⁰⁸ Afrika fethedilince ganimetlerin beşte biri Medine'ye gönderildi. Mervân b. Hakem beşyüz bin dinar'a bu ganimetleri satın aldı, Osman b. Affân da (r.a.) ganimetleri sattı.¹⁰⁹

Belâzürî'nin Ebû Mihnef'ten aktardığı bir rivayete göre, Osman b. Affân (r.a.), Saîd b. el-Âs'a yüzbin dirhem verince insanlar bunu hoş karşılamadılar, Ali (r.a.), Zübeyr, Talha, Sa'd ve Abdurrahman b. Avf bu konuda Osman (r.a.) ile konuştular. Osman (r.a.), o benim akrabamdır dedi. Onlar, Ebûbekir ve Ömer sıla-i rahim sahibi değil miydi? Dediler. Osman (r.a.), Ebûbekir ve Ömer akrabaya yardımı kendilerine yasakladılar, ben akrabama bağışta bulunmayı hoş görüyorum dedi. Onlar, Ebûbekir ve Ömer'in tuttuğu yol bize, senin yolundan daha sevimlidir dediler. Bunun üzerine Osman (r.a.), Allah'tan başkasında güç ve kudret yoktur dedi.¹¹⁰

Abdullah b. Sebe San'a ehlinde olan bir Yahudi idi. Annesi siyahidir. Osman (r.a.) döneminde müslüman oldu. Müslümanların memleketlerinde sapıklıkları yaymak için

¹⁰⁴ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'î (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005), 2/263; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/477; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâdeh, 2/581.

¹⁰⁵ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Dimeşk-Beyrût: Risale, 1397/1977), 159; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Abdilhakem el-Mısırî el-Kureşî, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib* (Mektebetüs-Sekâfeti ed-Diniyyeti, 1415/1995), 202; Taberî, *Târih*, 2/597; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/462; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/151; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâdeh, 2/573.

¹⁰⁶ Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimeşkî, *Târihu Ebî Zür'a ed-Dimeşkî*, thk. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî (Dimeşk: Mecmaullugatıl-Arabiyye), 183; Taberî, *Tarih*, 2/604; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/472; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâdeh, 2/577.

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, 3/60.

¹⁰⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: 1413/1992), 195.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/464.

¹¹⁰ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1417/1996), 5/515.

dolaşmaya başladı. Bunu yaymak için Hicaz'dan başladı sonra Basra sonra Kûfe sonra Şam'da dolaştı ancak istediğine ulaşmadan Şamlılar onu Şam'dan çıkardılar. Şam'dan Mısır'a geldi ve burada ikamet edip fikirlerini yaymaya çalıştı. Bazı insanlar onun görüşlerini kabul etmişti. Abdullah b. Sebe, her Peygamber'in bir vasisi vardır. Ali de Muhammed'in vasisidir, Resûlullah'ın vasiyetini tutmayandan daha zalim kim vardır, diyor ve Ali'nin (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.v.) vasisi olduğunu yayıyordu. Osman bu işi haksızca aldı, bu iş hususunda ayaklanın, yöneticilerinize karşı çıkın, iyiliği emredin kötülükten sakındırın ki insanları doğru yola sevkedin diyordu. Beldelere mektuplar yazıp kendi fikirlerini yayıyorlardı, valilerin kusurlarını zikrediyorlardı, bir beldedeki diğer beldedekilerle mektuplaşıyordu. Taki bu mektuplar Medine'ye kadar ulaşmıştı. Medineliler'den bir grup Osman'a (r.a.) gelip şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri insanlardan gelen haberler sana da ulaşıyor mu? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Bana selametten başka bir şey gelmedi sizler benim ortaklarım ve müminlerin şahitlerisiniz bana görüşünüzü bildirin. Onlar şöyle dediler: Sana haberlerini getirmek üzere vilâyetlere güvendiğin adamları göndermen görüşünü bildiriyoruz.¹¹¹

Osman b. Affân (r.a.) vilâyetleri denetletmek üzere Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Üsame b. Zeyd'i Basra'ya, Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a, Abdullah b. Ömer'i Şam'a gönderdi.¹¹² Onlar'ın hepsi Ammâr'dan önce döndüler, Ey insanlar biz orada hoşlanmadığımız şeyler veyahut müslümanların öncülerinin ve toplumun hoşlanmadığı bir şey göremedik dediler. Ammâr gecikince onun başına bir şey geldiğini zannettiler. Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'ten bir mektup ulaştı, Abdullah, mektupta Ammâr buradaki bir topluluğa meylettii ve onlara tabii oldu, diyordu. Bunlar arasında Abdullah b. Sevda (Sebe), Halid b. Mülcem, Sevdân b. Humrân, Kinâne b. Bişr vardır. Bunun üzerine Osman (r.a.) vilâyetlere şu şekilde mektuplar yazdı: Muhakkak ki ben valilerimi her mevsimin sonunda toplamaya başlayacağım, Medine halkı, hakaret eden, kavga çıkaran, kaba kuvvet uygulayanları bana bildirdiler. Bu hususta kime bir şey isabet ederse, o mevsim de benden ve valilerimden gelip hakkını alsın. Doğru olun, muhakkak ki Allah doğru olanların

¹¹¹ Taberî, *Târîh*, 2/647; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/526.

¹¹² Seyf b. Ömer et-Temimî, *el-Fitne ve vak'atü'l-cemel*, thk. Ahmed Râtib Armûş (Dârü'n-Nefâis, 1413/1993), 49; Taberî, *Târîh*, 2/648; Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub b. Miskeveyh el-Hâzin, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkübü'l-himem*, thk. Ebü'l-Kasım İmâmî (Tahrân, 1421/2000), 1/436-437; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/526-527; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâdeh, 2/593.

mükâfatını verir. Bu mektuplar vilâyetlerde okunduğu zaman insanlar ağladı ve Osman'a (r.a.) dua ettiler.¹¹³

Buraya kadar halkın Hz. Osman (r.a.) hakkında konuşmaya başlaması başlığı çerçevesinde İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetleri iki grup olarak aktarmış bulunuyoruz. Şimdi ise her iki grup rivayetlerin mukayesesini yapmak ardından da değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

Halkın Hz. Osman (r.a.) hakkında konuşmaya başlaması İbn A'sem'in *Kitâbü'l-Fütuh*'undan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerle karşılaştırınca şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz:

a) Diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetlerde Hz. Ömer'in (r.a.) vefat ettiği sırada vilâyetlerde görevli valilerin ismi zikrediliren, *Kitâbü'l-Fütûh* ta böyle bir kayda rastlanmamaktadır.

b) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Hz. Osman'ın (r.a.) belirli sebeplerle valileri değiştirdiği ve atamalarda bulunduğu zikredilerken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette sebep zikredilmemektedir.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette fethedilen bölgelerin isimleri zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Hakem b. Ebi'l Âs'ı Medine'ye getirip Ifrikiyye humusunu ona bağışladığı zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Mervân b. El-Hakem'in Afrika fethinden elde edilen ganimetin beşte birini satın aldığı zikredilmektedir. Ayrıca *Kitâbü'l-Fütûh*'ta Hz. Osman'ın (r.a.) akrabalarına mal verdiği kaydedilerken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında da akrabalarına mal verdiği kaydedilmektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) tutumundan hoşlanmayan ashabın Abdurrahman b. Avf'a gelerek sitemde buldukları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ashabın

¹¹³ Taberî, *Târîh*, 2/647-648; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/527.

önde gelenlerinin hoşnut olmadıkları durumu bizzat Hz. Osman (r.a.) ile konuştukları zikredilmektedir.

f) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Abdurrahman b. Avf'a hakaret ettiği ve Abdurrahman b. Avf'ın ömrünün sonuna kadar Hz. Osman (r.a.) ile konuşmayacağına dair yemin ettiği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasa bulunduğumuz rivayetlerde böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

g) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette halkın konuşmalarını duyan Hz. Osman'ın (r.a.) halkı namaza davet edip bir konuşma yaptığı ve konuşması zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivâyetler de böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

h) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) konuşmasından sonra birkaç yıl imtiyazlı bir siyaset sürdüğü ardından halkın hoşuna gitmeyecek tutumlarda bulunduğu zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde bu minvalde bir bilgi zikredilmemektedir.

ı) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Abdullah b. Sebe'nin faaliyetleri zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'ta, Abdullah b. Sebe'den hiç bahsedilmemektedir.

i) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Hz. Osman'ın (r.a.) vilâyetlere müfettişler ve mektuplar gönderdiği zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

Buraya kadar İbn A'sem ile diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet gruplarının mukayesesini kaydettik. Şimdi ise başlık çerçevesinde değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

İbn A'sem Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesi ile ilgili olarak aktardığı rivayette bir başka ifade ile şura olayı ile ilgili aktarımda bulunduğu rivayette Abdurrahman b. Avf'ın toplumu incelediğini ve toplumun halife, reis olarak Hz. Osman'ı (r.a.) tercih ettiğini aktarmış olduğunu ilgili başlık altında kaydetmiştik. İbn A'sem bu başlık altında ise insanların Abdurrahman b. Avf'a gelerek biz imameti senden başkasının üstlenmesini istemiyorduk dediklerini aktarmaktadır. Birinci aktarım doğru ise ikinci aktarım yanlıştır.

İkinci aktarım doğru ise birinci aktarım yanlıştır. İbn A'sem toplumun Hz. Osman'dan (r.a.) hoşnut olmadığı algısını oluşturmak isterken açık bir yanlışlığı içerisine bir başka ifade ile bariz bir çelişki içine düşmüştür.

Mervân'ın Ifrikiyye ganimetinin 1/5 ini satın aldığı ve Fedek arazisinin kendisine verildiğiyle ilgili olarak İsmail Hakkı Atçeken bizim de benimsemiş olduğumuz şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Hz. Osman'ın Mervân'a Ifrikiyye ganimetinin 1/5'ini vermesi ile ilgili iddia sabit değildir. Medine'ye taşınması zor olan malların Mervân tarafından satın alınması ve kalan bir miktar borcunun Hz. Osman tarafından zafer müjdesi olarak bağışlanması sözkonusudur. Dolayısıyla Ifrikiyye seferinde ganimetten beytülmalin hakkı olarak ayrılan 1/5'lik kısmın tamamının Mervân'a verilmesi olayının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca Hz. Osman'ın Mervân ve diğer bazı kişilere atıyye olarak verdiği paralar halkın hoşnutsuzluğu üzerine geri alınmıştır. Fedek arazisine gelince mantıki olarak düşündüğümüzde, şayet Hz. Osman, Mervân'a Fedek arazisini vermiş olsaydı, Hz. Ömer döneminde bu toprakların yönetimi için aralarında anlaşmazlık çıktığı nakledilen Hz. Ali ve Abbas buna itiraz etmezler miydi? Böyle bir itiraz hiçbir kaynakta zekredilmemektedir. İkinci bir nokta, yine Hz. Osman'ın Mervân'a bu araziyi verdiğini kabul edecek olsak daha sonra halife olan Hz. Ali bunu derhal elinden almaz mıydı? Halbu ki Hz. Ali'nin, Fedek konusunda ilk üç raşid halifenin uygulamasını devam ettirdiğini bilmekteyiz.”¹¹⁴

İbn A'sem'in aktardığı rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) malları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kovduğu Hakem b. el-Âs'a verdiği bilgisi geçmektedir. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kovmuş olduğu kişinin tercih edilmesi şîi düşünce açısından gayet isabetli gözükmektedir. Diğer kaynaklarda yukarıdaki değerlendirmede işaret ettiğimiz üzere malların Mervân'a satıldığı fedek arazisinin tahsis edildiği bilgisi geçmektedir. Şayet İbn A'sem Hakem yerine Mervân'ı tercih etmiş olsaydı, babası kovulduysa oğlunun suçu ne düşüncesi doğal olarak zihinlerde belirecekti. Halbu ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kovduğu birine müslümanlarının malını devrettiği bilgisini sunmak, Hz. Osman'ı (r.a.) itham altında bırakma adına şîi tarih düşüncesine göre gayet isabetli gözükmektedir.

Abdullah b. Sebe mevzusu ile ilgili olarak bazı çağdaş tarihçilerin ısrarla dikkatlerden kaçırdıkları görmezden geldikleri Yahudi faktördür. Zira çağdaş tarihçilerin anlatımlarında Yahudi faktörü sadece Abdullah b. Sebe'nin şahsında temerküz etmiş,

¹¹⁴ İsmail Hakkı Atçeken, “Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem'in Rolü” *Selçuk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 9 (2000), 327-329.

bilinçli olarak bir tek kişi üzerinde mesele izah edilmeye çalışılmıştır. Burada vermek istedikleri mesaj şudur: “Bir tek insan Hz. Osman döneminde yaşanan büyük fitnelerin, kargaşaların müsebbibi olamaz, bu bir efsanedir” demek istemektedirler. Ancak biz bu ve buna benzer yaklaşımları reddediyoruz. Hz. Osman döneminde fitnelerin ortaya çıkmasında büyük katkıları olan Yahudilerin sadece bir tek kişiye irca eden ve İbni Sebe'nin tarihimize ortaya çıkan çok tehlikeli bir karakteri sembolize ettiğini göz ardı eden kadim tarihçilerimizin tezlerini ve çağdaş araştırmacıların iddialarını da reddediyoruz. İslâm'a giren ve müslüman toplumun içine sızan büyük çaptaki Yahudi nüfusu asli kimliklerini gizleyerek müslüman isimlerini kullanarak İslâm toplumunu içerden yıkma, onu parçalara bölme ve molekülere ayırma faaliyetlerini içten içe sürdürmüşlerdir. Bu cümlelerden olmak üzere gerçek kimliklerini her zaman gizleyerek İslâm tarihinde büyük fitnelere sebebiyet veren Yahudi varlığını tek kişi ile ifade edemeyiz. Onlar yüzlerle ifade edilebilecek kalabalık bir topluluktu.¹¹⁵

Buraya kadar bu başlık çerçevesinde İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılmış olan rivayetleri kaydettik. Bu cümleden olmak üzere rivayet grupları arasındaki mukayeselerimizi ve zihni melekelerimizin gücü nisbetinde değerlendirmeleri kaydettik. Bu başlık ile ilgili olarak bu kadar hususla yetinerek bir alt başlığa geçmek istiyoruz.

2.2. Ammâr b. Yasir'in Dövülmesi

Bu başlık altında rivayetleri üç grup şeklinde kaydetmek istiyoruz. Başta İbn A'sem'in rivayeti olmak üzere kaydedecek olduğumuz rivayetlerin tamamı şîî olarak maruf Ebû Mihnef kanalıyla kaynaklarda aktarılmaktadır ve rivayetlerde de görüleceği üzere Hz. Osman'ı (r.a.) suçlayıcı Ammâr b. Yâsir'i aklayıcı niteliktedir. Kaldı ki ne Hz. Osman'ın (r.a.) suçlanacağı ne de Ammâr b. Yâsir'in aklanmaya ihtiyaç duyacağı bir durum söz konusu değildir. Biz bu kadarlık izahla yetinerek rivayetleri gruplar halinde kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili olayı şu şekilde aktarmaktadır:

Peygamber'in (s.a.v.) ashabından bir grup bir araya geldi sonra onlar bir mektup yazdılar, Osman'ın (r.a.) hilafeti üstlendiği günden bugüne kadar ki ortaya çıkardığı bütün

¹¹⁵ İmadüddin Halil, *İslam Tarihine Giriş*, çev. Abdurrahim Şen (İstanbul: Mana Yayınları, 2011), 78.

bidatleri zikrettiler. Sonra onu mektupta geçenler hususunda uyardılar, şayet bu davranışlarından uzaklaşmazsa onun görevine son vereceklerini ve ondan başka biriyle değiştireceklerini bildirdiler.

Bu mektubu yazdılar ve şöyle dediler: Bunu alıp hep beraber gidelim ve onun eline koyalım, Eğer biz ona gidersek onunla konuşuruz, yanımızda mektup bulunmazsa söylemek istediğimiz sözleri unutabiliriz. Sonra Ammâr b. Yâsir'e yöneldiler ve şöyle dediler: Ey Ebü'l-Yekzan! Bizim için bu işi yapar mısın, Osman'a (r.a.) bu mektubu götürür müsün? Ammâr şöyle dedi: Bunu yapacağım. Sonra mektubu aldı ve Osman'ın (r.a.) yanına gitmek için çıktı. O sırada Osman (r.a.) elbisesini giyinmiş, ayakkabıları ayağında evinin kapısından çıkacağında elinde mektupla duran Ammâr'ı gördü ve ona şöyle dedi: Ey Ebü'l-Yekzan bir ihtiyacın mı var? Bunun üzerine Ammâr şöyle dedi: Benim bir ihtiyacım yok fakat biz bir araya gelip içinde senin yaptıklarından hoşnut olmadığımız işleri zikrettiğimiz bir mektup yazdık. Sonra mektubu Osman'a (r.a.) uzattı. Bunun üzerine Osman (r.a.) mektubu aldı ve içinden bir satır okuyana kadar baktı. Sonra öfkelenildi ve elinden mektubu attı. Bunun üzerine Ammar şöyle dedi: Mektubu atma onda yazılanlara güzel bir şekilde bak muhakkak ki o Resûlullah'ın (r.a.) ashabının mektubudur, Vallahi ben senin samimi bir dostunum sana öğüt verenim. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Yalan söylüyorsun Ey İbni Sümeyye! Ammâr şöyle dedi: Vallahi ben senin için samimi bir dostum. Osman şöyle dedi: Yalan söylüyorsun Ey İbni Sümeyye! Bunun üzerine Ammâr: Vallahi ben İbni Sümeyyeyim ve İbni Yâsirim. Osman (r.a.) kölelerine onu dövmelelerini emretti. Bunun üzerine onlar Ammâr'ı vücudunun üzerine düşünceye kadar acımasız bir şekilde dövdüler. Sonra Osman (r.a.) onun üstüne geldi karnına ve erkeklik uzvuna bastı. Öyle ki Ammâr kendinden geçti, fitik yaranması gerçekleşti, hiçbir şeyi idrak edemeyecek duruma gelince yere düştü.¹¹⁶ Bu olayı Beni Mahzumular duyunca, Hişam b. Velid b. Muğîre, Benî Mahzumdan bir grupla Ammâr'ın yanına geldi, Ammâr'ı bulunduğu yerden taşırken şöyle dediler: Vallahi şayet o şimdi ölürse biz de hemen Beni Ümeyye'nin önde gelen bir büyüğünü öldüreceğiz. Sonra kendinden geçmiş bir vaziyette bulunan Ammâr'ı alıp evine götürdüler. Gecenin bir kısmını bu şekilde geçirdi. Ammâr, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılamadı. Sonra kendine gelince

¹¹⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

kılamadığı bütün namazlarını kaza etti. Bu insanların Osman'dan (r.a.) intikam almalarına sebep olan olaylardan birisiydi.¹¹⁷

Buraya kadar Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili birinci grup rivayet olarak İbn A'sem'in aktarımını kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi ise yine şif kanalla bize ulaşan bir rivayet grubunu Belâzürî'nin aktarımından iktibasla ikinci grup olarak aktarmak ardından tarihi değer taşıması hasebiyle *el-İmâme ve's-Siyâse*'den bir üçüncü grup rivayet daha kaydetmek istiyoruz.

Belâzürî konu ile ilgili olarak şif kanaldan aşağıda geleceği üzere üç farklı rivayet aktarmaktadır. Öncelikle bunları kaydetmek istiyoruz:

Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından birkaç kişinin içinde bulunduğu Mikdâd b. Amr, Ammâr b. Yâsir, Talha ve Zübeyr, Osman b. Affân'ın (r.a.) yaptıklarını saydıkları bir mektup yazdılar. Ona Allah'tan korkmasını, bunlardan vazgeçmezse ona karşı çıkacaklarını zikrettiler. Ammâr mektubu aldı ve Osman'a (r.a.) götürdü mektuptan bir kısım okudu. Bunun üzerine Osman (r.a.), Ammâr'a şöyle dedi: Onların arasından bunu bana sen mi sunuyorsun? Bunun üzerine Ammâr şöyle dedi: Çünkü ben sana karşı onların en hayırlısıyım. Osman (r.a.), yalan söyledin Ey Sümeyyenin oğlu dedi. Bunun üzerine Ammâr vallahi ben Sümeyye ve Yâsir'in oğluyum dedi. Osman (r.a.) hizmetlilerine emretti, Ammâr'ın ellerini ve ayaklarını gerdiler sonra Osman (r.a.) ayaklarıyla Ammâr'ın erkeklik organına vurdu. Ammâr'da fitik patlaması meydana geldi ve kendinden geçti.¹¹⁸

Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi ile ilgili şii varyantlı bir başka rivayete göre olay şu şekilde cereyan etmiştir: Osman b. Affân (r.a.) beytülmâldeki mücevherleri alıp ailesinden bazı kimseleri bu mücevherlerle donattı. Bunu gören insanlar Osman'ı (r.a.) yerdiler ve bu konuda onu kızdırıncaya kadar şiddetli konuştular. Bunun üzerine Osman (r.a.) bir hutbe okudu ve şöyle dedi: Toplulukların burnu sürtülse de biz bu feyden ihtiyacımız olanları muhakkak alırız. Bunun üzerine Ali (r.a.), Osman'a (r.a.) şöyle dedi: O halde, onunla senin arana girilir ve sen bundan men edilirsin. Ammâr b. Yâsir şöyle dedi: Allah şahidim olsun burnumun sürtülmesini ilk isteyen benim.¹¹⁹ Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ya İbnü'l-Metka buna nasıl cüret edersin? Osman (r.a.), Ammâr'ı kendinden geçinceye kadar şiddetli bir şekilde dövdü, sonra Ammâr'ı Resûlullah'ın (s.a.v.) hanımı Ümmü Seleme'nin

¹¹⁷ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

¹¹⁸ Belâzürî, *Ensâb*, thk. Süheyl Zekkâr, 5/539.

¹¹⁹ Makdisî, *el-Bed ve't-târîh*, nşr. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, 5/202-203.

(r.anha) evine getirmek üzere çıkardılar. Ammâr öğle, ikindi ve akşam namazlarını kılamadı. Kendine gelince abdest aldı, namaz kıldı ve şöyle dedi: Allah'a hamd olsun bugün eziyete uğradığımız ilk gün değildir. Hişam b. Velid b. Muğîre şöyle dedi: Ey Osman, Ali'ye gelince ondan sakındın, bize gelince cüret ettin, kardeşimizi dövdün. Şayet o ölürse bizde Benî Ümeyye'den göbeği büyük bir adam öldüreceğiz.¹²⁰

Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili aynı kanaldan gelen bir başka rivayet şu şekildedir:

Osman b. Affân (r.a.), yeni bir kabre uğradı ve kimin kabri olduğunu sordu. Abdullah b. Mes'ud'un kabri olduğu söylendi. Bunun üzerine Osman b. Affân (r.a.) onun öldüğünü sakladığı için Ammâr'a öfkeleni nitekim onun cenaze namazını kıldırma işini Ammâr üstlenmişti. Osman (r.a.), Ammâr'da fitik patlaması meydana gelinceye kadar Ammâr'ı dövdü.¹²¹

Buraya kadar ikinci grup rivayet nitelemesi ile Belâzürî'den üç farklı rivayet ictibasta bulunarak kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi ise üçüncü grup rivayet olarak Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili olarak *el-İmâme ve's-Siyâse'de* geçen rivayeti kaydetmek istiyoruz ki Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili rivayet şu şekildedir:

Resûlullah'ın (sav) ashabından bir grup bir araya geldiler ve Resûlullah'ın, Ebûbekir (r.a.) ve Ömer'in (r.a.) sünnetine muhalif davranışları zikrettikleri bir mektubu Osman'a (r.a.) yazdılar. Bunlar; Allah ve Resûlü'nün, Resûlullah'ın (s.a.v.) akrabalarının, yetimlerin ve miskinlerin hakları olduğu halde Afrika humusunu Mervân'a bağışlaması, binaları yüksek yapması ki Medine'de yedi ev yaptırdığı, bu evler içerisinde Nâile adına bir ev, Âişe (r.anha) adına bir ev, bu ikisinden başka akrabaları ve kızları adına birer ev vardı. Mervân'ın Zî-Haşeb mevkiinde kasırlar inşaa etmesi, Allah ve resûlünün hakkının olduğu humustan ve mallardan imarethaneler yapılması, valilik ve amillik görevlerini Benî Ümeyye'den amca oğulları ve akrabaları, Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından olmayan işlerle ilgili tecrübesiz yeni yetme gençlere tevdi etmesi, Velid b. Ukbe'nin Kûfe valisiyken sabah namazını dört rekat kıldırıp isterseniz namazı sizin için artırayım demesi üzerine had cezasının askıya alınıp ertelenmesi, muhacir ve ensarı ihmal edip amillikle görevlendirmemesi, muhacir ve ensar ile istişare yapmaması, kendi düşüncelerini yeterli

¹²⁰ Belâzürî, *Ensâb*, thk. Süheyl Zekkâr, 5/537-538.

¹²¹ Belâzürî, *Ensâb*, thk. Süheyl Zekkâr, 5/539.

görüp onların düşüncelerini hesaba katmaması, Medine etrafındaki arazileri Hima etmesi, Peygamber'in (s.a.v.) ashabından olmadığı halde, savaflara katılmayan kişilere atıyyeler ve erzaklar verilmesi, Hıyzeran isimli çubuk yerine kamçı kullanması, insanların sırtını kamçılıyan ilk kişi olması, Önceki iki halife dürre ve hıyzeran ile vururdu. Sonra topluluk mektubu Osman'a (r.a.) elden vermek üzere anlaştı. Mektubu Ammâr b. Yâsir ve Mikdâd b. el-Esved götürecekti. On kişiydiler. Mektubu, Osman'a (r.a.) götürmek üzere çıktılar, mektup Ammâr'ın elindeydi. Sonrasında kaçıştılar ve Ammâr tek başına kaldı. Ammâr kendisi Osman'ın (r.a.) evine geldi ve içeri girmek için Osman'dan (r.a.) izin istedi. Bunun üzerine Ammâr'a izin verdi o gün kış günüydü. Ammâr, Osman'ın (r.a.) yanında Benî Ümeyye'den akrabaları ve Mervân b. el-Hakem olduğu halde içeri girdi.¹²² Ammâr mektubu Osman'a (r.a.) verdi. Akabinde Osman (r.a.) mektubu okudu ve şöyle dedi: Bu mektubu yazan sen misin? Ammâr evet diye cevap verdi. Osman (r.a.) seninle beraber kim vardı dedi. Beraberimde bir grup vardı lakin senden korktukları için kaçıştılar. Osman (r.a.) kimdir onlar dedi. Ammâr kim olduklarını sana söylemeyeceğim dedi. Onların arasından sen niye bana gelmeye cesaret ettin? Dedi. Bunun üzerine Mervân şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri, bu siyahi köle (yani Ammar) insanları sana karşı cesaretlendirdi. Şayet onu öldürürsen bunun arkasındakileri cezalandırmış olursun. Osman (r.a.) dövün onu dedi. Bunun üzerine Ammâr'ı dövdüler, onlarla beraber Osman'da (r.a.) dövdü taki karnı yırtıldı, ardından bayıldı. Onu sürükleyerek evin kapısına bıraktılar. Bunun üzerine Peygamber'in (s.a.v.) hanımı Ümmü Seleme'nin (r.anha) emri ile Ümmü Seleme'nin (r.anha) evine getirdiler. Benî Muğîre bu durum karşısında öfkeleni. Ammâr onların hılfindaydı. Osman (r.a.) öğle namazı için çıktığında Hişam b. Velid b. Muğîre, Osman'ı (r.a.) karşıladı ve şöyle dedi: Vallahi, şayet Ammâr dövülmekten dolayı ölürse buna karşılık Benî Ümeyyeden sayılan bir adamı öldüreceğim. Bunun üzerine Osman (r.a.) bunu yapamazsın dedi.¹²³

Buraya kadar üç grup rivayet nitelendirmesiyle Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi ile ilgili farklı kaynaklardan aynı kanalla gelen rivayetleri kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi bu rivayet gruplarının mukayesesini yapmak ve değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) tutumundan hoşnut olmayan ashabın mektup hususunda onu uyarıp görevine son

¹²² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Sîrî, 1/50-51.

¹²³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Sîrî, 1/50-51.

verecekleri ve ondan başka biriyle değiştirecekleri zikredilirken, diğer İşlâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi zikredilirken, diğer İşlâm tarihi kaynaklarından farklı farklı iktibaslarda bulunduğumuz rivayetlerde de Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi zikredilmektedir. Ancak ikinci grup olarak nitelendirdiğimiz rivayetlerde şîf tandanslı rivayetlerdir ve dövülme olayı farklı şekilde vuku bulmaktadır. Taberî ve İbnü'l-Esîr'de tetkiklerimiz sonucu İbn Sa'd'da, Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili bir bilgiye rastlayamadık. Bir başka ifade ile yukarıda ifade ettiğimiz kaynaklarda dövülme olayı ile ilgili bir bilgi, olay zikredilmemektedir.

Buraya kadar Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi ile ilgili rivayet gruplarını ve bunların mukayesesini kaydettik. şimdi ise başlık çerçevesinde değerlendirmeleri kaydetmek istiyoruz.

Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara esnasında asilere bile ne kadar yumuşak başlı davrandığını gözönünde bulundurursak Ammâr'ın dövülmesiyle ilgili rivayetlerin doğruluğunu ihtimal dahilinde bile görmüyoruz. Kaldı ki böyle bir durum gerçekleşimiş olsa bile Hz. Osman (r.a.) devlet başkanı sıfatıyla tedip de bulunmuş olabilir. Tarihi süreçteki fitne dönemi, rivayetlerin abartılması birbiriyle olan bariz uyuşmazlıkları, şîf tarih algısıyla tezyin edilip motiflenmesi inkâr edilemez bir gerçek olarak değerlendirirsek. Ammâr'ın tedip edilmesiyle ilgili rivayetlerin de tarihi süreçte bir tezyine maruz kaldığı iddiası kuvvet kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle bu değerlendirmeler rivayet üzerindeki şüpheleri desteklemektedir.

Rivayet gruplarında Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabının bir mektup yazdığı, sonra mektubu göndermek yerine, kendilerinin gitmeye karar verdikleri bununlada kalmayıp mektubu yanlarında götürmek istedikleri bilgileri zikredilmektedir. Öncelikle Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı bir mektupta yazılı olan ifadeleri konuşamayacak, izah edemeyecek kadar aciz midir veya unutkanmıdır. Mektubu yazarlar, Hz. Osman (r.a.) o kadar sert bir yönetici de karşısında konuşacaklarını unutacakları endişesini mi taşımaktadır. Ya da karşısında konuşanların, konuşmalarını unutturan bir Hz. Osman (r.a.) portresimi çizilmek istenmektedir. Açıkçası Hz. Osman'ın (r.a.) yanlış tutumda olduğunu bir mektup olayı ile Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabına onaylatmak isteyen şîf tarih algısı, şîf düşüncede iyi yer

edinen sahabîleri zekâ sorunuyla karşı karşıya getirerek kendi kendisini çürütmektedir. Sahâbe'nin Resûlullah'ın (s.a.v.) hadislerini hafızalarında nasıl tuttuklarını göz önünde bulundurursak zekâlarının yerinde olduğu gayet aşikârdır.

Halil İbrahim Hançabay Ammâr'ın dövülmesiyle ilgili olarak “Belâzürî ve *el-İmame ve's-Siyase* müellifinin aktardığı rivayette geçtiği üzere Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Mikdâd b. Esved'in Ammâr'ı mektupla halifeye göndermeleri ve onu yolda yalnız bırakmaları makul değildir. Çünkü istedikleri zaman mektup yazmadan da Hz. Osman ile görüşebilen bu kişiler neden Hz. Osman'a olup biteni mektupla haber vermek istesinler? Ayrıca yazdıkları mektubu halifeye götüren Ammâr'ı neden yolda yalnız bıraksınlar? Diyelim ki Ammâr'ı yalnız bıraktılar o zamanda kendi yazdıkları mektup sebebiyle Ammâr'ın dayak yemesine tepki göstermeleri ve Hz. Osman'ın bunu yapmasına engel olmaları gerekirdi. Fakat Ammâr'ın dövüldüğünü belirten rivayetlerin hiçbirisinde bu şahısların tepkisinden bahsedilmemektedir. Ammâr'ın dövülme hadisesinin birden fazla sebebe bağlanmış olması olay üzerindeki şüpheleri artırmaktadır” yorumunda bulunmaktadır¹²⁴

Ayrıca Hz. Osman'ın, Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a müfettiş olarak gönderdiği tarihi bir gerçektir. Bu cümleden olmak üzere eğer Hz. Osman ve Ammâr arasında şiddete dayalı bir olay gerçekleşmiş olsaydı Hz. Osman müfettiş olarak Ammâr'ı görevlendirmezdi. Acaba şîf tandanslı rivayetlerde açıkça zikredilen şiddet olayı gerçekleşti de Hz. Osman Ammâr b. Yâsir'in gönlünü almak bir başka ifade ile özelde kendisiyle genelde yönetimi arasında yeni bir barışa adım atmak için müfettişlik göreviyle gönül mü almak istedi? Şîf rivayetlerin varlığı ve sahâbe ile Hz. Osman'ın yönetimi arasındaki ihtilaf göz önünde bulundurulunca ifade ettiğimiz soru işaretleri zihnimizde oluşmuyor değil.

Buraya kadar, başlık çerçevesinde İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti, Belâzürî'nin aktarmış olduğu rivayetleri ve *el-İmame ve's-Siyâse* de aktarılan rivayeti kaydettik. Bu cümleden olmak üzere rivayet grupları arasındaki mukayeselerimizi ve zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmeleri kaydettik. Biz bu başlıkla ilgili olarak bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

¹²⁴ Halil İbrahim Hançabay, “*Halifeliği Döneminde Hz. Osman'la Hz. Ali Dışındaki Şûra Üyeleri Arasındaki İlişkiler*” (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 73.

2.3. Hz. Osman ile Ebû Zer Arasında Geçenler

İbn A'sem, Hz. Osman (r.a.) ve Ebû Zer arasında geçenleri olduğundan farklı bir şekilde Hz. Osman'ın (r.a.) haksız olduğu algısı oluşacak şekilde aktarmaktadır. Bunu yaparken de içerisinde Ebû Mihnef'in olduğu bir senedi vererek olay örgüsünü aktarmaktadır. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz ki rivayet şu şekildedir:

Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi olayı Şam'da oturmakta olan Ebûzer'e ulaştınca orada Osman'ın (r.a.) ayıbını ortaya çıkarmaya ondan hâsıl olan çirkin davranışlarını dillendirmeye başladı. Muâviye b. Ebî Süfyan, Osman'a (r.a.) bununla ilgili mektup yazdı: Rahman ve Rahim Olan Allah'ın adıyla, Muâviye b. Sahr'dan, Allah'ın kulu, Mü'minler'in Emiri Osman'a, Ey Mü'minler'in Emiri sana şunu bildiriyorum ki Ebûzer Şam'da senin aleyhinde bozgunculukta bulundu, Bu yüzden o Ebûbekir ve Ömer'in bütün güzelliklerini ortaya çıkarıyor. Seninle ilgili konuşunca senin ayıbını ortaya çıkarıyor, ağzından seninle ilgili çirkin sözler dökülüyor. Gerçekten ben, onun gibisinin ne Şam'da ne Mısırda ne de Irak'ta bulunmasını uygun görmüyorum, Çünkü onlar fitneye(kargaşaya) süratle giden bir topluluktur ve onlar işlerin şüpheli olanlarından hoşnuturlar itaat ve birlik ehli değildirler. Selam. ¹²⁵

Bunun üzerine Osman ona şunu yazdı: Şimdi, senin mektubun bana geldi, senin, mektupta Ebûzer Cüde b. Cünâde'nin yaptıklarıyla ilgili bahsettiklerini anlamış bulunuyorum, Mektubum senin eline geçince onu hemen bana gönder ve onu bineklerin en çetinine ve en kabasına bindir. Uykunun onu galebe çalması için ona gece gündüz yol aldıracak bir rehberle onu gönder öyle ki seni ve beni zikretmeyi unutsun Osman'ın (r.a.) mektubu Muâviye'nin eline geçince Ebûzer'i çağırdı. Onu develerin yaşlı yumuşak olmayanına bindirdi. Onu, Medine'ye gelinceye kadar ona zorbalık edecek acımasız bir rehberle gönderdi. Ebûzer uyuğunun eti düşmüş bir vaziyette Medine'ye geldi. Ebûzer, zayıf, uzun, kibar, saç ve sakalı beyazlaşmış bir insandı. Osman'ın (r.a.) huzuruna girince, Osman (r.a.) ona baktı ve şöyle dedi: Allah gözünü aydın kılmasın Ey Cüneydib! Bunun üzerine Ebûzer şöyle dedi: Ben Cüde b. Cünâdeyim, Resûlullah (s.a.v.) beni Abdullah olarak isimlendirdi. Osman (r.a.) şöyle dedi: Bizim, Allah'ın eli cimridir, Allah fakirdir biz ise zenginiz dediğimizi ileri süren sen misin? Ebûzer şöyle dedi: Şayet bunu söylememiş olsaydınız Allah'ın malını mümin kullarının ihtiyaçlarına harcamaz mıydınız? Gerçekten

¹²⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

ben böyle bir şey demedim fakat ben şahadet ederim ki Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: “ Benî Ümeyyetül-Âs otuz kişi olunca Allah'ın malını elden ele dolaştırır, Allah'ın kullarını hizmetçilere dönüştürür, Allah'ın dinini sermaye edinirler sonra Allah, kulları onlardan rahata erdirir.”¹²⁶ Bunun üzerine Osman (r.a.) orada bulunan müslümanlara şöyle dedi: Resûlullah'tan (s.a.v.) böyle bir hadis duydunuzmu? Orada bulununlar onu duymadık dediler. Osman (r.a.) şöyle dedi: Yazık sana Ey Cüdebe! Resûlullah'a (s.a.v.) dair yalan mı söylüyorsun?¹²⁷ Ebûzer oradakilere şöyle dedi: Sizler benim yalan söylediğimi zannediyorsunuz ve ben bu hadisi doğru söylemedimmi! Bunun üzerine Osman (r.a.), Ali b. Ebî Tâlib'i çağırın bana, dedi. Ali'yi (r.a.) çağırdılar. Osman (r.a.) Ebûzer ile otururken Benî Ümeyye Ebü'l-Âs ile ilgili hadisini ona da anlat dedi. Ebûzer hadisi tekrarladı. Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey Ebü'l-Hasen Resûlullah'tan (s.a.v.) böyle bir hadis duydun mu? Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Ben bu hadisi duymadım fakat Ebûzer doğru söyledi. Osman (r.a.), nasıl doğru söylüyor dedi. Ben Resûlullah'ın (s.a.v.)“Ebûzer'den daha doğru sözlü kimseyi ne ağaçlıklar gölgelendirdi ne de yeryüzü taşımadı” dediğini işittim. Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından orada bulunanların hepsi Ali doğru söyledi dediler. Bunun üzerine Ebûzer ben bunu Resûlullah'tan (s.a.v.) duyduğumu söylediğim halde siz beni yeni bir şey söylemekle suçluyorsunuz. Yaşadıkça bunu sizden duyacağımı zannetmiyordum. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Yalan söyledin, sen fitneyi kargaşayı sevimli bulan bir adamsın. Ebûzer, iki arkadaşın Ebûbekir ve Ömer'in sünnetini devam ettir ki sana hiçbir söz söylenmesin, dedi. Osman (r.a.) anasız kalasica bu seni ne ilgilendirir dedi. Bunun üzerine Ebûzer, Vallahi iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktan başka bir suçumu bilmiyorum. Bunun üzerine Osman (r.a.) hiddetlendi öfkeleni ve bu yalancı ihtiyarın durumu hususunda bana fikrinizi bildirin dedi. Bunun üzerine Ali (r.a.), ben sana fikrimi bildireyim, Firavun ailesinden bir müminin “ *Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azabın), bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah, haddi aşan, yalancı kimseyi doğru yola erdirmez*”¹²⁸ dediğini belirtiyorum dedi. Bunun üzerine Osman (r.a.), Ey Ali ağzına toprak dolsun! dedi. Bunun üzerine Ali (r.a.), bilakis senin ağzın toprak dolsun Ey Osman! dedi. Ebûzer, Resûlullah'ın (s.a.v.) sevdiği kişi, dostu iken, zorbalığını bildiğin Muâviye'nin sana yazdığı mektuba binaenmi bunları yapıyorsun? dedi. Osman (r.a.),

¹²⁶ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

¹²⁷ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

¹²⁸ el-Mü'min 40/28.

Ali'den (r.a.) çekindi.¹²⁹ Sonra Ebûzer'e dönüp şöyle dedi: Bizim beldemizden çık! Bunun üzerine Ebûzer, ne kadar sevimsiz bir konukseverliğin var, nereye gideyim, dedi. Osman (r.a.), nereye dilersen oraya git dedi. Şam'a gidebilir miyim çünkü orası cihad yurdudur. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ben seni bozgunculuk yaptığın için Şam'dan getirttim, oraya gitmeni hoş görmüyorum. Ebûzer, Irak'a gidebilir miyim? dedi. Osman (r.a.), Olmaz, Çünkü onlar imamaları kötöleyen ve şüphe ehli olan bir topluluktur, dedi. Bunun üzerine Ebûzer, Muhakkak ki ben hak olan sözü söyleyeceğim yere gitmeliyim, sen nereye gitmemi istersin? Osman (r.a.), senin sevmediğin bir memlekete dedi. Ebûzer de, Rebeze, dedi.¹³⁰ Osman (r.a.), oraya git oradan ileriye geçme, dedi. Sonra Osman (r.a.), Mervân b. Hakem'e Ebûzer'i mahfesz bir deveyle Medine'den çıkarmasını emretti. İnsanlardan bir grup onu yolcu etmek üzere onunla çıktılar ve onunla birlikte hüznüldüler. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Hasan (r.a.), Hüseyin (r.a.), Ammâr b. Yasir, Mikdâd b. Esved ve Uyeyne b. Abbas bu gruptandır. Ali (r.a.) yaşadıklarından dolayı onun için rahatlatıp sabır ve kurtuluş zamanını beklemesini söyledi. Mervân b. Hakem, Ali'ye (r.a.) dönüp, müminlerin emiri şu ihtiyarla birlikte kimsenin çıkmamasını ve ashabdan hiç kimsenin onu yolcu etmemesini emretmedimi? Bunun üzerine Ali (r.a.) elindeki değneği kaldırdı ve Mervân'ın devesinin kulaklarının ortasına vurdu. Sonra uzaklaş yanımızdan Ey İbnü'z-Zerka! Senin gibi biri yaptıklarımız konusunda bize karşımı gelecek. Bunun üzerine Mervân, Osman'ın (r.a.) yanına döndü ve hemen bu durumu ona anlattı. Ebûzer, Rebeze'ye gitmek üzere ayrıldı taki oraya varıncaya kadar, Ali (r.a.) ve onunla birlikte olanlar Medine'ye döndüler. Osman (r.a.), ona birini göndererek onu çağırıldı ve Ali (r.a.) geldiği zaman ona şöyle dedi: Sana Ebûzer'i yolcu etmemeni emretmedim mi? Sen ve diğerleri onu neden yolcu ettiniz? Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Emrettiklerin yanlış olduğu halde kabul etmemiz mi gerekli? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Bu Mervân, devesinin kulaklarının ortasına vurduğunu ve ona hakaret ettiğini söylüyor, Onun hakkına mukabil onu razı et! Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Bu benim devemdir, benim onun devesinin kulaklarının ortasına vurduğum gibi oda benim devemin kulaklarının ortasına vursun, hakaret konusuna gelince, vallahi eğer Mervân bana hakaret ederse bende ona hakaret ederim. Çünkü Mervân benimle denk değildir ki benimle hakaretleşebilsin. Sonra Ali (r.a.) Osman'ın (r.a.) yanından aceleyle öfkelenmiş bir vaziyette evine gitti.

¹²⁹ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

¹³⁰ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

Ebûzer, Rebeze de oturmaya başladı, hacca gidenler ve diğer yolcular yanına gider gelir, ihtiyaçlarını tedarik ederlerdi fakat o ölünceye kadar kimseden kendisine getirilen birşeyi kabul etmedi.¹³¹

Buraya kadar Hz. Osman (r.a.) ile Ebû Zer arasında geçenlerle ilgi olarak İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi ikinci grup rivayet olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydetmek istiyoruz. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette olay şu şekildedir:

Ebûzer, bir müslümanın mülkünde bir gün ve bir gecede ihtiyacından fazla bir malı olmaması gerektiğini, ihtiyaç fazlasının Allah yolunda infak edilmesi ve ihtiyaç sahiplerine verilmesi görüşündeydi. Kur'an'ın "*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele*"¹³² ayetinin zahiriyle hüküm veriyordu. Ebûzer Şam'da ikamet ederken şöyle diyordu: Ey zenginler topluluğu, fakirlere yardım edin. Altın ve gümüşü biriktirenlerin ve Allah yolunda infak etmeyenlerin yüzlerinin, yanlarının ve sırtlarının kızgın demirlerle dağlanacağını müjdele. Fakirler, zenginlere bu azabın vacip olduğunu düşünene kadar bunu söylemeye devam etti. Zenginlerde fakirlerle karşılaştıkları bu durumu valiye şikâyet ettiler.¹³³ Muâviye, Ebûzer'e bir gece yarısında bin dinar gönderdi. Ebûzer de bu dinarları hemen infak etti. Muâviye sabah namazını kılınca, Ebûzer'e gönderdiği elçiyi çağırdı ve şöyle dedi: Ebûzer'e git ve ona şöyle söyle: Beni, Muâviye'nin azabından kurtar, çünkü o beni senden başkasına gönderdi, ben de yanlışlıkla sana geldim ve dinarları sana verdim. Elçi, Muâviye'nin söylediğini yaptı. Bunun üzerine Ebûzer; Ey oğlum, ona şöyle söyle: Vallahi sabaha ulaşınca yanımda senin verdiğin dinarlardan bir dinar yoktu fakat bize üç gün mühlet ver taki dinarları toplayalım. Muâviye, Ebûzer'in söylemiyle eyleminin bir olduğunu görünce Osman'a (r.a.) mektup yazdı ve Ebûzer bana sıkıntı veriyor, fakirlere şöyle şöyle söylüyor, dedi. Bunun üzerine Osman (r.a.), Muâviye'ye şöyle bir mektup yazdı: Fitne ortaya çıktı, meseleyi kapat, çıbanı yara haline getirme, Ebûzer'i teçhiz et, onu bir delille birlikte bana gönder, gücün yettiğince insanlarla münakaşa etmekten sakın. Muâviye, Ebûzer'i, Osman'a (r.a.) gönderdi. Ebûzer Medine'ye geldiğinde şehrin Sel dağına dayandığını gördü ve şöyle dedi: Medinelileri sürekli hatırlanacak bir savaş ve şiddetli bir saldırıyla müjdeleyin. Ebûzer, Osman'ın (r.a.) huzuruna girince, Osman (r.a.), Ebûzer'e şöyle dedi:

¹³¹ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/369-376.

¹³² el-Tevbe 9/34.

¹³³ Taberî, *Tarih*, 2/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/484.

Şamlılar'ın, dilinin keskinliğinden şikâyetleri nedir? Ebûzer de olanları anlattı. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey Ebûzer ben üzerime düşenleri yerine getirebilirim. Halkı da çalışmaya ve iktisatlı olmaya davet ederim, zühd sahibi olma konusunda onları zorlayamam. Bunun üzerine Ebûzer şöyle dedi: Akrabalarına, kardeşlerine ve komşularına iyilik edip, iyilikle harcama yapıncaya kadar zenginlerden razı olmayın.¹³⁴ Bunun üzerine orada bulunan Ka'b el-Ahbâr şöyle dedi: Farzları eda eden kişi sorumluluklarını yerine getirmiş olur. Bunun üzerine Ebûzer, Ka'b el-Ahbâr'a vurdu, kafasını yardı ve şöyle dedi: Ey Yahudinin oğlu sen kimsin burada bulunuyorsun. Osman (r.a.), Ka'b'ın affetmesini istedi ve ona diyetini verdi.¹³⁵

Ebûzer, Osman'a (r.a.) şöyle dedi: Medine'den çıkmama izin verir misin?¹³⁶ Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.), binalar sel dağına ulaşınca, Medine'den çıkmamı emretti. Osman (r.a.), Ebûzer'e izin verdi. Ebûzer, Rebeze'ye yerleşti ve oraya bir mescid inşa etti. Osman (r.a.), Ebûzer'e deve sürüsü, iki hizmetçi ve günlük ihtiyaçlarını karşılaması için para verdi. Ebûzer'in işittiği şeyden dolayı Rafi b. Hadic de aynı şekilde Medine'den çıkmıştı. Ebûzer, bedevîleşme korkusundan dolayı, Medine'ye gidip gelirdi.¹³⁷

Buraya kadar başlık ile ilgili rivayet gruplarını kaydettik. Şimdi ise bu gruplar arasındaki mukayeselerimizi kaydetmek istiyoruz. Rivayet gruplarını mukayese edince şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'in Ammâr b. Yâsir'in dövülmesini duyması üzerine Şam'da bazı tutumları dillendirdiği zikredilirken, diğer İslam tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Ebûzer'in Müslümanlar'ın dünya malına rağbet etmemesi ve zühde yönelik konuşmalarda bulunduğu zikredilmektedir.

b) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Muâviye'nin, Ebûzer'i bir denemeye tabi tuttuğu zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'ta böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/484-485.

¹³⁵ Taberî, *Tarih*, 2/616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/485.

¹³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, 4/213; Taberî, *Tarih*, 2/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/485.

¹³⁷ Taberî, *Tarih*, 2/616; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/485.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Muâviye'nin Hz. Osman'a (r.a.) Ebûzer'in durumuyla ilgili mektup yazdığı mektupta Ebûzer'in Hz. Ebûbekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) güzelliklerini dillendirdiğini, Ebûzer gibisinin Şam'da Irak'da ve Mısır'da bulunmaması gerektiğini, onlar gibisinin fitneye(kargaşaya) süratle giden bir topluluk ve onların işlerin şüpheli olanlarından hoşnut olduklarını itaat ve birlik ehli olmadıklarını yazdığı zikredilmektedir, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde de Muâviye'nin Hz. Osman'a (r.a.), Ebûzer'in kendisine sıkıntı verip fakirlere şöyle şöyle diyor diye mektup yazdığı zikredilmektedir.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde. Hz. Osman'ın (r.a.), Muâviye'ye Ebûzer'i kötü, âtl bir deve ile kötü şartlarda bir yolculukla ve rehberle Medineye göndermesini emrettiği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Hz. Osman'ın (r.a.) Muâviye'ye, Ebûzer'i teçhiz edip bir delille Medine'ye gönder emrinde bulunduğu, meseleyi kapatıp insanlarla münakaşaya girmemesini yazdığı zikredilmektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Muâviye'nin Ebûzer'i kötü bir deve, acımasız bir rehberle Medine'ye gönderdiği, Ebûzer'in uyluğunun eti düşmüş bir vaziyette Medine'ye geldiği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

f) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde Ebûzer'in zayıf, uzun, kibar, saç ve sakalı beyazlaşmış bir insan olduğu zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetlerde böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

g) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'in Medine'ye geldiğinde Medinelileri sürekli hatırlanacak bir savaş ve şiddetli bir saldırıyla müjdeleyin dediği zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'ta böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

h) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman (r.a.) ve Ebûzer'in birbirleriyle hakaretleşerek konuştukları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında normal bir diyalog gerçekleştirdikleri zikredilmektedir. Ayrıca diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'in kendisine sözlü karşılık veren Ka'b el-Ahbar'a hakaret ederek başını yardığı. Hz. Osman'ın da (r.a.) Ka'b'a Ebûzer'i affetmesini söyleyip diyet ödediği zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi geçmemektedir.

1) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'in Benî Ümeyye ile ilgili bir hadis söylediği orada bulunan topluluğun bu hadisi duymadıkları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

i) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ebûzer'in rivayet ettiği hadisi sormak üzere Hz. Ali'nin çağrıldığı, Hz. Ali'nin bu hadisi duymadığı lakin Ebûzer'in doğru söylediğini bir hadis rivayet ederek ifade ettiği ve topluluğunda Hz. Ali'yi (r.a.) tasdikledikleri zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

j) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetin devamında Hz. Osman'ın (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Ebûzer ile hakaretleştiği, Hz. Ali'nin (r.a.), Muâviye'yi suçlaması zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

k) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ebûzer'in Hz. Osman'dan (r.a.) Medine'den çıkmak için izin istediği. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.v.), kendisine binalar Sel dağına ulaşınca, Medine'den çıkmasını emrettiği, Hz. Osman'ın (r.a.) Ebûzer'e izin verdiği. Ebûzer'in Rebeze'ye yerleştiği ve oraya bir mescid inşa ettiği. Hz. Osman'ın (r.a.) Ebûzer'e deve sürüsü, iki hizmetçi ve günlük ihtiyaçlarını karşılaması için para verdiği. Ebûzer'in işittiği şeyden dolayı Rafi b. Hadic de aynı şekilde Medine'den çıktığı. Ebûzer'in, bedevîleşme korkusundan dolayı, Medine'ye gidip geldiği zikredilmektedir. *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.), Ebûzer'e Medine'den çık dediği, Ebûzer'in Şam ve Irak'a gitmek istediği lakin Hz. Osman'ın (r.a.) bunu hoş görmediği ve Irak halkının imamları kötileyen ve şüphe ehli olan bir topluluk olduğunu söylediği ve Ebûzer'i sevmediği Rebeze'ye sürdüğü zikredilmektedir. Ayrıca, Ebûzer'i gönderirken Hz. Osman'ın, Mervân'a, Ebûzer'i kötü bir deve ile göndermesini ve kimsenin onu yolcu etmemesini emrettiği zikredilmektedir.

l) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetin devamında, aralarında Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), Hasan (r.a.), Hüseyin (r.a.), Ammâr b. Yasir, Mikdâd b. Esved ve Uyeyne b. Abbas'ın bulunduğu bir grubun Ebûzer'i uğurladığı zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

m) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Ali'nin (r.a.) Mervân ile tartıştığı, Mervân'ın durumu Hz. Osman'a (r.a.) bildirdiği, Hz. Osman'ın (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ile bu konu hakkında münakaşa ettiği ve Hz. Ali'nin (r.a.) öfkelenerek evine gittiği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

n) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ebûzer'i, hacca gidenlerin ziyaret ettiği ve diğer yolcuların yanına gidip geldiği, ihtiyaçlarını tedarik ettiği fakat onun ölünceye kadar kimseden kendisine getirilen birşeyi kabul etmediği zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

Buraya kadar yukarıda kaydetmiş olduğumuz rivayet gruplarının mukayesesini aktardık. Şimdi ise başlık çerçevesinde değerlendirmelerimizi ve çağdaş değerlendirmeleri kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem rivayetin başlangıcında Ebûzer'in Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi üzerine Şam'da konuşmaya başladığını bildirmektedir. Oysaki Ebûzer Şam'dan Medine'ye döndükten sonra Hz. Osman ile diyalogunda hiçbir şekilde Ammâr'ın dövülmesi olayıyla ilgili bir rahatsızlığından bahsetmemektedir.

İbn A'sem güya Ebûzer'in rivayet ettiği hadisi kimsenin duymadığını rivayet ederek Ebûzer'i yalnız bırakmış gibi gözüksede oluşturmak istediği kurtarıcı Hz. Ali'nin (r.a.) rivayetiyle hem Hz. Ali'yi (r.a.) ön plana çıkarmakta hemde dolaylı yoldan Ebûzer'i haklı çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle Ebûzer'in haklılığını Hz. Ali'nin (r.a.) nevi şahsına münhasır karizmatik rolünden destek alarak ortaya koymaktadır.

Ebûzer'in eleştirisi, insanların servet sahibi olmaları değil, bu servetin onların kişiliğinde yaptığı tahribat ve toplumun geneline sirayet eden değişimdir. Nitekim bu tahribat fitne olaylarıyla kendini göstermiştir.¹³⁸

Bir tarafta toplumun dünya hayatını dengelemeye çalışan ve toplumsal istikrarın sürmesi için maslahatı gözeten bir halife, diğer tarafta müslüman toplumun ahiret hayatını mamur etme düşüncesiyle zühde yönelik bir yaşantıyı savunan sahabi.

¹³⁸ Varol, "Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler", 206.

Adnan Demircan Ebûzer meselesiyle ilgili olarak şu ifadeler yer vermektedir: “Sonraki yıllarda ortaya çıkan rivayetlerde Ebûzer’in şiddete maruz kaldığı ve Rebeze’de cenazesini kaldırabilecek kimsenin dahi bulunamadığı bir ortamda yaşamaya mahkûm edildiği ifade edilmektedir. Sünnilerin buna karşı ürettikleri rivayetlerde Ebûzer’in Rebeze’de ikameti kendisinin istediği, bunun üzerine Hz. Osman’ın onun oraya gitmesini sağladığı ifade edilir. Doğal olarak bu iki yaklaşımı yansıtan rivayetlerde algı oluşturmaya matuf olarak geliştirilmiş delillerdir. Savunulan görüşlere delil olmak üzere üretilen rivayetler yığını arasından doğru izi sürmek oldukça güçtür. Ancak açık olan bir husus var ki, Ebûzer’e karşı takınılan tutum, halife ile onun arasında temel bir görüş ayrılığı olduğunu, halifenin de bundan rahatsızlık duyduğunu göstermektedir”¹³⁹

Ahmet Güzel” Ebûzer’in gösterdiği tepki, dünya zevkine kendisini kaptıran zenginlere yönelik tepkidir ve belirli bir zümreyle sınırlı değildir, Tepkisinin Muâviye ve Ümeyyeoğullarına yoğunlaşması, onların zengin olmaları ve servetlerini haksız yere biriktirmeleri dolayısıyladır. Onun tepkisini Şam valisi olan Muâviye’den bir yönetici olarak önce kendisinin, sonra da halkının yaşayış tarzına yönelik tepkiler olarak değerlendirebiliriz”¹⁴⁰ şeklinde ifade etmektedir.

Mehmet Nadir Özdemir “Ebûzer Ammâr’ın aksine tek başına ve belirli siyasi hedefleri olmaksızın, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir örnek kişiydi; iktidar sahiplerine karşı itirazda özel bir üslubu vardı”¹⁴¹ ifadelerine yer vermektedir.

Buraya kadar bu başlık çerçevesinde İbn A‘sem’in aktardığı rivayeti ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayetleri kaydettik. Bu cümleden olmak üzere rivayet grupları arasındaki mukayeselerimizi ve zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmeleri kaydettik. Bu başlık ile ilgili bu kadar hususla yetinerek bir alt başlığa geçmek istiyoruz.

2.4. Ebûzer’in Rebeze’de Vefat Etmesi ve Hz. Osman’ın Sahabe ile Tartışması

İbn A‘sem bu başlıkla ilgili rivayette olayı trajedik bir şekilde aktarmaktadır. Eşter’e tarihi bir misyon yüklemeye çalışmaktadır. Diğer kaynaklarda geçen rivayetlerle

¹³⁹ Adnan Demircan, *Fitne: Kardeşlerin Savaşı* (İstanbul: Beyan, 2015) 75.

¹⁴⁰ Ahmet Güzel, “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Ğıfârî”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3(2012), 49.

¹⁴¹ Mehmet Nadir Özdemir, “İslâm Tarihi’nde İlk İhtilâfların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yasir”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (Temmuz 2013) ,319.

olay örgüsü olarak uyum arzetsede kişilere yüklenen misyon açısından farklılık arz etmektedir ayrıca diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetten farklı olarak Hz. Osman (r.a.) ile diğer sahâbe arasında bir ayrışma olduğu algısını oluşturmaya çalışmaktadır. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek başlık çerçevesinde İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem'de olay şu şekilde aktarılmaktadır:

Ebûzer'in ölüm vakti gelince karısı Ümmü Zer yanibaşında ağladı. Ebûzer ona seni ağlatan nedir Ey Ümmü Zer! Dedi. Ümmü Zer, senin burada gurbet elde vefat edecek olmana ağlıyorum, ben zayıf ve garip bir kadını, senin cenaze işlerini yapmaktan aciz kalacağım için korkuyorum dedi. Ebûzer, ağlama Ey Ümmü Zer! dedi. Resûllullah (s.a.v.), bana gurbet elde öleceğimi benim defn işlerimi salih bir topluluğun üstleneceğini, bildirdi. Fakat bana dikkat kesil Ey Ümmü Zer! Ben öldüğüm zaman hayvanlarımdan bir koçu senin için boğazlamak üzere birinden yardım iste, onu pişir ve yolun ortasına koy, şayet islâm ehlinden bir grup yanından geçerse, onlara şöyle de: Bu Resûllullah'ın (s.a.v.) dostu Ebûzerdir. Adağını yerine getirdi ve Rabbiyle buluştu, onu defnediniz ki Allah size rahmet etsin. Muhakkak ki onlar benim defn işlerimi üstleneceklerdir, onlar beni defnedince bu koçu onlara yedir. Sonra Medine'ye git, ölümün bana geldiği gibi sana da ölüm gelinceye kadar Medine'de kal.

Sonra Ebûzer vefat etti. Karısı da yanı başında kederli bir halde oturdu ve Ebûzer'in emrettiği üzere bir koç kesti. O, Beytullahi'l-Haram'dan dönen bir grubu gördü Ahnef b. Kays et-Temimi, Sasaa b. Suhan el-Abdi, Harice b. Es-Salt et-Temimi, Abdullah b. Mesleme et-Temimi, Bilal b. Malik el-Müzeni, Cerir b. Abdullah el-Beceli, Esved b. Yezid b. Kays en-Nehai, Alkame b. Kays b. Yezid en-Nehai onlardandır. Bu topluluğun dokuzuncusu Eşterdir ve onun adı Malik b. Haris b. Abdüyağus en-Nehai'dir.¹⁴²

Bu grub, yolun ortasında oturan kadını gördüler ve kadının onlara iyilik ve ziyafette bulunacağını zannettiler. Ona yaklaştıkları zaman kadın ayağa kalktı ve şöyle dedi: Ey topluluk! Bu Resûllullah'ın (s.a.v.) dostu Ebûzerdir, o adağını yerine getirmiş ve Rabbiyle buluşmuştur ve ben onun defn işlerini yerine getirmekten aciz kaldım, ne yapacağımı bilemedim. Bunun üzerine topluluk ağlayıp haykırdılar feryad-ı figan ettiler. Sonra Allah Ebûzer'e rahmet etsin, ruhunu hayırla kuşatsın dediler. Sonra develerinden indiler ve onu

¹⁴²İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/ 376-380.

yıkamaya başladılar sonra kefenlemek için birbirleriyle rekabet ettiler taki onu kendi gruplarından biri kabul ettiler. Onlardan bazıları koku yağlarını çıkarıp ona koku sürüp kefenlediler. Onun için küçük bir çukur kazdılar, Namazını kılıp kazdıkları çukura defnettiler. Toprağı düzleşince, Eşter kabrinin başında ayağa kalktı, Allah'a hamd etti ve övgüde bulundu, Peygamberi Muhammed'i (s.a.v.) zikrettikten sonra şöyle dedi: Ya Rabbi! Bu resûlün Muhammed'in (s.a.v.) dostu Ebûzer Cündeb b. Cünâde b. Seken el-Ğıfaridir. Senin indirdiğin ayetlere bağlı kaldı, senin yolunda cihad etti, değişmedi ve değiştirmede fakat o bir kötülük gördüğü zaman onu kalbi ve dili ile kötiledi, bu yüzden küçük görüldü ve mahrum edildi taki yok-yoksul oldu ölünceye kadar garib bir halde gurbet elde vefat etti. Ya Rabbi! Ona cenneti ver taki hoşnut olsun, onu kovanı, onu küçük göreni Resûlünün hareminden onu göç ettireni ikiye ayır. Sonra bu grup o gün Ebûzer'in kabrinin yanında kaldılar, akşam olduğunda Ümmü Zer onlara yemek getirdi, onlar da yediler, ertesi gün olduğunda Ümmü Zer'e selam verip beldelerine gitmek için çıktılar.

Osman (r.a.), bu olayı duyunca Allah Ebûzer'e rahmet etsin dedi: Bunun üzerine Ammâr b. Yâsir, tüm kalbimizle diliyoruz ki Allah, Ebûzer'e rahmet etsin! dedi. Bunun üzerine Osman (r.a.) öfkeleni ve Ey falanca! Ebûzer'i Rebeze'ye göndermiş olmama pişman olacağımı mı zannediyorsun? dedi. Ammâr, hayır, vallahi bunu göremiyorum, dedi. Osman (r.a.), Sen Ebûzer'in kaldığı yerde bulunmaya daha layıksın ve ben yaşadığım sürece ebediyyen orada kalmaya devam edeceksin. Bunun üzerine Ammâr, Vallahi yırtıcı hayvanlarla komşu olmak seninle komşu olmaktan daha sevimlidir, dedi. Sonra Ammâr ayağa kalktı ve Osman'ın (r.a.) yanından çıktı.

Osman (r.a.), Ammâr'ıda sürgün etmeye karar verdi. Benî Mahzûmlular, Ali b. Ebî Tâlib'in (r.a.) yanına gittiler ve şöyle dediler: Ey Ebü'l-Hasen, gerçekten bunu sen de biliyorsun ki biz baban Ebî Tâlib'in dayılarıyız, bu Osman b. Affân, Ammâr b. Yâsir'i göndermek için emretti, biz bu konuda onunla görüşüp konuşmak istiyoruz, onu durdurmak ve bu hususta bize eziyet etmemesini istiyoruz. O bir kez ona yapacağını yapmıştı bu ikinci oldu ve bu konunun hem bizi hem onu pişman etmesinden korkuyoruz. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Bunu yapacağım, siz acele etmeyin. Vallahi! Siz bu hususta bana gelmeseydiniz de bu benim yapmaktan vazgeçmeyeceğim ve bahanemin olmayacağı hakikat idi, ben onunla bu hususta konuşacaktım.¹⁴³

¹⁴³ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/ 376-380.

Sonra Ali (r.a.), Osman'ın (r.a.) yanına gitti ve huzuruna geldi, selam verip oturdu ve şöyle dedi: Ey Adam! Allah'tan sakın, Ammâr'ı ve diğer sahabileri bırak. Gerçekten sen müslümanların doğrularından olan ve ilk muhacirlerin güzîdesi olan bir adamı gönderdin ta ki senin onu göndermeden dolayı garip bir halde can verdi. Şimdi sen Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından ona benzeyen birini sürgün etmek istiyorsun! Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Gerçekten sen gönderilmeyi ondan daha çok hakediyorsun, Vallahi, Ammâr'ı ve ondan başkalarını bana karşı kötülüğe sevk eden sensin! Bunun üzerine Ali (r.a.), Vallahi Ey Osman! Senin buna kudretin yetmez buna ulaşabilecek imkâna sahip değilsin, dilersen bunu bi yap, senin onları sana karşı kötülüğe sevkettiğim ile ilgili söylediklerine gelince, vallahi onları sana karşı kötülüğe ancak sen sevk ettin. Çünkü onlar hoşlanmadıkları şeyleri görüyorlar ve onları değiştirmekten başka bir yol göremiyorlar, dedi.

Ali (r.a.) onun yanından kalktı ve ardından çıktı, insanlar onu karşıladılar ve ne yaptın Ey Ebü'l-Hasen! dediler. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: O bana şöyle şöyle dedi, bende ona şöyle şöyle dedim. Bunun üzerine insanlar şöyle dediler: Vallahi çok güzel, isabet ettin Ey Ebü'l-Hasen! Vallahi şayet Osman'ın bizim hakkımızdaki görüşü bu ise bizden bir adama her öfkelenildiğinde, onu kendi memleketinden başka bir memleketeye sürgün edecektir. Bizden biriside ailesinden ve aşiretinden ayrı garip bir vaziyette ölecektir, Adam'a ölüm gelip çattığında kime vasiyette bulunacak ve kimden yardım isteyecektir, Vallahi! Ebûzer'in vefat ettiği yerde sürekli yaşamaktansa, aşiretimizin yanında ölmemiz bizim için daha hayırlıdır.¹⁴⁴

Ali (r.a.), sonra Ammâr b. Yâsir'e döndü ve şöyle dedi: Evinde otur ve evinden sakın ayrılma, Muhakkak ki Allah seni Osman ve Osman gibilerinden koruyacaktır, bu müslümanlar da seninle beraberdir. Bunun üzerine Benî Mahzumular şöyle dediler: Vallahi Ey Ebü'l-Hasen şayet sen bize yardım edersen ve bizimle beraber olursan Osman ebediyyen bize hoşlanmadığımız bir şey yapmaz. Bu olayı Osman (r.a.) duyunca Ammâr'ı bıraktı ve ona yaptıklarından ötürü pişmanlık duydu. Müslümanların önde gelenlerinden biri Osman'ın (r.a.) yanına girince, Osman (r.a.), Ali b. Ebî Tâlib'den (r.a.) yana şikâyetçi olurdu. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit, Osman'a (r.a.) şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Ali'ye gidip, senin ona öfkeli ve kırılmış olduğunu bildireyim mi? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Şayet istiyorsan bunu yapabilirsin. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit ile

¹⁴⁴ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/ 376-380.

birlikte Muğîre b. Ahnes b. Şerik es-Sekaffî, Ali b. Ebî Tâlib'in (r.a.) huzuruna vardılar, selam verdiler ve oturdular. Zeyd b. Sâbit söze başlayarak şöyle dedi: Ey Ebü'l-Hasen! Muhakkak ki senin İslâm'da erdemli bir öne geçmişliğün var ve sen Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında hiç kimsenin sahip olmadığı bir konumdaydın, hayrın hepsi sende vardır ve sen hayrın madeni ve ehlisin. Emirül-Müminin, Allah onu ıslah eylesin, Osman b. Affân senin amcanın oğludur ve bu ümmetin işini üstlenmiştir. Osman'ın senin üzerinde iki hakkı vardır ki bunlar akrabalık ve vesayet hakkıdır. Osman seni bize şikâyet etti. Senin, yönetim işinde ona karşı çıktığını anlattı. Bizler de amcanın oğlu ile senin aranda faziletli müslümanların hoşlanmayacağı bir olay gerçekleşmemesi için sana nasihatte bulunmaya geldik. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Vallahi hiçbir iş hususunda ona karşı çıkmak istemem fakat o hoş olmayan işler yapmakta bizimde doğruyu söylememizden başka bir zenginliğimiz yoktur, Vallahi ondan geri durma kudretim oldukça onu bırakacağım. Bunun üzerine Muğîre b. Ahnes konuştu ve şöyle dedi: Vallahi! Dilersen ondan geri dur istersen onu bırakma, Allah'a yemin olsun ki, onun kudreti, senin ona olan kudretinden daha fazladır, bununla beraber, Osman, sana karşı şahitler olmamız, aranızda geçen konuda bahanesi olsun ve bugünden sonra sana karşı delili olsun diye bizi gönderdi. Ali (r.a.), Muğîre'nin sözleri üzerine öfkeleni sonra şöyle dedi: Ey soyu kurumuş Muğîre'nin oğlu, soyu soppu, dalı budağı olmayan ağaç! Ey kaçak kölenin oğlu! Onun yerine sen mi bana yeteceksin Allah'a yemin olsun ki, senin yardım ettiğin kimseyi Allah yüceltmez! Çık, Allah seni dileğinden uzaklaştırsın ve musibet versin, Bu vakitten sonra bütün gayretini sergile, şayet kalacak olursan Allah seni bırakmasın. Muğîre sustu ve hiçbir şey konuşmadı, Zeyd b. Sâbit konuştu ve şöyle dedi: Hayır, Allah'a yemin olsun ki, Ey Ebü'l-Hasen bizler senin aleyhinde şahitler olalım diye gelmedik, fakat biz, Allah amcanın oğluyla senin aranı düzeltsin ve aranızda en güzel durum üzere birleşin de, sevap elde edelim diye geldik. Ali (r.a.), Zeyd'e ve kavmine hayırla dua etti. Sonra Zeyd b. Sâbit ve Muğîre b. Ahnes, Osman'ın (r.a.) huzuruna gitmek ve Ali (r.a.) ile konuştuklarını anlatmak üzere kalktılar.¹⁴⁵

Buraya kadar Ebûzer'in vefatıyla ilgili İbn Asem'deki rivayeti aktarmış bulunuyoruz. Şimdi ise ikinci grup rivayetler olarak nitelediğimiz diğer İslam tarihi kaynaklarında geçen rivayeti aktarmak istiyoruz.

¹⁴⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/ 376-380.

Osman'ın hilafetinin sekizinci yılı zilhicce ayında Ebûzer'in vefatı yaklaşmışken ey kızım bak bakalım gelen bir kimse varmı diye sordu. Kızı hayır diye cevap verdi. Bunun üzerine Ebûzer o zaman ölüm vaktim gelmemiştir dedi. Bundan sonra kızına bir koç kesip onu pişirmesini emretti. Sonra şöyle dedi: Beni defnedecek olanlar gelince onlara Ebûzer yemek yemeden yola çıkmamanız üzere yemin etti diye söyle. Ebûzer, yemek pişmeye başlayınca kızına tekrara gelen bir kimse varmı bak diye sordu. Kızı evet bir grup yolcu gelmektedir dedi. Ebûzer, kızına beni kibleye doğru çevir dedi. Kızı da çevirdi. Ebûzer bismillah ve billah ala milleti resûlillah dedi. Ardından Ebûzer'in kızı çıktı ve gelenleri karşıladı. Allah'ın rahmeti üzerinize olsun, Ebûzer'in durumuna şahit olun dedi. Gelenler Ebûzer nerede? Diye sordular. Bunun üzerine Ebûzer'in kızı orada diye onlara işaret etti. Ebûzer öldü onu defnedin dedi. Gelenler, başımız gözümüz üstüne Allah bununla bize ikramda bulunmuştur dediler. Onlar Kûfe ehlinde olan bir kafileydi ve aralarında Abdullah b. Mes'ûd da bulunmaktaydı. Ebûzer'e doğru yöneldiler. İbn Mes'ûd ağlayarak şöyle diyordu: Resûlullah (s.a.v.) doğru söylemiştir: "Tek başına ölecek ve tek başına dirilecektir". Gelenler, Ebûzer'i yıkadılar namazını kıldılar ve defnettiler. Yolculuğa çıkmak istedikleri esnada, Ebûzer'in kızı onlara şöyle dedi: Ebûzer'in size selamı vardır, yemek yemeden yolculuğa çıkmamanızı yemin ederek uyarıda bulunmuştur. Gelenler yemeği yediler sonra Mekke'ye varıncaya kadar Ebûzer'in ailesini yanlarında götürdüler. Osman'a (r.a.) olanları anlattılar. Osman (r.a.), Ebûzer'in kızını kendi ailesinin yanına alarak onuda barındırdı¹⁴⁶ ve şöyle dedi: Allah Ebûzer'e rahmet eylesin ve Rafi b. Hadic'e ikamet etmesi için mağfiret etsin.¹⁴⁷

Bir üçüncü grup rivayet olarak Taberî'de geçen bir başka rivayeti daha tarihi değer taşıması açısından kaydetmek istiyoruz.

Hicretin 31. Yılında İbn Mes'ûdla beraber 14 kişi Rebeze'ye gitmek üzere yola çıktık. Rebeze' de bizi bir kadın karşıladı ve Ebûzer'in durumuna şahit olun dedi. Bizim onun durumundan ve halinden haberimiz yoktu. Ebûzer nerede diye sorduk. Bunun üzerine kadın çadırı işaret etti. Biz onun neyi var dedik. Kadın kendisine bildirilen bir emir üzerine Medine'den ayrıldığını söyledi. İbn Mes'ûd onu bedevîliğe(çöle) çağıran şey nedir? Dedi. Bunun üzerine kadın şöyle dedi: Mü'minler'in Emiri bunu hoş karşılamadı. Fakat o, o uzaktır, o şehirdir diyordu. Bunun üzerine İbn Mes'ûd ağlayarak Ebûzer'e yöneldi.

¹⁴⁶ Taberî, *Tarih*, 2/629; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/505-506.

¹⁴⁷ Taberî, *Tarih*, 2/629.

Ebûzer'i yıkadık ve kefenledik. Birden misk saçılmış bir çadıra rastladık. Bunun üzerine kadına bu nedir? Diye sorduk. Bunun üzerine kadın şöyle dedi: Miskdir. Vefat edeceği esnada, insan öleceğinde orada şahid olanlar olur, kötü koku olabilir, bundan dolayı yemek yiyemezler. Miski su ile karıştırıp çadıra saç. Onları güzel kokuyla karşıla. Bu eti de pişir. Beni defnedecekler salih kişiler olacaktır, Onlara ikram et, dedi. Ebûzer'i defnedince kadın bizi yemeğe davet etti. Ardından yemeği yedik. Onu yanımızda götürmek istedik. Bunun üzerine İbn Mes'ûd Mü'minler'in Emîri yakındır ondan izin isteyelim dedi. Sonra Mekke'ye geldik, Ebûzer'in haberini ona bildirdik. Bunun üzerine o şöyle dedi: Allah, Ebûzer'e rahmet etsin, Rebeze'de konaklamasından dolayı ona mağfîret etsin. Osman (r.a.) Mekke'den çıkınca Rebeze'nin yolunu tuttu. Ebûzer'in ailesini kendi ailesinin yanına katarak Medine'ye yöneldi.¹⁴⁸

Biz şu kişilerden oluşan kabileyle Irak'a yöneldik ve geri döndük. İbn Mes'ûd, Ebû Müfezzet et-Temimi, Bekir b. Abdullah et-Temimi, Esved b. Yezid en-Nehâi, Alkame b. Kays en-Nehâi, Halhal b. Zürrî ed-Dabii, Haris b. Süveyd et-Temimi, Amr b. Utbe b. Ferkad es-Sülemi, İbn Rebia es-Sülemi, Ebû Rafî el-Müzeni, Süveyd b. Mes'abe et-Temimi, Ziyad b. Muâviye en-Nehâi, Karse ed-Dabii'nin kardeşi ve Mi'dad eş-Şeybânî'nin kardeşi.¹⁴⁹

İbnü'l-Esîr'de bu isimleri aynen aktarmaktadır lakin bunlara ilaveten Malik el-Eşter en-Nehâi'nin¹⁵⁰ isminde listede yer vermektedir. Ebûzer hicri 32 de Abdullah b. Mes'ûd'dan önce vefat etti. Ebûzer'in cenaze namazını İbn Mes'ûd kıldırdı.¹⁵¹

Buraya kadar rivayet gruplarını kaydettik. Şimdi ise bu rivayet gruplarını mukayese etmek istiyoruz ki mukayeselerimiz sonucunda şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz.

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayett Ebûzer'e refakat eden kişi olarak hanımı Ümmü Zer zikredilmektedir, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ise refakat eden kişi olarak kızı zikredilmektedir. Taberî'nin *Tarih*'inden iktibasta bulunduğumuz rivayette ise bir kadın diye bilgi geçmektedir.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibas'ta bulunduğumuz rivayette de, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette de Ebûzer'in bir koç kesilmesini

¹⁴⁸ Taberî, *Tarih*, 2/629-630.

¹⁴⁹ Taberî, *Tarih*, 2/630.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/506.

¹⁵¹ Halîfe b. Hayyât, *Târihu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî, 166-167.

emrettiği zikredilmektedir. Taberî'nin Tarîhin'den iktibasta bulunduğumuz rivayette ise böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

c) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'in kendisinin kibleye doğru çevrilmesini istediği zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ve Taberî'nin Tarîhin'den iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ebûzer'in yanında bulunan refakatçisine kendisinin ölümünden sonra defin işleminde bulunanlara yemek yedirmesini emrettiği zikredilmektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Kabe'den dönen bir kabile ve defin işlemini bu kafilenin gerçekleştirdiği, isim listesi, defin olayının başkahramanı olarak da Eşter zikredilip diğer İslâm tarihi kaynaklarında Kûfe'den gelen bir kabile ve olayın başkahramanı olarak Abdullah b. Mes'ûd zikredilmektedir. Taberî'nin Tarîhin'den iktibasta bulunduğumuz rivayette 14 kişinin olduğu ve baş kahraman olarak Abdullah b. Mes'ûd zikredilmektedir, Tarîh'de bir başka rivayette liste verilmektedir. İbnü'l-Esîr'den iktibasta bulunduğumuz rivayette ise isim listesi verilmekte bu listede Eşter'de bulunmaktadır.

f) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'in hanımına kendisinin ölümünden sonra Medine'ye yerleşmesini söylediği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Kûfe'den gelenlerin Mekke'ye varıncaya kadar Ebûzer'in ailesini yanlarında götürdükleri, Hz. Osman'a (r.a.) olanları anlattıkları, Hz. Osman'ın (r.a.), Ebûzer'in kızını kendi ailesinin yanına alarak onuda barındırdığı zikredilmektedir. Taberî'nin Tarîhi'nden iktibasta bulunduğumuz diğer rivayette, Abdullah b. Mes'ûdla gelenlerin Ebûzer'in durumunu Mekke'de bulunan Hz. Osman'a (r.a.) bildirdikleri Hz. Osman'ında (r.a.) Rebeze'ye yönelip Ebûzer'in ailesini Medine'ye götürdüğü zikredilmektedir.

g) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Ebûzer'in vefatını duyunca, Allah Ebûzer'e rahmet eylesin ve Rafi b. Hadic'e ikamet etmesi için mağfiret etsin dediği zikredilmektedir. Taberî'nin Tarîhi'nden iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebûzer'e rahmet etsin dediği bilgisi geçerken, Rafi b.

Hadice ile ilgili bir bilgi zikredilmemektedir. *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette de Osman'ın Ebûzer'e rahmet okuduğu bilgisi zikredilmektedir.

h) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ebûzer'in hicri 32 yılında Abdullah b. Mes'ûd'dan önce vefat ettiği cenaze namazını da Abdullah b. Mes'ûd'un kıldırıldığı zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette cenaze namazını kıldırın kişinin ismi zikredilmemektedir.

1) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ammâr b. Yâsir'in, Ebûzer'e tüm kalbiyle rahmet okumasına Hz. Osman'ın (r.a.) sinirlendiği, Ammâr ile münakaşa ettiği ardından Ammâr b. Yâsir'i sürmek istediği, Mahzumoğullarının Hz. Ali (r.a.) ile konuşması, Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Osman'ın (r.a.) tartışması, toplumun bu tartışmadan dolayı Hz. Ali'yi (r.a.) haklı bulup taltif etmesi, Hz. Osman'ın (r.a.), Hz. Ali'den (r.a.) yana Zeyd b. Sâbit'e ve başkalarına dert yanması, Zeyd b. Sâbit ve Muğîre b. Ahnes'in Hz. Ali'nin (r.a.) yanına arabuluculuk yapmaya gitmesi, Hz. Ali'nin (r.a.) Muğîre b. Ahnes'i azarlaması, Zeyd'in Hz. Ali'yi (r.a.) teskin etmesi ve aralarında geçenleri Hz. Osman'a (r.a.) bildirmek üzere Hz. Ali'nin (r.a.) yanından ayrıldıkları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında böyle bir rivayet zikredilmemektedir.

Buraya kadar İbn A'sem ve diğer rivayet gruplarını mukayese ettik. Şimdi ise birkaç değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

Anlaşılan, Muğîre b. Ahnes Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara ve şehit ediliş sürecinde Hz. Osman'dan (r.a.) yana aktif rol alıp isyancılar tarafından öldürüldüğü için burada Hz. Ali (r.a.) ağzı ile payına düşeni almıştır. Bir başka ifadeyle Hz. Osman (r.a.) taraftarı olan Muğîre b. Ahnes şî'î algının hedefinde olarak, bir diyalogun kınanan hakaret duyan karakteri olmuştur.

İbn A'sem, sahâbenin önde gelenlerinin Hz. Osman'ın (r.a.) tutum ve davranışlarından memnun olmadığını rivayetlerde aktararak belli ki Hz. Osman'ın (r.a.) haksız olduğu algısını oluştururmuş. Çalışmakta bir başka ifade ile Hz. Osman'ın (r.a.) kendi ölümünü hazırladığı izlenimini uyandırmaya çalışmaktadır. Hz. Osman (r.a.) ile başta Hz. Ali (r.a.) olmak üzere sahbeyi karşı karşıya getirmektedir.

İbn A'sem, Ebûzer'in defin olayında Eşter'i ön plana çıkararak ona başat bir rol vermekte ve tarihi bir misyon yüklemektedir. Bir başka ifade ile halife ile karşı karşıya

gelecek olan Eşter'e ashab arasında temayüz eden Ebûzer'in defin hizmetinde görev yükleyerek daha sonraki gelişmelere alt yapı hazırlamaktadır.

Buraya kadar İbn A'sem'in aktardığı rivayeti birinci grup olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti ikinci grup olarak ve Taberî de geçen bir rivayeti tarihi değer taşıması hasebiyle üçüncü grup olarak kaydettik. Bunlar arasında tespit ettiğimiz mukayeseleri zikrettik. Zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmelerde bulduk. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5. Hz. Osman ve Kûfeliler

Hz. Osman (r.a.) ve Kûfeliler üst başlığı çerçevesinde alt başlıklar oluşturulacaktır. Ardından İbn A'sem ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetler ilgili başlıklar altında gruplandırılarak kaydedilmeye çalışılacaktır. Yukarıda olduğu gibi bu rivayet grupları mukayese edilecektir. Ardından zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmelerde ve tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır. Değerlendirme de bulunulmadığı zaman rivayet aktarımı ve mukayese ile yetinilip bir alt başlığa geçilecektir.

2.5.1. Velid b. Ukbe ve Kûfeliler Arasında Geçenler

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde çok bir farklılık olmaksızın Velid b. Ukbe'nin şarap içtiği ve Kûfeliler'in Hz. Osman'a (r.a.) gelerek şikâyette buldukları teması üzerinde olayı olduğu gibi aktarmaktadır. İbn A'sem'in başlık çerçevesindeki rivayeti şu şekildedir:

Kûfe ehlinden bir grup Osman'a (r.a.) geldiler ve selam verdiler. Osman (r.a.) onların selamını aldı ve şöyle dedi. İhtiyacınızı söyleyin. Bunun üzerine Kûfeliler şöyle dediler: Bizler sana Velid b. Ukbe'nin durumundan dolayı geldik. Osman (r.a.) şöyle dedi: Velid'in durumu nedir? Kûfeliler şöyle dediler: Sen onu bizim üzerimize vali olarak tayin ettin ancak o kötü bir yol tuttu ve yine biz onun evine girdik ve o şarap içiyordu. Velid'i bizim üzerimizdeki valilik görevinden alsan! Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Sübhanallah bunun söylediğiniz gibi olduğunu zannetmiyorum. Kûfeliler şöyle dediler: Evet, aynen bu şekilde oldu, gördüğümüz şeyden başkasına şahitlik etmeyiz. Kûfe ehlinden Ebû Zeyneb lakaplı bir adam ileri atıldı ve şöyle dedi: Evet Ey Mü'minler'in Emiri! Ben onun huzuruna girdim bunu gören bir grup ta benimle birlikteydi. Sonra onlar Velid'i

şarabı kusarken ve yaptıklarını akledemeyecek bir vaziyetteyken buldular. Ayrıca ben onun yüzüğünü parmağından çıkardım. İşte yüzük elimdedir.

Bunun üzerine Osman (r.a.), Ali'ye (r.a.) birini gönderdi ve onu çağırttı, ona olanları anlattı ve şöyle dedi: Ey Ebü'l-Hasen bu konu hakkında görüşün nedir? Ali (r.a.) şöyle dedi: Benim görüşüm, valine bir elçi göndermelisin, olanları ona bildirmelisin ve olaya şahit olanları çağırılmalısın. Şayet onlar buna şahitlik yaparlarsa, valine had cezası verirsın.

Osman (r.a.), Velid b. Ukbe'yi getirtmek üzere Kûfe'ye elçi gönderdi. İnsanlar toplandı, Ebû Zeyneb ve onunla beraber olan Kûfe ehli Velid'in şarap içtiği hususunda şahitlik ettiler. Bunun üzerine Osman (r.a.) elbisesinin çıkarılmasını emretti sonra Velid'e sopa ile had cezası verdi. Onu Kûfe valiliğinden azletti ve yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin etti.¹⁵²

Buraya kadar İbn Asem'deki Velid b. Ukbe'nin olayını aktarmış bulunuyoruz. Bundan sonra ise ikinci grup rivayetler olarak nitelediğimiz diğer İslâm tarihi kaynaklarındaki rivayetleri aktarmak istiyoruz.

Velid, Kûfe'ye vali olunca, insanlar tarafından seviliyordu. Beş yıl görev yaptı kapısına kimse dayanmadı. Bir ara Kûfe halkından bir grup genç İbn Heysümân el-Huzâi'nin üzerine atılıp çarpıştılar. O da onlara karşı kılıcıyla haykırarak üzerlerine atıldı. Bu esnada Ebû Şureyh el-Huzâi onları gözetledi. Ebû Şureyh cihad bölgelerine yakın olmak için Medine'den Kûfe'ye taşındı. Ebû Şureyh onlara bağırdı. Onlar Ebû Şureyh'i önemsemediler ve İbn Haysümân'ı öldürdüler. İnsanlar onları yakaladılar katiller arasında Züheyr b. Cündeb el-Ezdi, Mürevvi b. Ebi Müverri el-Esedî, Şübeyl b. el-Ubeyy el-Ezdi ve başkaları vardı. Ebû Şureyh ve oğlu onlara karşı şahitlikte bulundu. Velid, Osman'a (r.a.) olanları anlattığı bir mektup yazdı. Bunun üzerine Osman (r.a.) onların öldürülmesi ile ilgili bir mektup yazdı. Bu emir üzerine Velid katilleri kasrın kapısının önünde idam ettirdi. Ardından insanlar arasında kan davası çıkmaması için İbn Haysümân'ın velisinin talebi üzerine insanlardan bir topluluğun onunla barışta bulunması istendi.¹⁵³

Ebû Zeynep ve Ebû Müverri ve bu ikisinden başka kimseler Osman'ın (r.a.) huzuruna geldiler ve Velid'in şarap içtiğini bildirdiler. Osman (r.a.), Velid'e elçi gönderdi

¹⁵² İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/380-381.

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/477.

ve Velid Medine'ye geldi. Osman (r.a.), Ebû Zeynep ve Ebû Müverri'yi çağırdı ve onlara şöyle dedi: Siz ikiniz Velid'i şarap içerken gördüğünüze dair şahitlik eder misiniz? O ikisi hayır diye karşılıklıta bulundular. Osman (r.a.), öyleyse nasıl dedi. O ikisi şöyle dedi: Biz onun sakalını sıktık sakalından şarap damlıyordu. Osman'ın (r.a.) Saîd b. el-Âs'a emir vermesi üzerine Saîd, Velid'e had uyguladı. Bu durum tarafların aileleri arasında düşmanlığa sebep oldu.¹⁵⁴

İbnü'l-Esîr'de geçen bir başka rivayet şu şekildedir: Bir gün Velid sarhoş bir vaziyette Kûfe ehline sabah namazını dört rekat olarak kıldırdı. Ardından onlara dönerek sizin için daha artırayımmı dedi. Bunun üzerine İbn Mes'ûd şöyle dedi: Bugünden sonra herhangi bir konuda biz seninle artırmada bulunmayacağız. İbn Mes'ûd Osman'ın (r.a.) huzurunda yaşananlara dair şahitlikte bulundu. Bunun üzerine Osman (r.a.), Ali'ye (r.a.) had uygulaması için emir verdi. Ali (r.a.), bu görevi Abdullah b. Cafer'e tevdi etti.¹⁵⁵

Buraya kadar başlık çerçevesindeki rivayetleri grup halinde kaydettik. Şimdi ise bunlar arasında mukayesede bulunmak istiyoruz ki rivayet gruplarını karşılaştırınca şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz:

a) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Kûfe'de bir öldürme olayının vuku bulduğu valinin katilleri idam ettirdiği zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'ta böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Kûfeliler'in Velid'i şikâyet etmek üzere Medine'ye geldikleri bilgisi yanında Ebû Zeyneb'in ismi de zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında Ebû Zeyneb ile beraber Ebû Müverri'nin bir grupla geldiği zikredilmektedir.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette şikâyete gelenlerin özellikle de Ebû Zeyneb'in Velid'in evinde içki içtiğini gördükleri, şarap kustuğunu gördükleri ve Ebû Zeyneb'in Velid'in yüzüğünü aldığı bilgisi zikredilirken, Hz. Osman'ın (r.a.) Hz. Ali'nin (r.a.) fikrini aldığı, valinin getirildiği, Ebû Zeynep ve Kûfeliler'in Velid'in içki içtiğine dair şahitlikte buldukları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Ebû zeyneb ve Ebû Müverri ile bir grubun Velid'i içki içerken gördüklerini söyledikleri, Velid'in getirilmesi üzerine

¹⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/478.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/478.

şahitlikten kaçınıp biz onun sakalını sıktık şarap damlıyordu dedikleri zikredilmektedir. İbnü'l-Esîr'den iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Velid'in sarhoş olarak namaz kıldığı buna Abdullah b. Mes'ûd'un şahitlik ettiği zikredilmektedir.

d) *Kitâbü'l-Fütûh'tan* iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Velid'in elbisesinin çıkarılmasını emrettiği sonra Velid'e sopa ile had cezası verdiği onu Kûfe valiliğinden azledip yerine Saîd b. el-Âs'ı tayin ettiği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarında Velid'e Saîd b. el-Âs'ın had uyguladığı ve bu durumun aileler arası düşmanlığa neden olduğu zikredilmektedir. İbnü'l-Esîr'den iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.), Hz. Ali'ye (r.a) had uygulaması emri verdiği, Hz. Ali'nin de (r.a.) bu görevi Abdullah b. Cafer'e tevdi ettiği zikredilmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını mukayese ettik ve kaydettik. Şimdi ise zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

Velid b. Ukbe'nin şarap mevzusundan önceki beş yılda içki içtiğine dair bir haberin olmaması onun öyle iddia olunduğu gibi şarap düşkününü bir şahıs olmadığını göstermektedir.¹⁵⁶ Bundan başka Kûfedeki muhalefet ve memnuniyetsizlik, diğer olaylar göz önünde bulundurulursa Velid b. Ukbe için hakikat ile iftira arasında kalmış bir vali nitelimesinde bulunabiliriz.

Buraya kadar başlık çerçevesinde rivayet gruplarını kaydettik. Bunlar arasında mukayesede bulduk. Ardından Velid b. Ukbe'nin şarap içtiği iddiaları ile ilgili olarak kısa bir değerlendirmede bulduk. Esasen biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5.2. Osman'ın Saîd b. el-Âs'ı Kûfe'ye Vali Tayin Etmesi

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aktarımda bulunduğu rivayette olay örgüsünü diğer grup rivayetlerden farklı bir minvalde lanse etmektedir. Şöyle ki İbn A'sem vali ve emniyet görevlisi arasında menfaate dayalı bir ilişki olduğu algısını oluşturmaktadır. Kûfeliler'in hakettikleri kazanımları doğal olarak savundukları izlenimini uyandırmak istemiştir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek İbn A'sem'in rivayetini kaydetmek istiyoruz.

¹⁵⁶ Ünal Kılıç, "Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 249.

İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktardığı rivayet şu şekildedir:

Osman (r.a.), Velid'i azledip Saîd'i tayin ettikten sonra Kûfe ehline şöyle bir mektup yazdı: Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla, Allah'ın kulu Mü'minler'in Emiri Osman'dan mektubumun okunduğu Kûfe ehline, Allah'ın selamı üzerinize olsun! Kendinden başka ilah olmayan Allah'a hamd ediyorum. Sizden bir takım adamlar bana geldiler, Velid b. Ukbe'yi şikâyet ettiler, onunla ilgili şahitlik ettiler. Şayet doğru söylediler ise biz vazifemizi yerine getirdik, eğer yalan söylediler ise Allah onları hesaba çekecektir. Ey Allah'ın kulları Allah'tan sakının. Yöneticilerinizi destekleyin, onlara samimi davranın ve onlara karşı isyan etmeyin. Şayet kötü bir iş meydana gelse, yalan ve iftiradan kaçının. Sizin üzerinize en şerefli olarak bildiğim birisini vali olarak tayin ettim, ona güzel davranın, Ona da sizlere güzel davranmasını emrettim. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Saîd b. el-Âs Kûfe'ye gitmek üzere yola koyuldu. Sonra Mescid-i Azam'a girdi ve orada iki rekat namaz kıldı, sonra minbere çıktı, insanlara onun geldiği duyuruldu. Allah'a hamd ve övgüde bulundu şöyle dedi: Ey Kûfe ehli! Sizin bana karşı en sevimliniz Allah'ın kitabını en çok okuyunuz ve Allah'ın dini hakkında derin anlayışlı olanınızdır. İşte onlar benim dostum ve sırdaşım olacaktır. Sizin bana karşı en buğz edileniniz ise nefsiniz karşı abartılı, alay konusu ve önemsiz şeyler dışında günahında diretendir. İşte onlar yakın olmasın. Sonra minberden indi ve Abdurrahman b. Huneys el-Esedî'yi çağırdı, onu emniyet vazifesiyle görevlendirdi, Dârü'l-İmâre'ye gitmek üzere Mescitten ayrıldı. Abdurrahman b. Huneys, Kûfe ehlinin en şerefli idi, Kûfeli kurra onun yanına gelir onunla konuşurdu, Kurra onunla birlikte buldukları zaman güzel davranış, adaleti yayması ve halim selim olmasından başka hoşlanmadıkları bir şey görmediler. O Kûfe mescidinde yaşıyorken, Ramazan ayının son gününde insanlardan bazıları, bir kısmına yarın bayram diye söylüyordu. Saîd b. el-Âs bunu duyunca etrafındaki insanlara şöyle dedi: Hanginiz hilali gördü? Bir topluluk biz görmedik dediler. Bunun üzerine Hişam b. Utbe b. Ebî Vakkâs kalktı ve şöyle dedi: Evet, Allah'a hamd olsun ben onu gördüm. Bunun üzerine Saîd b. el-As şöyle dedi: İnsanlar arasında bu tek gözünle hilali nasıl gördün? Bunun üzerine Hişam şöyle dedi: Sen beni tek gözüm olması sebebiyle yeriyorsun fakat ben tek gözümü Allah yolunda Yermük gününde Müslümanların ordusunda kaybettim. Sen ise o zaman annenle birlikte Tihâme'de koyun çobanıydın. Sonra Hişam

meclisten kalktı evine gitmek üzere ayrıldı.¹⁵⁷ Ertesi gün Saîd b. el-Âs, insanlara bayram yapmaları için emir vermedi. Hişam ise evinde bayram yapmaktaydı, insanlardan çoğu onun yanına gidip yemek yediler. Bu hadise Saîd b. el-Âs'a ulaştığı zaman, Hişam'a elçi gönderip onu huzuruna getirtti sonra emir verdi ve Hişam'ı dövdürttü ve emir verip Hişam'ın evini yaktırttı. Bu hadise Medine'de bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs'a ulaşınca öfkeleni ve yanında Muhacirlerin önde gelenleri bulunan Osman b. Affân'a (r.a.) şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Senin valin Saîd b. el-Âs neden kardeşimin oğlu Haşim'in* üzerine atıldı, onu dövdürttü ve Kûfe'deki evini yaktırttı? Vallahi, ondan öcümü almadan ve burada birşeyler olana dek buradan ayrılmayacağım. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey Sa'd! Dilediğini yap! Vallahi sende biliyorsun benim bu hususta bir kabahatim yok. O günlerde küçük bir genç olan Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs yerinden fırladı ve Saîd b. el-Âs'ın Medine'deki evini ateşle tutuşturdu. Âişe (r.anha), Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bir elçi gönderdi ve ondan vazgeçmesini bu durumu mazur görmesini istedi. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'da, Âişe'nin (r.anha) talebini yerine getirdi. Akabinde Osman (r.a.), Saîd b. el-Âs'a, Hişam b. Utbe'ye yaptığından dolayı onu azarlayan ve yaptığını kötüleyen bir mektup yazdı. Saîd b. el-Âs sükûnetini korudu ve yaptığı şeyin ardına düşmedi.

Saîd b. el-Âs bir gün Kûfe ehlinin önde gelenleri yanında olduğu halde ikinci namazı vakti Kûfe mescidindeyken Hassân b. Mahdûc ez-Zühelî konuşmaya başladı ve şöyle dedi: Vallahi bizim arazimiz dağımızdan hayırlıdır. Bunun üzerine Adî b. Hâtim şöyle dedi: Tabiki, arazi bereketli, verimli ve hayırlıdır. Bunun üzerine Eşter şöyle dedi: Bundan başka şeyler de vardır, arazinin nehirleri boldur ve hurma ağaçları da tatlıdır, dağda yetişen bir meyve arazide de yetişir, Dağ engebeli bir koydur, onun kayası gözü kör eder ve yolculuktan alıkoyar, bizim bu memleketimizde ne kar ne de şiddetli bir soğuk görülmez. Saîd b. el-Âs'ın emniyet görevlisi olan Abdurrahman b. Huneys el-Esedî şöyle dedi: Hayatıma yemin olsun söylediğiniz gibidir. Size ait olan şeylerin ona ait olan şeylerden daha hayırlı olduğu halde hepsinin yöneticinin olmasını arzu ederdim. Bunun üzerine Eşter, Abdurrahman'a şöyle dedi: Ey falan! Daha hayırlı olan şeylerin yöneticinin olmasını temenni etmen gerekir fakat bizim mallarımızın yöneticiye ait olmasını temenni edemezsin. Bundan başka seni yöneticiye yakınlaştıracak, seni güçlendirecek şeyler de vardır. Bunun üzerine Abdurrahman b. Huneys şöyle dedi: Ey Eşter, bundan sana ne zarar

¹⁵⁷İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

* *Kitâbü'l-Fütûh* 'un Arapçasında rivayetin buraya kadar olan kısmında Hişam olarak zikredilirken burada Haşim olarak zikredilmiştir.

gelir, Vallahi! Şayet yönetici dilerse bunların hepsi ona ait olur. Eşter, Abdurrahman'a şöyle dedi: Ey Huneysin oğlu, vallahi yalan söylüyorsun. Vallahi şayet bunu arzulayacak olursa ona güç yetiremez, şayet onu sen arzularsan dehşete kapılır korkarsın ve alçalırsın.¹⁵⁸

Saîd b. el-Âs bu duruma sinirlendi ve sonra şöyle dedi: Kızma Ey Eşter! Muhakkak ki Sevâd'ın tamamı Kureyş'e aittir. Ondan istediğimizi alırız, istemediğimizi bırakırız, şayet Sevâd'a bir ayak adım atsa ayağını kaybeder, orada bir el başka bir eli geçse o el kesilir. Bunun üzerine Eşter, Saîd'e şöyle dedi: Bunu sen mi söylüyorsun yoksa senden başkası mı? Bunun üzerine Saîd b. el-Âs şöyle dedi: Bilakis ben söylüyorum. Eşter şöyle dedi: Allah'ın bize kılıçlarımızla fey olarak verdiği ve mızraklarımızı diktiğimiz bahçeleri kendinin ve kavminin olmasını mı istiyorsun, vallahi, Irak'tan sana düşecek olan ancak müslümanlardan bir adama düşecek şey kadardır. Sonra Eşter, Abdurrahman b. Huney's'e yöneldi ve şöyle dedi: Sen Ey Allah'ın düşmanı, seni emniyet görevine ataması için mi bize zulmedip haksızlık etmesi için mi onun görüşünü süsleyen kişilerdensin. Sonra Eşter, ona doğru elini uzattı Huney's'in oğlunun kılıcının askısını aldı, onu kendisine doğru çekti ve şöyle dedi: Ey Kûfe ehli! Şu yoldan sapmışı öldürün günahkârlara sahip çıkmasını. Hemen ellerini tutup yan tarafına düşürdüler sonra ayaklarından asıldılar. Saîd b. el-Âs yerinden fırladı ve evine gitti. Eşter ayağa kalktı ve mescitten çıktı, arkadaşları da onunla birlikte şöyle diyerek çıktılar: Allah eylemin ve söyleminden dolayı seni başarılı kılsın, vallahi, şayet Allah onlara bize karşı azıcık fırsat verseydi, memleketlerimizde babalarımızdan kalan miraslarımızın kendilerinin olduğunu ileri sürerlerdi.

Saîd b. el-Âs o sırada Osman'a (r.a.)şöyle bir mektup yazdı: Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla, Saîd b. el-Âs'dan, Allah'ın kulu, Mü'minler'in Emiri Osman'a! Mü'minler'in Emiri ben Kûfe'de, Eşte en-Nehâf'ye hükmedemediğimi bildiriyorum, onunla beraber olup kurra olduklarını ileri süren beyinsiz bir topluluk vardır. Onlar benim emrime karşı çıkıyor, amellerimin doğru olanlarını ayıplıyorlar. Eşter ile emniyet görevlisinin arasında mesnedi olmayan bir hususta konuşma ve atışma vuku buldu bunun üzerine Eşter belde halkının en kötülerini ve arkadaşlarının beyinsizlerini ona kötülük yapmaya azmettirdi taki ben orada otururken onun üzerine atıldılar. Onu yan tarafına

¹⁵⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

düşene kadar dövdüler. Mü'minler'in Emîri bana bu hususla ilgili görüşünü yazsın ben onu uygulayacağım inşallah.¹⁵⁹

Bunun üzerine Osman (r.a.), Saîd'e şöyle bir mektup yazdı: Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla, Kûfe'de Eşter'e hükmedemediğini zikrettiğin mektubun bana ulaşmıştır. Hayatıma yemin ederim ki muhakkak ki sen oranın tamamına sahipsin, ben Eşter'e, sana yazdığım mektubu da barındıran bir mektup yazdım, mektubu ona teslim et ve kendilerinden bahsettiğin Eşter'in arkadaşlarına bak, onları da ona dahil et. Selam.

Akabinde Osman (r.a.) Eşter'e şöyle bir mektup yazdı: Ey Eşter! Bana senin düşmanlığı canlandırmak ve havlamak istediğin ulaşmıştır. Allah'a yemin olsun ki ben senin bir işi gizleyeceğini zannetmiyorum şayet sen onu ortaya çıkararak olursan onunla kanın helal olur. Ya bozgunculuktan vazgeçersin veyahut da Allah sana bir sıkıntı verir, o sıkıntıyla birlikte kalmazsın. Sana bu mektubum gelip onu okuduğunda bana bağlı olduğunu görürsen Şam'a git ve sana emrim gelinceye kadar orada kal. Bil ki benim seni oraya göndermemin nedeni insanlar üzerinde bozgunculuk yapmandan başka bir şey değildir. Çünkü sen onları bozgunculuğa ve sapkınlığa sevk ediyorsun.

Osman'ın (r.a.) mektubu Eşter'in eline ulaşip onu okuduğunda Kûfe'den çıkmaya niyetlendi, Saîd b. el-Âs, Eşter'e, seninle aynı görüşte olanlar da seninle beraber çıksınlar diye bildirdi. Bunun üzerine Eşter, Saîd'e, öyle zannediyorum ki Kûfe'de benimle aynı görüşte olan bir kişi mevcut değildir. Çünkü onlar beldelerinin, senin ve kavminin bahçesi olmasından hoşnut olmazlar. Ben bana uyanlarla birlikte çıkarım sen bundan sonra olacıklara bak diye bildirdi.¹⁶⁰

Buraya kadar Saîd b. el-Âs'ın Kûfe'ye gidişi ve Kûfe ehliyle arasında geçen olayları İbn Asem'den birinci grup rivayet olarak aktarmış bulunuyoruz. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetleri ikinci grup olarak aktarmak istiyoruz.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarında başlık çerçevesinde aktarılan rivayet şu şekildedir:

Saîd, Kûfe'ye varınca minbere çıktı. Allah'a övgü ve hamd de bulundu ve ardından şöyle dedi: Vallahi istemediğim halde üzerinize gönderildim. Ancak tayin edildiğim bu görevden geri duramazdım. Şunu biliniz ki fitne gözlerini açmış ve başını çıkarmıştır.

¹⁵⁹ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

¹⁶⁰ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

Vallahi ben bu fitnenin yüzüne vuracağım ve kökünü kurutacağım veya o bana galip gelecek. Bugün nefsimin gözcüsü benim. Sonra minberden indi, Kûfe ehlinin durumu hakkında sorular sordu ve halkın durumunu öğrendi. Ardından Osman'a (r.a.) Kûfe halkının işlerinin karışık olduğunu yazdı. Onlardan şerefli, seçkin ve İslâmiyette öncü olanların galebe uğratıldıklarını, beldeye hakim olanların aşağı kimseler ve bedevî araplar olduğunu seçkin kimselere itimad edilmediğini, bela ve musibetlerin başlarından eksilmediğini yazdı.¹⁶¹

Osman (r.a.), Saîd'e şöyle cevap yazdı: Allah, bu beldeleri fetheden İslamiyette öncü olan ve önde gelen kimseleri faziletli kılmıştır. Buralara sonrada yerleşenlerin onlara uymasını, fakat hakkı yerine getirme hususunda ağır davranmaları ve hakkı kıyam etmekten geri durdukları zaman tabi olanların öne geçmesi uygundur. Her bir kişiye karşı makamını koru. Herkese hakettiğini adaletle ver. İnsanların hukukunu gözetmek ve bilmek ile adalete ulaşılır.¹⁶²

Kûfe ehlinin önde gelenleri Saîd b. el-Âs'ın yanında sohbet ediyorlardı. Bu kişiler arasında Malik b Ka'b el-Erhabî, Esved b. Yezid, Alkame b. Kays, Malik el-Eşter ve başkaları bulunuyordu. Saîd şöyle dedi: Doğrusu bu Sevâd Kureş'in bahçesidir. Bunun üzerine Eşter şöyle dedi: Allah'ın bize kılıçlarımızla fey olarak ihsan ettiği Sevâd'ın senin ve kavminin bahçesi olduğunu mu iddia ediyorsun? Orada bulunan toplulukta aynısını söyledi. Bunun üzerine Saîd'in şurta görevlisi olan Abdurrahman el-Esedî şöyle dedi: Siz valinin kelamına itirazda mı bulunuyorsunuz? Bundan başka Abdurrahman kaba sözlerde bulundu. Bunun üzerine Eşter şöyle dedi: Burada oturanlar kim, kim oluyor, Vallahi bu adam sizi bozgunculuğa sürüklüyor. Bunun üzerine Abdurrahman'ın üzerine atıldılar ve onu bayıltıncıya kadar dövdüler. Sonra ayaklarından sürüklediler. Ardından su ile ayılttılar. Abdurrahman ayıldı ve şöyle dedi: Seçtiğin kişiler beni öldürüyordu. Bunun üzerine Saîd şöyle dedi: Vallahi bundan sonra hiç kimse benim yanımda sohbet etmeyecek. Bundan sonra Kûfeliler kendi meclislerinde oturup Osman'a (r.a.) ve Saîd'e hakaret ediyorlardı. İnsanlar onların yanında toplanıyordu ki sayıları hayli artmıştı. Olanlar üzerine Saîd, olanlarla ilgili ve Kûfe'nin önde gelenlerinin Kûfe'den çıkarılması hususunda bir mektup yazdı. Bunun üzerine Osman (r.a.), Saîd'e, onların Muâviye'nin yanına gönderilmesini belirten bir mektup yazdı. Muâviye'yede şöyle yazdı: Fitne için yaratılmış bir grup senin

¹⁶¹ Taberî, *Tarih*, 2/612-613; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/479.

¹⁶² Taberî, *Tarih*, 2/613; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/480.

yanına geliyor, onların bozgunculuk yapmasına mani ol, hallerini düzeltirlerse geri gönder. Tutumlarını değiştirmezlerse bana gönder.¹⁶³

Buraya kadar diğer İşlâm tarihi kaynaklarında geçen rivayeti ikinci grup olarak aktardık. şimdi ise iki grup rivayeti mukayese edince tespit etmiş olduğumuz hususları kaydetmek istiyoruz. Mukayese sonucunda şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Velid'i azledip Saîd'i, Kûfeye vali olarak tayin ettikten sonra Kûfelilere okunmak üzere bir mektup yazdığı zikredilirken, diğer İşlâm tarihi kaynaklarında böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Said b. el-Âs'ın mescide gidip insanlara minberden bir konuşma yaptığı zikredilirken, diğer İşlâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette aynı şekilde Saîd'in mescide gidip insanlara hitap ettiği bilgisi zikredilmektedir ancak her iki grup rivayetteki hitap farklıdır farklı bir havadadır.

c) Diğer İşlâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette vali Saîd'in göreve başladığında Kûfe'nin durumu hakkında araştırma yapıp Hz. Osman'a (r.a.) bildirdiği Hz. Osman'ında (r.a.) nasıl davranması gerektiğiyle ilgili Saîd'e mektup yazdığı zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette insanların Ramazan ayının son günlerinde hilal ile ilgili tartiştikları, Saîd b. el-Âs'ın insanlara hilali görüp görmediklerini sorduğu, Hişam b. Utbe b. Ebî Vakkâs'ın hilali gördüğünü söylediği sonra Saîd'in ona gözünden dolayı hakaret ettiği, Hişamla tartiştikları, Hişam ve bir grubun Hişam'ın evinde bayram yemeği yedikleri, Saîd'in emrini dinlemediği için Hişam'ı dövürdüğü ve evini yaktırdığı, Medine'de durumdan haberi olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Osman'a sitemde bulunduğu o günlerde bir genç olan Ömer b. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın, Saîd'in Medine'deki evini ateşle tutuşturduğu Hz. Âişe'nin (r.anha) kendisine elçi gönderdikten sonra Ömer b. Sa'd'ın bundan vazgeçtiği, Akabinde Hz. Osman'ın (r.a.)

¹⁶³ Taberî, *Tarih*, 2/637; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/512-513.

Saîd'i azarlayan bir mektup yazdığı ve olayın kapandığı bilgisi zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh'tan* iktibasta bulunduğumuz rivayette Saîd b. el-Âs'ın mescidde bir grupta otururken Hassân b. Mahdûc ez-Züheli adında birinin arazilerini övdüğü, Eşter'in arazilerini övdüğü akabinde şurta görevlisi Abdurrahman b. Huneys'in bütün malların Saîd'in olmasını temenni ettiği ve Eşter ile tartışıkları ardından Saîd'in sinirlenerek Sevâd'ın tamamının Kureyş'e ait olduğunu söylediği, Eşter'in ardından Saîd ile atıştığı devamında yanındakilerle Abdurrahman'ı hırpaladıkları zikredilirken, diğer İslâm tarihinden iktibasta bulunduğumuz rivayette Kûfe ehlinin önde gelenlerinden Malik b. Ka'b el-Erhabi, Esved b. Yezid, Alkame b. Kays ve Malik el-Eşter'in Saîd'in yanında sohbet ederken Saîd'in doğrusu Kureyş Sevâd'ın bahçesidir dediği, Eşter'in buna itiraz ettiği akabinde şurta görevlisi Abdurrahman'ın valiye itiraz etmemeleri gerektiğini söylediği bunun üzerine Eşter ve beraberindekilerin Abdurrahman'ı hırpaladıkları zikredilmektedir.

f) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetin devamında Kûfeliler'in kendi meclislerinde oturup Saîd ve Hz. Osman'a (r.a.) küfrettikleri, İnsanlar onların yanında toplanıp sayılarının hayli arttığı. Olanlar üzerine Saîd'in, olanlarla ilgili ve Kûfe'nin önde gelenlerinin Kûfe'den çıkarılması hususunda Hz. Osman'a (r.a.) bir mektup yazdığı. Bunun üzerine Hz. Osman'ın (r.a.), Saîd'e, onların Muâviye'nin yanına gönderilmesini belirten bir mektup yazdığı Muâviye'ye de fitne için yaratılmış bir grup senin yanına geliyor, onların bozgunculuk yapmasına mani ol, hallerini düzeltirlerse geri gönder. Tutumlarını değiştirmezlerse bana gönder diye mektup yazdığı zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh'tan* iktibasta bulunduğumuz rivayetin devamında Saîd'in olanları bildirdiği bir mektubu Hz. Osman'a (r.a.) yazdığı, Hz. Osman'ın (r.a.) cevap olarak Saîd'e mektup yazdığı aynı zamanda Eşter'e bozgunculuk ve sapkınlık yapıp halkı buna sürüklemesinden dolayı Şam'a gitmesini belirttiği bir mektup yazdığı, Eşter'inde mektubu okuduktan sonra Saîd'e kendisine uyanlarla birlikte çıkacağını ve bundan sonra olacaklarla ilgili tehditvari konuştuğu zikredilmektedir.

g) *Kitâbü'l-Fütûh'tan* iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet, Saîd'in Kûfe valisi olması, mescitte hitabı, Abdurrahman'ın şurta görevlisi olması, Sevâd ile ilgili tartışma, Abdurrahman'ın dövülmesi, Eşter'in başı çekmesi ve Şam'a sürülmesi gibi hususlarda ortaklık

arzetmektedir ancak yukarıda maddelerdede belirttiğimiz üzere olay örgüsünde ve Kûfe'nin sosyolojik atmosferinde bariz farklar vardır.

Buraya kadar rivayet gruplarını ve bunlar arasındaki mukayeseleri kaydettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5.3. Eşter ve Beraberindekiler'in Kûfe'den Ayrılması

İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktardığı rivayet, ikinci grup olarak kaydedeceğimiz rivayet ile olay örgüsü bakımından uyum arz etsede olaya dahil olan aktörlerin birbirlerine karşı kullandıkları üslup ve tavır bakımından farklılık arz etmektedir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayetleri aktarmaya geçmek istiyoruz.

İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayet şu şekildedir:

Eşter arkadaşlarıyla birlikte Kûfe'den çıktı. Onlar, Sa'saa b. Sûhân el-Abdî ve kardeşi, Âiz b. Hamle ez-Zührî, Cüdeb b. Züheyr el-Ezdî, Hâris b. Abdullah el-Aver el-Hemedânî, Esfar b. Kays el-Hârisî, Yezîd b. el-Mükeffif, Sâbit b. Kays Munkî, Kümeyl b. Ziyâd ve onların kardeşlerinden olanlar ve onlara benzeyenlerdir taki bir kiliseye vardılar ona Meryem Kilisesi de denilir. Muâviye onlara bir elçi gönderdi ve onları çağırdı. Bunun üzerine onlar geldiler Muâviye'nin huzuruna çıktılar selam verip oturdular. Muâviye onlara şöyle dedi: Ey topluluk! Allah'tan korkun. *“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın”*.¹⁶⁴ Sonra Muâviye sustu. Kümeyl b. Ziyâd, Muâviye'ye şöyle dedi: Ey Muâviye! *“ Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi”*.¹⁶⁵ Biz Allah'ın doğru yola ulaştırdığı kişileriz, Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Kesinlikle hayır Ey Kümeyl! Doğru yola ulaştırılanlar, Allah'a, Resûlüne ve yöneticilere itaat edenlerdir. Onlar yöneticilerin iyiliklerini gizlemezler, kötülüklerini de yaymazlar.¹⁶⁶ Bunun üzerine Kümeyl şöyle dedi: Ey Muâviye! Şayet Osman b. Affân, bu söz gibi seninle uyum sağlamasaydı ve bu hileyi ayarlamasaydı seni bizim zindanımız olarak edinmezdi. Bunun üzerine Eşter, Kümeyl'e şöyle dedi: Ey Kümeyl! Konuşmaya biz başladık, sen yaşça bizim en gencimiz olansın. Bunun üzerine Kümeyl sustu, Eşter konuşmaya başladı ve şöyle dedi: Muhakkak ki Allah elçisi Muhammed (s.a.v.) ile bu ümmeti şereflendirdi. Onunla insanları bir araya getirdi,

¹⁶⁴ el-Âl-i İmrân 3/105.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/213.

¹⁶⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

insanlara onun peygamberliğini gösterdi. Allah'ın yaşamasını dilediği kadar yaşadı sonra onu lütfuna almak ve cennete koymak üzere ruhunu kabzetti. Ondan sonra erdemli bir kavim hilafeti üstlendi. Onlar Allah'ın kitabı ve peygamberi Muhammed (s.a.v.)sünnetiyle amel ettiler. Allah onlara, salih amellerinin karşılığını en güzeliyle verdi. Sonra bazı olaylar meydana geldi. Allah'a itaat eden müminler haksızlığa karşı çıkmak ve doğruyu söylemek görüşündeler. Şayet yöneticilerimiz bize yardım ederlerse, Allah itaatkâr olanların sevmediği bu amellerden onlara afiyet verir. Bizde onlarla beraber oluruz ve onlara karşı çıkmayız. Şayet bunu terk edecek olurlarsa Allah Teâlâ kitabında hak olan sözünü şöyle buyurmuştur: *“Allah kendilerine kitap verilenlerden, onu mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler, onu az bir dünyalığa değiştirdiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötü!”*¹⁶⁷ Ey Muâviye! Bizler Allah'ın delilini gizleyen ve bizim bildiğimiz gibi öğrenene kadar cahiller için Allah'ın emrini terk edenlerden değiliz değilse imamlarımızı kandırılmış ve kitabı arkasına atan kimse gibi oluruz. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Ey Eşter! Görüyorum ki sen bize düşmanlık etmekten ve bize karşı çıkmaktan hoşnutsun. Vallahi seni sınımsız bağlarım ve uzun bir süre hapsedirim. Bunun üzerine Amr b. Zürene, Muâviye'ye şöyle dedi: Ey Muâviye! Şayet onu hapsedersen biliyorsun ki onun sayıca kalabalık ve haksızlık edilmeyen, kendilerine lakap takanlara, karşı çıkanlara şiddetli davrananlara kuvvet uygulayan bir kavmi vardır. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Ey Amr sen boynunun vurulmasını ve ölmeyi istiyorsun, onları zindana atın. Bunun üzerine onları zindana attılar. Zeyd b. Mükefif ayağa kalktı ve şöyle dedi: Ey Muâviye! Bizi sana gönderen kavim beldelerimizde hapsedilmemiz konusunda aciz olmazlar. Bize eziyet etme, senin komşun olduğumuz sürece bize en güzel şekilde komşu ol. İnşallah senin yanından ayrılana kadar bize karşı komşuluğun az değildir. Akabinde Sa'saa b. Sûhân şöyle dedi: Ey Muâviye! Hapsettiğin Mâlik b. el-Hâris ve Amr b. Zürene dinleri konusunda erdemli ve kavimleri içinde de güzel bir mevkisi olan iki adamdır. Hemen onların çıkarılmasını emret bu en güzel görüştür.¹⁶⁸ Bunun üzerine Muâviye onları huzuruma getirin dedi. Bunun üzerine onlar hapisten çıkarılıp getirildiler. Ardından Muâviye şöyle dedi: Ey Irak ehli, cehaletiniz ve hapsedilmeyi hak etmiş olmanıza karşı sizi nasıl affettiğimi görüyorsunuz. Allah Ebû Süfyan'a rahmet etsin, o gerçekten hoşgörülüydü, şayet insanların tamamı onun çocuğu olsaydı hoşgörülü olurlardı! Bunun üzerine Sa'saa b. Sûhân şöyle dedi: Vallahi Ey Muâviye! Onların çocukları Ebû Süfyan'dan daha hayırlıdır, onların beyinsizleri ve

¹⁶⁷ el-Âli İmrân 3/187.

¹⁶⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

cahilleri hoşgörölü olanlarından daha çoktur. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Allah senin canını alsın Ey Sa'saa! Sana keskin bir dil verilmiş. Allah'tan korkun, çıkın ve imamlarınıza en güzel övgüyle karşılık verin. Muhakkak ki onlar sizin korunaklarınızdır. Bunun üzerine Sa'saa şöyle dedi: Ey Muâviye! Muhakkak ki biz, yaratana isyan konusunda yaratılana itaat edilmeyeceği görüşündeyiz. Muâviye şöyle dedi: Huzurumdan çık, Allah seni ateşe atsın! Hayatıma yemin ederim ki sen genç bir delikanlısın. Bunun üzerine topluluk Muâviye'nin huzurundan çıktılar ve konakladıkları yere vardılar. Şam'da oturmaya devam ettiler. Şam'ı terk etmemeleri için onların her birine bekçilik yapan bir topluluk vardı.

Osman (r.a.) o sene hac farızasını yerine getirdi. Hac farızasını yerine getirdikten sonra Medine'ye döndüğünde Kûfe'den bir topluluk Osman'ın (r.a.) yanına geldi. Eşter ve arkadaşlarını Şam'a göndermesi sebebiyle Osman'a (r.a.) sitem ettiler. Sonra valileri Saîd b el-Âs'ı şikâyet ettiler. Basra'dan başka topluluklar geldiler ve valileri Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i şikâyet ettiler. Böylece bütün bölgelerden valilerle ilgili Osman'a (r.a.) gelen şikâyetler arttı.¹⁶⁹

Buraya kadar birinci grup rivayet olarak İbn A'sem'in *Kitâbü'l-Fütûh*'unda aktardığı rivayeti kaydettik. Şimdi ise ikinci grup rivayet olarak diğer İslam tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Başlık çerçevesinde diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet şu şekildedir:

Muâviye'nin yanına gönderilenler dokuz kişiydi bunların içerisinde Malik el-Eşter, Sabit b. Kays b. Münka, Kümeyl b. Ziyad en Nehai ve Sa'saa b. Sûhan bulunuyordu.¹⁷⁰ Bu kişiler Muaviye'nin yanına gelince Muâviye onları Meryem kilisesine yerleştirdi, Osman'ın (r.a.) emri üzere Irak'ta almış oldukları atıyyelerini burada vermeye başladı sabah ve akşam yemeklerini onlarla birlikte yiyordu.¹⁷¹ Muâviye onlara şöyle dedi: Ben kendi nefsim ve akrabalarım yanında başarabildiğim hususları size emrediyorum. Kureyş de Ebû Süfyanın Kureyş'in en cömerdi ve en cömerdinin oğlu olduğunu biliyordu. Allah'ın rahmet peygamberi Paygamber'e (s.a.v.) olan ikranı bunun dışındadır. Allah onu seçti ve ona ikramda bulundu. Allah kimi güzel ahlak ve iyi bir hasletle yaratmışsa peygamberini en iyisi ve güzeli ile vasıflandırdı. Allah kimi de kötü ahlaklı yarattıysa

¹⁶⁹ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/381-388.

¹⁷⁰ Taberî, *Tarih*, 2/637.

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/513.

Peygamberini bundan münezzehe kıldı ve onu şereflendirdi. Bana öyle geliyor ki şayet Ebû Süfyan insanları doğuracak olsaydı basiretli kimseler doğururdu. Bunun üzerine Sa'saa şöyle dedi: Yalan söyledin. İnsanları doğuran Ebû Süfyan'dan daha hayırlıdır. Allah, onu elleriyle yarattı ve ona ruhundan üfledi ve meleklerle ona secde etmelerini emretti. Buna rağmen onların içinde iyisi kötüsü, ahmağı zekisi bulunmaktadır. Muâviye o gece onların yanından ayrıldı ve ertesi gece yanlarına geldi. Onlarla uzunca konuştu ve şöyle dedi: Ey topluluk! Bana ya hayır konuşun ya da susun, düşünün, ailenize, akrabalarınıza ve müslümanlara faydalı olmaya bakın. Bunu isteyin ki yaşayasınız bizler de sizin aracılığınızla yaşayalım. Bunun üzerine Sasaa şöyle dedi: Sen buna ehil değilsin senin ne saygınlığın var ki Allah'a isyan hususunda sana itaat edilsin. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Ben en başta size Allah'tan korkmanızı, ve Allah'a itaat etmenizi, Peygamber'e itaat etmenizi hep beraber Allah'ın ipine tutunmanızı ve ayrılığa düşmemenizi emretmiş değil miyim? Onlar şöyle dediler: Bilakis tefrikaya düşmemizi ve Peygamber'in (s.a.v.) getirdiklerine muhalefet etmemizi emrettin. Muâviye şöyle dedi: Şimdi size emrediyorum. Şayet söylediğiniz gibi yaptıysam Allah'a tövbe ediyorum ve size Allah'tan korkmanızı ve Allah'a itaat etmenizi, Peygamber'ine itaat etmenizi, cemaatten ayrılmamanızı, ayrılıktan geri durmanızı, yöneticilerinize hürmet etmenizi, gücünüz nispetince onlara güzeli işaret etmenizi, yumuşaklıkla ve nezaketle onları uyarmanızı emrediyorum. Bunun üzerine Sa'saa şöyle dedi: Biz sana bu görevi bırakmanı emrediyoruz ki müslümanların içinde bu göreve senden daha layık kimseler vardır. Muâviye kim bu göreve benden daha layıktır dedi. Sa'saa şöyle dedi: Kimin babası İslâmiyette senin babandan daha iyi ve kendisi de senden daha iyi ise o. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Vallahi, benimde İslâmiyette bir konumum vardır. Benden başkasının daha iyi konumu olmuştur. Ancak benim zamanımda bu görevi benden daha kuvvetli icra edecek kimse mevcut değildir. Ömer b. el-Hattab bunu gördü. Şayet başkası benden daha kuvvetli olsaydı ne bana ne de başkasına Ömer'in müsamahası olmazdı. Bir olaya karışmadım ki görevimden ayrılıyım. Şayet Mü'minler'in Emiri ve müslümanların bu hususta bir görüşü olsaydı müminlerin emiri bunu bana kendi el yazısıyla yazardı ve bende onun valiliğinden ayrılırdım. Şayet Allah'ın böyle bir takdiri olacaksa bunu hayra sebep kılsın. Bu ve bunun benzeri hususlarda şeytan iyi telkinlerde bulunur ve bunu emreder. Ömrüme yemin olsun ki şayet işler sizin temenni ve görüşlerinize göre olacak olsaydı müslümanların işleri ne bir gün ne bir gece düzelmezdi. Ancak Allah işleri düzeltiyor ve düzenliyor. O hükmünü yerine getirecektir. Haberi yeniden düşünün ve ona göre konuşun. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: Bu iş için ehil değilsin. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Vallahi, Allah'ın öyle baskınları ve

intikamları vardır korkarım ki şeytana tabi olmakta yarışsınız ve bu yolda toplanmaya devam edersiniz şeytana tabiyet ve Rahman'a isyan sizi zillete düşürür kılacak ve Allah'ın intikamına, rezil rüsva olmaya mahkûm edecektir. Bunun üzerine Muâviye'nin üzerine atılarak saçını ve sakalını asıldılar. Bunun üzerine Muâviye şöyle dedi: Bırakın, burası Kûfe toprakları değildir, bana yaptıklarınızı ben Şam ehlinin karşısındayken yapacak olsanız onları benim engellememe fırsat kalmadan sizi öldürürler. Ömrüme yemin olsun ki sizin işleriniz birbirine benziyor. Ardından vallahi birdaha sizin yanınıza uğramayacağım diyerek yanlarından kalktı.¹⁷²

Sonra Muâviye Osman'a (r.a.) şöyle bir mektup yazdı: Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla, Allah'ın kulu ve müminlerin emiri Osman'a Muâviye b. Ebî Süfyan'dan. Ey Mü'minler'in Emiri! Bana öyle bir topluluk gönderdin ki şeytanların dili ve telkinleriyle konuşuyorlar. İnsanlara Kur'an üzerinden yaklaşıyorlar, insanları şüpheye düşürüyorlar. Bütün insanlar da onların ne istediğini bilmemektedir. Onlar tefrika çıkarıyorlar ve fitneye yaklaşıyorlar. İslam onlara ağır gelip canlarını sıkıştırmıştır. Şeytanın vesveseleri kalplerini kaplamıştır. Kufe ehli arasında insanların çoğunu ifsada sürüklediler, bozdular. Şam ehli arasında kalacak olurlarsa Şamlıları kandırıp fitne çıkarmayacaklarından emin değilim. Onları beldelerine geri gönder. Onların yurtları nifaklarının ortaya çıktığı beldeleri olsun. Selam.¹⁷³

Osman (r.a.), Muâviye'ye onları Kûfe'ye Saîd b. el-Âs'ın yanına göndermesini emrettiği mektubu yazdı. Ardından Muâviye onları Kûfe'ye gönderdi ama Kûfe'ye döndükten sonra dilleri iyice sivrildi. Bunun üzerine Saîd, Osman'a (r.a.) onlardan dolayı yana yakıla bir mektup yazdı. Osman (r.a.), Saîd'e cevap olarak onları Abdurrahman b. Halid b. Velid'e göndermesini yazdı. Bu esnada Abdurrahman Humus valisiydi. Osman (r.a.), Eşter ve arkadaşlarını şunu yazdı: Sizi Humus şehrine gönderiyorum. Mektubum size ulaştığı zaman Humus'a gitmek üzere çıkın. Aksi halde İslâm'a ve müslümanlara fenalık yapmaktan geri durmamaktasınız. Selam. Eşter, mektubu okuyunca şöyle dedi: Allah'ım bizden kimin halka bakışı daha kötü ve amelleri de masiyete bağlıysa ondan intikamını al. Bunun üzerine Saîd, bunları Osman'a (r.a.) yazdı. Eşter ve arkadaşları

¹⁷² Taberî, *Tarih*, 2/637-638; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/515-516.

¹⁷³ Taberî, *Tarih*, 2/638.

Humus'a gittiler. Abdurrahman b. Halid onları sahile yerleştirdi ve erzak ihtiyaçlarını karşıladı.¹⁷⁴

Buraya kadar başlık çerçevesinde İbn A'sem'in aktardığı rivayet grubunu ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet grubunu kaydettik. şimdi ise bu rivayet grupları arasında mukayesede bulunmak ve tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz. Her iki grup rivayetleri mukayese edince şu hususları tesbit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Eşter'in arkadaşlarıyla birlikte Kûfe'den çıktığı onların, Sa'saa b. Sûhân el-Abdî ve kardeşi, Âiz b. Hamle ez-Zührî, Cündeb b. Züheyr el-Ezdî, Hâris b. Abdullah el-Aver el-Hemedânî, Esfar b. Kays el-Hârisî, Yezîd b. el-Mükeffif, Sâbit b. Kays Munkî, Kûmeyl b. Ziyâd ve onların kardeşlerinden olanlar ve onlara benzeyenler olduğu bilgisi zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Muâviye'nin yanına gönderilenler dokuz kişi olduğu bunların içerisinde Malik el-Eşter, Sabit b. Kays b. Münka, Kûmeyl b. Ziyad en-Nehâi ve Sa'saa b. Sûhan bulunduğu zikredilmektedir. Dolayısıyla iki grup rivayette Kûfe'den çıkanlar sayı bakımından uyuşmamaktadır.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Kûfeliler'in bir kiliseye vardığı ona Meryem Kilisesi de denildiği Muâviye'nin onlara bir elçi gönderdiği ve onları çağırdığı zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette bu kişilerin Muâviye'nin yanına gelince Muâviye'nin onları Meryem kilisesine yerleştirdiği, Hz. Osman'ın (r.a.) emri üzere Irak'ta almış oldukları atıyyelerini burada vermeye başladığı sabah ve akşam yemeklerini onlarla birlikte yediği zikredilmektedir.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Muâviye ile, Kûmeyl b. Ziyad, Eşter, Amr b. Zûrare, Zeyd b. Mükefkif, Sa'saa b. Sûhân'ın konuştuğu zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Muâviye ile Sa'saa'nın sözcü olarak konuştuğu zikredilmektedir.

d) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Muâviye'nin Kûfelilere karşı daha yapıcı konuştuğu ve onlara misafirperver bir yaklaşımda bulunduğu zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette ise münakaşa üzerine

¹⁷⁴ Taberî, *Tarih*, 2/638-639.

kurulu bir diyalog verilmekte ve Muâviye'nin Eşter ve Amr b. Zürrare'yi hapse attırıldığı zikredilmektedir.

e) *Kitabü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette geçen Muâviye ve Kûfe ehli diyalogu ile, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetteki Muâviye-Kûfe ehli diyalogu farklılık arz etmektedir. Bu cümleden olmak üzere diyalogun biri yapıcı unsurlar barındırırken diğeri yıkıcı ve tahrik edici lafızları bünyesinde bulundurmaktadır.

f) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Kûfelilerin Muâviye'nin saçını sakalını yolduğu zikredilirken, *Kitabü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

g) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Muâviye'nin Hz. Osman'a (r.a.) mektup yazdığı mektupta onların vasıflarından bahsettiği bunun üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) onları Kûfe'ye geri gönderttiği, Kûfe'de dilleri iyice sivrilince, Hz. Osman'ın (r.a.) Eşter ve ekibine mektup gönderip onları Humus'a gönderdiği, Humusta Abdurrahman b. Halid'in onları sahile yerleştirip erzaklarını karşıladığı zikredilmektedir. *Kitabü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Kûfeliler ve Muâviye diyalogundan sonra Hz. Osman'ın (r.a.) o sene hac farızasını yerine getirdiği hac farızasını yerine getirdikten sonra Medine'ye döndüğünde Kûfe'den bir topluluk Hz. Osman'ın (r.a.) yanına gelip Eşter ve arkadaşlarını Şam'a göndermesi sebebiyle Hz. Osman'a (r.a.) sitem ettikleri Sonra valileri Saîd b el-Âs' şikâyet ettikleri Basra'dan başka topluluklar gelip valileri Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i şikâyet ettikleri böylece bütün bölgelerden valilerle ilgili Hz. Osman'a (r.a.) gelen şikâyetlerin arttığı bilgileri zikredilmektedir.

Buraya kadar başlık çerçevesinde aktarılan rivayet gruplarını bunlar arasındaki mukayeseleri ve tespitleri kaydettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5.4. Hz. Osman'ın Valileri Toplantıya Çağırması

Hz. Osman'ın (r.a.) valileri ile olan toplantısı hakkında üç grup rivayet kaydetmek istiyoruz. İbn A'sem valiler toplantısı ile ilgili olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen bilgiler bakımından farklılıklar arz etmektedir. Şöyleki valilerin halifeye sundukları görüşler valilerin toplumun nabzını tutabildiği izlenimi uyandırırken asıl hedefin Hz.

Osman'ın tutumları olduğu bir başka ifade ile halifenin tutumlarının yanlış olduğunu valilerin ağzından söylemiştir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem'de toplantıyla ilgili geçen rivayet şu şekildedir:

Osman (r.a.) bütün valilerine haber gönderdi. Bunun üzerine bütün vilâyetlerden valiler Osman'ın (r.a.) yanına gelmek üzere çıktılar. Sonra Osman (r.a.) onlara yönelerek şöyle dedi: Ey Valiler! İnsanların sizinle ilgili şikâyetleri artmıştır. Yakındaki şikâyetlere gelince beni şaşırtmıştır. Uzaktaki şikâyetlere gelince güçlük sağlamamıştır. Sizin bu hususta görüşünüz nedir? Bunun üzerine Abdullah b. Âmir b. Küreyz konuştu ve şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! İnsanların senden razı olmaması onların sana karşı memnuniyetsizliklerinden, öfkelenmelerinden başka bir şey değildir. İnsanlar şu mal nedeniyle sana karşı kin gütmektedirler. Onlara mal ver ta ki senden memnun olsunlar ve bundan sonra hiç kimse sana şikâyette bulunmaz. Sonra Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh konuştu ve şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Allah'ın Kitabına göre senin insanların üzerinde bir hakkın vardır aynı şekilde onların da senin üzerinde bir hakkı vardır. Onlara haklarını öde ve onlardan da hakkını tam olarak al. Muhakkak ki senden önce bu ümmetin işini faziletli ve hayırlı iki adam Ebûbekir ve Ömer idare etti onlar bir yol izlediler, sende o ikisinin yolunu izle. Ebûbekir ve Ömer'in uygulamalarına göre hareket et ve onların yaptıklarını yap böylece insanlar senden memnun olur ve kimse şikâyette bulunmaz. Sonra Saîd b. el-Âs konuştu ve şöyle dedi: Hayır, vallahi Ey Mü'minler'in Emiri! İnsanların sana karşı kin gütmelerinin sebebi banyo yapmaları ve savaşla meşgul olmamalarıdır. Bununla birlikte Araplar meclislerde oturup dedikodular yapmaktadırlar, Arapları fetihlerle meşgul et, onları düşmanla savaşır ta ki onlardan hiçbiri dönmesin. Onlardan birisi evine döndüğünde yöneticilerin hatalarıyla meşgul olmaktadır. Sonra Muâviye konuştu ve şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Sen bizi topladın ve bizim hakkımızda şikâyetlerin arttığını zikrettin bizi insanların başına yönetici olarak sen tayin ettin ve bizi yeryüzünde başkan kıldın. Bizden her birimize göreviyle ilgili hesap sor ta ki hesaba çekilene karşı seni koruyalım. Burada kimsenin şikâyeti bulunmasın ve kimse sana karşı kin gütmesin. Bunun üzerine Osman (r.a.) Muâviye'nin söylediklerinin doğru görüş olabileceğini bildi. Valilerini vilâyetlerine ve görevlerine yollama kararı aldı. Sonra onlara nasihatte bulundu, onlardan söz aldı ve şikâyetler hususunda onları uyardı. Bunun üzerine Muaviye Şam'a, Abdullah b. Âmir Basra'ya, Saîd b. el-Âs Kûfe'ye, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh Mısır'a

döndü. Bu uyarılar ve nasihatler, insanların üzerinde kabalık, zulüm, yönetimde adaletsizlik ve sünnetten vazgeçmeyi artırdı. İnsanlara kaba ve zalimce davranıldı, adaletsizlik arttı, sünnetten yüz çevrildi.¹⁷⁵

Buraya kadar başlık çerçevesinde birinci grup rivayet olarak İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet gruplarını sırasıyla kaydetmek istiyoruz.

Başlık çerçevesinde diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet şu şekildedir:

Osman (r.a.), Muâviye b. Ebî Süfyan, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh, Said b. el-Âs, Amr b. el-Âs b. Vail es-Sehmî ve Abdullah b. Âmir'e elçi gönderdi ve yönetimle ilgili istekleri ve onlardan ulaşan haberleri istişare etmek üzere onları topladı. Valiler Osman'ın (r.a.) huzurunda toplanınca, Osman (r.a.) onlara şöyle dedi: Her yöneticinin nasihatçıları ve vezirleri vardır. Sizler de benim nasihatçıları ve vezirlerimsiniz, güvendiğim ehil kimselersiniz. İnsanlar ne yaptı gördünüz. Valilerimi azledip, arzulamadıkları herşeyden vazgeçip hoşlarına giden şeylere dönmemi istediler. Bunlarla ilgili görüşlerinizi bana bildirin. Bunun üzerine Abdullah b. Âmir şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri benim sana söyleyeceğim görüşüm, onları cihadla görevlendirerek uzun zaman gazayla meşgul etmelisin ki sana boyun eğsinler ve yalnızca kendi nefislerini düşünsünler. Bineklerinin üzerindeki yaralar ve kafa derilerindeki bitlerle uğraşsınlar. Ardından Osman, Saîd b. el-Âs'a yöneldi ve senin görüşün nedir? Diye sordu. Saîd şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri bizim görüşümüze uyacaksan hastalığı kesip kopar ve korkuğun şeyleri kesip at benim görüşümle amel edersen isabet edersin. Osman (r.a.) o nedir? Diye sordu. Saîd şöyle dedi: Her kavmin öncüleri vardır. Onlar her ne zaman helak olurlarsa kavimler dağılır ve bir daha işleri toparlanmaz. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Şayet içerisinde sorunlar olmasa bu görüş tercihe şayandır. Ardından Muâviye'ye yöneldi ve senin görüşün nedir? Diye sordu. Muâviye şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri sana söyleyeceğim görüşüm şudur, valilerini yönettikleri kimseleri idare etmede kifayetli olmak üzere görevlerine geri gönder. Bende yönettiğim kimselerden sorumluyum onlara kefilim. Osman (r.a.) sonra Abdullah b. Sa'd'a yöneldi ve senin görüşün nedir? Diye sordu. Abdullah b. Sa'd şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri benim görüşüm şudur: İnsanlar tamah ehlidir. İnsanlara bu maldan ver ki kalpleri sana doğru meyletsin. Ardından Amr b. el-Âs'a yöneldi ve senin görüşün nedir? Diye sordu. Amr şöyle dedi: Benim görüşüm şudur: İnsanların

¹⁷⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/388-389.

hoşlanmadığı tutumlarda bulundun. Orta yolu tutmaya çalış. Bunu yapamazsan görevi bırakmaya çalış. Bunu da yapamazsan azmet ve yolunda ilerle. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ne oluyor sana kürkü bitlencesice bumudur ciddiyetin? Bunun üzerine Amr topluluk ayrılıncaya kadar bir süre sustu. Amr şöyle dedi: Hayır, Vallahi Ey Mü'minler'in Emiri sen benim yanımda çok izzetlisin, çok şerefliisin. Ancak biliyorumki sözlerim insanlara ulaşacaktır ve sözlerim de insanlara bu şekilde ulaşırse bana güveneceklerdir sana fayda sağlamak ve şerri senden uzaklaştırmak istedim.¹⁷⁶ Osman (r.a.) valilerini görevlerinin başına geri gönderdi. Sorumlulukları altındaki insanları baskısız bırakmalarını onları uzun süreli seferlere göndermelerini emretti. Kendisine itaat etmeleri ve ona muhtaç olmaları için atıyyelerini yasaklamaya azmetti. Saîd b. el-Âs'ı tekrardan vali olarak Kûfe'ye gönderdi. Kûfe ehli silahlarıyla çıktılar ve Saîd'i karşılayarak geri çevirdiler ve şöyle dediler: Vallahi silahlarımızı taşıdığımız sürece o bize karşı hüküm koyamayacak.¹⁷⁷

Buraya kadar başlık çerçevesinde iki rivayet grubunu kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi başlıkla ilgili olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan bir rivayeti üçüncü grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen bir başka valiler toplantısı rivayeti şu şekildedir: (Bu toplantı vilayetlere müfettişler gönderildikten sonra gerçekleşmiştir)

Osman (r.a.) vilâyetlerin ahalisine şu şekilde mektuplar yazdı: Bundan sonra ben valililerimle her mevsim toplantı gerçekleştireceğim. Medine ehli bana bazı kişilerin hakaretler edip sövüp dövdüklerini bildirdiler. Bu konuda kim hak iddia ederse mevsimde gelip gidince benden veya valilerimden hakkını alsın. Doğru söyleyin, muhakkak ki Allah doğru söyleyenleri mükâfatlandırır. Bu mektuplar vilayetlerde okununca insanlar ağladılar ve Osman'a (r.a.) dua ettiler. Osman (r.a.) vilâyetlerdeki valilere haber gönderip mevsimde valileri getirtti. Valiler arasında Abdullah b. Âmir, Abdullah b. Sa'd, Muâviye ve onlarla beraber Saîd b. el-Âs ve Amr b. el-Âs da vardı. Valiler Osman'ın (r.a.) huzurunda toplanınca Osman (r.a.) şöyle dedi: Yazıklar olsun size bu şikâyetler ve haberler de nedir? Vallahi sizin hakkınızda söylenenlerin doğru olmasından ve neticede beni bulmasından korkuyorum. Bunun üzerine Valiler Osman'a (r.a.) şöyle dediler: Sen bize müfettişler göndermedinmi? Onlar halkın iyi haberleriyle dönmediler mi? Senin

¹⁷⁶ Taberî, *Tarih*, 2/643; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/521.

¹⁷⁷ Taberî, *Tarih*, 2/643; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/521.

elçilerin insanlarla yüz yüze görüştükleri halde hiçbir kişiden şikâyet duymadan dönmediler mi? Vallahi doğruyu söylememişler ve nezaket üzere davranmamışlar. Bu işin aslını ve bu haberlerin nerden kaynaklandığını biz bilmiyoruz. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Benimle istişare edin. Ardından Sa'îd şöyle dedi: Bu bahsedilen iş gizli olarak yürütülen bir iştir insanlar da bununla ilgili konuşmaktadır. Bunun ilacı bu haberleri çıkarıp gizli iş yürütenleri öldürmektir. Abdullah b. Sa'd şöyle dedi: İnsanlara hakettiklerini vereceğine üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelerini iste. Bu onları kendi kendilerini bırakmaktan daha hayırlıdır. Muâviye şöyle dedi: Beni bir göreve tayin ettin bende bazı kimseleri görevlendirdim onlarla ilgili ancak hayır ulaşıyor. Diğer iki adam da kendi vilayetlerinin durumunu daha iyi biliyorlar. Benim görüşüm güzel edep üzere davranmaktır. Amr şöyle dedi: Benim görüşüme göre sen onlara yumuşak davrandın, onların yükümlülüklerini gevşettin, Ömer'in onlara verdiği fazlasını onlara verdin görüşüm odur ki senden önceki iki arkadaşının yolunu tutman gereklidir, şiddetli davranman gereken konuda şiddetli, yumuşak davranman gereken konuda da yumuşak davranman gerekir. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Bana olan tavsiyelerinizin hepsini işittim. Her meselenin bir çıkış kapısı vardır. Doğrusu bu meselenin bu ümmetin başına birşeyler getirmesi korkutucudur. Meselenin kapısı bir taraftan kapanırken diğer taraftan açılabilir. Biz bu fitneyi yumuşaklıkla, elverişli bir şekilde Allah'ın sınırlarını koruyarak durdururuz. Şayet bu kapı açılırsa hiçkimsenin bana karşı delili ve hak iddiası olmasın. Allah bilmektedir ki ben insanlara karşı hayırdan başka bir şey dilemedim. Buna karşın finenin değirmeni dönüp durmaktadır. Şayet Osman bu değirmeni karıştırmadan ölürse ne mutlu. İnsanları sakinleştirip yatıştırın onların haklarını verin. Allah'ın hakları onlara verilecek olursa bu konuda nezaketsiz davranmayın.¹⁷⁸

Buraya kadar Hz. Osman'ın (r.a.) valileri ile yapmış olduğu toplantı hususunda üç grup rivayet aktardık. Şimdi bu rivayetleri mukayese edince tespit edebildiğimiz hususları aktarmak istiyoruz.

Üç grup rivayeti mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.), şikâyetler üzerine valilere haber gönderip toplantıya çağırdığı zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman (r.a.) yönetimden beklenen talepleri değerlendirmek üzere valilere elçi gönderip toplantıya çağırdığı

¹⁷⁸ Taberî, *Tarih*, 2/648-649; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/527.

zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz üçüncü grup rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.) vilâyetlere mektuplar gönderdiği, her mevsim valileri toplayacağını, insanların valilerden hakkını alabileceğini yazdığı mektubun vilayetlerde okununca insanların duygulandığı ve Hz. Osman'ın (r.a.) mevsim gelince valileri davet ettiği zikredilmektedir.

b) *Kitâbü'l Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette ilk konuşan Abdullah b. Âmir b. Küreyz'in, Hz Osman'a (r.a.), Ey Mü'minler'in Emiri! İnsanların senden razı olmaması onların sana karşı memnuniyetsizliklerinden, öfkelenmelerinden başka bir şey değildir. İnsanlar şu mal nedeniyle sana karşı kin gütmektedirler. Onlara mal ver ta ki senden memnun olsunlar ve bundan sonra hiç kimse sana şikâyetle bulunmaz, dediği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette de ilk konuşan Abdullah b. Âmir b. Küreyz'in, Ey Mü'minler'in Emiri benim sana söyleyeceğim görüşüm, onları cihadla görevlendirerek uzun zaman gazayla meşgul etmelisin ki sana boyun eğsinler ve yalnızca kendi nefislerini düşünsünler. Bineklerinin üzerindeki yaralar ve kafa derilerindeki bitlerle uğraşınlar, dediği zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz üçüncü grup rivayette ise Abdullah b. Âmir'in valilerin topluca Hz. Osman'a (r.a.) verdiği cevapta konuştuğuna dair atıf varken sarahaten konuşmasına dair bir bilgi zikredilmemektedir. Dolayısıyla Abdullah b. Âmir eksenli olarak üç grup rivayette de farklılık arz etmektedir.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette ikinci olarak söz alan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in, Hz. Osman'a (r.a.) Ey Mü'minler'in Emiri! Allah'ın kitabına göre senin insanların üzerinde bir hakkın vardır aynı şekilde onlarında senin üzerinde bir hakkı vardır. Onlara haklarını öde ve onlardan da hakkını tam olarak al. Muhakkak ki senden önce bu ümmetin işini faziletli ve hayırlı iki adam Ebubekir ve Ömer idare etti onlar bir yol izlediler, sende o ikisinin yolunu izle. Ebubekir ve Ömer'in uygulamalarına göre hareket et ve onların yaptıklarını yap böylece insanlar senden memnun olur ve kimse şikâyetle bulunmaz, dediği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz ikici grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) dördüncü sırada Abdullah b. Sa'd'a görüşünü soması üzerine onun Hz. Osman'a, (r.a.) Ey Mü'minler'in Emiri benim görüşüm şudur: İnsanlar tamah ehlidir. İnsanlara bu maldan ver ki kalpleri sana doğru meyletsin dediği zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz üçüncü grup rivayette ise ikinci sırada konuşmaya başlayan

Abdullah b. Sa'd'ın, Hz. Osman'a (r.a.) İnsanlara hakettiklerini vereceğine üzerilerine düşen yükümlülükleri yerine getirmelerini iste. Bu onları kendi kendilerini bırakmaktan daha hayırlıdır dediği zikredilmektedir. Dolayısıyla üç grup rivayette de Abdullah b. Sa'd farklı görüş sunmaktadır. Ve konuşma sırasında değişmektedir.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette üçüncü kişi olarak konuşmaya başlayan Saîd b. el-Âs'ın, Hz. Osman'a (r.a.), Ey Mü'minler'in Emiri! İnsanların sana karşı kin gütmelerinin sebebi banyo yapmaları ve savaşla meşgul olmamalarıdır. Bununla birlikte Araplar meclislerde oturup dedikodular yapmaktadırlar, Arapları fetihlerle meşgul et, onları düşmanla savaştır ta ki onlardan hiçbiri dönmesin. Onlardan birisi evine döndüğünde yöneticilerin hatalarıyla meşgul olmaktadır dediği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz ikinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) ikinci sırada görüşünü sorması üzerine konuşan Saîd, Hz. Osman'a (r.a.), Ey Mü'minler'in Emiri bizim görüşümüze uyacaksın hastalığı kesip kopar ve korkuğun şeyleri kesip at benim görüşümle amel edersen isabet edersin dediği, Hz. Osman'ın (r.a.) bunun ne olduğunu sorması üzerine Saîd'in, Her kavmin öncüleri vardır. Onlar her ne zaman helak olurlarsa kavimler dağılır ve bir daha işleri toparlanmaz, dediği bunun üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) içerisinde problemler olmasa bu görüş tercihe şayandır diyerek Saîd'in görüşünü beğendiği zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz üçüncü grup rivayette ise görüş bildiren ilk kişi olarak Saîd'in Hz. Osman'a (r.a.), Bu bahsedilen iş gizli olarak yürütülen bir iştir insanlar da bununla ilgili konuşmaktadır. Bunun ilacı bu haberleri çıkarıp gizli iş yürütenleri öldürmektir dediği zikredilmektedir. Dolayısıyla birinci grup rivayetteki Saîd'in sunmuş olduğu görüşle, iki ve üçüncü grup farklılık arz etmektedir. İkinci ve üçüncü grupta öldürme teklifi uyum arz etmektedir. Ve konuşma sırasında değişmektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette son sırada konuşan kişi olarak Muâviye'nin, Hz. Osman'a (r.a.), Muâviye konuştu ve şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Sen bizi topladın ve bizim hakkımızda şikâyetlerin arttığını zikrettin bizi insanların başına yönetici olarak sen tayin ettin ve bizi yeryüzünde başkan kıldın. Bizden her birimize göreviyle ilgili hesap sor ta ki hesaba çekilene karşı seni koruyalım. Burada kimsenin şikâyeti bulunmasın ve kimse sana karşı kin gütmesin dediği bunun üzerine Hz. Osman'ın (r.a.), Muâviye'nin söylediklerinin doğru görüş olabileceğini bildiği, valilerini vilâyetlerine ve görevlerine yollama kararı aldığı zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından

iktibasta bulunduğumuz ikinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) üçüncü sırada görüşünü sorduğu Muâviye'nin, Hz. Osman'a (r.a.) Ey Mü'minler'in Emiri sana söyleyeceğim görüşüm şudur, valilerini yönettikleri kimseleri idare etmede kifayetli olmak üzere görevlerine geri gönder. Bende yönettiğim kimselerden sorumluyum onlara kefilim dediği zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz üçüncü grup rivayette ise görüş bildiren üçüncü kişi olarak Muâviye'nin, Hz. Osman'a (r.a.) neni bir göreve tayin ettin bende bazı kimseleri görevlendirdim onlarla ilgili ancak hayır ulaşıyor. Diğer iki adam da kendi vilâyetlerinin durumunu daha iyi biliyorlar. Benim görüşüm güzel edep üzere davranmaktır dediği zikredilmektedir. Dolayısıyla üç grup rivayette de Muâviye'nin farklı bir görüşü vardır. Ve konuşma sırasıda değişmektedir.

f) *Kitâbü'l-Fütuh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Amr b. el-Âs'a yer verilmemiştir. Anlaşılan bu toplantı Amr b. el-Âs azledildikten sonra gerçekleştiği için ona burada yer verilmemiştir. Bir başka ifadeyle İbn A'sem belkide bu toplantının Amr azlolunduktan sonra yapıldığını sunmak istemiştir. İbn A'sem tarih vermeden başlıklara göre rivayet aktarımında bulunduğu için biz böyle bir çıkarımda bulduk. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz ikinci grup rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.) beşinci sırada son olarak görüşünü sorduğu Amr'ın, Hz. Osman'a (r.a.), benim görüşüm şudur: İnsanların hoşlanmadığı tutumlarda bulundun. Orta yolu tutmaya çalış. Bunu yapamazsan görevi bırakmaya çalış. Bunu da yapamazsan azmet ve yolunda ilerlemediği bunun üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) Ne oluyor sana kürkü bitlenesice bumudur ciddiyetin dediği Ardından Amr'ın topluluk ayrılincaya kadar bir süre sustuğu ve Hayır, Vallahi Ey Mü'minler'in Emiri sen benim yanımda çok izzetlisin. Ancak biliyorumki sözlerim insanlara ulaşacaktır ve sözlerimde insanlara bu şekilde ulaşırsa bana güveneceklerdir sana fayda sağlamak ve şerri senden uzaklaştırmak istedim dediği zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette son görüş bildiren kişi olarak Amr'ın, Hz. Osman'a (r.a.), benim görüşüme göre sen onlara yumuşak davrandın, onların yükümlülüklerini gevşettin, Ömer'i onlara verdiğinin fazlasını onlara verdin görüşüm odur ki senden önceki iki arkadaşının yolunu tutman gereklidir, şiddetli davranman gereken konuda şiddetli, yumuşak davranman gereken konuda da yumuşak davranman gerekir dediği zikredilmektedir.

g) *Kitâbü'l-Fütuh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) valilerini uyarılar ve nasihatlerle vilâyetlere gönderdiği, ancak bu uyarılar ve nasihatlerin

insanların üzerinde kabalık, zulüm, yönetimde adaletsizlik ve sünnetten vazgeçmeyi artırdığı zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz ikinci grup rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.) valilerini görevlerinin başına geri gönderdiği valilerine sorumlulukları altındaki insanları baskısız bırakmamalarını onları uzun süreli seferlere göndermelerini emrettiği, kendisine itaat etmeleri ve ona muhtaç olmaları için atıyyelerini yasaklamaya azmettiği, Saîd b. el-Âs'ı tekrardan vali olarak Kûfe'ye gönderdiği Kûfe ehlinin silahlarıyla çıkıp ve Saîd'i karşılayarak geri çevirdikleri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz üçüncü grup rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.) bana olan tavsiyelerinizin hepsini işittim. Her meselenin bir çıkış kapısı vardır. Doğrusu bu meselenin bu ümmetin başına birşeyler getirmesi korkutucudur. Meselenin kapısı bir taraftan kapanırken diğer taraftan açılabilir. Biz bu fitneyi yumuşaklıkla, elverişli bir şekilde Allah'ın sınırlarını koruyarak durdururuz. Şayet bu kapı açılırsa hiçkimsenin bana karşı delili ve hak iddiası olmasın. Allah bilmektedir ki ben insanlara karşı hayırdan başka bir şey dilemedim. Buna karşın finenin değirmeni dönüp durmaktadır. Şayet Osman bu değirmeni karıştırmadan ölürse ne mutlu. İnsanları sakinleştirip yatıştırın onların haklarını verin. Allah'ın hakları onlara verilecek olursa bu konuda nezaketsiz davranmayın dediği zikredilmektedir. Dolayısıyla üç grup rivayette de Hz. Osman'ın (r.a.) valileri geri gönderdiği uyum arzederken onlara yapmış olduğu nasihat farklılık arz etmektedir. Valiler döndükten sonraki süreçte rivayet gruplarından anlaşıldığına göre farklılık arz etmektedir.

Buraya kadar Hz. Osman'ın (r.a.) valileriyle gerçekleştirdiği toplantı hakkında üç grup rivayeti kaydettik. Ardından bunlar arasında mukayese gerçekleştirdik. Şimdi ise değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

Halis Demir, toplantıyla ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: “Halife, halkın şikâyetçi olduğu valileri sorguya çekmek yerine, bir anlamda halkı valilere şikâyet etmiştir. Belki de bu toplantı yönetimle ilgili taleplerini ifade edecek kişilere karşı valileri katı ve sert tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu tür sert muameleler, halkın yöneticilerden beklentilerinin karşılanması ümitlerinin azalmasına, desteklerini de çekmelerine yol açmış olabilir.”¹⁷⁹

¹⁷⁹ Halis Demir, “Meşruyet Açısından Hz. Osman'ın Öldürülmesinin İncelenmesi”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 94.

Biz Halis Demir'in bu değerlendirmesine katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Çünkü üst düzey bir kabine toplantısını anımsatan ve sadece yöneticilerin olduğu bir toplantı gerçekleştirilmiştir ve bu toplantıda arz-talep şikâyet ekseninde konuşmalar gerçekleştirilmiştir. Halife ne yapılması nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair vilayetlerinin atmosferini ve yönettikleri insanların tabiatını bilen valilerden problemlere çözüm getirme adına fikirlerini sunmalarını istemiştir. Bir başka ifadeyle ekonomik siyasi ve toplumsal istikrarın sürdürülebilir bir hal alması için valiler ile fikir teatisinde bulunmuştur. Bundan başka Hz. Osman'ın (r.a.) bu toplantılarla ve halkın taleplerini dinlerken ve genel olarak yönetimi esnasında iddiaları ve olayları hassas ve dikkatli bir şekilde soruşturmak. Adalet ve insaf ilkelerinden ayrılmamak. Yumuşak huylu ve sabırlı bir şekilde hareket etmek. Bölücü faaliyetlere engel olmak ve müslümanlar'ın birliği için elinden gelen çabayı göstermek. Gerektiği kadar konuşmak. Gereksiz yerlerde konuşmayı terk etmek. Görüş sahipleriyle istişare etmek ve nassların yönlendirmesine göre hareket etmek.¹⁸⁰ Maslahatı gözetmek ilkelerini esas aldığını söyleyebiliriz.

Buraya kadar başlık çerçevesinde rivayet gruplarını aktarıp mukayese yaptık. Ardından değerlendirmeleri kaydettik. Biz bu başlık altında bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5.5. Kûfeliler'in Hz. Osman'a Mektup Göndermesi ve Ka'b b. Ubeyde en-Nehdî Olayı

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde Taberî ve İbnü'l-Esîr'de rastlayamadığımız şöyle bir olay aktarmaktadır:

Yezîd b. Kays el-Erhabî, Mâlik b. Hubeyb el-Yerbuî, Hucr b. Adî el-Kindî, Amr b. Hamık el-Huzâî, Ziyâdb. Hafîza et-Temîmî, Abdullah b. Tufeyl el-Bekâî, Ziyâd b. Nadr el-Hârisî, Kirâm b. el-Hadrâmî el-Mâlikî, Makıl b. Kays er-Riyahî, Zeyd b. Hısn es-Senebsî, Süleymân b. Surad el-Huzâî, Müseyyeb b. Necbe el-Fezârî'nin içlerinde olduğu Kûfe ehlinin bir grup ile Kûfe ehlinin köylerinin büyük adamları ve reisleri oturup Osman b. Affân'a (r.a.) şöyle bir mektup yazdılar: Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla, Kûfe ehlinin önde gelen müslümanlarından, Allah'ın kulu, müminlerin emiri Osman'a! Selam senin üzerine olsun! Muhakkak ki bizler kendisinden başka ilah olmayan Allah'a

¹⁸⁰ Mücahit Yüksel, *İlk Dönem İslâm Tarihinde İktidar Muhalefet İlişkisi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 100; bkz. Ahmet Güzel, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi'nde Halifelerin Halkla İlişkileri" *İstem* 6(2005), 263.

hamdederiz. Biz bu mektubu senin için bir nasihat, bu ümmetin bölünmesine karşı bir şefkat ve özür olması için yazdık. Senin bu ümmet adına bir fitne meydana getirmenden ve senin için zulmedenin yardımcı, sana kin güdenin mazlum olmasından korktuk. Ne zaman sana karşı kin güden intikam almaya çalışırsa, zulmeden sana yardım edecek olursa iki grup ihtilafa düşer. Sen ve yöneticilerin tehlikeli işler meydana getirdiniz. Ey Osman! Allah'tan kork, senden önceki erdemlilerin uygulamalarını devam ettir. Akrabalarımızı dövmekten ve erdemlilerimizi sürmekten, feyimizi en şerhilerimiz arasında bölüştürmekten, bizden gayrı tuleka ve tulekanın çocuklarını dost edinmekten vazgeç. Sen Allah'a itaat edersen, Allah'ın kitabındakilere tabi olursan, ona yönelirsen, onun dostlarını ihya edersen, kötülükten ve kötülerden yüz çevirirsen, güçsüzlerle olursan, içimizden sürgün ettiklerini iade edersen, senin yanında hak konusunda uzak ve yakın denk sayıldığı sürece bizim yöneticimizsin. Bize vacip olan sana nasihat etmektir. Sana vacip olan hak kalmıştır. Şayet bu yaptıklarından tövbe edersen hak konusunda senin destekçin ve yardımcın oluruz. Aksi takdirde kendinden başkasını ayıplama. Muhakkak ki bizler sünneti terk ve bidat konusunda seninle asla anlaşamayacağız. Sana itaat edeceğiz diye, Allah'ın emrini terk edersek Allah katında bir özür bulamayız. Seni razı edeceğiz diye asla Allah'a asi olmayacağız. Allah nefislerimiz hususunda daha şerefli ve daha uludur. Allah bu konuda şahidimizdir ve şahit olarak Allah yeter.¹⁸¹ Allah'tan yardım dileriz ve yardımcı olarak Allah yeter. Allah seni kendine itaate döndürsün. Allah takva ile seni günahattan koruyacaktır. Selam üzerine olsun. Mektubu yazıp bitirince, içlerinden bir adam mektubumuzu Osman'a kim ulaştırır, vallahi buna cesaret edecek kimseyi(birini) göremiyorum.

Bunun üzerine Aneze kabîlesinden Âdem Memşûk isimli bir adam şöyle dedi: Vallahi bu mektubu ancak dövülmekten, hapsedilmekten, öldürülmekten, sürgün edilmekten ve engellenmekten korkmayan bir adam ulaştırabilir. Aranızdan kim bu özelliklerden birisinin başına gelmesine karar verdiyse bu mektubu ulaştırın. Bunun üzerine topluluk şöyle dedi: Aramızda bu özelliklerin başına gelmesini isteyen kimse yoktur. Bunun üzerine Anzî şöyle dedi: Mektubunuzu getirin, vallahi benim için bir esenlik mevcut değildir. Şayet başıma bir şey gelirse Rabbimin beni tahammül ve mükâfat ile rızıklandıracağından ümidimi kesmiyorum. Onlar yazdıkları mektubu ona teslim ettiler. İbadet ehlinde olan Ka'b b. Ubeyde en-Nehdî bu olayı duyunca şöyle dedi: Vallahi

¹⁸¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/390-391.

Osman'a kendi adım ve babamın adı ile bir mektup yazacağım. Yanında olanlara duyduğu bu olayı anlattı ve sonra Osman'a (r.a.) şöyle bir mektup yazdı:

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın Adıyla, Ka'b b. Ubeyde'den, Allah'ın kulu müminlerin emiri Osman'a, Muhakkak ki ben seni fitne konusunda uyarıyor ve bu ümmetin ihtilafa düşmesi hususunda seni korkutuyorum. Sen onların en iyilerini sürgün ettin, en kötülerini göreve atadın, onların feylerini düşmanları arasında bölüştürdün, feylerinin en iyilerini kendi tekeline aldın, mektuplarını yırttın. Gökyüzünün damlasını ve yeryüzünün bitkisini engellemeye çalıştın. Babanın oğullarını insanların başına getirdin ta ki göğüslerini kinle doldurdun ve düşmanlıklarını seçtin. Hayatıma yemin olsun ki şayet bunu yaparsan ki sen de biliyorsun bunu yapıp yardımda bulunursan, bizim beldelerimizden ve feylerimizden yardımda bulunmuş olursun. Allah seni hesaba çekecektir, seninle ve bizim aramızda hüküm verecektir. Şayet buna razı olmayıp vazgeçecek olursan, bizi öldürmeye ve eziyet etmeye kalkışırsan kuşkusuz biz Allah'tan yardım isteriz ve senin zulmünden sabah akşam Allah'a sığınırız. Selam.¹⁸²

Sonra Ka'b b. Ubeyde bu mektubu Medine'ye gitmekte olan Anzî'ye getirdi ve şöyle dedi: Bu mektubu Osman'a teslim etmeni istiyorum ki bu mektupta Osman için bir öğüt, halka güzellikte bulunmasına ve onlara zulmetmekten vazgeçmesine dair bir tavsiye vardır. Bunun üzerine Anzî bunu yapacağım dedi. Sonra mektubu Ka'bdan aldı ve Medine'ye gitmek üzere yola koyuldu. Ka'b b. Ubeyde Mescid-i Azam'a geldi ve Osman'a yazdıklarını arkadaşlarına anlattı. Bunun üzerine arkadaşları şöyle dediler: Vallahi ey adam! Cesaretini ortaya koydun ve canını bu adamın kuvvetine maruz bıraktın. Bunun üzerine Ka'b şöyle dedi: Hayır sizin için bir sorumluluk yoktur. Ben afiyet ve büyük bir sevabı arzu ediyorum. Fakat size kimin benden daha cesaretli olduğun söyleyeyim mi? Arkadaşları şöyle dediler: Evet kim o? Bunun üzerine Ka'b şöyle dedi: Mektubu götüren. Bunun üzerine arkadaşları şöyle dediler: Evet doğru söyledin, o aynı şekilde ifade ettiğin gibidir. Kuşkusuz biz kıyamet günü Allah indinde bu beldenin en büyük sevabının ona has olacağını arzu ediyoruz.¹⁸³

Taberî ve İbnü'l-Esîrde İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayete benzer bir rivayet veya rivayetlere rastlayamadık.

¹⁸² İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/390-391.

¹⁸³ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/390-391.

2.5.6. Kûfeliler'in Elçisi Anzî ve Hz. Osman'ın Yanına Gelmesi

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde Taberî ve İbnü'l-Esîr'de rastlayamadığımız şöyle bir olay aktarmaktadır:

Anzî, Medine'ye geldi ve Osman'a (r.a.) selam vererek huzuruna çıktı. Sonra Osman (r.a.) huzurunda Medineliler'den bir grup olduğu halde ilk mektubu aldı. Osman'ın (r.a.) mektubu okuyunca yüzünün rengi değişti ve sonra şöyle dedi: Kim yazdı bu mektubu bana? Bunun üzerine Anzî şöyle dedi: Bu mektubu sana Kûfe ehlinin salihlerinden, kurrallarından din ve fazilet sahibi birçok insan yazdı. Bunun üzerine Osman şöyle dedi: Yalan söylüyorsun! Kuşkusuz bu mektubu beyinsiz, haddi aşan ve bozgunculuk yapanlar yazmıştır, bana onların kim olduğunu söyle! Bunun üzerine Anzî şöyle dedi: Onları söylemeyeceğim, Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: O halde Vallahi canımı acıtacağım ve seni uzun bir süre hapsedeceğim. Bunun üzerine Anzî şöyle dedi: Vallahi senden yana selamette olmayacağımı bildiğim halde huzuruna geldim. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Onun elbisesini çıkarın! Bunun üzerine Anzî şöyle dedi: Şu da bir başka mektup elbiselerimi çıkarmadan önce onu da okuyun. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Getir onu. Osman (r.a.) mektubu, Anzî'den alıp okuyunca Ka'b b. Ubeyde'den mi? dedi. Anzî şöyle dedi: Evet senin için kendinden bahsetmiştir. Osman (r.a.) şöyle dedi: O hangi kabiledendir. Anzî şöyle dedi: Onun kendinden bahsettiği kadarıyla ben ondan bahsedebilirim. Bunun üzerine Osman (r.a.), Kesîr b. Şihâb el-Hârisî'ye döndü ve şöyle dedi: Ey Kesîr! Ka'b b. Ubeyde'yi biliyor musun? Kesîr şöyle dedi: Evet biliyorum, Ey Mü'minler'in Emîri, o Benî Nehd'den biridir. Bunun üzerine Osman (r.a.), Anzî'nin dövülmesi için elbiselerinin çıkartılmasını emretti. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle dedi: Niçin dövüyorsunuz bu adamı? Bu adam yalnızca sana mektubu getiren ve mektubu taşıyan bir elçidir. Onu dövmemeniz gerekir. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Onu hapsedirmem hakkında ne dersin? Bunun üzerin Ali (r.a.) şöyle dedi: Asla, onun hapsedilmesi gerekli değildir. Bunun üzerine Osman (r.a.), Anzî'yi serbest bıraktı. Anzî kendisinin hapsedileceğinden, dövüleceğinden öldürüleceğinden şüphe duymayan arkadaşlarının yanına Kûfe'ye gitmek üzere ayrıldı. Kûfeliler Anzî'nin gelişinin farkına ancak onu gördüklerinde vardılar. Anzî ile aynı görüşü paylaşıp ta yanına varmayan hiçbir adam kalmadı. Sonra ona durumunu sordular. Anzî'de onlara Osman (r.a.) ile aralarında geçenleri anlattı. Sonra onlara Ali'nin (r.a.) yaptıklarını anlattı. Kûfeliler bu duruma hayret ettiler Ali (r.a.) için hayır dua ettiler ve yaptıklarından dolayı ona övgüde bulundular.

Osman (r.a.), Saîd b el-Âs' a, Ka'b b Ubeyde'yi acımasız bir adamla bana gönder diye bir mektup yazdı. Saîd b el-Âs'a, Osman'ın (r.a.) mektubu ulaşınca mektubu gözden geçirdi ve Ka'b b Ubeyde'ye bir elçi gönderdi, onu sıkıca zincirletti ve kaba bir adamla Osman'a (r.a.) yolladı. Biraz yol alınca adam Ka'b b Ubeyde'nin namaz kılışına, tesbih eda edişini, çaba ve gayretine baktı şöyle dedi: Muhakkak ki Allah'tan geldik ve yine dönüş Allah'adır. Ben öyle bir adamla gönderildim ki ona ölüm, şiddetli bir ceza ve uzunca bir hapis hediye vardır. Sonra Osman'ın (r.a.) huzuruna varıncaya kadar Ka'b b Ubeyde ile yola devam etti. Ka'b, Osman'a (r.a.) selam verince, Osman (r.a.), ona baktı ve şöyle dedi: Muaydi'yi duymuş olmandan daha iyidir. Hakkı bana sen mi öğreteceksin? Sen müşrik babanın sulbündeyken ben Kur'an okuyordum. Bunun üzerine Ka'b şöyle dedi: Yavaş ol Ey Affan'ın oğlu! Şayet Allah'ın kitabı önce gelenlere ait olsaydı sonra gelenlere hiçbir şey kalmazdı. Fakat Kur'an hem öncekilere hem sonrakilere aittir. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Vallahi Rabbinin nerede olduğunu bilmediğini düşünüyorum. Bunun üzerine Ka'b şöyle dedi: Bilakis Ey Osman, O seni de beni de gözetlemektedir. Bunun üzerine Mervan şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri bu ve bunun gibi olan arkadaşlarına yumuşak davranman insanların sana karşı cesaretlenmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Ka'b şöyle dedi: Ey Osman! Bu ve arkadaşları seni kötülüğe sevkettiler ve bize karşı yanlış yola sevkettiler. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Elbiselerini çıkartın. Elbiselerini çıkarttılar. Ona yirmi kamçı vurdu. Sonra Kûfe'ye gönderilmesini emretti ve Saîd bel-Âs'a şöyle bir mektup yazdı: Şimdi Ka'b b Ubeyde sana gelince onu kaba bir adamla falanca dağa yolla(gönder) Beldesinden ve oturduğu yerden uzak kalsın. Ka'b, Saîd b el-Âs'a gelince Saîd, Ka'b'ı çağırdı. Onu arkadaşlarından Bükeyr b Humrân el-Ahmerî'ye teslim etti. Bükeyr'de Osman'ın (r.a.) emrini yerine getirmek üzere Ka'b'ı götürdü.¹⁸⁴

İbn Asem'in aktardığı Anzî meselesi ve Ka'b meselesi ile ilgili bir rivayete Taberî ve İbnül-Esîr de rastlayamadık.

2.5.7. Sahâbe'nin İleri Gelenlerinin Hz. Osman'a Sitemi

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde sahâbenin önde gelenlerinin Hz. Osman'ın (r.a.) yönetiminden memnun olmadıklarını aktarmaktadır bir başka ifade ile kendisinin mensup olduğu şii düşünceye göre haksız olan Hz. Osman'ı (r.a.) sahâbenin önde gelenlerinin

¹⁸⁴ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/391-395.

hedefine koymaktadır. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Talha ve Zübeyr, Osman'ın (r.a.) huzuruna geldiler. Zübeyr öne çıkarak şöyle dedi: Ey Osman, Ömer b. Hattab'ın, bu işi üstlenirsen Benî Muayt oğullarını insanların boynuna yük etme diye vasiyeti yokmuydu? Osman (r.a.): Evet dedi. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Velid b. Ukbe'yi Kûfe'ye niçin vali olarak atadın? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ömer b Hattab, Amr b el-Âs'ı ve Muğîre b Şu'be'yi nasıl vali atadıysa ben de Velid'i öyle vali atadım. Allah'a karşı günah işleyince, yaptığını yapınca da Velid'i azledip onun yerine bir başkasını tayin ettim. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Muâviye'yi niçin Şam'a vali olarak tayin ettin? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ömer b Hattab'ın, Muâviye hakkındaki düşüncesinden ötürü. Zübeyr şöyle dedi: Niçin Resûlullah'ın (s.a.v.) arkadaşlarına sövüyorsun? Sen onlardan hayırlı değilsin. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Sana gelince, sana sövmüş değilim, kendisine sövdüğümde bana sövmekten geri kalmış değil. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Sana ne oluyor ki Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatını terk ettin onun karnının çiğnenmesi emrini vermenden dolayı evine kapandı. Fakat ona kıraatı Resulullah (s.a.v.) öğretmişti. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Abdullah b. Mes'ûd hakkında, benim bilgim senin bilginden daha çoktur. Abdullah b. Mes'ûd keşke Osman ve ben bir taşlıkta olsaydıkta zayıf olanımız ölünceye kadar o bana taş atsaydı ben ona taş atsaydım demiştir.¹⁸⁵ Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Karnı yırtılıncaya kadar Ammâr b. Yâsir'in karnını çiğnetmene ne dersin? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Çünkü o beni öldürmeleri hususunda insanları bana karşı ayartıyordu. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Resûlullah'ın (s.a.v.) sevgili dostu Ebûzer'i sürgün edip de garip bir şekilde sürgünde ölmesine ne dersin? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Sende biliyorsun ki insanları bana karşı ayarttı ve bütün suçları üzerime attı. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Eşter'i ve arkadaşlarını Şam'a sürgüne yollamana ve ailelerinden, evlatlarından ayırmana ne dersin? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Muhakkak ki Eşter valim Saîd b. el-Âs'a karşı insanları ayarttı ve bana karşı Kûfe'yi isyan ateşine verdi. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: Ey Osman! Bu olaylar, söylediklerin yaptıklarının en azıdır, yaptıklarınla ilgili ileri sürdüğün delilleri reddedebilirim fakat görüyorum ki sen kitabını nasıl istiyorsan öyle okuyorsun. Senin hakkında bugünden sonra gelecek

¹⁸⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/391-395.

günlerden korkuyorum. Talha b. Ubeydullah öne çıktı ve şöyle dedi: Ey Osman! Ümeyyeoğulları seni tüketti. Ebî Muayt ahalisi seni bize karşı cesaretlendirdi. Göğüs daraldığında ve gül koklandığında ya bu gülün kokusuyla göğüs genişlik duyar ve gül övülür veya göğüs genişlik duymaz gül kınanır. Sen bize karşı nasılsan bizde sana karşı öyleyiz. Sen bizimle beraber olmazsan bizde sana karşı oluruz. Sonra Osman'ın huzurundan ayrıldılar. Bunun üzerine Osman (r.a.) hemen bir divit ve kırtas istedi ve Kûfe valisi Saîd b. el-Âs'a şunu yazdı: Şimdi. Ka'b b. Ubeyde hakkında büyük bir günah ve büyük bir kötülük yapmandan korktum. Bu mektubum sana ulaştığında sana gelmesi için ona bir elçi gönder. Sonra onu hemen bana gönder. Selametle.

Mektup Saîd b. el-Âs'a ulaştığında Bükeyr b. Humrân el-Ahmerîyi çağırdı. Bukeyr'i, Ka'b b. Ubeyde'i getirme planını yürütmekle görevlendirdi. Sonra onu Medine'ye gönderdi. Osman'ın (r.a.) huzuruna getirildiğinde selam verdi. Osman (r.a.) selamına karşılık verdi sonra oturduğu yere yaklaştırıldı şöyle dedi: Ey Beni Nehdli kardeşim! Sen bana kaba saba bir mektup yazdın. Şayet sen mektubunda biraz yumuşak ve munis olsaydın nasihatini ve uyarını kabul ederdim. Fakat sen bana karşı kaba saba davrandın beni tehdin ettin beni öfkelendirecek vaziyette ithamda bulundun. Bende hiddetlenip seni cezalandırdım. Şayet sizin benim üzerimde hakkınız varsa, benim de sizin üzerinizde inkâr edemeyeceğiniz hakkım vardır. Sonra Osman (r.a.), Ka'b'ın gömleğini çıkardı ve onu kamçıladi ve şöyle dedi: Kalk ey Benî Nehdli kardeşim, seni kamçılamam karşılığında bana kısas yap. Bunun üzerine Ka'b b. Ubeyde şöyle dedi: Ben bunu yapmayacağım ben hakkımı Allah'a havale ediyorum. Emirlere kısası uygulama sünnetinin ilki ben olmayacağım, vallahi barıştan yana olman bozgunculuk etmeden bana daha sevimlidir, adaletin de zulmünden daha sevimlidir.¹⁸⁶ Allah'a itaat etmen, onu öfkelenirmenden bana daha sevimlidir. Sonra Ka'b b. Ubeyde ileriye atıldı ve Osman'ın (r.a.) huzurundan çıktı. Ka'b'ı arkadaşlarından bir grup karşıladılar ve şöyle dediler: Sana kısas uygulama hakkını vermişken seni bundan alıkoyan nedir? Bunun üzerine Ka'b şöyle dedi: Sübhanallah, O bu ümmetin emiridir! Şayet isteseydi ona kısas uygulama hakkını bana vermezdi. Tövbe edeceğini vaadetti. Bunu yapacağını umuyorum.

Şam halkından bir grup öne çıkarak Muâviye'yi Osman'a (r.a.) şikâyet etti. Kûfe halkının önde gelenlerinden bir grup da Saîd b. el-Âs'ı şikâyet etti. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey cemaat! Bu iki adam hakkındaki şikâyetler kaç olacak? Bunun üzerine

¹⁸⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/391-395.

Haccâc b. Gazıyye el-Ensârî şöyle dedi: Ey Adam! Onlar sadece bu iki adamı şikâyet etmiyorlar bütün valileri şikâyet ediyorlar. Sana gelmeleri üzere onlara elçi gönderdin. Elçiler valilerini sana gönderdi. Sonra aceleyle valilerini tekrar görevlerine gönderdin. O halde onlara tekrar elçi gönder, sonra onları bu mescit de Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabının huzurunda hazır et. Sonra hiç kimseye zulmetmeyeceklerine dair taahhüd ve sözlerini al. Buna uyacaklarına dair yemin etdir. Sonra onları görevlerinin başına gönder fakat buna uymazlarsa başkalarıyla onları değiştir. Zira müslümanların faziletlieleri çoktur. İnsanların çoğu Osman'a (r.a.) buna benzer öğütler ettiler. Bunun üzerine Osman (r.a.) beldelerin hepsindeki bütün valilerinin gelmesi için elçiler gönderdi. Sonra valileri huzurunda hazır edince Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabına yöneldi ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Bunlar benim kendilerine itimad ettiğim valilerimdir. Şayet isterseniz onları görevden alıp sizin istediğiniz kimseleri atayayım. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) konuşmaya başladı ve şöyle dedi: Ey Osman! Muhakkak ki hakikat ağırdır ve acıdır batıl ise hafiftir. Sen hakikat söylenince gücenen, öfkelenen yalan söylenince memnun olan bir adamsın. Seninle ilgili insanlara öyle işler ulaştı ki onlardan vazgeçmen onlara devam etmeden hayırlıdır. Allahtan kork Ey Osman ve insanların senden dolayı hoşnut olmadığı şeylere tövbe et. Sonra Talha b. Ubeydullah konuşmaya başladı ve şöyle dedi: Ey Osman! Yapmış olduğun bidatlardan, olaylardan ve insanların alışık olmadığı işlerden dolayı insanlar seni beyinsiz olarak nitelemekte ve senden nefret etmektedir. Şayet dosdoğru olursan bu senin için hayırlı olur. Şayet yüz çevirecek olursan dünya ve ahirette senden daha zararlı hiç kimse olmayacaktır. Bunun üzerine Osman (r.a.) öfkeleni ve şöyle dedi: Benden vazgeçemiyorsunuz bununla beraber beni kınamaktan da geri durmuyorsunuz ben bidat çıkarmadım ancak siz insanları benim aleyhime bozgunculuğa çağırıyorsunuz. Ey Hadramiyye'nin oğlu! Benim ortaya çıkardığım şu bidatlar nedir söyle! Bunun üzerine Talha şöyle dedi: Zübeyr benden önce seninle konuştu ve sana bildirilen konuşmaların hallerini de ona sorabilirsin Sonra Talha kalktı ve Osman'ın (r.a.) huzurundan çıktı. Osman (r.a.), valileri görevlerinin başına göndersem mi yoksa onları azledip başkalarını mı tayin etsem diye Talha'nın görüşü ve kendi fikirleri arasında düşünmeye başladı.¹⁸⁷

Buraya kadar başlık çerçevesinde birinci grup rivayet olarak İbn Asem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm Tarihi kaynaklarında geçen ikinci grup rivayetleri aktarmak istiyoruz:

¹⁸⁷ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/391-395.

Hız. Osman'ın (r.a.) şehit edildiği yıl içinde Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından bir grup, bazıları bazılarına şu şekilde mektuplar yazıyordu: Geliniz, şayet cihad istiyorsanız cihad bizim yanımızdadır. İnsanlar fazlasıyla en kötü şekilde Osman'ı (r.a.) eleştiriyor ve aleyhinde atıp tutuyordu. Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı bunları görüp işitiyordu. Bir grup haricinde hiç kimse bunu yasaklamıyor defetmeye çalışmıyordu. Bu grup içerisinde Zeyd b. Sâbit, Ebu Üseyd es-Saidi, Ka'b b. Malik ve Hassân b. Sâbit bulunuyordu. İnsanlar toplanarak Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ile konuştu. Bunun üzerine Ali (r.a.), Osman'ın (r.a.) huzuruna girdi ve insanlar seninle ilgili olarak benimle konuştu, vallahi seninle ne konuşacağımı bilmiyorum. Senin bilmediğin bir şeyi biliyor değilim, sana işaret edeceğim hususları bilmiyor değilsin doğrusu sen bilmediklerimizi biliyorsun senden önce bir şeye muttali olmadık ki onu sana haber verelim, bir şey hususunda boşluğa düşmedik ki onu sana bildirelim senin emrin dışında bir şey bize has kılınmış değildir. Gördün, işittin, Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı ve damadı oldun. İbn Ebi Kuhafe hak ile amelde bulunmaya senden evla değildir, İbnü'l Hattâb hayırlı olan bir şeyi senden çok hak etmiş değildir. Sen akraba olarak Resûlullah'a (s.a.v.) daha çok yakınsın, Resûlullah'ın (s.a.v.) damadı olmakla onların kazanmadığını kazandın. Herhangi bir şeyde seni geçmişde değiller. Nefsin hususunda Allah'tan sakın, basiretsiz değilsin ki hakikat gösterilsin cahil değilsin ki sana öğretilsin, yol apaçıktır, dinin alametleri ortadadır. Ey Osman! Biliyorsun ki Allah katında en faziletli kul, hidayete eren ve başkasını hidayete eriştiren adaletli, bilinen sünneti ikame eden ve terkedilmiş bir bidati yok edem yöneticidir. Vallahi herşey apaçıktır, Sünnetler ikame edilmiş ve alametleri vardır. Bidatler de ikame edilmektedir ve alametleri vardır. Allah katında insanların en kötüsü zalim, sapan ve saptıran ve bilinen bir sünneti yok eden, terkedilen bir bidatı ihya eden yöneticidir.¹⁸⁸ Ben Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işittim: Kıyamet günü zalim yönetici getirilir yardımcısı ve mazereti yoktur, değirmen gibi dönmekte olan cehenneme atılır. Sonra cehennemin ortasına düşecek ve çarpacaktır. Ben seni Allah'a karşı, Allah'ın intikamına ve kuvvetine karşı uyarıyorum. Çünkü onun azabı elîm ve şiddetlidir. Bu ümmetin öldürölmüş yöneticisi olacağın hususunda seni uyarıyorum. Çünkü bu ümmetin İmamının öldüröleceği söyleniyor onun öldürölmesi kıyamete kadar ölmenin ve öldürmenin, öldürölmenin kapısını aralayacaktır. Bu durum ümmetin işlerini karmakarışık hale dönüştürecek ve onları gruplara hiziplere, ayıracak. Batılın baskınlığı sebebiyle hakkı göremeyecekler işler karmakarışık olacak ve hayatları inişli çıkışlı olacaktır. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Vallahi

¹⁸⁸ Taberî, *Tarih*, 2/644-646; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/522-523.

söylediklerini dillendireceklerini biliyordum. Vallahi şayet sen benim konumunda olsaydın sılayı rahimi yerine getirdiğin, bir boşluğu kapattığın, bir kapı kimseyi barındırdığın, Ömer'in tayin ettiklerine benzer kimseleri görevlendirdiğin için seni azarlamaz, seni terketmez, seni ayıplamaz ve sana hoşnut olmayacağı şeyle gelmezdim. Ey Ali! Allah için konuş, Muğîre b. Şu'be'nin burada olmadığını biliyorsun değil mi? Ali (r.a.), evet diye karşılık verdi. Osman (r.a.): Ömer'in, Muğîre'yi vali olarak atadığını biliyorsun. Ali (r.a.), evet diye cevap verdi. Osman (r.a.): O vakit neden akrabalığı olan İbn Âmir'i vali tayin ettiğim için beni kınıyorsun. Ali (r.a.) şöyle dedi: Sana bildirmeliyim ki, Ömer b. Hattâb her kimi göreve atadıysa onun kuvvet uyguladığını duyduğunda onu görevinden alır ve son derece sert davranırdı. Sana gelince sen böyle davranmadın, akrabalarına karşı merhametli davrandın ve zayıf kaldın. Osman (r.a.), onlar sende akrabalarıdır diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Ömrüme yemin olsun ki onlar benim akrabalarımdır ancak fazilet onlardan başkalarındadır. Osman (r.a.) şöyle dedi: Ömer'in hilafet döneminin tamamında Muâviye'ye vali olarak görevlendirdiğini biliyor musun? Ben de onu görevlendirdim. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Allah için konuş, Muâviye'nin, Ömer'in kölesi Yerfe'nin Ömer'den korktuğundan daha çok Ömer'den korktuğunu biliyor musun? Osman (r.a.), evet diye cevap verdi. Ali (r.a.) şöyle dedi: Muâviye senin bilgin dahilinde olmadan işler çeviriyor, ardından insanlara bu Osman'ın emridir diyor. Bu sana ulaşınca da Muâviye'ye karşı tutumunu değiştirmiyorsun. Ardından Ali (r.a.), Osman'ın (r.a.) yanından çıktı.¹⁸⁹

Ali'nin (r.a.) akabinde Osman'da (r.a.) çıkıp minbere oturdu ve şöyle dedi: Herşeyin bir afeti vardır. Her işin bir kusuru vardır. Bu ümmetin afeti, bu nimetin kusurunda ayıplayanlar ve iftira edenlerdir. Sizi seviyormuş gibi görünürler gizli olarak hoşunuza gitmeyen şeyleri yaparlar. Size konuşurlar sizde onlara konuşursunuz.¹⁹⁰ Deve kuşu gibi ilk bağırmanın arkasına takılırlar. En uzak su kaynağını severler ve bulanık sudan içerler işler karşısında ne yapacağını bilen bir önderleri onları ayakta tutmaz. Kazanımlardan bir payları yoktur. Vallahi İbnül Hattâb'ın yaptıklarının benzerini size uyguladığımda beni kınıyorsunuz. Fakat o size ayaklarıyla basar, eliyle size vurur ve diliyle sizi önlerdi. Hoşunuza giden ve hoşunuza gitmeyen hususlarda ona boyun eğdiniz. Bana gelince size yumuşak davrandım sizi omuzlarıma aldım, elimi ve dilimi sizden çektim buna rağmen bana karşı cürretkar davrandınız. Benim kavmim daha izzetlidir, yardımcılarım bana daha

¹⁸⁹ Taberî, *Tarih*, 2/644-646; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/522-523.

¹⁹⁰ Taberî, *Tarih*, 2/644-646; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/522-523.

yakındır ve sayısı daha fazladır. Gelin diye çağırırsam gelmeye daha elverişlidirler. Size denk kimseler hazırladım ve size ihsanlarda bulundum. Size dişlerimi de gösterdim. Söylemeyi istemediğim şeyleri söylemeye beni meylettirdiniz. Dillerinizi tutun. Yöneticilerinizi kınamayı ve incitmeyi terkedin. Benim gibi konuşmadığı halde konuştuğunda boyun eğeceğiniz kimselere sizden el çektirdim. Gerçekten siz hangi hakkınızı kaybettiniz. Vallahi benden önceki kendilerine muhalefet etmediğiniz kimselerin ulaştığı noktaya varmakta bir kusurum olmadı. Hak sahiplerinin hakettikleri taksim edildikten sonra kalan mal hususunda yetkimi niçin kullanmayayım ki? Bu isteğimide yerine getiremeyeceksem yönetici olmamın ne anlamı kalır!¹⁹¹

Buraya kadar başlıkla ilgili rivayetleri iki grup halinde kaydettik. Şimdi ise rivayetler arasında mukayesemiz sonucu tespit etmiş olduğumuz hususları kaydetmek istiyoruz.

İki grup rivayetleri mukayese edince şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Zübeyr'in Hz. Osman'a (r.a.) akrabalarını neden vali olarak tayin ettiğini sordukları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette bunu Hz. Ali'nin (r.a.) sorduğu zikredilmektedir.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Zübeyr'in Hz. Osman'a (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) arkadaşlarına niçin sövdüğünü, Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatını niçin terkettiğini, Ammâr b. Yâsir'in karnını çiğnettiğini, Ebûzer'i sürgün ettiğini, Eşter'i ve ekibini niçin Şam'a sürdüğünü sorduğu ve Hz. Osman'ında (r.a.) bunlara karşı cevap verdiği zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette bu minvalde sorular zikredilmemektedir.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Talha'nın öne çıkıp Hz. Osman'a (r.a.) Ümeyyeoğullarının kendisini tükettiği, Ebî Muayt ailesinin sahabeye karşı Hz. Osman'ı (r.a.) cesaretlendirdiği ardından Hz. Osman'ın (r.a.) yanından ayrıldıkları zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Hz. Ali'nin (r.a.) Muâviye ekseninde akrabalarına karşı tutumuna sitem ettiği zikredilmektedir.

¹⁹¹ Taberî, *Tarih*, 2/644-646; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/522-523.

d) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetin devamında Hz. Osman'ın (r.a.), Ka'b b. Ubeyde ile ilgili ilişkisine yer verilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

e) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Şam halkının Muâviye'yi, Kûfelilerin Saîd'i şikâyet ettiği, Haccâc b. Gaziyye el-Ensârî'nin Hz. Osman'a (r.a.) valilerine karşı nasıl davranacağıyla ilgili konuşması, insanların çoğunun bu şekilde öğütte bulunduğu sonra Hz. Osman'ın (r.a.) valileri huzurunda hazır bulundurup halka Ey İnsanlar! Bunlar benim kendilerine itimad ettiğim valilerimdir. Şayet isterseniz onları görevden alıp sizin istediğiniz kimseleri atayayım dediği zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

f) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetin devamında halkın yanında Hz. Ali (r.a.), Talha ve Zübeyr'in insanların hoşlanmadıkları hususlar ve bidatlar hakkında Hz. Osman'ı (r.a.) uyardıkları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette bunu Hz. Ali'nin (r.a.) daha yapıcı bir üslupla dillendirdiği zikredilmektedir.

g) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayetin sonunda Hz. Osman'ın (r.a.) valileri görevlerinin başına göndersem mi yoksa onları azledip başkalarını mı tayin etsem diye Talha'nın görüşü ve kendi fikirleri arasında düşünmeye başladığı zikredilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarında böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

h) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edildiği yıl içinde Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından bir grubun, bazılarınun bazılarına geliniz, şayet cihad istiyorsanız cihad bizim yanımızdadır diye mektuplar yazdığı, insanların fazlasıyla en kötü şekilde Hz. Osman'ı (r.a.) eleştirip ve aleyhinde atıp tuttuğu Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı bunları görüp işittiği, bir grup haricinde hiç kimsenin bunu yasaklayıp defetmeye çalışmadığı, bu grup içerisinde Zeyd b. Sâbit, Ebu Üseyd es-Saidi, Ka'b b. Malik ve Hassân b. Sâbit'in bulunduğu zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

ı) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) minbere çıkıp kendi kabilesini savunur bir tarzda ve Hz. Ömer'in (r.a.) halka ağır davrandığını kendisinin yumuşak davrandığını ifade ettiği bir hutbesi

zikredilirken, *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette böyle bir bilgi zikredilmemektedir.

i) Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet ile *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayet Hz. Ali'nin (r.a.), Hz. Osman'a (r.a.) akrabalarını vali ataması ve bazı yanlışlara karşı uyarıda bulunması noktasında benzerlik gösterebilir genel itibarı ile olay örgüsü diyaloglar söyle ve yaklaşımlar farklılık arz etmektedir.

Buraya kadar başlıkla ilgili rivayet gruplarını kaydettik. Ardından bunlar arasındaki mukayesemiz sonucu tespit ettiğimiz hususları zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5.8. Eşter'in Kûfe'de Hz. Osman'a Karşı Ayaklanması ve Aralarında Geçenler

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde Eşter'in Kûfedekiler'in daveti üzerine Şam'dan Kûfe'ye döndüğünü, yönetime karşı başkaldırı faaliyetlerinde bulunduğunu ve halife ile aralarında geçenleri aktarmaktadır. Eşter'e lider misyonu yüklemekte bir başka ifade ile lider elbisesi biçmektedir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Osman (r.a.) bu durumlar içersindeyken Kûfe halkından Şamda olan Eşter'e şu minvalde bir mektup ulaştı: Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, Kûfe halkının bir cemaatinden olan Malik b. Haris'e, Selam üzerine olsun. Muhakkak ki biz sana işin doğru olanını haber veriyoruz. Kardeşlerinden önde gelenler bir araya geldi zulümle ilgili işleri, ortaya çıkan bidatları senin ve sana benzer müslümanların uğradıkları durumları konuştular. Gördüler ki bu durum ne onaylanabilir ne de hoşnut olunabilir. Saîd b. el-Âs arkadaşı Osman'ın yanından bir kez çıktığı halde ikinci kez bir daha çıktı. Allah'a söz ve taahhütte bulduk ki Saîd b. el-Âs bir daha asla bizim yanımıza gelerek vali olamayacaktır. Şayet yanımıza gelip işlerimizi görüp idrak etmek istiyorsan çabuk davran çabuk(acele et acele). Selamlar.¹⁹²

¹⁹² İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/396-402.

Eşter Kûfe ehlinin mektubunu okuduğunda Kays b. Hatîm el-Ensârî'ye şu beyti dillendirdi: *Savaşın kızışacağını görünce; savaş elbisesinden iki bürde giydi(giyindi)*

Sonra Eşter yolculuğa çıkmak üzere arkadaşlarına seslendi. Pazartesi günü öğleden önce Kûfe'ye ulaşana kadar on iki gece yolculuk yaptılar. Eşter Mescid-i Azam'a girmek üzere Kûfe'ye giriş yaptı. Mescid'in minberine çıktı. İnsanlar onun etrafında toplandılar. Allah'a övgü ve şükürde bulundu ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Muhakkak ki Allah elçisi Muahammed'i (s.a.v.) size müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdi. İçerisinde helallerini, haramlarını, farzlarını ve sünnetlerini açıkladığı kitabını (ona) indirdi. Eda edilmesi gerekenleri yerine getirdikten sonra ruhunu kabzetti. Sonra insanların üzerine Ebûbekir'i halife bıraktı. Ebûbekir Resûlullah'ın (s.a.v.) sireti üzere davrandı ve sünnetini uyguladı.¹⁹³. Ebûbekir de kendinden sonra halife olarak Ömer'i istihlaf etti. Ömer bu sünnete göre davrandı. Osman b. Affan'ı siz de biliyorsunuz ki hoş olmayan işler ve Peygamber'in (s.a.v.) ashabına karşı çirkin tutumlar gerçekleşti. Şu an ise Allah'ın kitabını okuyoruz, Allah'ın dini hususunda ince anlayış sahibi oluyoruz. O ise bizim Allah'ın dinini tebdil etmemizi ve peygamberimiz Muhammed'in (s.a.v.) sünnetini değiştirmemizi istiyor. Asla! Vallahi böyle birşeyi ebediyen yapmayacağız. Buraya bakın sabah Ceraa'da olmayan hiç kimse kalmamış. İnşallah orada bir ordugâh kuracağım. Kuvvet ancak Allah'ın yardımıyla kazanılabilir. Eşter sözünü tamamlayınca Kabîsa b. Câbir el-Esedî ayağa kalktı ve şöyle dedi: Ey Eşter! Gözünün parçalanmışlığı devam etsin (gözün kör olsun), izin kaybolsun. Allah gözünü parçaladığı gibi dinini de parçalasın. Gammazlığa devam ettin ve hayal kırıklığına sebep oldun. Bozgunculuğu emredecek, biatı bozacak ve halifeyi hâl'mi edeceksin? Vallahi, şayet sana boyun eğsek birliğimiz dağılacak kanlarımız dökülecek. Sonra Kabîsa mescidin çakıl taşlarıyla Eşter'i taşlamaya başladı. Bunun üzerine insanlar Kabîsanın eline vurdular ve çakıl taşları Eşter'e ulaşmadan kısa mesafeye düştü. Bunun üzerine Eşter ona bağırdı ve şöyle dedi: Sen haşin ve yellenen bir adamsın bu halkın vaziyeti işidir. Vallahi! Senin kavmin istemeden müslüman olmuştur ve fakirlikten dolayı hicret etmiştir. Sonra insanlar Kabîsa'nın üzerine atıldılar onu dövdüler, kovup dışarı çıkardılar. Mescid ehlinen bir adam Allah adına yemin ederek Kabîsa'yı bırakmaları hususunda seslendi. Kabîsa evine götürüldü. Eşter insanlara seslenerek minberden indi. İnsanlar Eşter'in etrafında toplandılar. Eşter kıbleye yöneldi ve insanlara namaz kıldırdı. Namazını tamamlayınca Saîd b. el-Âs'ın yerine vekil bıraktığı kişinin konaktan çıkarılması

¹⁹³ Burada sonra insanların üzerine halife olarak Ebûbekir'i bıraktı cümlesi, "insanların başına Ebubekir halife olarak getirildi" şeklinde anlaşılabilir, tercüme edilebilir.

emrini verdi.¹⁹⁴ O kişiyi konaktan çıkardılar ki o Sabit b. Kays b. Hatîm el-Ensârî'dir. Sonra Eşter çıktı, Kûfe ve Hîre arasında bulunan Ceraa'da ordugâhını kurdu. Âiz b. Hamele ez-Zühri'yi beşyüz süvariyle Basra yolunda karargâh kurmak üzere gönderdi. Hamza b. Sinan el-Esedi'yi, Aynüttemre beşyüz süvari ile karargâh kurmak üzere gönderdi ki Basra ile Şam ehli arasında irtibat sağlansın. Amr b. Ebî Hanne el-Vedâi'yi Hulvân'a gönderdi ve bin süvariyle görevlendirdi. Yezid b. Hacıyye et-Teymi'yi Medain ve Kûha'ya gönderdi ve yedi yüz süvariyle görevlendirdi. Ka'b b. Mâlik el-Erhâbî yi Azîb diye adlandırılan mevkiye beşyüz süvariyle gönderdi ve emir vererek şöyle dedi: Şayet Saîd b. el-Âs, Medine'den Kûfe'ye vali olarak gelecek olursa onu geri döndür ve Kûfe'ye girmesine izin verme. Kûfedeki Velid b. Ukbe'nin evine emanet olarak koyduğu eşya ve mal varsa hepsini al. Eşter haberi duyunca üç yüz süveriyle beraber çıktı. Konağın kapısına geldi ve konakta bulunan herşeyi alıp yağmalamalarını emretti. İnsanlar içeri girdiler ne buldularsa aldılar ve çıkardılar sonra kapıları söktüler ve yaktılar, evde hiçbir şey kalmayınca kadar herşey yandı.

Osman (r.a.) bu durumu öğrenince (Eşter'in yaptıkları kendisine ulaşınca) göğsü daraldı. Bu durumun Ali'nin (r.a.) destek ve teşviğiyle gerçekleştiğini göz önünde bulundurdu ve şöyle dedi: Güzel hasletlerimi insanlara kusur olarak gösteren, insanları bana ve valilerime karşı kışkırtan Ali'ye ne yapayım bilmiyorum. Sonra Osman (r.a.), Saîd b. el-Âs'ı çağırttı, Saîd'i Kûfe'ye geri gönderdi ve şöyle dedi: Kûfe'ye ulaşınca insanlara yakınlaş, onlara güzel vaatlerde bulun. Eşter'e bu işlerden vazgeçmesini, fitne çıkarmamasını söyle. Öyle zannediyorum ki insanlar seni gördüğü zaman Eşter'i bırakıp sana geleceklerdir. Saîd, Osman'ın emri üzere Kûfe'ye gitti. Azîb mevkiine yaklaştığı zaman Abdullah b. Kinâne b. Hattab ve üç yüz süvari yolunu kestiler ve şöyle dediler: Ey Allah'ın düşmanı! Nereye gidiyorsun. Nerden geliyorsan oraya dön. Vallahi Fırat'ın suyundan bir damla içmene dahi asla izin vermeyeceğiz. Bundan başkasını nasıl arzu edersin? Ardından herbiri birbirine saldırdı. Saîd onlarla başa çıkamayacağından emin olunca geri döndü.¹⁹⁵

Osman (r.a.), Saîd b. el-Âs'ı Kûfe'ye doğru gönderdiğinde, Kûfelilere Abdurrahman b. Ebî Bekir aracılığıyla gönderdiği bir mektub yazdı. Mektubun içeriği şu şekildedir.

¹⁹⁴ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/396-402.

¹⁹⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/396-402.

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla. Allah'ın kulu, müminlerin emiri Osman b. Affan'dan, Malik b. Haris ve beraberinde bulunan arkadaşlarına. Biliniz ki halifeye karşı çıkmak ve hicvetmek büyük bir günahdır. Halifeyi cezalandırmak üzere başkaldırarak ayaklanmak vahim bir durumdur. Bunun karşılığı da ancak azap ve cezalandırmadır. Valime ve yanınızdaki vekilime yaptıklarınızı biliyorum. Biliniz ki bu zulmün sonucu aleyhinize olacaktır. Bundan dolayı Allah'ın gazap ve öfke kapısını kendinize karşı açtınız. Nitekim siz toplum arasında bozgunculuk, fitne kapısını açtınız bununla da ahdi çiğnediniz. Siz ayaklananların, isyan edenlerin ve ayrılık yolunu tutanların ilki oldunuz. Böylece bu ümmet içinde ayaklanmaya kalkışan herkes size eşlik edecek, takip edecek ve bu işin yükü boyunlarınız da kalacaktır. Ey Allah'ın kulları Allah'tan korkun, hakka avdet edin (hakka dönün), kötü amellerinizden tövbe edin umulur ki kurtuluşa erersiniz. Eğer bu ayaklanmanızla bir hedefiniz veya elde etmek istediğiniz bir şey varsa bunu bana yazın. Şayet valinizden memnun değilseniz, onu ben size gönderdim. Ne var ki onu azlederim ve onun yerine bir başka kimseyi gönderirim.

Abdurrahman b. Ebî Bekir Kûfeye varıp Osman'ın mektubunu bildirince, Kûfeliler birbirlerini çağırdılar ve mektubun içeriği hakkında malumat sahibi oldular ve Eşter'e şöyle dediler: Mektuba karşılık ver. Ardından Eşter aşağıda geleceği üzere bir cevap yazdı.¹⁹⁶

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla. Bu mektup Malik b. Haris ve müslüman cemaatten, Peygamberi Muhammed'in (s.a.v.) sünnetinden sapmış olan halifeye! Bil ki mektubun bana ulaştı. Mektupta halifeye karşı çıkmamanın, cemaatten ayrılmanın, imamları hicvetmenin büyük bir durum ve açık bir kayıp olduğunu zikretmişsin. Bu kelam halifenin adaletli olması ve hak yol üzere işleri sürdürmesi, yürütmesi şartıyla doğrudur. Halifenin işleri doğru yol dışında sürdürmesine gelince ona karşı çıkmak Allah'a büyük bir yakınlık duymaya vesiledir. Valine zulmetmemiz ve ona saygı göstermeyişimizi zikretmene gelince muhakkak ki biz valine zulmetmedik bilakis kendi nefesine ve Allah'ın kullarına zulmetmesinin önüne geçtik. Hak yolda sana yardımcı olmamız senin valilerine itaat etmemiz için valilerin ve sen zulüm ve düşmanlıktan vazgeçmeniz gerekir. Valine zulmettiğimize dair yazdıklarına gelince zararı seni bulacak hatalı bir düşüncedir. Sen adaleti haddi aşmak, insafi talep etmeyi de zulüm olarak isimlendirdin. Allah'a hamdolsun bizler doğru yol üzere olan temiz adamların yolundayız ve bundan da hiçbir kuşkumuz

¹⁹⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/396-402.

yoktur ve duruşumuzu da asla değiştirmeyeceğiz. Bizi taklit eden herkes doğru yol üzeredir ve saadet yoluna iletilmiş olacaktır, dünya ve ahirette de yüceltilmişlerden olacaktır. Sünnetlerin ve farzların yerine getirilmesi hususunda nazik davranmayacaktır. Bize emrettiğin tövbe ve hakka dönme çağrına gelince bizler sapıklardan ve takvadan uzaklaşanlardan olalım diye sana itaat etmedik. İsteklerimizi sana yazmamızı ve hoşnut olacağımız valiyi tayin etmen konusundaki zikrine gelince bizim ilk isteğimiz Allah'a istiğfar etmen, bize ailelerimize ve çocuklarımıza karşı yaptığın zulümden, baskıdan Müslümanların başına tayin etmiş olduğun zalim, fasık valilerin sebebiyle işlediğin günahından tövbe etmandır. Şayet nefsinin ıslah edersen, Allah ve Resûlünün emirleri karşısında duruşunu düzeltirsen sana itaat eder ve emirlerini uygularız. Aksi halde isyan ve muhalefet üzere devam edeceğiz ve Allah bizim ve senin aranda hükmünü verinceye kadar bu durum üzerinde ısrar edeceğiz. Şayet nasihatlerimizi kabul eder ve kabul edilemez amellerine tövbe edersen sana bizden olan adamlar göndereceğiz. Sana detaylıca anlattıklarımızla ilgili durumunu ve tövbeni bize dönüp anlatmaları hususunda onlara yardımcı ol. İnsanlar arasında adaleti uygulaması ve İslam'ın şeri hususlarını uygulaması için bize Abdullah b. Kays'ı gönder. Beytül malin hukukunun ve haraç mallarının, usulüne göre insanlardan üzerlerine vacip olan malın tahsil edilmesi için Huzeýfe b. Yeman'ı tayin et. Nefislerinin arzularına uyan insanlara zulmeden ve bunu caiz gören ehli neytinden ve akrabalarından olan Saîd b. el-Âs ve Velid b. Ukbe ve o ikisine benzeyenlere gelince onları yanında tut. Bunlar üzerinde durursan sana itaat ederiz aksi halde Allah'tan sakın ve bidata düşmeksizin bu yetkiyi, işi bırak. Yetkinin şerefini koru, takva ve doğruluk prensibi üzere onu terket. Kıyamet gününde hayır veya şer yerine getirilen her şeyin karşılığını bulacağına kesin olarak inan.”*Bu Allah'ın kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir.*”¹⁹⁷ Selam ile.¹⁹⁸

Eşter mektup yazmayı tamamladıktan sonra güvendiği birkaç adamı çağırdı onlara mektubu verdi ve şöyle dedi: Medine'ye gidin ve bu mektubu Osman'a ulaştırın. Adamlar Medine'ye vardıklarında müminlerin emirinin ikamet ettiği yere gittiler. Onlardan bazıları halife sıfatını kullanarak Osman'a (r.a.) selam verirken bir kısmı bunu yapmadı. Onlara Müminlerin Emirine neden selam vermediniz diye soruldu. Bunun üzerine Kümeýl b. Ziyad şöyle dedi: Yapmış olduğu yanlış ameller sebebiyle şayet bunlardan vazgeçer, tövbe eder ve doğru yolu tutacak olursa bizim halifemizdir. Ancak aynı tutumlarına devam

¹⁹⁷ el-Necm 53/31.

¹⁹⁸ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/396-402.

ederse halifemiz değildir. Bunu üzerine talepleriniz ve hedefleriniz nelerdir diye Kûmeyl'e soruldu. Bunun üzerine şöyle dediler: İlk olarak alışmış olduğumuz vatanımızdan çıkmamamız, çocuklarımız ve ailelerimizden ayrılmamamız, maaşlarımızın bize ulaştırılması, halifenin akrabalarından gururlu gençler yönetici olarak bize gönderilmemelidir. Onlar şehvetlerine ve hevalarına uyan kişilerdir. Şerli kimselerde hayırlı kimselerin önüne geçirilmemelidir. Bunun üzerine müminlerin emiri Osman (r.a.) şöyle dedi: Hangi şerli kimseleri sizin hayırlı kimselerinizi önüne geçirmişim? Kûfe'nin kurrallarından olan Zeyd b. Husayn et-Tai öne çıktı ve şöyle dedi: Salih bir adam vardı hak kelimenin yücelmesi ve zulmün ateşini söndürmek için bir kötülük görünce onu diliyle inkâr etti. Bu kişi bulunduğu yerden ayrılmadan önce onu öyle dövdüler ki dişleriyle yeri ısırdı. Bende bu konuşmayı yapıyorum şayet benim dövülmemi emretmeyi istiyorsan bil ki ben bunun gerçekleşeceğini ümit ediyorum. Ey Osman Allah aşkına sana karşı çıkılmasına neden olan amellerden vazgeç. Aksi halde Kureyşli müminler sana itaatten dışarı çıkacaklar ve seni görevden alacaklar, hal edecekler. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Gerçekten ben tövbe ettim ve hoşnut olmadığınız herşeyden vazgeçtim. Allah'ın kitabı ve resûlünün sünneti üzere amel edeceğime dair size söz veriyorum. Bunun üzerine şöyle dediler: Şayet bu şekilde yapacak olursan hükmünü kabul eder, ihtiram edilmesini ve güzel bir şekilde ikram edilmesini emretti. Ardından da Kûfe ehline bu minval üzere bir mektup yazdı.¹⁹⁹

Buraya kadar başlık çerçevesinde İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayetleri kaydettik. Şimdide ikinci grup olarak nitelediğimiz diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Osman'ın (r.a.) halifeliğinin 11. Senesinde Saîd b. el-Âs yanında bir heyet ile Osman'ın (r.a.) huzuruna geldi. Ancak Saîd, Osman'ın (r.a.) yanına gitmeden 1 sene evvel Eş'as b. Kays'ı Azerbeycan'a, Saîd b. Kays'ı Rey'e, Nüseyr el-Iclî'yi Hemedan'a, Saîb bel-Akra'yı İsfahan'a, Malik b. Habib'i Mah'a, Hakîm b. Selam el-Hizami'yi Musul'a, Cerir b. Abdullah'ı Karkisiye'ye, Selman b. Rebia'yı Babu'l Ebvab'a ve Ka'ka b. Amr'ı harp işleriyle görevlendirip Uteybe b. en-Nehhâs'ı Hülvan'a gönderdi böylece Kûfe önde gelen kişilerden boş kalmış oluyordu. Bu sırada İbnü Sevda ile mektuplaşan kişilerle beraber Osman'ın (r.a.) hal edilmesini isteyen Yezid b. Kays isyan etti. Ka'ka b. Amr onu yakalayınca Yezid şöyle dedi: Osman'ın değil Saîd'in istifasını istiyordum. Bunun üzerine

¹⁹⁹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/396-402.

Ka'ka buna gelince peki dedi ve onu bıraktı. Yezîd, Kûfe'den sürgün edilenlere yanına gelmeleri hususunda mektup yazdı. Eşter ve Abdurrahman b. Halid'in yanında bulunanlar geldiler. Cuma günü insanların beklemediği bir zamanda Eşter mescidin kapısında durup şöyle dedi: Ben müminlerin emiri Osman'ın yanından geldim. Saîd'i onunla kadınlarınıza verilen atıyyelerin yüz dirhem noksanlaştırılması, bela ve musibetlerle karşılaşmalarınızın atıyyelerinin iki bin dirheme düşürülmesi feylerinizin Kureyş'in bahçesi olmasını ileri sürer bir vaziyette bıraktım. İnsanlar bu durumu hafife aldılar ve ileri görüşlü olanlar onları dinlemediler. Bunun üzerine Yezid bir münadiye şöyle seslenmesini emretti: Kim Saîd'e engel olmak isterse Yezîd'e katılsın. Bunun üzerine bir kısım kimseler Yezid'e katıldı, insanların önde gelenleri ve hilm sahipleri mescidde kaldı. Amr b. Hureys o gün Saîd'in vekiliydi bu olay üzerine minbere çıkıp Allah'a hamd ve övgüde bulundu Müslümanlara biraraya gelmeyi ve itaati emretti. Bunun üzerine Ka'ka, Amr'a şöyle dedi: Sen başını alıp giden selin önünemi geçeceksin? Bu nasıl düşünce böyle, vallahi bu söz dalaşı ancak kılıçla sükûnet bulur. Bu durumda yakındır. Kılıçlar şakırdayacak, bugünlerini arayacaklar ancak Allah onları bu günlerine asla döndürmeyecektir. Sabırlı ol. Bunun üzerine Amr b. Hureys sabredeceğim diye karşılık verdi ve evine kapandı. Yezid b. Kays, Kadisiye'nin yakınında bulunan el-Ceraa'da konakladı. Eşter'de yanında bulunuyordu. Saîd b. el-Âs onların yanına ulaştı. Saîd'e sana ihtiyacımız yok dediler. Bunun üzerine Said şöyle dedi: Mü'minler'in Emiri'ne bir adam bana bir adam göndermeniz size yeter. Akıl sahibi bin adam bir adamın üzerine gider mi? Sonra Saîd onların yanından ayrıldı. Saîd'in devesi yorgun düşen bir kölesinin ağzını yokladılar. Bunun üzerine köle şöyle dedi: Vallahi, Saîd geri dönmemeliydi. Bunun üzerine Eşter köleyi öldürdü. Saîd, Osman'ın (r.a.) yanına ulaşınca kadar yolculuğunu sürdürdü, Osman'a (r.a.) onların yaptıklarını, Ebû Musa'yı vali olarak istediklerini anlattı.²⁰⁰

Buraya kadar İbn A'sem aktarmış olduğu rivayetleri ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydettik. Şimdi rivayetleri mukayese edince tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz. İki grup rivayetleri mukayese edince şu hususları tespit etmiş bulunuyoruz:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayete Kûfeliler'in Şam'da olan Eşter'e mektup yazıp çağırdıkları bunun üzerine Eşter'in arkadaşlarıyla Şam'a gelene kadar on iki gece yolculuk yaptığı, Mescid-i Azam'a gelip insanlara konuşma yaptığı ve

²⁰⁰ Taberî, *Tarih*, 2/641-642; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/ 519-520.

Osman (r.a.) aleyhinde halkı Ceraa'da toplanmaya davet ettiği, Kâbisa b. Cabir'in Eşter ile tartıştığı insanların Kâbisayı dövdükleri, Saîd vekil Sabit b. Kays b. Hatim el-Ensârî'yi konaktan çıkardıkları, Eşter'in Ceraa da ordugâh kurduğu, bazı adamlarını karargâhlar kurmak üzere gönderdiği, Velid b. Ukbenin evindeki her şeyi alıp konağı yaktıkları, Hz. Osman'ın (r.a.) durumu haber alınca kötüleştigi ve bunda Hz. Ali'nin (r.a.) parmağı olduğunu düşündüğü, Hz. Osman'ın (r.a.) Saîd'i Kûfe'ye gönderdiği, Saîd'in yolda karşılandığı ve geri döndüğü, Hz. Osman'ın (r.a.) Kûfelilere mektup gönderdiği, mektup Kûfe'de okununca Eşter'in Hz. Osman'a (r.a.) karşılık olarak mektup yazdığı ve insanlar arasında adaleti uygulaması ve İslâm'ın şeri hususlarını uygulaması için bize Abdullah b. Kays'ı gönder. Beytülmâl'in hukukunun ve haraç mallarının, usulüne göre insanlardan üzerlerine vacip olan malın tahsil edilmesi için Huzeyfe b. Yeman'ı tayin et. Nefislerinin arzularına uyan insanlara zulmeden ve bunu caiz gören ehli neytinden ve akrabalarından olan Saîd b. el-Âs ve Velid b. Ukbe ve o ikisine benzeyenlere gelince onları yanında tut dediği, mektubu getirenler arasından Kümeyl b. Ziyad'ın, Zeyd b. Husayn'ın Hz. Osmanla (r.a.) diyalogu ve Hz. Osman'ın (r.a.) tövbe edip sünnet üzere davranacağını bildirdiği ve Kûfe'ye bu minvalde bir mektup yazdığı zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Saîd'in Hz. Osman'ın (r.a.) hilafetinin on birinci yılında Hz. Osman'ın (r.a.) yanına geldiği, Kûfe'nin önde gelenlerini bazı görevlendirmelerde bulundurduğu böylece Kufenin eşraftan yana boş kaldığı, . Bu sırada İbnü Sevda ile mektuplaşan kişilerle beraber Hz. Osman'ın (r.a.) hal edilmesini isteyen Yezid b. Kays'ın isyan ettiği Ka'ka b. Amr onu yakalayınca Yezid'in Hz. Osman'ın (r.a.) değil Saîd'in istifasını istiyordum dediği bunun üzerine Ka'kanın buna gelince peki dediği ve onu bıraktığı, Yezid'in Eşter ve arkadaşlarını çağırdığı ve onlarında Kûfe'ye geldiği, Eşter'in mescidin kapısında kışkırtıcı konuşma yaptığı fakat kimsenin onu ciddiye almadığı sonra Yezid'in insanları kendisine katılmak üzere münadiye çığırtkanlık yaptırdığı, Saîd'in vekili olan Amr b. Hureysin insanlara konuşma yapıp evine kapandığı, Yezid b. Kays'ın Ceraa'da konakladığı, Eşter'inde yanında bulunduğu Saîd'i geri döndürdükleri, Eşter'in Said'in kölesini öldürdüğü, Said'in geri Hz. Osman'ın (r.a.) yanına varıp olanları anlattığı ve Ebû Musayı vali olarak istediklerini belirttiği zikredilmektedir.

b) *Kitabü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet ana hatlarıyla halkın bir kısmının Kûfe'de ayaklanması, Ceraa'da ordugâh kurulması, valileri Saîd b. el-Âs'ı istemedikleri onu

Kûfe'ye sokmadıkları ve Ebû Musa el -Eş'ari'yi vali olarak istedikleri hususlarda uyum söz konusu olsada olay örgüsü ve şahısların konumları itibari ile farklılık arz etmektedir.

Buraya kadar başlıkla ilgili İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti iki grup olarak kaydettik. Ardından bunlar arasındaki mukayesemiz sonucu tespit ettiğimiz hususları zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.5.9. Hz. Osman'ın Kûfelilere Mektubu

İbn A'sem bu başlıkla ilgili olarak Hz. Osman'ın (r.a.), Ebû Musa el-Eş'ari ve Huzeyfe b. Yeman'ı Kûfe'ye görevlendirdiğini ve Kûfeliler'e mektup yazdığını aktarmaktadır.

İbn A'sem'in başlıkla ilgili olarak aktardığı rivayet şu şekildedir:

Ey Kûfe ehli biliniz ki mektubunuz bana ulaştı onu okudum bana karşı olan cesaretinize hayret ettiğim gibi yapmadığım ve emretmediğim şeyler yüzünden beni kınamanıza ve yazdıklarınıza da hayret ettim. Bu cesarete sahip kimse hakkında düşündüm ve şeytanın kışkırtmasının dışında bir şey görmedim. Bunun gibi bir mektubu İblis'in dışında bir kimse yazmaya güç yetirecek değildir. Cehaletinizin yüksekliğinden dolayı göğsüm daraldı Sizlerin ihanete ve bozgunculuğa düştüğünüze emin oldum. Bütün bunlarla beraber kendinizin hidayet ve doğru yol üzere olduğunu zannediyorsunuz. Namaz kıldırması ve işlerinizi üstlenmesi hususunda size Ebû Musa el-Eş'ari'yi göndereceğimi yazdım. Haracı tahsil etmesi içinde Huzeyfe b. Yeman'ı gönderiyorum. Bu da hükmün sizin elinizde olması demektir. Sizin bu talebinize icabet ettim Ey Kûfe Ehli. Kendisine döneceğiniz Allah'tan sakının. Nefislerinizi fitneye atmayın. Cemaatten ayrılmayın. Benim ağzımdan çıkmayan sözü kabul etmeyin. Benim yapmadığım işleri bana yüklemeyin. Gerçekten ben sizin hevanıza boyun eğmeyeceğim. Hak olduğunu gördüğüm şeye de muhalefet etmeyeceğim. Kendim ve sizin için Allah'tan hidayet istiyorum. Ben Allah'a itaati onu zikretmeyi bizden razı oluncaya kadar azimlilikle sürdüreceğim. Günahтан kaçacak güç ibadet edecek kuvvet ancak Allah'ın yardımıyla kazanılabilir.

Ardından Osman (r.a.) Ebû Musa el-Eş'ari'yi Kûfe'ye, Huzeyfe b. Yeman'ı Sevâd'a gönderdi. Eşter yanına topladığı orduyla kırk gün geçirdikten sonra döndü. Ebû

Musa el-Eş'ari, Eşter'in yanına sık sık uğruyordu. Huzeyfe ve Ebû Musa'dan her biri adalet üzere görevlerini sürdürüyor ve insanlara da iyilik ve güzellikle davranıyorlardı.

Mü'minler'in Emiri, Huzeyfe ve Ebû Musa'yı Kûfe'ye gönderdikten sonra insanlara hutbe vermek üzere minbere çıktı. Allah'a övgü de bulundu, Resûlüne selam getirdi ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Allah'tan sakının ve yöneticilere itaat edin, cemaatten ayrılmaktan sakının, biatlerinizi muhafaza edin. Biliniz ki işler Allah'ın takdiriyledir. Allah'ın kazasını geri döndürecek ve hükmüne engel olacak kimse yoktur. Hepiniz bize itaat etmek üzere gayret gösterirseniz bize olan yakınlığınız artacaktır. Hepimiz Allah'ın lütfunun ve faziletinin bizi kapsaması için ümitvarız. İşlerimizi Allah'a bıraktık ve Allah'ın korumasına ve yardımına tevekkül ettik. Ardından Osman ellerini kaldırdı ve şöyle dua etti: Allah'ım beni nefsimle bırakma (nefsimle başbaşa bırakma) ki işim hususunda acze düşmeyeyim. Beni yarattıklarından hiçbirinin eline bırakma ki beni yüzüstü koyarlar. Ey Rabbim sen ki üzerinde yaşadığım şu dünya hayatının işlerini ve dönüp varacağım ahiretimin işlerini üstlen. Muhakkak ki sen herşeye kadirsin(güç yetirebilirsin). Bu Allah için kolaydır.²⁰¹

Buraya kadar İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydetmiş bulunuyoruz. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Osman (r.a.), Kûfe'ye vali olarak Ebû Musa el-Eş'ari'yi tayin etti ve Kûfeliler'e şu mektubu yazdı: Ben, istediğiniz kişiyi başınıza vali tayin ettim ve Saîd'i valilikten azlettim. Vallahi içimden geçenleri size sunacağım size karşı bütün sabrımı harcayacağım sizi ıslah etmek için bütün çabamı ortaya koyacağım. Allah'a isyan olmadıkça hoşunuza giden herşeyi isteyebilirsiniz. Aynı şekilde Allah'a isyan olmadıkça hoşunuza gitmeyen bir şeyi reddedebilirsiniz. Allah katında bir deliliniz kalmaması için hoşunuza giden hususları uygulayabilirim. İsteddiğiniz şeylere ulaşınca kadar emrolduğumuz gibi muhakkak sabredeceğim. Daha sonra Kûfe'ye yakın yerlerde görevli olanlardan ileri gelen bazıları geri döndü. Cerîr Karkisiye'den, Uteybe b. en-Nehhas Hülvan'dan döndü. Ebû Musa el-Eş'arî, Kûfeliler'e bir konuşma yaptı, onlara cemaate bağlı kalmalarını ve Osman'a itaat etmelerini emretti. Kûfeliler buna icabet ettiler ve bize namaz kıldır dediler. Bunun üzerine Ebû Musa şöyle dedi: Osman'a itaat ederseniz o zaman namaz kıldırırım. Bunun üzerine Kûfeliler itaat ettik dediler. Ardından Ebû Musa onlara namaz kıldırdı. Vali olunca

²⁰¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/402-403.

görevlileri geri görevlerine iade etti. Osman (r.a.), Huzeyfe b. el-Yeman'ı Bâbü'l-Ebvâb'a gaza'ya çıkmasını emretti, Huzeyfe'de oraya yöneldi.²⁰²

Buraya kadar başlık çerçevesinde İbn A'sem ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetleri iki grup halinde kaydettik. Şimdi ise bu iki grup rivayet arasındaki mukayese sonucunda tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz.

İki grup rivayeti mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Hz. Osman'ın (r.a.) Kûfeliler'in mektubuna cevap olarak Kûfelier'e bozgunculuk yaptıkları cürretkar davrandıkları böyle bir mektubu yazmaya iblisin teşebbüs edeceğini, Namaz kıldırması ve işlerinizi üstlenmesi hususunda size Ebû Musa el-Eş'ari'yi göndereceğimi yazdım. Haracı tahsil etmesi içinde Huzeyfe b. Yeman'ı gönderiyorum. Bu da hükmün sizin elinizde olması demektir. Sizin bu talebinize icabet ettim Ey Kûfe Ehli. Kendisine döneceğiniz Allah'tan sakının. Nefislerinizi fitneye atmayın. Cemaatten ayrılmayın. Benim ağzımdan çıkmayan sözü kabul etmeyin. Benim yapmadığım işleri bana yüklemeyin, nisbet etmeyin gerçekten ben sizin hevanıza boyun eğmeyeceğim. Hevanıza uymayacağım. Hak olduğunu gördüğüm şeye de muhalefet etmeyeceğim. Kendim ve sizin için Allah'tan hidayet istiyorum diye belirttiği bir mektup yazdığı, Ebu Musa ve Huzeyfe'nin görevlerini adalet üzere yürüttükleri, Hz. Osman'ın (r.a.), Ebû Musa ve Huzeyfe'yi Kûfeye gönderdikten sonra minbere çıkıp hitapta bulunduğu zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz Osman'ın (r.a.) Ebû Musa'yı, Kûfe'ye vali tayin ettiği, Kûfelilere isetdikleri ve yaptıkları hususunda onlara sabırla davranacağını belirttiği bir mektup yazdığı, bazı görevlilerin geri döndüğü, Ebû Musa'nın Kûfelilere bir konuşma yaptığı onlara cemaate bağlı kalmalarını ve Hz. Osman'a (r.a.) itaat etmelerini emrettiği Kûfeliler buna icabet ettikleri ve bize namaz kıldır dedikleri bunun üzerine Ebû Musa'nın Hz. Osman'a (r.a.) itaat ederseniz o zaman namaz kıldırırım dediği bunun üzerine Kûfeliler'in itaat ettik dedikleri. Ardından Ebû Musa'nın onlara namaz kıldırıldığı Vali olunca görevlileri geri görevlerine iade ettiği, Hz. Osman'ın (r.a.), Huzeyfe b. el-Yeman'ı Bâbü'l-Ebvâb'a gaza'ya çıkmasını emrettiği, Huzeyfe'nin de oraya yöneldiği zikredilmektedir.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/520-522.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet Hz. Osman'ın (r.a.) Kûfeliler'e mektup göndermesi, Ebû Musa'yı vali tayin etmesi gibi hususlarda ortaklık arzetsede, mektubun içeriği, bazı görevlilerin geri dönüp tekrar görevlendirilmesi, Ebû Musa'nın halka birlik konusunda hitapta bulunup Kûfeliler'inde Hz. Osman'a (r.a.) itaat edeceklerini bildirmesi üzerine namaz kıldırması ve Huzeyfe'nin konumu ile ilgili farklılıklar arz etmektedir.

Buraya kadar başlıkla ilgili rivayet gruplarını kaydettik. Ardından bunlar arasındaki mukayesemiz sonucu tespit ettiğimiz hususları zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.6. Hz. Osman ve Mısırlılar

Hz. Osman (r.a.) ve Mısırlılar üst başlığı çerçevesinde alt başlıklar oluşturulacaktır. Ardından İbn A'sem ve diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetler ilgili başlıklar altında gruplandırılarak kaydedilmeye çalışılacaktır. Yukarıda olduğu gibi bu rivayet grupları mukayese edilecektir. Ardından zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmelerde ve tespitlerde bulunulmaya çalışılacaktır. Değerlendirme de bulunulmadığı zaman rivayet aktarımı ve mukayese ile yetinilip bir alt başlığa geçilecektir.

2.6.1. Mısırlar'ın Medine'ye Gelişi ve Valilerini Şikâyet Etmeleri ve Hz. Osman'a İthamları

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aktardığı rivayet diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet ile olay örgüsü bakımından farklılık arz etmektedir. İbn A'sem özellikle Hz. Ali'ye (r.a.) ayrı bir misyon yüklemekte, Hz. Ali'nin (r.a.) Mısırlılar'a akıl hocalığı yaptığı yönünde izlenim uyandırmaktadır. Bir başka ifade ile hem Mısırlılar'ın hemde sahabenin önde gelenlerinin yönetimden memnun olmadığı algısını bariz bir şekilde oluşturmaktadır. Rivayetin devamında Mısırlılar'ın Hz. Osman'a (r.a.) karşı ithamları ve halifenin bunlara verdiği cevapları aktarmaktadır. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Huzeyfe b. Yeman ve Ebû Musa el-Eş'ari'nin Kûfe'ye ulaştıklarında yaptıkları ilk şey Eşter ile buluşmak oldu. Hac mevsimi yaklaşıyordu. Osman (r.a.), Abdullah b. Abbas'a

seslendi ve ona hacca gitmesini insanların hac menasikini yerine getirmeleri hususunda onlara yardımcı olmasını ve insanların maslahatlarını göz önünde bulundurmasını emretti. Bunun üzerine İbni Abbas Mekke'ye gitti, hac menasikini yerine getirdi ve Medine'ye geri döndü. Aynı zamanda Mısır'ın ileri gelenlerinden, valilerinden şikâyetçi bir grup Medine'ye ulaştılar. Mescid-i Nebi ye girdiler. Ensar ve muhacirlerden birkaç kişiyi görmeleri üzerine onları selamladılar. Onlarda selamlarına mukabelede bulundular ve Medine'ye gelmelerine neden olan işin ne olduğunu sordular. Bunun üzerine onlarda şöyle dedi: Valilerimizden kaynaklanan bazı kötü işlerden dolayı geldik. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) onlara şöyle dedi: İşinizde acele etmeyin, taleplerinizi halifeye sözlü olarak bildirin ve valinin istediği şekilde davrandığınızı söyleyin. Halife'nin emirlerine göre değilde kendi görüşüne göre hareket ettiğini söyleyin ve valinizin hoşunuza gitmeyen bütün işlerini halifeye haber verin. Sonra o Valiyi azarlar ve çağırır sizde istediğinizi elde etmiş olursunuz ancak valinin yaptığına karşı çıkmaz duruşundan da vazgeçmezse o vakit maslahatın nede olduğunu ve ne yapacağınızı düşünürsünüz. Mısırlılar, Ali'ye (r.a.) dua ettiler ve şöyle dediler: Bize nezaket göstermeni ve bizimle beraber Osman'ın yanına gelme hususunda nefsinin sorumlu tutmanı arzuluyoruz. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Benim gelmeme ihtiyacınız yok kendiniz buna yeterlisiniz. Bunun üzerine şöyle dediler: Doğru ancak bize şahit olman hususunda huzurda bulunmanı istiyoruz. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: Orada benden daha güçlü bir şahit olacaktır. Olacak olan herşeyi görecektir ve işitecektir. Bunun üzerine şöyle dediler: Sen Resûlullah'ın (s.a.v.) kardeşiyken şهادeti senin şهادetinden, huzurda bulunması da senin huzurda bulunmandan daha büyük olan kimdir? Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Allah. Muhakkak ki Allah bütün yaratılmışlardan daha büyük ve onlara kendilerinin nefislerine olduğundan daha merhametlidir. Beni ve bulunduğum durumu bırakın, müminlerin emirine gidin, durumunuzu açıklayın, valilere neden kin güttüğünüzü söyleyin umulur ki maksadınıza ulaşır ve hoşnut olursunuz. O gün, Mısırlılar Osman'ın (r.a.) evine gittiler ve ondan izin istediler. Osman (r.a.), Mısırlılara izin verince huzuruna girdiler ve onu selamladılar. Mü'minler'in Emiri onlara saygı gösterdi ve onları kendine yakınlaştırdı ve onlara şöyle dedi: Gelmenize neden olan şey nedir? Size bikkınlık verecek kadar birisine kinmi güdüyorsunuz ki benim emrim olmadan buraya geldiniz veyahut valinizemi kin güdüyorsunuz? Talebinizi zikredin.²⁰³ Bunun üzerine Mısırlılar şöyle dediler: Bizim gelişimizin sebebi valinizden hoş olmayan davranışların ortaya çıkmasıdır. Biz bu

²⁰³ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

davranışları onaylamadığımız için sana geldik ki onu çağırıp bu davranışlar hususunda ona sorasın. Ey Halife Allah'ın senin üzerindeki nimeti çoktur. Nimetin şükürünü eda et ve Allah'tan sakın. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Benden sudur eden ve kabul olunmayan davranışlar nelerdir bana açıklayın. Bunun üzerine Mısırlılar şöyle dediler: Bizden hakkı talep etmen sebebiyle sana hakkı ifade edeceğiz. Sana karşı kin gütmemize neden olan ilk şey Resûlullah (s.a.v.) Taif'e sürdüğü Hakem b. Ebil Âs'ı kendine yakınlaştırmandır. İkinci olarak mushafın cüzlerini yakmandır. Üçüncü olarak Allah'ın kullarına rızık olarak verdiği yağmur suyunu alıkoyup akrabalarına vermen ve insanlara bu suyu yasaklamandır. Son olarak da Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından bir grubu haksız olarak bu beldeden sürmen ailelerinden ve akrabalarından ayırmandır. Nitekim Allah kitabında *“Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair sizden söz almıştık. Her şeyi görerek sonunda bunları kabul etmişsiniz”*²⁰⁴ buyurmaktadır. Ayrıca sen görünüşte insanlara itaat ediyorsun sonra kendi görüşüne göre davranıyorsun(başına buyruk davranıyorsun) Allah'a isyan eden kişi hakkında şeriatın hükmüne göre itaat yoktur. Şayet sen Allah'a itaat eder ve Allah'ın emirlerine tabi olursan bizde sana itaat ederiz, emirlerine uyarız, annesine ve babasına hürmet eden çocuğun hürmetinin aynısını sana karşı göstererek senin saygınlığını yüceltiriz. Fakat güzel fiilleri terk eder aynı hal üzere devam edersen sana asla itaat etmeyeceğiz, emirlerini uygulamayacağız. Sonunda sen de helak olacaksın biz de helak olacağız. Allahtan kork, bir kul olduğuna inan. En önemsiz şeye kadar hesaba çekileceksin, iğneden ipliğe her şeyden hesaba çekileceksin. Allah kullarının bütün durumlarına muttaliidir ve hepsi ona dönecektir. İnsan yönetimi ve sorumlulukarı miktarınca sorguya çekilecektir. En az seviyede zayıfların hesabı olacaktır. Biz bildiğimiz şeyleri sana ifade ettik ve bu sorumluluğu boynumuzdan çıkardık. Bundan sonra iş sana kalmıştır.²⁰⁵

Mısırlılar'ın sözlerini duyunca Osman'ın (r.a.) rengi değişti ve başını yere eğip bir süre düşündü. Bundan sonra başını kaldırdı ve onlara şöyle hitap etti: Ey topluluk çokça konuştunuz ve sözü uzattınız cevaba nasıl başlayacağımı bilemiyorum. Hakem b. Ebil Âs hususuna gelince o uygun olmayan tutumlarda bulundu. Resûlullah'ın (s.a.v.) hakkıyla ilgili fiiller ona isnat edildi. Peygamber (s.a.v.) bu durumdan eziyet duydu ve onu Medine'den çıkardı. Bundan sonra ben Peygamber'in (s.a.v.) yanına gidip Hakem'i Medineye geri döndürmesi hususunda şefaati oldum. Resûlullah da (s.a.v.) benim bu

²⁰⁴ el-Bakara 2/84.

²⁰⁵ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

talebimi müspet karşıladı. Sonra Resûlullah'ın (s.a.v.) Rabbi'nin yanına intikali, bu durumun üzerinden birkaç sene geçmesi, sonrasında hilafetin bana ulaşması, Resûlullah'ın (s.a.v.), Hakem'i Medine'ye döndürme niyetinde olduğunu düşündüğümünden, Hakem ile aramızda akrabalık olması sebebiyle ona haber gönderdim ve onu Medine'ye getirdim. Medine'de ondan zarar görecektense yoktu. Şayet birisi ondan şikâyetçi olacak olursa sizin razı olmanız hususunda arzuluyum. Valinin ve valinin vekilinin uygulamalarını tahkik edecek/araştıracak kimseyi göndereceğiz. Sonra da doğruluk ve adalet yoluna girsinler şer yolundan sakınsınlar diye onlara delilleri uygulayacağız. Bunun üzerine Mısırlılar şöyle dedi: Bu durum yeterli değildir. Bilakis valileri ve vekillerini yanına çağırılmalısın ek olarak onların durumlarını ve uygulamalarını soruşturacak kimseleri göndermelisin. Şayet onlar bizim sana bildirdiklerimizin aynısını haber verecek olurlarsa bundan sonra sen onları amelleriyle yüzleştirecek ve bu durumla ilgili onların takririni alacaksın. Bunun üzerine Mü'minler'in Emiri şöyle cevap verdi: Aynen bu şekilde yapacağım. Memnuniyetle. Ardından birisi Mısır ehline diğeri Kûfe ehline olmak üzere şu iki mektubu yazdı: Rahman ve rahim Allah'ın adıyla, Bu Allah'ın kulu, müminlerin emiri Osman'dan valilerine ve vekillerine bir mektuptur. Şimdi, insanlar bana zulmü isnad ederek benim hakkımda konuşuyorlar. Ben zulme asla razı olmam. Valilerimin ve vekillerinin Allah'ın hükümlerine uygun olmayan bir hükmü ve fiili kabul etmem. Bundan başka size yemin ederim ki üzerinde hakkım olduğunu düşünen ve bana itaatin gerekli olduğunu düşünen her kim varsa bu mektubun içeriğini öğrenir öğrenmez bana yönelmeye niyetlensin ve Medineye gelsin nitekim sizin hallerinizi soruşturmuş olayım. Sizden baskı ve zulüm sadır olmuşsa onu düzelteyim. Ardından adaletli ve güvenilir bir kişiyi onun yerine tayin edeyim ve gerektiği gibi Allah'ın izniyle reayanın hakkını koruyayım. Günahattan kaçacak güç ibadet edecek kuvvet Allah'ın yardımıyla kazanılabilir.²⁰⁶

Buraya kadar başlık çerçevesinde İbn Asem'in aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydettik. Şimdi ise diğer İslam Tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti ikinci grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet şu şekildedir:

Osman (r.a.) Mısır heyetinin geldiğini duydu ve onları karşıladı. Bu esnada Medine'nin dışında bulunan köyündeydi. Osman'ın (r.a.) köyde olduğunu duyunca oraya gittiler. Osman (r.a.), Medine'de bulunurken kendisine gelmelerini istemiyordu. Osman'ın

²⁰⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

(r.a.) yanına geldiklerinde ona Mushaf'ı getirt dediler. Bunun üzerine Osman (r.a.) Mushaf'ı getirtti. Ardından dokuzuncuyu aç dediler. Yunus suresine dokuzuncu diyorlardı. Osman (r.a.), “*De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmı helâl, bir kısmını d haram bulmanıza ne dersiniz? Şüphesiz Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?*”²⁰⁷ ayetine kadar okuyunca dur deyip şöyle dediler: Himâ²⁰⁸ ettiğin arazi hususunda Allah mı izin verdi sana yoksa Allah'a mı iftira ediyorsun? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: O hususu geç, ayet şu şu durumlara dair nazil oldu. Himâ hususuna gelince, Ömer benden önce zekât develeri için söylediğiniz yeri himâ etti. Ben halife olduğum zaman zekât develeri arttı bunun üzerine bende himâyı artırdım. Zekât develeri niçin arttı dediler. Osman (r.a.) onu da geçin dedi. Onlar Osman'a (r.a.) soru soruyorlar, Osman da (r.a.) onu geçin o ayet şu şu durumlarda nazil oldu diye cevap veriyordu. Sonra ona başka şeyler sordular. Onlara cevap vermedi. Allah'a tövbe ve istiğfarda bulundu ve onlara ne istiyorsunuz? Dedi. Bunun üzerine Osman'dan (r.a.) söz aldılar ve şart yazdılar. Osman'da (r.a.) onlardan şartlarını yerine getirdiği sürece cemaatten ayrılmayacaklarına ve isyan etmeyeceklerine dair onlardan söz aldı. Ardından onlara başka ne istiyorsunuz? Dedi. Mısırlılar şöyle dedi: Biz Medine ehlinin atıyye almasını istemiyoruz çünkü bu mal savaşın ve Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabının büyüklerindedir. Sonra bunu uygulamaya koydular. Osman ile beraber razı olmuş olarak Medine'ye yöneldiler. Daha sonra Mısırlılar razı olmuş olarak geri döndüler.²⁰⁹

Buraya kadar başlık çerçevesinde aktarılan rivayetleri iki grup halinde kaydettik. Şimdi rivayetler arasında mukayesede bulunmak istiyoruz.

Başlık çerçevesinde kaydettiğimiz rivayetleri mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Ebû Musa ve Huzeyfe'nin Kûfe'ye gelince ilk olarak Eşterle buluştuğu, Hz. Osman'ın (r.a.) Abdullah b. Abbas'ı hac göreviyle görevlendirdiği onun hacca gidip geri Medine'ye döndüğü, aynı anda Mısır'ın ileri gelenlerinden bir grubun valilerini şikâyet etmek üzere Medine'ye geldiği, ensar ve muhacirle mescitte selamlaştıkları, Hz. Ali'nin (r.a.) Mısırlılar'a Hz. Osman (r.a.) ile nasıl konuşmaları gerektiği hususunda fikir verdiği, Mısırlıların Hz. Ali'ye (r.a.) minnettar kalıp

²⁰⁷ eL-Yûnus 10/59.

²⁰⁸ Özel mülkiyet altında olmayan bir arazinin hayvan otlatmak üzere kamu yararına tahsisi ve tahsis edilen arazi anlamında İslâm Hukuku terimi.

²⁰⁹ Taberî, *Tarih*, 2/655.

Hz. Osman'ın (r.a.) yanına beraber gitmek istedikleri fakat Hz. Ali'nin (r.a.) şahit olarak Allah yeter dediği daha sonra Mısırlıların Hz. Osman'ın (r.a.) huzuruna gittiği ve valileri hakkında Hz. Osman (r.a.) ile konuştukları, Hz. Osman'ın (r.a.) benden sudur eden, kabul olunmayan davranışlar nelerdir diye sorması üzerine Mısırlıların, Hakem b. Ebil Âs'ı kendine yaklaştırmam, mushafın cüzlerini yakmam, yağmur suyunu alıkoymup akrabalarına vermem insanlara bu suyu yasaklamam, son olarak da Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından bir grubu haksız olarak bu beldeden sürmen ailelerinden ve akrabalarından ayırmandır dedikleri, Mısırlıların Hz. Osman'ın (r.a.) görünüşte insanlara olur dediğini söylemeleri, Allah'a itaat ettiği sürece kendisine itaat edeceklerini bildirmeleri, bunların üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) renginin değiştiği ve Hakem b. Ebil Âsla ilgili açıklamada bulunduğu, vali ve vekilin durumunu araştıracağını söylediği, Mısırlıların vali ve vekili bizzat çağırılmasını demesi üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) kabul ettiği sonra Mısır ve Kûfe'ye hakkı olanın hakkını almak üzere ve yaşananların araştırılması için hak sahiplerinin Medine'ye gelmesi hususunda bir mektup yazdığı zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Hz. Osman'ın (r.a.) Mısır heyetinin geldiğini duyması üzerine Medine'nin bir köyünde onları karşıladığı, Hz. Osman'ın (r.a.) onları Medine'de karşılamak istemediği, Mısırlıların mushafı getirtmesini isteyip Yunus suresini açtırttıkları, ayet okuttukları ve Hima arazisi hakkında soru sordukları Hz. Osman'ın (r.a.) ayetin nüzul sebebini söylediği ve Hima arazisi hakkında açıklamada bulunduğu, onların Hz. Osman'a (r.a.) sorduğu, Hz. Osman'ında (r.a.) onu geçin ayet şu durum hakkında nazil oldu diye geçiştirdiği, Mısırlıların başka şeyler sormasına Hz. Osman'ın (r.a.) cevap vermediği ve ne istediklerini sorduğu, Mısırlıların şartname yazdıkları Hz. Osman'dan (r.a.) söz aldıkları şartlar yerine geldikçe cemaatten ayrılmayıp isyan etmeyeceklerine dair söz verdikleri, medine ehlinin atıyye almasını istemedikleri bunun uygulamaya konması üzerine razı olarak geri döndükleri zikredilmektedir.

b) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet Mısırlıların belli başlı şeylerden rahatsız olduklarını ifade etmek üzere Medine'ye gelmeleri hususunda ortaklık arzetsede, olayın yaşandığı yer, konuşmalar talepler ve vadedilenler olay örgüsü tamamen farklılık arzetmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını bunlar arasındaki mukayesemiz neticesinde tespi ettiğimiz hususları kaydettik. Biz Bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

İbn A'sem riveyetlerde de aktarmış olduğu üzere güya isyancıları Medine'de Hz. Osman'ın (r.a.) topladığını kaydetmekte ve zaten bütün karşılıklardan sorumlu tuttuğu halifeyi, tekrar bütün suçu kabullenmiş gibi gösterip kendisini öldürecek kimseleri davet ettiği rivayetiyle bunları desteklemektedir.

2.6.2. Hz. Osman'ın Mektubunu Öğrenenler'in Medine'ye Gelişi ve Hz.

Osman'a Yapılan İthamlar

İbn A'sem'i bir önceki başlıkta halifenin yönetimle ilgili sorunu olanlara mektuplar gönderip Medine'ye davet ettiği bilgisini aktardığını kaydetmiştik. Esasen İb A'sem o başlıkta suçlu gördüğü halifeyi güya yönetimden talebi olanları Medine'ye çağırdığını ama esasında muhalif grupların Medine'de toplanmasının sebebi olarak halifenin mektubu olduğunu göstermeye çalıştığını gördük. Bu başlık çerçevesinde de oluşturduğu alt yapıya binaen, mektubu öğrenenlerin Medine'ye akın ettiğini halifeye ithamlarda blunduklarını aktarmaktadır. Biz bu kadar açıkla ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Bu mektup Mısır, Basra ve Kûfe ehline ulaşip insanlar mektubun içeriğini öğrenince, Kûfe ehline yüz kişilik bir süvari birliğiyle Medine'ye gelen ilk Eşter en-Nehâi oldu. Peşi sıra Basra'dan iki yüz elli kişi ile Hukeym b. Cebele Medine'ye geldi. Ondan sonra Ebû Amr Yezîd b. Verkâ el-Huzâî, Alkame b. Udeys el-Belvî, Kinane b. Bişr et-Tecîbî, Sevdân b. Humrân el-Muradî dört yüz kişilik birlik ile geldi. Bu birlikler Medine'de toplandılar. Osman'a (r.a.) karşı bir kısım alacakları olan ensar ve muhacirden bazı kimseler bunlarla irtibat sağladı.²¹⁰ Osman (r.a.) hakkında fikir alışverişinde bulundular. Osman'ın (r.a.) hilafetten azledilmesi karşı çıkarsa öldürülmesi hususu üzerinde hepsi birleştiler, bu karar üzerine ittifak kurdular. Ardından Osman'ın (r.a.) karşısına kararlarıyla çıktılar. Osman (r.a.) onların davetine pişmanlık duydu ve onlardan çekindi. Sonra evine girdi, evin kapısını kapattı. Dama çıktı ve damın üzerinden onlarla şöyle diyerek konuştu: Ey İnsanlar! Benden ve valilerimden ne istiyorsunuz. Onları

²¹⁰ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

değiştirebileceğimi neden uygun bulmuyorsunuz. Amacınızı söyleyin ki o meseleyi soruşturayım ve sizin rızanızı elde edeyim. Bunun üzerine şöyle karşılık verdiler: Yağmur suyunu bize karşı alıkoydun. Davarlarımızın bu sudan sulanmasına engel oldun. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Suyu zekât develeri için alıkoydum. Şimdi ise bundan razı değilseniz işte bu size aittir ne istiyorsanız onu yapın. Bunun üzerine şöyle dediler: Senin bu suyu alıkoyman Ömer'in alıkoymasından daha çok oldu. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Bu günlerde zekât develerinin sayısı arttı ve suya ihtiyaç fazlaca hâsıl oldu ben bu yüzden suyu alıkoydum. Ardından şöyle dediler: Mushafları yırttın ve yaktırdın. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Kiraatların sayısı arttı. İnsanların ihtilafa düşmesinden korktum ayrıca Huzeyfe b. Yeman bana geldi ve şöyle dedi: Kur'an'ın vecihleri hususunda insanlar ihtilafa düştüler. Onlardan bir kimse benim kiraatım diğerinden daha doğrudur derken diğeri benim kiraatım daha fasihtir diyor. Bende ihtilafı gidermeyi ve insanları bir kiraat üzerinde toparlamak istedim bu amelimle de ancak müslümanların hayrını murad ettim. Şayet ben onları buldukları durum üzere bıraksaydım Kur'an'dan olmayan şeyleri Kur'an'a karıştıracaklardı. İşte bu durumda Kur'an ve kiraatlar etrafında ümmet arasında ayrılıklar başgösterecekti. Bunun üzerine şöyle dediler: Bu geçmiş bir konudur bu hususla ilgili senden özür dileriz. Pekâla neden Peygamber (s.a.v.) beraber Bedir savaşına katılmadın? Bunun üzerine Osman şöyle dedi: Ben o savaş sırasında Peygamber Muhammed'in (s.a.v.) damadıydım. Benim hanımımda çok hastaydı. Peygamber (s.a.v.) bana hanımının durumu hakkında endişeliyim Bedir gazvesinden muafsın hanımının yanında ol ve onu tedavi etki hastalığından şifa bulsun dedi. Peygamber aleyhisselam Bedir gazvesinden döndüğünde bedirde bulunmuş gibi sayarak bedir ganimetlerinden benim hissemi de verdi. Bu durumu sizde bilmektesiniz.²¹¹ Ardından şöyle dediler: Beyatürüdvanda neden bulunmadın? Bunun üzerine Osman şöyle dedi: Sizler de bilmektesiniz ki Peygamber (s.a.v.) o esnada beni elçi olarak göndermişti. Biat aldığı vakitte Muhammed (s.a.v.) sağ elini sol eli üzerine koydu ve şöyle buyurdu: Bu elim Osman'ın eli hükmündedir. Ardından şöyle dediler: Uhud savaşında Peygamber (s.a.v.) bırakıp kaçmana ne diyeceksin, bu büyük bir günahdır. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Allah bu konu hakkında beni affetmiştir. Sonra Şöyle dediler: Bazı salih kimseleri dövmen, onları yurtlarından çıkarman bazı kibirli gençleri tayin edip de onların mallarımız ve kanlarımız hakkın daki tutumları hususun da ne diyeceksin? Ayrıca sen sürgüne yolladığın kimselere atıyyeyi yasakladın taki onlar gurbet elde evlatlarından ve

²¹¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

dostlarından uzak bir vaziyette öldüler. Öldüklerinde bir kefen bile bulamadılar, onlar bunu ancak sadaka yoluyla mı bulmalıydılar? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Onları maslahat düşüncesi sebebiyle yurtlarından çıkarıp başka yerlere sürgüne gönderdim. Bu kimse bana devamlı kötü söz söylemekteydi, insanları bana karşı cesaretlendiriyordu (tahrik ediyordu). Onun farklı bir yerde yaşamışını uygun gördüm. Şayet ben onları buldukları yerde bıraksaydım insanları bana karşı kıskırtacak ve Müslümanlar arasında ayırışmayı yayacaklardı. Şayet bu bir günahsa nefsinden bu kötülüğü gideren ilk idareci değilim ki bunu bana bir günah olarak nispet edesiniz. Şayet onlardan bir kimse gurbette öldüyse muhakkak ki Allah aramızda hükmünü verecektir. Şayet siz gurbette bulunan bir kimseyi görürseniz ve onu uzaklaştırmamdan ötürü benim de günahkâr olduğumu düşünürseniz ona bir elçi yollayın oda gelsin. Şayet ben bir kimseyi zalimce dövdüysem bana kısas uygulayın. Bunun üzerine şöyle dediler: Sana ilk kısas uygulayacak kişi Ammâr b. Yâsirdir. Bunun üzerine müminlerin emiri şöyle dedi: Ammâr'ın dövülmesinin sebebine gelince, kendisi acele davrandı ve bana kaşlarını çattı, beni zalimlikle niteledi, bana olan hürmeti korumadı. Şimdi iş kolaydır söyleyin ona gelsin bana kısas uygulasin. Valilerimle ilgili sözlerinize gelince şayet onlardan birini reayaya kötü bir vaziyette davrandığını görürseniz onu azledin. Ama onu doğru ve adaletli bir halde bulursanız derseniz onu bulunduğu vaziyette kabul edersiniz.²¹² Ardından şöyle dediler: Kamu mallarını ehli beytin ve akrabaların arasında paylaşırmana ne diyeceksin? Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Mü'minler'in Emiri Ömer'de bu şekilde davranıyordu. İslamda öncü olanları ve fazilet ehlinin atıyyeleri konusunda tercihte bulunuyordu. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: Ey Allah'ın düşmanı! Ömer'in verdikleri senin verdiklerinin yüzde biri etmez. (Bunun manası sen sınırı aştın boşa harcadın anlamındadır). Bunun üzerine Osman (r.a.) onlara şöyle dedi: O vakit beni hesaba çekin. Sonra benim bağışlarımın ne kadar olduğuna bakın ben onu kendi malımdan karşılayacağıma dair söz veriyorum şayet geriye bir şey kalacak olursa onunda borcunu ödeyeceğime söz veriyorum. Ey Müslümanlar beni niçin öldürmek istiyorsunuz. Bunu terkedin. Ben Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim: Üç kimse hariç Müslümanın kanı helal değildir: Müslüman olduktan sonra küfre düşen kimse öldürülür, evlendikten sonra zinaya düşen kimse recm edilir, haksızca bir kimseyi öldüren kişi katledilir. Allah'a yemin ederim ki Allah beni doğru yola

²¹² İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

iletikten sonra dinimi değiştirmedim. Asla bir kimseyi öldürmedim. İslamiyet devrinde de cahiliye devrinde de zina etmedim. Elimi Peygamber'in (s.a.v.) eli üzerine koyduktan sonra elimi avret yerim üzerine koymadım ve bundan da haya ettim. İnsanlar Osman'ın sözlerinden etkilendiler, ona karşı besledikleri zandan dolayı mahcup oldular, utandılar ve dağıldılar.²¹³

Buraya kadar İbn Asem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet şu şekildedir:

Sebeyye taraftarları, muhalifler birbirleriyle mektuplaşıp durum değerlendirmesinde bulunmak için taraftarlarının Medine'ye intikal etmesini istiyorlardı. Görünüşte emri bil Maruf görevini ifa ediyorlardı. İnsanlar arasında dolaşması için Osman'a (r.a.) sorular soruyorlardı. Bu sorularla Osman'ı (r.a.) sorumlu hale getiriyorlardı. Muhalifler Medine'ye akın ettiler. Muhalifler şöyle dediler: Yolculukta namazı tam kıldın halbu ki namaz yolculukta tam kılınmaz. Osman (r.a.), doğrusu şu ki ailemin yaşadığı beldeye ulaştım. İşte bundan dolayı namazı tam olarak kıldım. Öyle değil mi? Orada bulunanlar evet dediler. Muhalifler arazi himâ ettin dediler. Osman (r.a.) şöyle dedi: Vallahi ben arazi himâ etmedim. Benden önce himâ edildi. Vallahi herhangi birine ait olan bir yer himâ edilmedi. Himâ edilen araziden de Medine ehli yararlanmıştı. Hiç kimsenin orada hayvanlarını otlatmasına mani olmadılar. Öyle değil mi? Orada bulunanlar evet dediler. Muhalifler şöyle dediler: Kur'an'ın birkaç nüshası vardı. Bunlardan sadece bir nüsha bıraktın. Osman şöyle dedi: Bilmelisiniz ki Kur'an tektir ve tek olan Allah tarafından gelmiştir. (tek olan Allah tarafından indirilmiştir) Ben bu hususta bunlara tabiyim. Öyle değil mi? Orada bulunanlar evet dediler. Bunun üzerine Muhalifler şöyle dedi: Resûlullah (s. a. v.) Hakem'i sürgün ettiği halde sen onu geri getirdin. Osman şöyle dedi: Hakem Mekkelidir, Resûlullah (s. a. v.) Onu Mekke'den Taif'e sürdü. Sonra Resûlullah onu geri çağırđı. Onu süren de çağıranda Resûlullahtır. Öyle değil mi? Orada bulunanlar evet dediler. Muhalifler gençleri idareci olarak atadın dediler. Bunun üzerine Osman şöyle dedi: Kabul gören potansiyel sahibi hoşnut olunan kimseleri idareci olarak atadım. Bu kimseler işinin ehlidirler bunu onlara sorabilirsiniz onlar görevlendikleri belde hususunda da ehildirler. Benden önce onlardan daha genç kimseler göreve getirilmişti. Resûlullah (s. a. v.) Üsame'yi görevlendirdiğinde söylenenler bana söylenenlerden daha

²¹³ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

ağırdı. Öyle değil mi? Orada bulunanlar evet, açıklayamayacakları kınamalarda bulunuyorlar dediler. Osman şöyle dedi: Allah'ın ihsan etmiş olduğu feyden Abdullah b. Ebî Serh'e verdiğimi söylüyorlar. Halbu ki Abdullah'a Allah'ın ihsan etmiş olduğu humusun beşte birini verdim. Oda yüzbindi. Bunun benzerini Ebubekir(r.a.) ve Ömer (r.a.) tatbik ettiler. Bu durum askerin hoşuna gitmeyince bunu onlara geri iade ettim. Oysa bu mal onların paylarından değildi. Öyle değil mi? Orada bulunanlar evet dediler. Osman (r.a.) şöyle devam etti: Benim akrabalarımı sevdiğimi ve onlara mal verdiğimi söylediler. Benim akrabalarımı sevmem zulme dayanan bir durum değildir ve bununla onlara sorumluluk yüklüyorum. Onlara kendi malımdan veriyorum ve Müslümanların malını kendim için de başkaları için de mübah görmüyorum. Resûlullah (s.a.v.), Ebûbekir ve Ömer döneminde mala düşkünlük varken ben malımdan rağbet edilen atıyyeler veriyordum. Bana sadece humus gelmektedir. Bu humusda bana helal değildir. Müslümanlar bu malı hak sahiplerine pay ederler. Allah'ın malından bir fülüs bile boşa gitmez. Bu maldan bana bir şey ulaşmaz ben ancak kendi malımdan yiyorum. Osman'ın taraftarları muhaliflere yumuşak davrandı. Bazı Müslümanlar onların öldürülmesini istiyordu. Osman (r.a.) bu duruma razı olmadı ve onları bıraktı. Onlarda Osman'a (r.a.) karşı ayaklanmak üzere hacılarla beraber hac yapmış gibi beldelerine döndüler. Bundan dolayı birbirlerine mektuplar yazdılar ve şöyle dediler: Buluşma yeriniz Şevval ayında Medine'nin kenar mahalleleri olacak. Osman'ın (r.a.) halifeliğinin 12. Yılında Şevval ayı girince hacılar gibi yolculuğa çıktılar ve Medine'nin yakınında konakladılar.²¹⁴

Hicretin 35. Yılıının şevval ayı olduğunda, Mısır ehli dört grup (kafilè) ve dört emir halinde veya altıyüz kişi veya bin kişi olarak yola çıktılar. Bunların ileri gelenleri Abdurrahman Udeys el-Belvî, Kinane b. Bişr et-Tücîbi, Urve b. Şuyeym el-Leysi, Ebu Amr b. Budeyl Verkâ el-Huzâi, Sevad b. Ruman el-Asbahi, Zür b. Yeşker el-Yaffi, Sudan b. Humran es-Sekûnî ve Kuteyre b. Fulan es-Sekuniydi. Bütün hepsinin başında ise el-Ğafikî b. Harb el-Akkî bulunmaktaydı. Savaşmak üzere çıktıklarını insanlara bildirmeye cesaret edemediler. Bundan dolayı haccı ifa edecekmiş gibi çıktılar. İbnü's Sevda da onlarla birlikte bulunuyordu. Kûfe ehli de dört grup (kafilè) halinde çıktı. Kafilèlerin başında Zeyd b. Sûhan el-Abdi, Eşter en-Nehâi, Ziyad b. Nadr el-Harisî ve Abdullah b. el-Esamm bulunuyordu. Kûfeliler'in sayısında Mısırlılar kadardı. Basra ehli de dört grup halinde yola çıktı. Grupların başında Hukeym b. Cebele el-Abdî, Zerîh b. Abbâd el-Abdî, Bişr b. Şüreyh el-Hutam b. Dubey'a el-Kaysî ve İbnü'l Muharriş b. Abd b. Amr el-Hanefî

²¹⁴ Taberî, *Tarih*, 2/650-652.

bulunuyordu. Basralıların sayısı da Mısırlılar kadardı. Hepsinin başında da Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî bulunuyordu. Bu gruplara başka insanlar da katıldılar. Mısırlılar Ali'yi istiyorlardı, Basralılar Talha'yı istiyorlardı, Kûfeliler'de Zübeyr'i istiyorlardı.²¹⁵

Buraya kadar başlık çerçevesinde aktarılan rivayet gruplarını kaydettik. Şimdi ise bu rivayetler arasında mukayesemiz sonucu tespit etmiş olduğumuz hususları keydetmek istiyoruz.

Rivayetleri karşılaştırdınca şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Hz. Osman'ın (r.a.) vilâyetlere gönderdiği mektup okunup insanlar içeriğini öğrenince Mısır, Basra ve Kûfe'den süvari birliklerinin Medine'ye geldiği, Hz. Osman da (r.a.) alacağı olan ensar ve muhacirlerden bazı kimselerle irtibat kurdukları, Hz. Osman'ın (r.a.) hilafetten azledilmesi karşı çıkarsa öldürülmesi kararı üzerinde hepsinin ittifak kurduğu, Hz. Osman'ın (r.a.) onlardan çekinip evine girip damdan onlara konuşma yaptığı muhaliflerin yağmur suyunun alıkonulmasını, Mushafların yırtılıp yakıtılmasını, bedir savaşına neden katılmadığını, beyatürüdvanda neden bulunmadığını, Uhud savaşından kaçtığını, bazı kimseleri dövdüğü, yurtlarından çıkardığı, kibirli kimseleri neden tayin ettiğini, sürgüne gönderilenlerin atıyyelerinin kesildiğini Ammâr'ın dövülmesiyle ilgili, kamu mallarını ehli beyti ile akrabaları arasında paylaşmasını sordukları ve Hz. Osman'ın (r.a.) hepsine bizce makul cevaplar verdiği, Hz. Osman'ın (r.a.) muhaliflere kendisini neden öldürmek istediklerini sorduğu ve kimin kanının helal olacağını saydığı ve bazı iyi hasletlerini saydığı bunun üzerine insanların mahcup olup utanıp dağıldığı bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Sebeiyye taraftarlarının, muhaliflerin birbirleriyle mektuplaşıp durum değerlendirmesinde bulunmak için taraftarlarının Medine'ye intikal etmesini istedikleri, görünüşte emri bil maruf yaptıkları lakin insanlar arasında dolaşması ve Hz. Osman'ın (r.a.) sorumlu olması için Hz. Osman'a (r.a.) sorular sordukları, yolculukta namazı tam kılması, arazi hima etmesi Kur'an'ın sadece bir nüshasını bırakması, Hakem'i geri getirmesi, gençleri idareci olarak atmasını sordukları ve Hz. Osman'ın (r.a.) bunları cevapladığı, Daha sonra Hz. Osman'ın (r.a.) soruları topluluk karşısında tekrarlayarak Abdullah b. Ebî Serh'e feyden vermeme, akrabalarını sevip onlara mal vermeme soruyorlar deyip makul cevaplarla topluluğu şahit tuttuğu, Hz. Osman'ın (r.a.) taraftarlarının muhaliflere yumuşak davrandığı, bazı

²¹⁵ Taberî, *Tarih*, 2/652; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/529.

müslümanların onların öldürülmesini istediği ama Hz. Osman'ın (r.a.) buna razı olmadığı, hac yapmış gibi beldelerine geri döndükleri, şevval ayında Medine'nin kenar mahallerinde buluşmak üzere mektuplaştıkları ve Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliğinin 12. Yılı şevval ayında hacılar gibi yolculuğa çıkıp Medine'nin yakınında konakladıkları, bilgileri zikredilmektedir.

b) *Kitabü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Kûfe ehlinin yüz kişilik bir süvari birliğiyle Medine'ye gelen ilk Eşter en-Nehâî olduğu peşi sıra Basra'dan iki yüz elli kişi ile Hukeym b. Cebele'nin Medine'ye geldiği ondan sonra Ebû Amr Yezîd b. Verkâ el-Huzâî, Alkame b. Udeys el-Belvî, Kinane b. Bişr et-Tecîbî, Sevdân b. Humrân el-Muradî dört yüz kişilik birlik ile geldiği, bu birliklerin Medine'de toplandıkları zikredilirken, diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette ise Mısır ehlinin dört grup (kafilé) ve dört emir halinde veya altıyüz kişi veya bin kişi olarak yola çıktıkları. Bunların ileri gelenlerinin Abdurrahman Udeys el-Belvî, Kinane b. Bişr et-Tücîbi, Urve b. Şuyeym el-Leysi, Ebu Amr b. Budeyl Verkâ el-Huzaî, Sevad b. Ruman el-Asbahi, Zür b. Yeşker el-Yaffî, Sudan b. Humrân es-Sekûnî ve Kuteyre b. Fulan es-Sekuni olduğu. Bütün hepsinin başında ise el-Ğafîkî b. Harb el-Akkî bulunduğu. Savaşmak üzere çıktıklarını insanlara bildirmeye cesaret edemedikleri. Bundan dolayı haccı ifa edecekmiş gibi çıktıkları. İbnü's Sevda'nında onlarla birlikte bulunduğu. Kûfe ehlinin de dört grup (kafilé) halinde çıktığı. Kafilelerin başında Zeyd b. Sûhan el-Abdi, Eşter en-Nehâî, Ziyad b. Nadr el-Harisî ve Abdullah b. el-Esamm bulunduğu. Kufeliler'in sayısında Mısırlılar kadar olduğu. Basra ehlininde de dört grup halinde yola çıktığı. Gruplarının başında Hukeym b. Cebele el-Abdî, Zerîh b. Abbâd el-Abdî, Bişr b. Şüreyh el-Hutam b. Dubey'a el-Kaysî ve İbnü'l Muharriş b. Abd b. Amr el-Hanefî bulunuduğu. Basralıların sayısının da Mısırlılar kadar olduğu. Hepsinin başında da Hurkûs b. Züheyr es-Sa'dî bulunduğu. Bu gruplara başka insanların katıldığı Mısırlıların Ali'yi Basralıların Talha'yı Kûfelilerinde Zübeyr'i istediği bilgileri zikredilmektedir.

c) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet Hz. Osman'a (r.a.) muhalif olarak Mısır, Basra ve Kufeden insanların Medine'ye geldiği ortaklık arzetsede birinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) muhalifleri Medine'ye çağırdığına vurgu var iken ikinci grup rivayette başta Sebeiyye grubu olmak üzere diğer muhaliflerin birbirleriyle irtibat kurup Medine'ye geldikleri sözkonusudur ki aradaki fark burada günyüzüne çıkmaktadır. Birinci grup rivayette ensar ve muhacire atf var Hz. Osman'ın (r.a.) azledilip karşı çıkarsa öldürüleceği

üzerinde ittifak var. İthamlar ana başlık olarak ortaklık arzetsede iki grup rivayette deithamlar madelenince farklılıklar var. Ortada bir muhalefet söz konusu isyanın temelinde rivayet gruplarında şöylede bir farklılık var *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman (r.a.), Hz. Osman'ın uygulamaları ve valileri isyanın ana unsuru olarak arzedilirken diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayetten anlaşıldığına göre bireysel olarak başlayıp, kitlesel hale dönen ve halifenin katliyle sonuçlanması için uğraşılan bir muhalefet var.

Buraya kadar rivayet gruplarını ve bunlar arasındaki mukayesemiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.6.3. Hz. Osman'ın Medine'ye Gelen İsyancılara Sahabîleri Göndermesi

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde Hz. Osman'ın (r.a.) Medine'ye gelen muhaliflere aracı olmak üzere sahabenin önde gelenlerini gönderdiğini aktarmaktadır. Ayrıca muhaliflere sözünü dinleten bir Hz. Ali (r.a.) portresi çizmekten bir başka ifade ile olayları muhakeme edip tarafların arasında yapıcı bir rol üstlenen Hz. Ali (r.a.) profili çizmektedir. Esasen Hz. Ali'ninde (r.a.) nevi şahsına münhasır böyle bir potansiyele sahip olduğu yadsınamaz gerçektir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayet şu şekildedir:

Sonra Osman (r.a.) özel adamlarından bazılarını Ammâr b. Yâsir'e gönderdi ondan barışmayı ve kendisine kısas uygulamayı istedi. Ammâr bunu reddetti ve kaba bir şekilde konuştu. Osman'ın (r.a.) gönderdiği heyetin önde gelenlerine şu şekilde bağırdı: Osman (r.a.) beni asla aldatamayacak, o beni nasıl dövdü ve hakaret etti, gücendirdi. Ayrıca Osman (r.a.), Abdullah b. Ömer'e elçi gönderdi. Abdullah, Osman'ın (r.a.) yanına gelince Osman (r.a.) ona şöyle dedi: Hakkımdaki düşüncelerinin ne dereceye ulaştığını söyle. Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: Ey Osman. Ben Peygamber (s.a.v.) zamanında buldum.²¹⁶ O benden razıydı. Ebubekir'in hilafeti zamanında ve ondan sonra halife olan babamın hilafet günlerinde de durum bu şekildeydi. Babamın benim üzerimde iki hakkı vardı: Hilafet hakkı ve babalık hakkı. Babam benden daima razıydı. Benden yakışksız bir

²¹⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

söz duymadı. Nihayetinde hilafet sırası sana geldi. Sana itaat etme hususunda gayret ettim. Elimden geldiğince sana karşı samimi dürüst olmaya çalıştım. Senin bana karşı öfke duyacağını zannetmiyorum. Şimdi bana emir de bulun ki onu tutayım. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey Ebû Abdurrahman. Bunu istemiyorum ben senden. Allah Ömer'in ailesini hayırla mükâfatlandırсын. Fakat şu topluluğun ne söylediğini, nasıl bir düşüncede olduğunu ve hilafet görevini boynumdan çıkarmak istediklerini, beni hilafetten hal etmek istediklerini görüyorsun. Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: Şayet onlara itaat edecek olursan sen de bilirsin ki şu dünya hayatında ebedi kalacak değilsin. Osman şöyle dedi: Biliyorum, ne kadar yaşasam da dünya hayatından göç edeceğim. Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: Cennet veya cehennem onların ellerinde mi değil mi? Bunun üzerine Osman ellerinde olmadığını söyledi. Ardından Abdullah şöyle dedi: Doğru görüş İslam'da bu tür bidatlar uygulamamandır. Her na zaman olursa olsun insanlardan bir topluluğun halifeye kızıp onu görevden almaları ve yerine başkasını tayin etmeleri imkan dahilindedir. Allah'ın sana giydirmiş olduğu gömleği muhafaza et ve onu çıkarma. Bu topluluğa da şunu söyle: Sizinle benim aramızda Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünneti vardır. Ne olursa olsun size muhalefet etmeyi istemiyorum. Şayet onlar bu hususta razı olacak olurlarsa ne hoş. Aksi halde üzerine düşeni yerine getirdin. Artık ne olacaksa olsun, sonu nereye varacaksa varsın.

Bu konuşma Osman'ın (r.a.) üzerinde hoş bir yer tuttu. Ardından Muğîre b. Şu'be'nin çağrılmasını istedi ve Muğîre'ye şöyle dedi: Şu topluluğa git ve onların razı olmalarını sağla. İstedikleri her şeyin yerine getirileceğine dair söz ver. Osman'ın (r.a.) onlarla Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünnetine göre muhakeme olmayı arzuladığını haber ver. Her ne olursa olsun size muhalefet etmeyecek diye bildir. Bunun üzerine Muğîre şöyle dedi: Bunu yerine getireceğim. Ardından Muğîre topluluğun yanına gitti ve onların yanına yaklaştığı sırada Dön Ey Aver(tek gözlü), dön ey fasık, dön ey facir diye bağırıldılar. Bunun üzerine Muğîre geri döndü ve onlardan duyduklarını Osman'a (r.a.) bildirdi.²¹⁷

Sonra Osman (r.a.), Amr b. el-Âs'ı çağırttı ve önceki haberi onlara aktarmasını söyledi. Onlar bu kez daha çirkin karşılık verdiler ve şöyle dediler: Senin üzerine selam olmasın. Dön Ey Allah'ın düşmanı, ey ibn Nâbiğa. Sen bizim yanımızda emin bir kimse değilsin, sana itimat etmiyoruz. Bunun üzerine Amr b. el-Âs geri döndü ve onlar tarafından karşılaştığı durumu Osman'a (r.a.) bildirdi. Tam o esnada Abdullah b. Ömer şöyle dedi: Ey

²¹⁷ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

Mü'minler'in Emîri, bu topluluk ancak Ali b. Ebî Tâlib'i dinler. Şayet sen onlara Ali b. Ebi Talib'i gönderirsen onların Ali'nin sözünü dinleyip emre boyun eğmeleri imkan dahilindedir.

Bunun üzerine Osman (r.a.), Ali b. Ebî Talib'e (r.a.) elçi gönderip onu çağırtdı ve şöyle dedi: Ey Ebûl-Hasen, şu topluluğu Allah'ın kitabına ve Peygamberi'nin sünnetine çağır. Hoşlarına gitmeyen şeylerin de benim için üstesinden gel. Bunun üzerine Ali (r.a.), Osman'a (r.a.) şöyle dedi: Onlara karşı verilen bütün vaatlerin yerine getirileceğine dair bana Allah adına sağlam bir söz verdiğin halde bunu yerine getireceğim. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Tabiki de Ey Ebûl-Hasen, onların bütün isteklerinin tarafımdan yerine getirileceğine dair kefil ol/ onlara garanti ver. Ali (r.a.), Osman'dan (r.a.) güçlü ve ciddi bir söz aldı. Ardından Osman'ın (r.a.) yanından çıkıp topluluğa karşı yöneldi. Ali (r.a.) onlara yaklaştığında şöyle dediler: Arkanda ne var Ey Ebûl-Hasen, biz sana karşı büyük bir hürmet besliyoruz. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: İsteddiğiniz şeyler size verilecektir. Öfkelendiğiniz her şeyden afiyette olacaksınız. Sevdiğiniz kimseler başınıza vali olarak tayin edilecektir, hoşunuza gitmeyen kimseler azledilecektir. Bunun üzerine topluluktakiler şöyle dediler: Bize bunların olacağına dair kim garanti verecek/kefil olacak. Ali (r.a.) ben bu hususta size garanti veriyorum dedi. Bunun üzerine topluluktakiler razı olduklarını ifade ettiler. Ardından Ali (r.a.) ve topluluğun önde gelenleri, büyükleri beraber Osman'ın (r.a.) yanına gittiler. Osman'ın (r.a.) huzuruna girince onu azarladılar. Osman da (r.a.) hoşlanmadıkları her şeyden dolayı özür diledi. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: Bize bir belge yaz ve belgemizde yazılı olanların yerine getirileceğine dair kefil olarak da Ali'yi ekle. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ne isterseniz onu yazın ve kefil olarak da istediğinizi ekleyin.²¹⁸ Ardından onlar şöyle yazdılar: Rahman ve rahim Allah'ın adıyla, bu Allah'ın kulu, müminlerin emiri Osman b. Affan'ın Mısır, Kûfe ve Basra ehlinden kendisine kin güden herkese yazdığı bir belgedir. Allah'ın kitabı ve peygamberi Muhammed'in (s.a.v.) sünnetiyle amel etmem mahrum olana hakkının iade edilmesi, korkana güven verilmesi, sürgüne gönderilenlerin geri dönmesi, hak sahiplerine malın iade edilmesi, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Mısır valiliğinden alınıp Mısırlıların razı olduğu bir kişinin onlara vali kılınması size karşı yerine getirmem hususunda benim üzerimdeki hakkınızdır. Bunu üzerine Mısırlılar bizim üzerimize Muhammed b. Ebî Bekir'i vali olarak tayin etmeni istiyoruz. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Buna hakkınız vardır. Ardından Ali b. Ebî Tâlib müminler adına bu belgede yazılanlara vefa gösterileceğine dair

²¹⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

garanti vermektedir/ kefil olmaktadır maddesini de eklediler. Zübeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Sehl b. Huneyf, Ebû Eyyüb Halid b. Zeyd bu duruma şahitlik ettiler. Bu belge hicretin 35. Yılı Zilhicce ayında yazılmıştır.²¹⁹

Buraya kadar İbn Asem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet grubunu kaydetmek istiyoruz.

Muhalifler'in Zi-Huşub'da konaklayıp hoşlarına gitmeyen hususları ortadan kaldırmayınca Osman'ı (r.a.) öldürmek istediklerini Osman (r.a.) farkedince (görünce) Ali'ye (r.a.) gelip evine girdi ve Ali'ye (r.a.) şöyle dedi: Ey Amcamın Oğlu! Sana olan yakınlığım vardır ayrıca senin üzerinde büyük bir akrabalık hakkım bulunmaktadır. Bu gelen muhalifleri görüyorsun, sabahleyin gelecekler. Senin insanların yanında saygınlığın vardır ve seni dinlerler. Bineğine binip onlara gitmeni ve onları benden uzaklaştırmanı istiyorum. Benim yanıma gelmelerini istemiyorum çünkü gelirlerse bana karşı cüretkâr olacaklar ve bu durumu başkaları da duyacaktır. Bunun üzerine Ali (r.a.) Şöyle dedi: Onları hangi nedenle geri çevireyim? Osman (r.a.) şöyle dedi: Onları geri döndürürsen senin nasihatlerine uyacak ve benim için uygun gördüğün şekilde davranacağım ve elinin altından çıkmayacağım. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Seninle birçok defa konuştum. Ancak biz ayrılınca seninle konuşuluyor ardından biz söylüyoruz sende söylüyorsun. Bunların hepsini yapan, Mervan b. Hakem, Sa'îd b. el-Âs, İbn Âmir, Abdullah b. Sa'd ve Muâviyedir. Onlara itaat ettin ve bana karşı çıktın, beni dinlemedin. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Bundan sonra onları dinlemeyeceğim, onlara karşı çıkacağım sana itaat edeceğim.²²⁰ Osman (r.a.), Ammâr b. Yâsir'e elçi göndererek Ali (r.a.) ile beraber olmasını istedi. Ancak Ammâr bunu reddetti. Bunun üzerine Osman (r.a.), Sa'd b. Ebî Vakkâs'a, Ammâr ile konuşup onun Ali'nin (r.a.) yanında yer almasını söylemesi için bir elçi gönderdi. Ardından Sa'd, Ammâr'ın yanına gitmek üzere çıktı, Ammâr'ın yanına geldi ve şöyle dedi: Ey Ebu'l Yekzan! Çıkan kimselerle sen de çıkmazmısın, Ali çıkıyor sende onunla beraber çık ve şu topluluğu İmamının üzerinden geri döndür. Öyle zannediyorum ki bundan daha hayırlı bir yola çıkmış değilsin.²²¹ Daha sonra Ali (r.a.) insanlara emretti. Ali (r.a.) bineğine bindi ve içlerinde ensar ve muhacirden Sa'îd b. Zeyd, Ebû Cehm el-Adevî, Cübeyr b. Mut'ım, Hakîm b. Hizâm, Mervân, Sa'îd b. el-As, Abdurrahman b. Attâb b. Esid,

²¹⁹ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/403-411.

²²⁰ Taberî, *Tarih*, 2/657; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/532.

²²¹ Taberî, *Tarih*, 2/657.

ensardan Ebû Üseyd es-Saidi, Ebû Humejd, Zeyd b. Sâbit, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Malik, Neyyar b. Mikrem²²² de oluşan otuz kişilik bir grup ile Mısırların yanına gittiler ve onlarla konuştular. Muhaliflerle Ali (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme konuşuyordu. Ali (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme insanlara öncü oldular. Ali (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme'nin konuşmalarını dinlediler ve Mısır'a döndüler. Muhammed b. Mesleme şöyle dedi: Muhalifler Mısır'a dönmek üzere yolculuğa çıkıncaya kadar Zi-Huşub'dan ayrılmadık. Beni selamlıyorlardı. Abdurrahman b. Udeys'in konuşmasını unutmuyorum. Ey Ebû Abdurrahman bize bir tavsiyen bir isteğin var mı? Demişti. Bende, ortağı olmayan Allah'tan sakınacaksın ve taraftarlarını İmamın üzerine gitmekten vazgeçireceksin, oda bize yaptıklarını terkedeceğine ve yaptıklarından döneceğine dair söz verdi dedim. Bunun üzerine İbn Udeys inşallah bunu yapacağım dedi. Bunun üzerine Medine'ye döduk.²²³

Mısırlılar ayrıldıktan sonra Ali (r.a.) Osman'ın (r.a.) yanına geldi ve ona şöyle dedi: İnsanların işiteceği şekilde bir konuşma yap ki senin adına şahitlik yapsınlar, Allah da samimiyetle tövbe ettiğine ve yaptıklarından dödüğüne şahit olsun. Çünkü vilayetler sana karşı çalkalanıyor. Zira Kûfe'den başka bir topluluğun gelmesinden emin değilim. O vakit yine Ey Ali bineğine bin onlara git diyeceksin. Fakat ben gidemeyeceğim herhangi bir mazeret de duymak istemiyorum. Basradan başka bir grup gelirse Ey Ali bineğine bin ve onlara git diyeceksin. Bunu yapmadığımda da akrabalık bağını kopardığım ve senin hakkını hafife aldığım düşüncesinde olacaksın. Bunun üzerine Osman (r.a.) yaptıklarından vazgeçtiği, tövbe ettiği ve insanlara söz verdiği bir hutbe verdi. Allah'a hamd ve övgüde bulundu ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Bende görmüş olduğunuz kusurları bilmiyorum değilim. Yaptığım şeyleri de bilerek yaptım. Fakat nefsim bana bunları yaptırdı ve bana yalan söyledi. Ferasetimi kaybettim. Resûlullah (s.a.v.) in şöyle dediğini işittim: Kim yanılırsa tövbe etsin, kim hataya düşerse hemen tövbe etsin. Helak üzerinde devam etmesin, kim adaletsizlikte ısrar ederse doğru yoldan çok uzak olacaktır. Öncelikle ben ders çıkarmış, ibret almış bulunuyorum. Yaptıklarımın ötürü Allah'a istiğfar ve tövbe ediyorum. Yaptıklarımın vazgeçtim ve tövbe ettim. İndiğimde ileri gelenleriniz bana gelsin ve görüşlerini açıklasın. Şayet hak beni köle olarak çevirirse köle gibi olacağım. Allah'ın zilletine boyun eğeceğim. Köle gibi zayıf olursam sabredeceğim ve hürriyetime kavuşturulursam şükürde bulunacağım. Allah'ın yolundan başka bir yol yoktur. Seçkinleriniz bana yakınlaşmada aciz olmasın. Sağ elim reddedecek olursa sol elim bana

²²² Taberide Mikrem, İbnü'l-Esir'de Mikrez şeklinde geçmektedir.

²²³ Taberî, *Tarih*, 2/658; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/532.

tabi olacaktır. Bunun üzerine insanlar Osman'a (r.a.) karşı yumuşadılar. Onlar içerisinde ağlayanlarda oldu.²²⁴

Buraya kadar rivayet gruplarını kaydettik. Şimdi ise bunlar arasındaki mukayesemiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz.

Rivayet gruplarını mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) barışmak ve kısas uygulatmak üzere Ammâr b. Yâsir'e elçi gönderdiği, Ammâr'ın bunu reddetip gelenlere bağırdığı, ardından Hz. Osman'ın (r.a.) Abdullah b. Ömer'e elçi gönderdiği, Abdullah'ın gelip Hz. Osman (r.a.) ile bize göre gizli şif anekdotların bulunduğu yapıcı bir konuşmada bulunduğu, Hz. Osman'ın (r.a.) bu konuşma sonrası Muğîre'yi çağırıp muhaliflere aracı olarak gönderdiği ancak muhaliflerin Muğîre'yi hakaretle karşıladıkları, Muğîre'ninde olanları Hz. Osman'a (r.a.) anlattığı sonra Hz. Osman'ın (r.a.) Amr b. el-Âs'ı çağıracağı ve onu elçi olarak muhaliflere gönderdiği aynı şekilde Amr'ın da hakaret işittiği bunun üzerine Hz. Osman'a (r.a.) durumu haber verirken Abdullah b. Ömer'in, onlar Ali'nin sözünü dinler dediği ardından Hz. Osman'ın (r.a.) Hz. Ali'ye (r.a.) elçi gönderdiği Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Osman'dan (r.a.) sağlam bir söz alarak muhaliflerin yanına gidip istedikleriniz olacak dediği bunun üzerine muhaliflerin kefil istediği Hz. Ali'nin (r.a.) kefil olup toplulukla Hz. Osman'ın (r.a.) huzuruna gittikleri, Hz. Osman'ı (r.a.) azarladıkları, Hz. Osman'ın (r.a.) hoşlanmadıkları her şeyden dolayı özür dilediği, muhaliflerin Hz. Osman'dan (r.a.) belge yazmasını istedikleri, Hz. Osman'ında (r.a.) ne isterseniz onu yazın dediği ve Rahman ve rahim Allah'ın adıyla, bu Allah'ın kulu, müminlerin emiri Osman b. Affân'ın Mısır, Kûfe ve Basra ehlinden kendisine kin güden herkese yazdığı bir belgedir. Allah'ın kitabı ve peygamberi Muhammed'in (s.a.v.) sünnetiyle amel etmem mahrum olana hakkının iade edilmesi, korkana güven verilmesi, sürgüne gönderilenlerin geri dönmesi, hak sahiplerine malın iade edilmesi, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Mısır valiliğinden alınıp Mısırlılar'ın razı olduğu bir kişinin onlara vali kılınması size karşı yerine getirmem hususunda benim üzerimdeki hakkınızdır diye yazıldığı, bunun üzerine Mısırlılar'ın bizim üzerimize Muhammed b. Ebû Bekir'i vali olarak tayin etmeni istiyoruz dediği, Hz. Osman'ın (r.a.) buna hakkınız vardır dediği, Ardından Ali b. Ebî Talib, müminler adına bu belgede yazılanlara vefa gösterileceğine dair garanti vermektedir/ kefil olmaktadır maddesini de ekledikleri, Zübeyr, Talha Sa'd b Ebî

²²⁴ Taberî, *Tarih*, 2/659.

Vakkas, Abdullah b. Ömer, Zeyd B. Sabit, Sehl b. Huneyf, Ebu Eyyüb Halid b. Zeyd'in bu duruma şahitlik ettiği, belgenin 35 yılı zilhicce ayında yazıldığı bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.), Muhalifler'in Zi-Huşubta konaklayıp kendisini öldüreceklerini farkedince Hz. Ali'nin (r.a.) yanına gidip Hz. Ali'den (r.a.) yardım istediği Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Osman'a (r.a.) kendisiyle bir çok kez konuştuğunu bu durumların Mervân b. Hakem, Saîd b. el-As, İbn Âmir, Abdullah b. Sa'd ve Muâviye'den kaynaklandığını ifade ettiği, Hz. Osman'ın (r.a.) bundan sonra onları değil seni dinleyeceğim dediği, Hz. Osman'ın (r.a.) Ammâr'ada elçi gönderdiği fakat onun reddettiği sonra Hz. Osman'ın (r.a.) Sa'd'ı, Hz. Ali (r.a.) ile çıkmasını söylemesi için Ammâr'a elçi olarak gönderdiği. Sonra Hz. Ali (r.a.) ve içlerinde ensar ve muhacirden Saîd b. Zeyd, Ebû Cehm el-Adevî, Cübeyr b. Mutim, Hakim b. Hizam, Mervân, Saîd b. el-Âs, Abdurrahman b. Attâb b. Esid, ensardan Ebû Üseyd es-Saidi, Ebû Humeyd, Zeyd b. Sâbit, Hassân b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik, Neyyar b. Mikrem'den oluşan otuz kişilik bir grup ile Mısırların yanına gittikleri ve onlarla konuştukları, muhaliflerle Hz. Ali (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme'nin konuştuğu. Hz. Ali (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme insanlara öncü olduğu, Mısırlılar giderken Muhammed b. Mesleme'nin Abdurrahman b. Udeys ile konuştuğu sonra Mısırlıların ayrıldığı, Sonra Medine'ye dönünce Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Osman'a (r.a.) insanlara hitap etmesini söylediği Hz. Osman'ında (r.a.) insanları duygulandıran tövbe ettiğine dair hitapta bulunduğu bilgileri zikredilmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını ve bunlar arasındaki mukayese neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydettik. Şimdi ise birkaç değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

İbn A'sem aktardığı rivayette Abdullah b. Ömer'e isyancıların tutumunun doğru olduğunu onaylatmaya çalışmıştır. İslamda devlet yönetimi sistemine göre halife tayin etmek ya da görevden almak müslümanlara bırakılmıştır. Bununla birlikte bu görevi Müslümanlar adına gerçekleştirecek olan ehli hal vel akddir. Pekâlâ Hz. Osman (r.a.) dönemindedir bunu gerçekleştirecek olan sahâbenin önde gelenleridir. Bir başka ifade ile Medine'de temayüz etmiş ensar-muhacirden toplumda ağırlığı olanların bunu üstlenmiş olması gerektir. Her ne kadar İbn A'sem'in aktardığı rivayetlerde yönetime karşı ensar-muhacirden gizli bir muhalefetin olduğu algısı oluşturulmaya çalışılsada bizce bu durum realiteden uzak olmakla birlikte algıdan öteye geçmemektedir. Kaldı ki Hz. Osman'ı (r.a.)

görevinden etmek nefsi arzuları ve dünyevi ihtirasları peşinde olanların üzerine vazife değildir.

İbn A'sem Hz. Osman (r.a.) adına aracı olmak için muhaliflere giden Muğîre b. Şu'be'nin muhalifler tarafından hakarete uğradığını aktarmaktadır. Biz özelde Muğîre b. Şu'be'nin genelde Sakîf kabilesinin Emevîler döneminde aktif siyasette bulduklarını biliyoruz. Hatta Yezid'in veliaht olarak bırakılması fikrini Muâviye'ye Muğîre b. Şu'be'nin verdiği bundan öte Muâviye'nin Kûfe valisi olduğunu da hatırlıyoruz.²²⁵ Bu cümleden olmak üzere Muğîre'nin şîf tarih algısının hedefinde olarak Şiaya göre burada hakettiği hakareti duyması gayet manidardır. Bir başka ifade ile şiaya göre Yezid'in veliahtlığına fikir sunup neticesinde Kerbela'ya kadar giden olaylara fikri anlamda sebep olan Muğîre'nin burada muhalifler tarafından hakarete maruz kalması gayet isabetlidir. Aynı durum Sıffin'de Muâviye tarafında olan sonrasında Muâviye'ye valilik yapan Amr b. el-Âs içinde geçerlidir. Amr da burada şîf düşünceye göre hakettiği hakareti duymuştur.

Bundan başka rivayetlerde sahâbenin önde gelenlerine aktif rol biçilerek olaylara şahitlikte buldukları bilgileri geçmektedir. Acaba bu aktif rol üstlenenlerin şehadeti ile Hz. Osman'ın (r.a.) haksız olduğu algısı ötesinde de ortayamı konmaktadır. Bir başka ifade ile muhalefetin eline argüman sunularak daha sonraki katli olayında haklı bir muhalefetmi ortaya konmak istenmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını bunlar arasındaki mukayeselerimiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları ve nihayet birkaç değerlendirmemizi kaydettik. Biz bu başlık altında bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

2.6.4. Mektup Meselesi ve Mısırlılar'ın Medine'ye Dönüşü

İbn A'sem mektup olayı çerçevesinde diğer rivayet grupları ile benzer bir olay örgüsü aktarmaktadır. Ancak mektubu bulanlar Medine'ye döndükten sonra Medineliler'in hiddetlendiğini özelde Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Osman'ın (r.a.) birbirleri arasında suçlayıcı konuşmalar yaptıklarını, mektup meselesinde Mervân'ın parmağının olduğunu zikretmektedir. Ayrıca Hz. Osman'ın (r.a.) minberden konuşma yaptığını, Hz. Osman'ın (r.a.) taraftarları ile muhaliflerin atıştığını ardından Hz. Osman'ın (r.a.) taşlandığını zikretmektedir. Bu olay üzerine Hz. Osman'ı (r.a.) ziyarete gelen Hz. Ali'yi (r.a.)

²²⁵ İrfan Aycan, "Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabîlesinin Rolü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, 128.

Ümeyyeoğullarının suçladığı bilgisini aktarmaktadır. Daha sonra muhaliflerin Hz. Osman'ın (r.a.) evini ablukaya alıp onu öldürmeye kalkıştıklarını zikretmektedir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Mısır ehli belgelerini de alarak emirleri Muhammed b. Ebî Bekirle beraber ayrıldılar. Medine'den üç günlük mesafe kadar uzaklaştıklarında devenin üzerine binmiş şiddetle deveye vuran siyahi bir köle ilgilerini çekti ve şöyle dediler: “Hey baksana, dön biraz neyin var, sanki birini arıyor veya kaçıyor gibisin kimsin sen? “Bunun üzerine köle şöyle dedi: “Ben müminlerin emiri Osman'ın kölesiyim, hizmetçisiyim. Beni Mısır valisine gönderdi.” Bunun üzerine onlardan bir adam şöyle dedi: Baksana, Mısır valisi bizimle beraberdir. Bunun üzerine köle benim aradığım kişi bu değildir dedi. Ardından Muhammed b. Ebî Bekir onu deveden indirin dedi. Köle deveden indirilince Muhammed b. Ebî Bekir köleye şöyle dedi: Bana doğruyu söyle kimin kölesisin sen? Köle ben müminlerin emirinin kölesiyim dedi. Muhammed b. Ebî Bekir kime gönderildin? Diye sordu. Köle, Abdullah b. Sa'd'a mısır valisine diye cevap verdi. Muhammed neyle ilgili gönderildin dedi. Bir görev dedi. Ardından Muhammed b. Ebî Bekir yanında yazılı bir şey var mı diye sorunca köle hayır diye karşılık verdi. Bunun üzerine Mısır Ehli şöyle dedi: Ey emir onu arayalım aksi halde biz onun efendisinin bizim hakkımızda bir şeyler yazmasından yazmış olmasından korkuyoruz. Ardından kölenin eşyalarını ve yükünü aradılar. Giysilerinin tamamını çıkarıp soydular. Fakat üzerinde hiçbir şey bulamadılar. Yük eşyalarının içinde su bulunan bir tulum vardı onu hareket ettirince içinde bir şeyin kıpırdadığını anladılar. Bunun üzerine onu çıkarmak için iyice salladılar fakat çıkmadı. Bunun üzerine Kinane b. Bişr et-Tecîbî şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, bana öyle geliyor ki bu tulumun içinde yazı vardır. Ardından arkadaşları ona şöyle dedi: Yazık sana, suyun içinde ne yazısı olsun. Kinane insanların ne türlü hileleri vardır dedi. Bunun üzerine tulumu yarıdılar ve içinden mum ile mühürlenmiş bir şişe çıktı. Şişenin içinde de mektup bulunuyordu. Şişeyi hemen kırdılar ve mektubu çıkardılar.²²⁶ Muhammed b. Ebi Bekir mektubu okudu. Mektupda şu ifadeler geçiyordu: Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, Allah'ın kulu, Mü'minler'in Emîri Osman'dan Abdullah b. Sa'd'a, Amr b. Yezîd b. Verkâ yanına gelince hemen boynunu vur. Alkame b. Udeys el-Belvî, Kinane b. Beşir et-Tecîbî, Urve b. Sehm el-Leysi'ye gelince bunların ellerini ve ayaklarını çapraz bir şekilde kes ve o

²²⁶ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/411-416.

vaziyette bırak ki ölünceye kadar kanları içinde çırpınıp dursunlar. Onlar ölünce hurma kütüğünün üzerinde çarımha ger. Muhammed b. Ebî Bekir'e gelince onun yanındaki mektup kabul edilmesin. Onun elini sıkıca bağla ve onun öldürülmesiyle ilgili bir şeyler düşün. Benden bir emir gelinceye kadar işinin başında dur inşallah.

Muhammed b. Ebî Bekir mektubu okuyunca yanındakilerle beraber Medine'ye döndü. Sonra Peygamber sallâllâhu aleyhi ve sellem'in ashabını topladı ve mektubu onlara da okudu, mektup olayını onlara da bildirdi. Bunun üzerine Medine'de Osman'a (r.a.) karşı hiddetlenmeyen kimse kalmadı. Özellikle Benî Hüzeyl kabilesinin ileri gelenleri, Abdullah b. Mes'ûd olayından ötürü öfkeden çılgına döndü. Mahzumoğulları'nın ileri gelenleri Ammâr b. Yâsir'e yapılanlardan ötürü aynı şekilde Ğıfar kabilesinin ileri gelenleri de Ebûzer'e yapılanlardan ötürü hiddetlendi. Ardından Ali (r.a.) mektubu aldı, Osman'ın (r.a.) huzuruna varıp ona şöyle dedi: Yazıklar olsun sana, neye itibar edeceğimi bilmiyorum! Topluluk seni uyardı, sende onları uyardın, özür diledin beni buna kefil yaptın sonra beni küçük düşürdün ve onlar hakkında bu mektubu yazdın. Bunun üzerine Osman (r.a.) mektubu inceledi ardından bu mektupla ilgili bir şey bilmiyorum dedi. Bunun üzerine Ali (r.a.), köle, köle senin mi senin değil mi? diye sordu. Osman (r.a.) şöyle dedi: Bilakis, vallahi o benim kölemdir, deve benim devemdir, bu mühür benim mühürümdür, yazıda kâtibimin yazısıdır. Ali (r.a.) şöyle dedi. Senin kölen senin devene binip bir mektupla çıkıyor sende bunu bilmiyorsun öyle mi? Sana şaşırdım Ey Ebûl-Hasen! Yazı, yazıya benziyor olabilir, bir şey yanlışlıkla mühürlenmiş olabilir. Ben ne bu mektubu yazdım, ne emir verdim ne de bu köleyi Mısır'a gönderdim. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Sana diyecek bir şey yok o halde kimi itham edeceğiz? Osman şöyle dedi: Ben seni ve kâtibi suçluyorum. Ali (r.a.), bilakis bunlar senin işindir ve senin emrinle meydana gelmiştir dedi ve öfkelenerek Osman'ın (r.a.) huzurundan çıktı. İnsanlar yazının Mervân'ın yazısı olduğuna ve yazıyı Osman'ın (r.a.) bilgisi olmadan yazıģına kanaat getirdiler. Mervân, Osman'ın (r.a.) kâtibiydi, Osman'ın (r.a.) mührü, Mervân'ın parmağındaydı. İnsanlar Mervân'dan şüphelendiler.²²⁷

Daha sonra Osman b. Affan (r.a.) Mescid'e gitmek üzere çıktı. Mescid'e gelince minbere çıktı. Allah'a hamd etti ve övgüde bulundu ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Şu mektup hususunda beni suçlamayın, mektubu benim yazdığımı zannetmeyin. Şayet bunu söyleyecek olursanız günahkâr duruma düşersiniz. Vallahi mektubu ben yazmadım ve

²²⁷ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/411-416.

bununla ilgili bir emirde vermedim. Size hakkınız olan verilecektir ve sizinle ilgili Allah'ın kitabı ve peygamberi Muhammed (s.a.v.) sünneti üzere amel edilecektir ki razı olun ve kınanmayın. Bunun üzerine Kinane b. Bişr et-Tecibî öne çıktı ve şöyle dedi: Ey Osman! Biz amelsiz bir vasfa razı değiliz. Biz seni uyardık. Sende kendince bizi uyardın. Bize vefayla davranacağına dair bu belgeyi yazdın. Şahitler gösterdin. Bize Allah'a dair bir ahd ve sağlam bir söz verdin. Sonra bizim hakkımızda yazdıklarını yazdın. Bunun üzerine Osman şöyle dedi: Gerçekten bu yazıyı ben yazmadım. Allah adına size yemin de de bulundum. Benim üzerime yeminden daha büyük bir şey gerekli değildir. Bunun üzerine Kinane b. Bişr şöyle dedi: Biz senin yeminine inanmıyoruz. Sonra Kesîr b. Abdullah el-Hârisî ileri atıldı ve şöyle dedi: Ey Osman! Yapacağımı yaptıktan sonra bizden kurtulabileceğini mi zannediyorsun? Bunun üzerine Osman şöyle dedi: Ey Allah'ım seni tenzih ederim, benim için bu işi halledebilecek birisi yok mu? Bunun üzerine Osman'ın (r.a.) taraftarları ayağa kalktılar ve onları(isyancıları) tekme tokat, adamakıllı dövdüler. Ardından isyancılar Osman (r.a.) minberden ininceye kadar Osman'ı (r.a.) küçük taşla taşladılar. Neredeyse bayılıyordu. Böylece onu evine götürünceye kadar omuzlarında taşıdılar.

Sahâbeden bir grup Osman'ın (r.a.) huzuruna girdiler. Osman'ın (r.a.) yaşadıklarından dolayı üzgün olup acı duyduklarını ifade ettiler. Osman'ın (r.a.) huzuruna girenlerin arasında Ali b. Ebî Talib de (r.a.) vardı. Ümeyyeoğulları Ali'ye (r.a.) şöyle dediler: Ey Ebû Talib'in Oğlu! , hayatı bize sıkıntılı hale getirdin, işimizi mahvettin. Dostumuzun iyiliklerini iğrenç hale getirdin. Vallahi şayet arzuladığın şeye erişecek olursan cihadın en kuvvetlisiyle savaşıyoruz. Ali (r.a.) onları azarladı ve şöyle dedi: Defolun, Allah'ın sizin hakkınızda takdir ettikleri hoşunuza gidecek değildir. Gerçekten siz beyinsizlersiniz ve beyinsizlerin evlatlarıyorsunuz, kölelersiniz ve kölelerin evlatlarıyorsunuz. Siz de bilmektesiniz ki bu işte benim ne erkek devem ne de dişi devem vardır. Akabinde Ali (r.a.) öfkelenerek Osman'ın (r.a.) yanından çıktı.²²⁸

Ertesi gün olunca Osman (r.a.) oturdu ve şöyle bir mektup yazdı:

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, Allah'ın kulu, müminlerin emiri Osman'dan Müslümanlara ve müminlere, selam üzerinize olsun, sizi İslâm ile nimetlendiren Allah'ı size hatırlatıyorum. Sizi dalaletten hidayete ulaştıran, küfürden kurtaran, kolaylığı gösteren, rızkınızı genişleten. Körlüğünüzü giderip basiretinizi açandır. Allah Teala şöyle

²²⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/411-416.

buyurmaktadır: *“Nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan etmiştir”*²²⁹ *“Allah’ın nimetini sayacak olursanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür”*²³⁰ *“Allah’tan korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin”*²³¹ *“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.”*²³² *“Allah’ın size olan nimetini, duyduk ve itaat ettik dediğiniz zaman sizi bununla bağladığı (O’na verdiğiniz) sözü hatırlayın ve Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, kalblerin içindekini bilmektedir.”*²³³ *“Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz desonra yaptığınıza pişman olursunuz.”*²³⁴ *“Allah’a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır.”*²³⁵ Dikkat edin! Sizde bilmektesiniz ki Allah Teâlâ işitip itaat ederseniz sizden razı olacaktır, bölünmeniz ve başkaldırmanız hususunda sizi uyarmaktadır. İtaat etmediğiniz takdirde aleyhinize delil olması için geçmiştekilerin haberlerini size bildirdi. Allah’ın nasihatini tutun ve azabından sakının. Gerçekten siz ihtilaf edip ayrılığa düştükten sonra helak olmamış bir ümmet bulamazsınız. Nihayetinde onları biraraya toplayacak başlarıda olmaz. Ne zaman bana yapmaya karar verdiğiniz şeyi yapacak olursanız namazı hep birlikte ikame edemezsiniz ve zekâtı hep birlikte veremezsiniz düşmanlarınız başınıza musallat olur, bazınız bazınızın haramını helal sayar, sonra da bölük parça olursunuz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Dinlerini parça parça edip gruplara ayıranlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır.”*²³⁶ Dikkat edin! Gerçekten ben size Allah’ın verdiği öğüdü tavsiye ediyorum, sakındırdığı azabına karşı sizi uyarıyorum. Sizde bilmektesiniz ki Şuayb aleyhisselam kavmini ayrılıkla niteledi. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hûd kavminin, yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin! Lût kavmi de sizden uzak değildir.”*²³⁷ Ey İnsanlar biliniz ki, doğrusu ben sizlere adaletli davrandım, Sizinle ilgili

²²⁹ el-Lokman 31/20.

²³⁰ el-İbrahim 14/34.

²³¹ el-Âl-i İmrân Süresi 3/102.

²³² el-Âl-i İmrân Süresi 3/104-105.

²³³ el-Mâide 5/7.

²³⁴ el-Hucurât 49/6.

²³⁵ el-Âl-i İmrân 3/77.

²³⁶ el-En’âm 6/159.

²³⁷ el-Hûd 11/89.

Kitab ve sünnetle amel edeceğime, siret üzere hareket edeceğime, beldelerinizden hoşunuza gitmeyen kimseleri azledip razı olduğunuz kişileri vali tayin edip sizi razı edeceğime dair söz verdim. Sizinle ilgili benden önceki iki halifenin amel ettiği şekilde yapabildiğim kadar ve gücüm nispetinde amel edeceğime dair nefsim adına size garanti verdim. Sizde bilmektesiniz ki halkın işini yüklenen kişi isabet de eder hatada eder. Benim bu mektubum Allah'a ve size karşı özür beyan etmektedir.²³⁸ Hoşunuza gitmeyen şeyler size ulaşmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”²³⁹ Bu ahidle benden elinizi eteğinizi çekin. “Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.”²⁴⁰ Ben sizin hoşunuza gitmeyen herşeyden Allah'a tövbe ediyorum ve bunlardan dolayı istiğfar ediyorum. Çünkü günahları ancak Allah bağışlar. Hoşunuza gitmeyen herşeyden Allah'a tövbe ettim. Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatmaktadır. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Osman'ın (r.a.) mektubu onlara ulaşınca mektubu okudular ve Osman'ın (r.a.) nasihatlerinin hiçbirini kabul etmediler. Sonra her bir taraftan çığırkanlık yaptılar, Osman'ın (r.a.) evini ablukaya aldılar, onunla tartıştılar, öldürmeye görevinden hal etmeye kalkıştılar.²⁴¹

Buraya kadar İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydettik. Şimdi de ikinci grup rivayet olarak Taberî'nin başlık çerçevesinde aktarmış olduğu bir rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Taberî'nin aktarmış olduğu rivayet şu şekildedir:

Muhammed b. Mesleme şöyle dedi: Abdurrahman b. Udeys ve Sevdân b. Humrân ve arkadaşı yanında olduğu halde bana geldiler ve şöyle dediler: Ey Ebu Abdurrahman! Bilmektesin ki bizimle konuştun ve bizi geri çevirdin, sahibimizin hoşumuza gitmeyen şeylerden vazgeçeceğini öne sürdün. Bunun üzerine evet dedim. Ardından bana kurşundan yapılmış bir çubuklu küçük bir sayfa gösterdiler. (üzerinde kurşundan yapılmış bir çubuk bulunan küçük bir sayfa gösterdiler) Yolda Osman'ın (r.a.) kölesiyle zekât develerinden bir deve üzerinde giderken karşılaştık. Onun eşyalarını ve üzerini aradık. Üzerinde bir mektup

²³⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/411-416.

²³⁹ el-Yûsuf 12/53.

²⁴⁰ el-İsrâ 17/34.

²⁴¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/411-416.

bulduk ve mektup da şöyle yazıyordu: Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla. Abdurrahman b. Udeys sana gelince ona yüz sopa vur. Saçını ve sakalını traş et ve sana emrim gelene kadar Abdurrahman'ı hapse at. Amr b. Hamik, Sevdan b. Humran ve Urve b. Niba el-Leysi'ye de aynı şeyleri yap. Ben onlara bu mektubu Osman'ın yazdığını nasıl biliyorsunuz? Dedim. Bunun üzerine Şöyle dediler: Mervân, Osman'a bu oyunu oynuyor öyle mi, bu çok kötü bir durumdur o halde nefsini bu işten temize çıkarsın. Sonra şöyle dediler: Bizimle berabel ol Osman'a gidelim. Ali ile de konuştuk, öğle namazını kıldıktan sonra onunla konuşacağına dair bize söz verdi. Sa'd b. Ebî Vakkâs ile konuştuk o ben sizin işinize karışmayacağım dedi.²⁴² Saîd b. Amr b. Nüfeyl ile konuştuk o da Sa'd'ın söylediğinin aynısını söyledi. Bunun üzerine Muhammed, Ali size nerede olacağını söyledi? Dedi. Bunun üzerine muhalifler, öğle namazını kıldıktan sonra Osman'ın (r.a.) yanında olacağını söyledi. Dediler. Muhammed şöyle dedi: Ali ile öğle namazını kıldık sonra Ali ile beraber Osman'ın yanına gittik. Osman'a, Mısırlılar kapıda bekliyorlar onlara izin ver içeri girsinler dedik. Mervân, Osman'ın yanında oturuyordu ve Osman'a şöyle dedi: Canım sana feda olsun bırak beni de onlarla ben konuşayım. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Allah ağzını parçalasın, çık yanımdan bu konuda onlarla sen ne konuşacaksın. Ardından Mervân çıktı. Akabinde Ali (r.a.), Osman'a (r.a.) yöneldi, Mısırlılar mektupla ilgili bana anlattıklarını, Ali'ye (r.a.) de anlatmışlardı, Ali (r.a.) Mısırlılar'ın buldukları mektup hakkında Osman'ı (r.a.) bilgilendirdi. Bunun üzerine Osman (r.a.) mektubu yazmadığına, bilgisinin olmadığına bu konuda kendisiyle bir istişarede bulunulmadığına dair yemin etti. Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme şöyle dedi: Vallahi doğru söylüyor, bu olsa olsa Mervân'ın işidir. Ardından Ali (r.a.) şöyle dedi: Onları içeri alayım kendilerine özrünü beyan et. Bunun üzerine Osman (r.a.) Ali'ye (r.a.) doğru yöneldi ve şöyle dedi: Benim seninle yakınlığım ve akrabalık bağım vardır. Vallahi şayet sen bu halkanın içerisinde olsaydın ben halkayı çözer seni içerisinden çıkarırdım. Onların yanına çık ta onlarla konuş çünkü onlar seni dinlerler. Ardından Ali (r.a.) şöyle dedi: Vallahi bunu yapmayacağım, fakat onları huzurunu alacağım ki özrünü beyan et. Ardından Osman'ın (r.a.) huzuruna alındılar. Muhammed b. Mesleme şöyle dedi: Osman'ın (r.a.) huzuruna girdiler ancak halife sıfatıyla selam vermediler. Durumun vahim olduğunu o zaman anladım. Selamun aleyküm dediler, bizde ve aleyküm selam dedik. Topluluk konuştular. Sözcü olarak Abdurrahman b. Udeys'i sundular. Ardından Abdurrahman, Abdullah b. Sa'd'ın Mısır'da yaptıklarını zikretti. Müslümanlara ve ehli

²⁴² Taberî, *Târih*, 2/665-666.

zimet'e olan baskılarını, müslümanların hakkı olan ganimet mallarını kendi malıymış gibi kullandığını bu konuda kendisine bir şey söylendiğinde de bu hususta müminlerin emirinin bana mektubu vardır dediğini zikretti. Sonra Osman'ın (r.a.) Medine'de ihdas ettiği işleri ve kendisinden önceki iki arkadışına muhalefette bulunduğunu zikrettiler. Mısır'dan yolculuğa çıktığımızda seni öldürmek ve azletmek istiyorduk. Fakat Ali ve Muhammed b. Mesleme bizi geri çevirdiler. Muhammed itiraz ettiğimiz bütün hususlardan vazgeçileceğine dair söz verdi.²⁴³ Ardından Muhammed b. Mesleme'ye yönelerek sen bize bu hususta söz vermedin mi? dediler. Bunun üzerine Muhammed evet söz verdim dedi. Bundan sonra beldelerimize geri döndük ve Allah'ın sana karşı bize güç vermesini ve bizim için bir hüccet kılmasını diledik. Ta ki Büveyb'e ulaştık ve senin köleni yakaladık. Abdullah b. Sa'd'a yazdığım, sırtlarımızı kamçılmasını, saçlarımızı traş etmesini ve uzun süre bizi hapsedmesini emrettiğin mührünle mühürlenmiş mektubu bulduk. Al işte bu mektubundur. Osman (r.a.), Allah'a hamd ve övgüde bulundu ve şöyle dedi: Vallahi ben yazmadım, emirde vermedim, istişarede bulunmadım ve bilgilendirilmedim. Bunun üzerine Ali (r.a.) ile ikimiz bir ağızdan doğru söyledi dedik. Osman bizim sözlerimizle rahatladı. Bunun üzerine Mısırlılar şöyle dedi: Öyleyse kim yazdı mektubu? Osman bilmiyorum dedi. Sana karşın senin kölen müslümanlar'ın zekât devesiyle gönderilsin, senin mührün nakşedilsin valine bu büyük problemlerle ilgili mektup yazılsın ve sen bilmiyorsun öyle mi? Osman (r.a.) evet bilmiyorum dedi. Onlar şöyle dediler: Öyleyse senin gibi birinin iş başında olmasına gerek yoktur, Allah'ın bu işten seni ha'l ettiği gibi nefsinin ha'l et. Osman (r.a.), Allah'ın bana giydirmiş olduğu gömleği bir gömleği çıkarmayacağım. Dedi. Bunun üzerine sesler ve bağrışmalar yükseldi. Öyle ki Osman'a saldırmadan çıkmayacaklarını düşündüm. Ardından Ali kalktı ve çıktı. Ali kalkıp çıkınca bende kalktım. Ali, Mısırlılara çıkın dedi. Bunun üzerine çıktılar. Ardından ben evime döndüm. Ali de evine döndü. Osman'ı öldürünceye kadar muhasarayı sürdürdüler.²⁴⁴

Buraya kadar ikinci grup rivayet olarak Taberî'nin *Târih*'inde aktarmış olduğu rivayeti kaydetmiş bulunuyoruz. Başlığın ihtilafli olması, tarihi değer taşıması hasebiyle diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetleri bütün olarak bir üçüncü grup rivayet şeklinde kaydetmek istiyoruz.

Başlık çerçevesinde diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet şu şekildedir:

²⁴³ Taberî, *Târih*, 2/665-666.

²⁴⁴ Taberî, *Târih*, 2/665-666.

Mısır ehli, valileri Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i şikâyet etmek üzere Medine'ye geldiler. Bunun üzerine Osman, Abdullah'a tehditler ihtiva eden bir mektup yazdı. İbn Ebî Serh Osman'ın (r.a.) yasakladığı hususlardan vazgeçmedi. Osman'ın (r.a.) mektubunu getirenlerden birini dövdü ve öldürdü. Bunun üzerine Mısır ehli yedi yüz kişi olarak Mısır'dan çıktılar ve Medine'ye geldiler. Bunların arasında dört tane liderleri vardı bunlar, Abdurrahman b. Udeys el-Belvî, Amr b. Hamık el-Huzâî, Kinane b. Bişr b. Attab el-Kindî, Sevdân b. Humrân el-Muradî.²⁴⁵ Mescid'e gidip namaz vakitlerin de Resûlullah'ın ahabına İbn Ebî Serh'in yaptıklarıyla ilgili şikâyette bulundular.²⁴⁶ Sonra Ali b. Ebî Talib (r.a.), Osman'ın (r.a.) huzuruna geldi ve şöyle dedi: Bu insanlar bu adam yerine bir başkasını vali yapmanı istiyorlar ve bir kişiyi de öldürdüğünü söylüyorlar. Bu adamı azlet ve yargılayıp aralarında hüküm ver ki hakları varsa onları bu adamdan kurtar.²⁴⁷ Bunun üzerine Osman (r.a.) onlara bir adam seçin onu vali olarak tayin edeyim dedi. Mısırlılar, Muhammed b. Ebî Bekr'i vali tayin et dediler. Bunun üzerine Osman (r.a.), ahitnemasini yazdı ve Muhammed b. Ebî Bekr'i Mısır'a vali olarak atadı. Bunun üzerine Muhammed b. Ebî Bekr Mısır valisi olarak Mısır'a gitmek üzere çıktı.²⁴⁸ Mısırlılarla birlikte Ensar ve Muhacir'den bir grup İbn Ebî Serh'le aralarındaki davaya bakmak üzere çıktılar.²⁴⁹ Medineden üç günlük mesafe kadar uzaklaştıktan sonra bir devenin üzerinde hararetle deveyi kamçılaman, telaşla yol alan sanki birini arayan veya birisi tarafından aranmış gibi hareket eden siyahi bir köle gördüler. Bunun üzerine Muhammed b. Ebi Bekr'in arkadaşları amacın ne sen kimsin sanki birisini arıyor veya birisinden kaçıyor gibisin dediler.²⁵⁰ Bunun üzerine köle müminlerin emirinin kölesiyim beni Mısır valisine gönderdi dedi. İçlerinden bir adam Mısır valisi bizimle beraberdir dedi. Bunun üzerine köle benim istediğim adam bu değildir dedi. Hemen Muhammed b. Ebi Bekr'e durumu haber verdiler, Muhammed de bir adam göndererek onun gelmesini istedi. Muhammed ona sen kimin kölesisin diye sordu. Bunun üzerine köle onlara bir defasında Mervân'ın kölesiyim diye cevap veriyor, başka sefer de Müminlerin Emiri'nin kölesiyim diyordu.²⁵¹ Taki içlerinden bir adam onun Osman'ın kölesi olduğunu bildi. Ardından Muhammed köleye seni kime

²⁴⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, Nşr. El-Kütübü's-sekafiyyetü (Beyrut: 1417) 2/512-513.

²⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55.

²⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/513.

²⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/513.

²⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55; Belâzürî, *Ensabu'l-Eşraf*, 5/556; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/513.

²⁵⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55; Belâzürî, *Ensabu'l-Eşraf*, 5/556-557; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/513.

²⁵¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55; Belâzürî, *Ensabu'l-Eşraf*, 5/557; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/513.

gönderdi diye sordu. Köle, Mısır'ın valisine gönderdi diye karşılık verdi. Muhammed ne ile dedi. Köle bir görevle dedi. Muhammed yanında bir mektup, yazı varmı dedi. Köle hayır dedi. Bunun üzerine Muhammed onu arayın dedi. Ardından onu aradılar ama bir mektup bulamadılar. Baberinde kuru bir tulum vardı. Kıpırdattılar içinde bir şey vardı. Çıkarmak için uğraştılar ama çıkaramadılar sonra tulumu parçaladılar ve içinden Osman'dan Abdullah b. Sa'd. B. Ebî Serh'e yazılmış mektup çıktı. Bunun üzerine Muhammed b. Ebî Bekr beraberlerinde bulunan ensar ve muhaciri topladı. Onların mevcudiyetinde mektubu açtı ve okudu. Mektupta yazılanlar şöyleydi: Muhammed b. Ebî Bekir, falan ve falan sana gelir gelmez onları öldür onların getirdiği ahitnameyi lağvet. Sana emrim gelinceye kadar işine devam et. Yolcular mektubu görünce endişeye kapılıp paniklediler ve Medine'ye döndüler.²⁵² Mısırlılar Medine'ye döndüklerinde Ali'nin (r.a.) yanına gelerek şöyle dediler: Allah'ın düşmanını görmedin mi? Bizim hakımızda şöyle şöyle olmasını emreden bir mektup yazmıştır. Muhakkak ki Allah onun kanını bize helal kılmıştır. Kalk bizimle beraber ol ona gidelim. Ali (r.a.) vallahi sizinle beraber gelmeyeceğim dedi. Mısırlılar: O halde bize niçin mektup yazdın dediler. Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Vallahi size asla bir mektup yazmadım.²⁵³ Bunun üzerine onlardan bazıları birbirlerine baktı ve şöyle dedi: Bu adam için mi savaşıyorsunuz, bu adam için mi öfkeleniyorsunuz?²⁵⁴ Ardından Ali (r.a.) onların yanından ayrıldı ve Medine'den çıkarak bir köye çekildi. Mısırlılar da Osman'ın (r.a.) yanına gittiler ve ona şöyle dediler. Bizim hakkımızda şöyle şöyle emrettiğin bir mektup yazmışsın. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: İki şıktan birini yapacağım ya bana müslümanlardan olan iki adamı şahit göstereceksiniz ya da yazmadığıma, imla etmediğime, bilmediğime dair kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin edeceğim. Biliyorsunuz ki mektup, mektubu lisan eden kimsenin adını da yazabilir, mühür de nakşedilebilir. Bunun üzerine Mısırlılar şöyle dedi: Vallahi Allah senin kanını helal kılmıştır. Aramızdaki ahdi ve mîsâkı bozdun. Ardından Osman'ı (r.a.) muhasara altına aldılar.²⁵⁵

Buraya kadar başlık çerçevesinde üç grup şeklinde rivayetleri kaydettik. Biz burada tarihi vesika olması hasebiyle Taberî ve İbnü'l-Esîr'de rastladığımız bir rivayeti dördüncü grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz ki bu rivayet karanlık noktalara ışık tutmakta ve öne süreceğimiz iddia ve yaklaşımlara mesned olmakta, desteklemektedir.

²⁵² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/55.

²⁵³ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 169; Taberî, *Tarih*, 2/655-656.

²⁵⁴ Taberî, *Tarih*, 2/655-656.

²⁵⁵ Halife b. Hayyât, *et-Târih*, 169; Taberî, *Tarih*, 2/655-656.

Osman (r.a.) günlerce insanlara namaz kıldırdı. İnsanlar evlerinden dışarı çıkmadılar. Hiçkimse konuşmaktan engellenmedi. İçlerinde Ali'ninde (r.a.) olduğu insanlar gelip muhaliflerle konuştular. Ali (r.a.) onlara şöyle dedi: Medine'den geri dönüp gittikten sonra sizi buraya geri döndüren düşünce nedir? Muhalifler şöyle dedi: Öldürülmemizin yazılı olduğu bir mektubla beraber bir postacı yakaladık. Talha Basralılar'a geldi. Basralılar, onların söylediğinin aynısını zikrettiler. Zübeyr, Kûfeliler'e geldi. Kûfeliler'de onların söylediğinin aynısı zikrettiler. Basralılar ve Kûfeliler şöyle dediler: Biz bütün kardeşlerimize yardım edeceğiz ve hepsini koruyacağız. Sanki onların hepsi birbirleriyle vaatleşmiş gibi davranıyorlardı. Bunun üzerine Ali (r.a.) onlara şöyle dedi: Ey Basra ve Kûfe halkı birkaç gün yolculuk yaptıktan sonra Mısır halkının karşılaştığı bu duruma nasıl muttali oldunuzda bize doğru yöneldiniz. Vallahi bu Medine'de kurulan bir iştir. Ardından onlar şöyle dediler: Osman'ı (r.a.) istediğiniz yere koyun, bizim o adama ihtiyacımız kalmamıştır. Bundan sonra bizim yöneticiliğimizden azlolsun, bizim yöneticiliğimizden ayrılınsın. Böyle olduğu halde Osman (r.a.) onların önünde namaz kıldırıyor onlarda Osman'a (r.a.) uyup namaz kılıyorlardı. Hiç kimsenin konuşmasını yasaklamadılar ancak Medine'de küme halindeydiler ve insanların toplanmasına mani oluyorlardı.²⁵⁶

Buraya kadar başlık çerçevesinde dört grup rivayet kaydettik. Şimdi ilk üç grup rivayet arasındaki mukayeselerimiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz.

İlk üç grup rivayeti mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Mısırlılar'ın belgelerini de alarak emirleri, Muhammed b. Ebû Bekir ile yola çıktıkları, üç günlük mesafe gittikten sonra devesini şiddetle kırbaçlayan bir adam görüp ona kim olduğunu sordukları onun da Hz. Osman'ın (r.a.) kölesi olup Mısır valisine gittiğini söylediği, Muhammed b. Ebû Bekir'in köleyi sorguya çekip, Mısırlıların köleyi arama teklifinde bulunduğu, Kinane b. Bişr'in tulumun içinde yazı olabileceğini tahmin ettiği, tulumu yardıklarında içinden mumla mühürlenmiş şişe şişenin içinde de mektup buldukları, mektupta, : Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, Allah'ın kulu, Müminler'in Emîri Osman'dan Abdullah b. Sa'd'a, Amr b. Yezîd b. Verkâ yanına gelince hemen boynunu vur. Alkame b. Udeys el-Belvî, Kinane b. Beşir et-Tecîbî, Urve b. Sehm el-Leysî'ye gelince bunların ellerini ve ayaklarını çapraz bir şekilde kes ve o vaziyette bırak ki ölünceye kadar kanları içinde çırpınıp

²⁵⁶ Taberî, *Tarih*, 2/653; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/530.

dursunlar. Onlar ölünce hurma kütüğünün üzerinde çarımha ger. Muhammed b. Ebû Bekir'e gelince onun yanındaki mektup kabul edilmesin. Onun elini sıkıca bağla ve onun öldürülmesiyle ilgili bir şeyler düşün. Benden bir emir gelinceye kadar işinin başında dur diye yazılı olduğu, Muahammed b. Ebû Bekir'in mektubu okuyunca yanındakilerle Medine'ye döndüğü, Medinede Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabına mektubu okuduğu ve Hz. Osman'a (r.a.) medinede hiddetlenmeyen kimsenin kalmadığı Benî Hüzeyl kabilesinin İbn Mes'ûddan dolayı, Mahzûmoğullarının Ammâr b. Yâsirden dolayı, Gıfâr kabilesinin Ebûzer'den dolayı hiddetlendiği, Hz. Ali'nin (r.a.) mektubu alıp Hz. Osman'ın (r.a.) huzuruna vardığı, Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Osman'a (r.a.) kızdığı, Hz. Osman'ın (r.a.) kölenin devenin kendisinin olduğunu ifade edip yazınında kâtibinin yazısı olduğunu söylediği, yazının yazıya benzeyeceğini bir şeyin yanlışlıkla mühürlenebileceğini söylediği, mektup olayıyla ilgisi olmadığını söylediği, Hz. Ali'nin (r.a.) sana diyecek bir şey yok o halde kimi itham edeceğiz diye sorması üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) ben seni ve kâtibi suçluyorum dediği, Hz. Ali'nin de (r.a.), bilakis bunlar senin işindir ve senin emrinle meydana gelmiştir dediği ve öfkelenerek Hz. Osman'ın (r.a.) huzurundan çıktığı insanların yazının Mervân'ın yazısı olduğuna ve yazıyı Hz. Osman'ın (r.a.) bilgisi olmadan yazdığına kanaat getirdikleri, Mervân'ın, Hz. Osman'ın kâtibi olduğu Hz. Osman'ın (r.a.) mührünün, Mervân'ın parmağında olduğu insanların Mervân'dan şüphelendikleri, sonra Hz. Osman'ın (r.a.) mescidde hitapta bulunduğu, Kinâne b. Bişr'in Hz. Osman'a (r.a.) karşılık verdiği, ardından Kesîr b. Abdullah el-Hârisi'nin Hz. Osman'a (r.a.) karşılık verdiği ve üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) taraftarlarının onları dövdüğü, Hz. Osman (r.a.) minberden inene kadar taşlandığı ve omuzlarda evine götürüldüğü, sahabeden bir grubun Hz. Osman'ı (r.a.) evinde ziyaret ettiği Ümeyyeoğulları'nın Hz. Ali'yi (r.a.) suçladığı, Hz. Ali'ninde (r.a.) Ümeyyeoğullarına hakaret edip öfelenerek Hz. Osman'ın (r.a.) yanından çıktığı, Hz. Osman'ın (r.a.) muhaliflere mektup yazdığı ancak onların bu mektuba itimad etmeyip her bir yandan çığırtkanlık yaparak Hz. Osman'ın (r.a.) evini ablukaya aldıkları, onu öldürmeye kalkışıp görevinden ha'l etmeye kalkıştıkları bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz ikinci grup rivayette Abdurrahman b. Udeys ve Sevdan b. Humrân'ın Muhammed b. Mesleme'ye gelip kurşundan yapılmış çubuklu bir sayfa gösterdikleri yolda Hz. Osman'ın (r.a.) kölesiyle karşılaştıklarını üzerinde bir mektup bulduklarını söyledikleri, mektupta Abdurrahman b. Udeys sana gelince ona yüz sopa vur. Saçını ve sakalını traş et ve sana emrim gelene kadar Abdurrahman'ı hapse at. Amr b. Hâmik, Sevdan b. Humrân ve Urve b. Niba el-Leysi'ye de aynı şeyleri yap diye yazılı olduğu, bunun Mervân'ın Hz. Osman'a (r.a.) olan bir oyunudur

dedikleri, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Sa'îd b. Zeyd'in karışmadığı, Hz. Ali (r.a.) ve Muhammed b. Mesleme ile beraber Hz. Osman'ın (r.a.) yanına gittikleri, Mervân'ın onlarla konuşmak istemesi üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) Mervân'ı azarladığı, Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Osman'ı (r.a.) mektupla ilgili bilgilendirdiği, Hz. Osman'ın (r.a.) bu meseleyle ilgili bilgisinin olmadığını söylediği, Mısırlıların adına Abdurrahman b. Udeys'in konuştuğu, Hz. Osman'ın (r.a.) mektupla ilgili bilgisinin olmadığını söylemesi üzerine öyleyse senin gibi birinin iş başında olmasına gerek yoktur, Allah'ın bu işten seni ha'l ettiği gibi nefsinin ha'l et dedikleri Hz. Osman'ın (r.a.), Allah'ın bana giydirmiş olduğu gömleği bir gömleği çıkarmayacağım, dediği bunun üzerine seslerin ve bağrışmaların yükseldiği, Hz. Osman'ı (r.a.) öldürünceye kadar muhasarayı sürdürdükleri bilgileri zikredilmektedir. Üçüncü grup olarak kaydetmiş olduğumuz rivayette ise Mısırlıların Abdullah b. Sa'd'ı şikâyete gelmeleri üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) Abdullah'a tehditvari mektup yazdığı, İbn Ebû Serh'in tutumunu değiştirmeyip, mektubu getirenlerden birini döverek öldürdüğü bunun üzerine mısır ehlinin 700 kişi olarak Medine'ye geldiği ve şikâyette buldukları Hz. Ali'nin bu adamlar valilerini değiştirmek istiyor dediği ve Mısırlıların Muhammed b. Ebû Bekir'i vali olarak istedikleri Hz. Osman'ın (r.a.) ahidnâme yazıp Muhammed'i Mısır'a vali tayin ettiği bunun üzerine Muhammed'in çıktığı bunların beraberinde Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh ile olan davaya bakmak üzere ensar ve muhacirden bir grubunda çıktığı, Medine'den üç günlük mesafe kadar uzaklaştıktan sonra bir devenin üzerinde hararetle deveyi kamçılaman, telaşla yol alan sanki birini arayan veya birisi tarafından aranıyormuş gibi hareket eden siyahi bir köle gördükleri kim olduğunu sormaları üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) kölesi olduğunu ve Mısır valisine gittiğini söylediği, Muhammed köleye kimin kölesisin diye sorduğunda bir defasında Hz. Osman'ın (r.a.) başka sefer Mervân'ın kölesiyim dediği içlerinden birinin onun Hz. Osman'ın(r.a.) kölesi olduğunu bildiği, Muhammed'in köleyi sorguya çektiği, onu aradıkları ve kuru bir tulum bulup parçaladıkları ve Abdullah b. Sa'd'a yazılmış bir mektup buldukları, Muhammed'in ensar ve muhaciri toplayıp onların yanında mektubu açıp okuduğu, mektupta: Muhammed b. Ebû Bekir, falan ve falan sana gelir gelmez onları öldür onların getirdiği ahidnâmeyi lağvet. Sana emrim gelinceye kadar işine devam et diye yazdığı, bunun üzerine Medine'ye dönüp Hz. Ali'nin yanına vardıkları fakat Hz. Ali'nin onlarla gitmediği, Hz. Ali'yi mektubu niye yazdın diye suçladıkları ardından Hz. Osman'a gittikleri Hz. Osman'ında bir bilgisinin olmadığını söylemesi üzerine Hz. Osman'ı muhasara altına aldıkları bilgileri zikredilmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını kaydettik. Bundan sonra ilk üç rivayet grupları arasındaki mukayesemiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydettik. Şimdi ise birkaç değerlendirmede bulunmak istiyoruz.

Üçüncü grup rivayetlerin arasına ensar ve muhacirin sıkıştırılma ihtimali üzerinde düşünceler ve soru işaretleri zihnimizde oluşmuyor değil. Acaba râviler veya tarihçiler bununla olası Hz. Osman'ın (r.a.) reddine bir başka ifadeyle mektup meselesinden habersiz olduğunu zikretmesine bir avantaj olarak mı sundular. Ya da mektup meselesinin herhangi bir entrika olmadığını bir başka ifadeyle muhaliflerin bunda bir parmağı olmadığını desteklemek ya da olayın gerçekleştiğine dair İslâm devletinin kurucu ve tamamlayıcı unsuru ensar ve muhaciri olayın bir numaralı tanığı göstermek adına böyle bir algıyı oluşturmak istediler. Bir başka ifadeyle müslümanlar arasında saygınlığı bulunan Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabı sıfatıyla taraflar arasında hüküm verme amacıyla yolculuğa eşlik eden ensar ve muhacirin toplumsal statüsünden istifade etmek mi istediler. Oldu ki böyle bir statü ile algı oluşturma adına rivayet aktarma yoluna gittilerse, Resûlullah'ın (s.a.v.) zinnûreyn lakaplı damadının statüsünü kabul etmeyen bir topluluğun Mısır'a varılıyorsa isimleri zikredilmeyen bu ensar ve muhacirin hükmüne de razı olup olmayacakları da mulaktır. Burada Muhammed b. Ebû Bekir'i vali tayin etmesini kabul ettiler buna göre Hz. Osman'ın (r.a.) statüsünü kabul etmiş olurlar çıkarımı akıllara gelebilir. Halbu ki Mısırlılar Hz. Osman'ın (r.a.) statüsünü kabul etmekten ziyade kendi ağırlıklarını ya da baskılarını ortaya koyarak öldürmek istedikleri halifeye istediklerini yaptırmışlardır. Bu cümlelerden olmak üzere bu yolculukta varlığı şüpheli olan ensar ve muhacirin statüsü asırlar sonra gelenlere kabul ettirilmek üzere rivayetlere yerleştirilmiş olabilir.

Mektup meselesinde, Medine fitne yuvasına dönmüştü, rivayetlere yansıdığı şekliyle şehir halkından olan olmayan farklı unsurlar bulunmaktaydı. Bu farklı unsurların mektup meselesinde parmağının olması ihtimali oldukça kuvvetlidir. Tarihî verilerde bu ihtimali desteklemektedir. Bu cümleden olmak üzere kendilerine göre yönetimdeki istikrarsızlığın devam edeceğini düşünen kişi veya kişiler mektup olayını düzenlemiş olabilirler. Basra ve Kûfeliler'in mektup mevzusu ile ilişkileri olmadığı halde Medine'ye geri dönmeleri bu iddiamızı desteklemektedir.

Ayrıca gizli bir görevle gönderilen birisi neden Mısırlılar'ın kullandığı güzergâhı kullansın. Kafile şeklinde bir topluluğun uzak mesafeden görülmesi bir başka ifade ile

farkedilmesi gayet tabiidir ki yukarıda kaydettiğimiz rivayetlerde 700 rakamı zikredilmektedir. Bu cümleden olmak üzere mektupla görevli kölenin bu topluluğu uzaktan farketmesi ihtimal dahilindedir. Acaba köle yolunu neden değiştirmemiştir. Köleyi bu işle görevlendirenlerin sakın topluluğa gözükme diye tenbihte bulunması gerekir. Böyle bir ifade akıllarına gelmemiş midir? Herhalde bu işi tertipleyen veya tertipleyenler olası bütün ihtimalleri gözönünde bulundurarak hareket etmiştir.

Adnan Demircan, mektup olayıyla ilgili olarak “bunun fitneyi körüklemek isteyen ve bundan çeşitli çıkarları olan bazı kişilerin komplosu olması ihtimaldir demekle birlikte üç eyaletten gelenler arasında önceden profesyonelce yürütülen organik bir bağın ve iletişimin bulunduğunu zannetmiyoruz”²⁵⁷ ifadelerine yer vermektedir.

Biz Adnan Demircan’ın vilâyetlerden gelenlerin bağı olmadığı iddiasını kabul etmiyoruz. Çünkü Mısır, Basra ve Kûfedekiler’in birbirleri ile mektuplaşış halkı yönetim aleyhinde kışkırttıkları, yönetimde dinî, ekonomik, siyasî istikrarsızlığın olduğu yönünde halkı başta halife olmak üzere yönetimin alt kademelerine karşı alenî bir davete çağrıda buldukları açık ve sabittir. Bu cümlelerden olmak üzere ortada bir organizasyon ve sürükleyici güç ve hareket vardır. Bu ferdi ve içtimaî hareket profesyonelce olmasa bile en azından halifenin katline sebep olması açısından amatörcede olsa bir birlikteliğin ve haberleşme ağının olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu başlık çerçevesinde Taberî ve İbnü’l-Esîr’den kaydetmiş olduğumuz dördüncü grup rivayette bizim bu değerlendirmemizi desteklemekte kapalı noktalara açıklık getirmektedir. Bir başka ifade ile ortada yönetime karşı birlikte yürütülen bir organizasyonun habercisi niteliğindedir.

İbn A’sem’in rivayetine göre Hz. Osman’ın (r.a.) muhaliflere yazdığı mektupla ilgili değerlendirmede bulunursak, İbn A’sem baştan beri Hz. Osman’ı (r.a.) suçlayıcı tarzda olayları aktarmaktadır. Hz. Osman’ın (r.a.) konuşmalarında ve yazdığı mektuplardan ise sürekli tövbe edip suçunu kabul eden bir başka ifade ile tövbeden vazgeçemeyen icraatada geçemeyen bir halife profili sunmaktadır.

İsmail Hakkı Atçeken, mektup olayı ile ilgili olarak, “anlaşıldığına göre Hz. Ali (r.a.) ve diğer bazı Ashab’ın dilinden uydurma mektuplar yazılmakta ve bunlar çeşitli bölgelere gönderilerek muhalif bir kitle oluşturulmaya çalışılmaktadır”²⁵⁸ ayrıca olayı tek

²⁵⁷ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası* (İstanbul: Beyan), 100-101.

²⁵⁸ Atçeken, “Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem’in Rolü”, 331-332.

bir kişi ve grubun üzerine yıkmak yerine, meseleye bütüncül bir yaklaşımla tarafların belli oranlarda sorumluluğunun olduğunu söylemek mümkündür”²⁵⁹ ifadelerine yer vermektedir.

Burada şu ifadeleri sunmak istiyoruz her bir araştırmacı metodolojik birikim ve tarih algısı ile rivayetleri tercih etmekte ve tercih ettiği rivayet üzerinden değerlendirmede bulunmaktadır.²⁶⁰

Buraya kadar başlık çerçevesinde İbn A’sem’in aktarmış olduğu rivayeti birinci grup olarak kaydettik. Ardından ikinci grup olarak Taberî’nin aktarmış olduğu rivayeti ikinci grup olarak kaydettik. Daha sonra üçüncü grup rivayet olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti zikrettik. Son olarak Taberî ve İbnü’l-Esîr’in aktardığı rivayeti dördüncü grup olarak kaydettik. Bu cümlelerden olmak üzere rivayet grupları arasındaki mukayeselerimizi, zihni melekelerimizin yettiği kadarıyla değerlendirmelerimizi ve çağdaş yorumları zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar kayıt ile yetinip Hz. Osman dönemi iç karışıklarla ilgili genel bir değerlendirme sonrası üçüncü bölüme geçmek istiyoruz.

Hz. Osman (r.a.) döneminde gerçekleşen fetihler her ne kadar bizim çalışmamızın sınırları kapsamında olmasa da değerlendirmelerimiz esnasında fetihlere atıflarda bulunmamız gerekmektedir. Bu cümleden olmak üzere fetihler sonucu İslâm toplumu bünyesine dahil olan farklı etnik kimlikler, önceki din ve inanışlarının etkisiyle İslâm’a bazı yeni yaklaşımların inanç ve kültür örneklerini sokmuşlardır. Bütün bunlar İslâm’ın algılanışı, yorumlanışı ve zihinlerde şekillenışi açısından çok ciddi bir değişimi ortaya çıkarmıştır. Bunların İslâm tarihi içerisindeki yansımaları daha sonraki dönemlerde siyasi ve itikadi firkalar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hz. Osman (r.a.) döneminde sahâbe neslinin büyük bir çoğunluğunun vefat etmiş olması, yaşayanların çoğunluğunun da kendi köşelerine çekilmeleri sonucu yeni bir nesil ortaya çıkmaya başlamıştır. Kalplerin birliği yavaş yavaş dağılıp sevginin yerini nefret ve yardımlaşmanın yerini de haset almaya başlayınca, fitne için fırsat kollayan ve karışıklığı sevenler için meydan boşalmış oldu. Resûlullah’tan (s.a.v.) feyz alan, O’nun sohbet ve ilhamından istifade eden nesil, artık yavaş yavaş maziye karışıyordu. Bölüm içerisinde kaydetmiş olduğumuz rivayetlerde de görüldüğu üzere Hz. Osman (r.a.) döneminde bireysel olarak dinî gerekçeleri öne sürerek

²⁵⁹ Atçeken, “Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân b. Hakem’in Rolü”, 338.

²⁶⁰ Bkz. Sabri Hizmetli “Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi” 154-155.

muhalefet eden bazı isimler ön plâna çıkmıştır. Bu tür sivil hareketlerde bulunanlar Ebû Zer, Ammâr b. Yâsir ve Abdullah b. Mes'ûd gibi “*Ehli Suffe*” olarak bilinen gruptan olan ve İslâm'a ilk giren kimselerdi. Fetihlerle birlikte zenginleşen ve yeni tanıdıkları dünyaların yaşantı tarzlarını taklit edip şatafatlı ve lüks bir hayata geçiş yapan Müslümanlar kısa sürede ciddi bir değişim yaşadı. Özellikle valiler, komutanlar ve Kureyş aristokratlarında bu değişim çok net olarak gözlemlenmektedir. Buna karşılık isimlerini zikrettiğimiz bu sahâbiler, İslâm'a tam bir samimiyetle bağlıydılar. Zenginlik onları eski mütevazı yaşam anlayışları ve tarzlarından kopartmadı. Ayrıca Müslüman toplumdaki ani değişimden büyük bir rahatsızlık duymaya ve buna tepki göstermeye başladılar. Muhalefetleri saf İslâmi etkiden ve dinî anlayış biçiminden kaynaklanıyordu. Bunlara ilaveten bazı cahil ve fitneci kimselerin takva adına mübah olan bir fiili haram veya farz kabul etmeleri bir başka ifade ile yanlış takva anlayışı Hz. Osman (r.a.) dönemindeki fitnenin sebeplerinden birisi olarak kabul edilebilir. Hz. Osman'ın (r.a.) yaptığı mübah işleri veya Müslümanların maslahatlarına yönelik uygulamaları rivayetlerde de açıkça görüldüğü üzere dinden çıkma sebebi olarak sundular ve Hz. Osman'ı Hz. Peygamber'in sünnetini değiştirmekle suçladılar²⁶¹ ayrıca kendi tutum ve davranışlarını haklı çıkarmak üzere birtakım ithamlarda bulundular.²⁶²

Hz. Ebûbekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) kendi kabileleri ve akrabalarını devlet kademesinde görevlere tayin etmemişlerdir. Hz. Osman ise rivayetlerde de görüldüğü üzere Ümeyyeoğulları'ndan bazı akrabalarını Mısır eyaletine, Kûfe, Basra gibi şehirlere vali olarak tayin etmiştir. Mısır fâtihi Amr b. el-Âs bölge valiliğinden azledilip yerine Hz. Osman'ın (r.a.) süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh; Kûfe'ye Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine Hz. Osman'ın anne bir kardeşi Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt ve daha sonra onunla ilgili bazı şikâyetler gelmesi üzerine Ümeyyeoğulları'ndan Saîd b. el-Âs; Basra'ya Ebû Mûsâ el-Eş'rî'nin yerine anne tarafından akrabası olan Abdullah b. Âmir tayin edildi. Hz. Ömer devrinden beri Şam valiliğini devam ettiren Muâviye b. Ebî Süfyan ise yetki alanı genişletilerek görevinde bırakılmıştır. Hz. Peygamber döneminde Tâif'e sürgün edilen Hakem b. Ebi'l-Âs ailesi Medine'ye getirilmiştir. Kâtiplik görevine Hz. Osman'ın amcasının oğlu Mervân b. Hakem getirilmiştir. Daha ehil kimseler varken, Hz. Osman'ın kendi kabilesi Ümeyyeoğulları'ndan bazı kişilerin vali, komutan ve kâtip olarak

²⁶¹ İsmail Hakkı Atçeken, “Râşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, ed. Mehmet Şeker (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 2/263-264.

²⁶² Bu konuda bkz. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, çev. Tahir Tural (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 25-54.

görevlendirilmesi tepkilere neden olmuştur. Bununla birlikte Hz. Osman'ın (r.a.) yakın akrabasına olan düşkünlüğü, tanıdığı ve güvendiği kişileri göreve getirmek istemesi, birlik ve beraberliği bu şekilde sağlayabileceği düşüncesi gibi gerekçeler de gözönünde bulundurulmalıdır. Ayrıca tabiatları, idare biçimleri ve halka yaklaşımları birbirinden farklı olan Hz. Osman'ın (r.a.) Hz. Ömer'den (r.a.) sonra halife olması dikkat çekici bir konudur. Hz. Ömer yönetimde sert ve otoriter bir tavır sergilerken, Hz. Osman yumuşak huylu ve müsamahakâr davranmıştır. Bu durum ilk aşamada insanları memnun etmişse de, yumuşaklık rivayetlerde de görüleceği üzere Hz. Osman'a sıkıntılı süreçler yaşatmıştır.²⁶³

²⁶³ Atçeken, "Râşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar", 2/264-265.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-FÜTÛH'TA HZ. OSMAN'IN MUHASARA EDİLMESİ, ÖLDÜRÜLMESİ VE DEFNEDİLMESİ

Biz bu bölümde Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara ediliş sürecini, öldürülmesi ve defnedilmesini aktarmaya çalışacağız. Bu cümleden olmak üzere öncelikle İbn A'sem el-Kûfi'nin *Kitabü'l-Fütûh*'unda geçen rivayetleri ele alarak başlıklar halinde kaydedeceğiz. Aynı şekilde her bir müstakil başlık altında da başlıkla ilgili diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayet veya rivayetleri ikinci grup nitelendirmesiyle kaydedeceğiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla farklı rivayetler varsa onları da üçüncü grup olarak kaydetme yoluna gideceğiz. Ardından *Kitabü'l-Fütûh*'ta geçen rivayetlerle diğer İslâm tarihi kaynaklarında geçen rivayetlerin karşılaştırmasını yapacağız. Bundan sonra ise kendi değerlendirmemiz ve çağdaş değerlendirmeleri kaydedeceğiz. Ancak müstakil başlık altında herhangi bir değerlendirmede bulunmadıysak son olarak mukayese ile yetinip bir alt başlığa geçeceğiz.

3.1. Hz. Osman'ın Valilerini Yardıma Çağırması

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aktardığı rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) valilerinden yardım istediği bilgisini zikretmektedir. Bununla birlikte valilerin ve halkın kayıtsız kaldığını aktarmaktadır. Rivayetin devamında Hz. Osman'ın (r.a.) evinin duvarından muhalifler ve muhalifler tarafında olan sahâbe ile konuştuğunu kaydetmektedir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayeti kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktardığı rivayet şu şekildedir:

Osman (r.a.) topluluğun acele ederek kendisini öldürmelerinden korktu. Ardından Basra valisi Abdullah b. Âmir b. Küreyz'e, Şam'ın tamamının valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'a mektup yazdı. Osman (r.a.) onlara aynı ifadeleri içeren tek nüsha yazdı. Rahman ve rahim Allah'ın Adıyla, Medine ehli, Basra ehli ve Kûfe ehlinin zalim, beyinsiz, cahil ve düşman olanları evimi ablukaya aldılar. Rabbimin bana giydirdiği bu gömleğin üzerimden

çıkarılmasından ve öldürülmemden başka bir şeye razı olmazlar. Bilmiş olun ki muhakkak Rabbime kavuşacağım. O vakit cesaret ve akıl sahibi adamlarla bana yardım edin. Böylece umulur ki Rabbim bana karşı haddi aşan ve isyan eden bu zalimlerin zulmünden bu adamlar sayesinde benden uzaklaştıracaktır. Selam üzerinize olsun.²⁶⁴

Misver b. Mahreme mektubla Muâviye'ye gelip mektubu okudu ve şöyle dedi: Ey Muâviye! Osman (r.a.) öldürülecek o vakit ona yazacağın şeyleri iyi düşün. Bunun üzerine Muâviye Şöyle dedi: Ey Misver! Şunu beyan ederim ki doğrusu Osman (r.a.) ilk başlarda Allah'ın razı olduğu ve sevdiği davranışlarda bulundu. Sonra Osman (r.a.) davranışlarını, tutumlarını değiştirdi, Allah' da onun aleyhinde davranışını, tutumunu değiştirdi. Allah'ın değiştirdiğini benim geri düzeltmem mümkün olur mu?

Abdullah b. Âmir'e gelince, Osman'ın (r.a.) mektubu onun eline ulaştığında Basra ehline çağrıda bulunarak onları topladı ardından şöyle dedi: Ey İnsanlar! Mü'minler'in emiri, bana, Mısır, Medine ve Kûfe ehlinden bir zümrenin avlusuna baskın yaptıklarını bildiren bir mektup yazdı. Onlara adaletli davranacağına dair söz verdiğini, onları hakka davet ettiğini fakat bu zümrenin bunu kabul etmediklerini bildirmektedir. Sizden dindar ve hakkaniyet ehlinden olan bir birliği ona göndermemi istediğini yazmıştır. Umulur ki Allah sizin sayenizde zalimlerin zulmünü saldırganların düşmanlığını giderecektir. İnsanlar bundan kaçındılar ve onlardan hiçkimse olumlu bir cevap da bulunmadı.

Bu sırada Kûfe, Mısır ve Medine ehli Osman'ın (r.a.) yardım isteğinde bulunup onlara saldırıda bulunmaları amacıyla Şam ve Basra halkına mektup yazdığını öğrendiler. Osman'ı (r.a.) bitkin düşürmek için ablukaya devam edip suyu kullanmasını da engellediler. Bunun üzerine Osman (r.a.) evinin duvarından bakarak Ey İnsanlar! İçinizde Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) var mıdır? Diye sordu. Evi ablukaya alanlar hayır diye cevap verince Osman (r.a.) sustu ve evin duvarından indi. Bu durum evinde oturan Ali'ye (r.a.) ulaştı. Bunun üzerine kölesi Kanber'i Osman'a (r.a.) gönderdi ve şöyle dedi: Osman'ın (r.a.) yanına git isteği nedir sor. Bunun üzere Kanber Osman'ın (r.a.) yanına giderek onun huzuruna selâm verip girdi ve şöyle dedi: Beni sana efendim gönderdi bir istediğin var mı diye soruyor. Ardından Osman (r.a.) şöyle dedi: Bana birazcık su yollamasını istiyorum doğrusu suyun engellenmesi nedeniyle oluşan susuzluk bana ve bu evde benimle beraber olanlara zarar vermektedir. Ardından Kanber Ali'nin (r.a.) yanına döndü ve bu durumu ona bildirdi. Bunun üzerine Ali (r.a.) Hâşimoğullarından birkaç kişiyle Osman'a (r.a.) üç tulum

²⁶⁴ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/416-418.

su gönderdi. Onlardan hiç kimseye Osman'ın (r.a.) huzuruna girinceye kadar karşı gelinmedi. Osman'a (r.a.) suyu ulaştırdılar. Osman (r.a.) ve evde onunla beraber bulunanlar suyu içtiler.²⁶⁵

Amr b. el-Âs selam verir bir vaziyette Osman'ın (r.a.) huzuruna girdi. Ardından Osman (r.a.) ona şöyle dedi: Ey İbn Âs! Bana ulaşanlara göre sende aynı şekilde benim aleyhime insanlara öncülük ediyor, bana karşı mücadele ediyormuşsun. O kadar ki fitneyi tutuşturmuş ve ateşlemişsin, üstüne üstlük huzuruma girip bana selam veriyorsun. Bunun üzerine Amr b. el-Âs şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Senin bana bundan sonra komşu olmanda bir hayır yoktur. Ardından Amr hemen Şam'a gitmek üzere Osman'ın (r.a.) huzurundan çıktı. Filistin toprağına yerleşti ve orada yaşamaya başladı.

Osman (r.a.) ikinci kez yukardan insanlara baktı ve onlara selam verdi. Onlar da Osman'ın (r.a.) selamını alçak bir sesle karşılık verdiler. Ardından Osman (r.a.) içinizde Talha var mıdır diye sordu. Talha evet ben buradayım diye cevap verdi. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Sübhanallah! Senin içlerinde bulunduğun bir topluluğun verdiğim selama karşılık vereceğini zannetmezdim. Bunun üzerine Talha şöyle dedi: Muhakkak ki ben senin selamına karşılık verdim. Ardından Osman (r.a.) şöyle dedi: Hayır, vallahi Ey Ebû Muhammed bu sana yakışır bir durum değildir. Doğrusu ben sana selamımı duyurdum sen bana karşılığını duyurmadın. Osman (r.a.) onlardan bazılarının Osman'ı (r.a.) öldürmeyelim ama onu görevinden alalım dediklerini işitti. Bunun üzerine Osman (r.a.) görevden alınmama gelince bu olacak şey değildir. Öldürülmeme gelince cesaretiniz ve gücünüz aranızdayken Allah'a kavuşmayı umud ediyorum. Ensardan Mecmâ' b. Cârîye denilen bir adam konuşmaya başladı ve şöyle dedi: *"Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz"*²⁶⁶ vallahi bu adamın öldürüleceğinden korkuyorum. Bunun üzerine sahâbeden biri şöyle dedi: Öldürülürse o zaman ne olacak vallahi o ne gönderilen bir peygamberdir ne de mukarreb olan bir melektir. Osman (r.a.) bunu duyduğu esnada evinin duvarının üzerinde bulunuyordu.²⁶⁷

Buraya kadar İbn Asem'in aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti ikinci grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz.

²⁶⁵ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/416-418.

²⁶⁶ el-Bakara 2/156.

²⁶⁷ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/416-418.

Başlık çerçevesinde diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet şu şekildedir:

Osman (r.a.) şehirlere şu şekilde mektuplar yazarak yardım istedi. Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adı İle. Muhakkak ki Allah, Muhammed'i (s.a.v.) hak ile müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi. Muhammed (s.a.v.), Allah'ın kendisine emrettiklerini tebiğde bulundu. O görevini yerine getirmiş olarak gitti ve arkasında bize kitabını bıraktı. Kitapta helal haram açık olarak takdir edilmiştir. Daha sonra Ebûbekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) halife oldular. Sonra bilgim ve temennim olmadığı halde ümmet tarafından şûraya alındım. Sonra şûra ehli toplandı ve kendi istekleri ve insanların önerisiyle isteğim dışında ve arzulamadığım halde beni halife seçtiler. Bende onların bildikleri ve hoşnut oldukları şekilde uygulamada bulundum. Ben uyan oldum. Bidat ihdas eden olmadım. İşler yolunda gidip, kötülük, bozukluk ehlinin olunca hasetler, hevalar bir suç veya hınç alma iddiası olmadan Kitab ile hükmetme isteğiyle ortaya atıldılar, bir delil ve mazeret öne sürmeden istekte bulundular. Daha öncesinde hoşnut oldukları konulardan ve Medineliler'in onay verdikleri maslahata uygun şeylerden ötürü beni ayıplayıp kusurlu buldular. Senelerdir onlara sabırda bulundum ve onlardan elimi çekmiştim. Aleyhimde olan kelimelerini işitiyor ve tutumlarını görüyordum. Ardından Allah'a karşı cesaretleri çoğaldı ve Resûlullah'ın (s.a.v.) yöresinde, mukaddes beldede ve hicret yuvasında bize baskın yapıp akın ettiler. Araplar da onlara meyilde bulundular. Onlar Ahzâb günü ve Uhud Gazvesinde bize hücum edenler gibi, fakat farklı görünüşte harekete giriştiler. Kim bize katılmak istiyorsa katılsın.²⁶⁸

Mektuplar şehirlere gelince zor şartlar altında ve Osman'a (r.a.) uysalca tabi olurcasına yolculuğa çıktılar. Muâviye, Habîb b. Mesleme el-Fihri'yi, Abdullah b. Sa'd, Muâviye b. Hudeyc es-Sekûnî'yi gönderdi. Ka'ka b. Amr, Kûfe'den çıktı. Kûfe ehlin'den Medine ehline yardımı destekleyenler Ukbe b. Amr, Abdullah b. Ebî Evfa, Hanzala b. er-Rebî et-Temimî ve bunlara benzeyen sahabilerden oluşuyordu. Kûfe'de Tâbiîn'den yardımı destekleyenler Abdullah b. Mesrûk b. el Ecda'nın adamları ile Esved b. Yezîd, Şüreyh b. el-Hâris, Abdullah b. Hakîm ve bunlara benzeyen kimselerdi.²⁶⁹ Bu kimseler Kûfe'de dolaşip meclislere uğruyorlar ve şöyle hitapda bulunuyorlardı: Ey İnsanlar! Konuşmak bugündür yarın değildir. Feraset bugündür yarın çirkin düşer. Muharebe bugün helal olur, yarın haram. Halifeniz ve işinizi himaye eden için ayaklanın.²⁷⁰ Basra'da İmrân

²⁶⁸ Taberî, *Tarih*, 2/653-654.

²⁶⁹ Taberî, *Tarih*, 2/654; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/530-531.

²⁷⁰ Taberî, *Tarih*, 2/654.

b. Husayn, Enes b. Mâlik ve Hişâm b. Âmir bunlara benzeyen Peygamber'in (s.a.v.) sahâbîleri aynı şekilde hitapta bulunuyorlardı. Tâbiîn'den Ka'b b. Süver, Herîm b. Hayyân ve bu ikisi gibi kimseler aynı şekilde hitap ediyorlardı.²⁷¹ Şam'da ve Mısır'da aynı şekilde sahâbeden ve tâbiînden bir grup kimseler destekleme faaliyetinde bulunuyorlardı.²⁷²

Osman (r.a.), Ali'ye (r.a.) haber gönderip suyun kendisine yasak edildiğini söyledi. Haberi alınca Ali (r.a.) hemen Osman'a (r.a.) suyla dolu üç tulum gönderdi.²⁷³

Buraya kadar başlık çerçevesinde rivayet gruplarını kaydettik. Şimdi ise bunlar arasında mukayesemiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz. Mukayesemiz nihayetinde şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) öldürüleceğinden endişelenip Şam valisi Muâviye ve Basra valisi Abdullah b. Âmir'e yardım talebinde bulunduğu bir mektup yazdığı, Muâviye'ye mektubu Misver b. Mahreme'nin getirdiği fakat Muâviye'nin Hz. Osman'ı (r.a.) suçladığı mektuba karşı kayıtsız kaldığı, Abdullah b. Âmir'in mektubu alınca halka çağrı yaptığı fakat insanların mektuba karşı olumsuz olduğu, muhaliflerin Hz. Osman'ın (r.a.) yardım mektubu yazmasını öğrenmeleri üzerine Hz. Osman'ın (r.a.) suyu kullanmasını engelledikleri, durumu öğrenen Alinin kölesi Kanberi gönderdiği daha sonra Hâşimoğullarından bir grupla üç tulum su gönderdiği, Amr b. el-Âs'a Hz. Osman'ın (r.a.) fitneyi tutuşturduğunu diye sitem etmesi üzerine Amr'ın Filistine yerleştiği, Hz. Osman'ın (r.a.) evinin duvarından Talha ve Ensardan birkaç kişiyle diyalog kurduğu bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) şehirlere yardım mektubu yazdığı ve mektuplar şehirlere ulaşınca zor şartlar altında ve Hz. Osman'a (r.a.) uysalca tabi oluncasına yolculuğa çıktıkları, Muâviye'nin Habîb b. Mesleme ile Muâviye b. Hudeyc'i gönderdiği, Ka'ka b. Amr'ın Kûfeden çıktığı, Kûfe ehlin'den Medine ehline yardımı destekleyenlerin Ukbe b. Amr, Abdullah b. Ebî Evfa, Hanzala b. er-Rebî et-Temimî ve bunlara benzeyen sahâbîlerden oluştuğu Kûfe'de tâbiînden yardım talebini destekleyenlerin olduğu ve meclisleri yardım konusunda dolaştıkları, Basra da sahâbîlerden yardım talebinde bulunanların olduğu tâbiînden yardımı destekleyenlerin olduğu Şam'da ve Mısır'da aynı şekilde sahâbeden ve tâbiînden bir grup kimselerin

²⁷¹ Taberî, *Tarih*, 2/654; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/531.

²⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/531.

²⁷³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/57; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/516.

destekleme faaliyetinde buldukları, Hz. Osman'ın (r.a.) su talebine Hz. Ali'nin (r.a.) suyla dolu üç tulum gönderdiği bilgileri zikredilmektedir.

b) Her iki grup rivayette de Hz. Osman'ın (r.a.) vilâyetlere yardım mektubu yazdığı bilgisi zikredilsede mektupların içeriği farklıdır. Ayrıca birinci grup rivayette Muâviye'nin mektuba kayıtsız kaldığı, Abdullah b. Âmir'in halka mektubu okuduğu lakin halkın tepkisiz kaldığı zikredilirken ikinci grup rivayette Kûfe, Basra başta olmak üzere Mısır ve Şam da yardıma destek faaliyetlerinin aktif bir şekilde sahâbe ve tâbiîn tarafından yürütüldüğü zikredilmektedir. Rivayetten anlaşıldığına göre yönetimden ve halifeden memnun azımsanamayacak bir kitlenin olduğu aşikârdır. Birinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Talha ve Amr ile karşı karşıya getirildiği bilgisi zikredilirken ikinci grup rivayette böyle bir kayıt yoktur ayrıca her iki rivayette de kurtarıcı rolü üstlenen bir Hz. Ali (r.a.) vardır.

Buraya kadar rivayet gruplarını ve bunlar arasında mukayesemizi kaydettik. Şimdi birkaç değerlendirme kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem, Hz. Osman'ın (r.a.) yönetimini kötileyici rivayetleri aktardığını buraya kadar gözler önüne serdik. İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aktardığı rivayette de halkın yönetimden memnun olmadığını zikretmektedir. Bir başka ifade ile ne halkın nede valilerin Hz. Osman'ın (r.a.) yardım çağrısına kayıtsız kaldığı bilgisini aktarmaktadır. Ayrıca bunu Muâviye'nin ifadeleriyle temellendirme yoluna gitmektedir. Ancak ikinci grup rivayetleri göz önünde bulundurursak durumun İbn A'sem'in aksettirdiği gibi olmadığı aşikârdır. Kaldı ki ikinci grup rivayetlerden anladığımız kadarıyla sahâbe ve tâbiînden yönetim lehine sergilenen bir tavır ve faaliyet sözkonusudur. Bu cümleden olmak üzere İbn A'sem'in rivayet aktarımı tamamen bir algı operasyonudur ve toplumun tamamında yönetim aleyhtarı olmadığı açıktır.

Esasen İbn A'sem, Misver'in Muâviye'ye getirdiği yardım mektubu karşısında Muâviye'nin tepkisiz kalması ve Hz. Osman'ın (r.a.) tutumlarını değiştirdiğine yönelik bir söylemi olduğunu zikretmekle Muâviye'nin daha sonraki süreçte Hz. Osman'ın (r.a.) kanını talep niyetiyle Hz. Ali'ye (r.a.) biat etmemesinin altını boşaltmak için ortaya attığı bir rivayet olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Bir başka ifade ile Hz. Osman'ı (r.a.) yardımsız bırakan Muâviye'nin asıl amacının kendi iktidarını kurmak olduğu bu itibarla Hz. Ali'ye (r.a.) biattan kaçındığı algısına zemin mi hazırlanmaktadır.

Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muâviye’nin Hz. Osman’ın (r.a.) muhasara ve daha sonra şehit edilişi sürecinde takındığı tavır, onun iktidara yürüyüşünün ayak sesleri görünümündedir. Halife’nin katledilmesini engelleyecek birkaç etkisiz hareket dışında hiçbir ciddi girişimde bulunmayı üzerinde düşünülmesi gereken noktalardır. Ayrıca halifenin, hasta yatağında değil de muhalifleri tarafından katledilerek ölmesi, Muâviye ve diğer Ümeyyeoğulları’na iktidar davalarını sürdürmeleri için bahane olacaktı”²⁷⁴ ifadelerine yer vermektedir.

Heribert Busse, “Suriye’nin Emevî valisi Muâviye’nin güya halifeyi korumaları için göndermiş olduğu birlikler çok geç geldiler ve bu felaketi engelleyemediler.”²⁷⁵ ifadelerine yer vermektedir.

Biz Melek Yılmaz Gömbeyaz ve Heribert Busse’nin her ne kadar değerlendirmelerini zikretmiş olsak da, bu değerlendirmelere katılmadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü rivayetler incelendiği zaman başta Muaviye olmak üzere hem valilerin hem diğer sahâbenin hemde toplumda temayüz etmiş tabiinin halifeye yardım içinde faaliyete giriştikleri açıkça görülmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını, mukayeselerimizi ve zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmemizi ve çağdaş değerlendirmeleri kaydettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

3.2. Hz. Osman’ın Kalpleri Kendine Çekmeye Çalışması

İbn A’sem başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayette Hz. Osman’ın (r.a.) muhaliflerle birlikte olan sahâbenin önde gelenlerine ve muhaliflere Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yapmış olduğu bir takım hasletleri hatırlattığını zikretmektedir. Ayrıca Hz. Osman’ın (r.a.) Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Selâm’ın Hz. Osman (s.a.v.) adına konuştukları bunun üzerine muhaliflerden hakaret duydukları bilgisini vermektedir. Biz bu kadarlık açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A’sem’in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayet şu şekildedir:

²⁷⁴ Melek Yılmaz Gömbeyaz, “Muaviye b. Ebî Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 312-313.

²⁷⁵ Heribert Busse, “Dört Raşid Halife ve İlk Fetih Dalgası”, çev. Cem Zorlu, *İstem* 6 (2005), 294.

Osman (r.a.), Sa‘d b. Ebî Vakkâs burada mıdır? Zübeyr b. Avvâm burada mıdır? diye sorması üzerine Sa‘d ve Zübeyr şöyle dediler: Evet biz buradayız, ne dilersen onu söyle! Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah adına hepiniz söyleyin, biliyor musunuz bir gün Peygamber (s.a.v.) falan oğullarının mirbedini²⁷⁶ benim için kim satın alırsa Allah onu bağışlasın buyurdu. Bunun üzerine ben orayı satın aldım. Ardından Peygamber’e (s.a.v.) geldim ve şöyle dedim: Ey Allah’ın Resûlü! Ben senin için falanların mirbedini satın aldım. Bunun üzerine orayı mescide bağışla ki onun sevabı senin olsun buyurdu. Bende Resûlullah’ın (s.a.v.) buyruğunu yerine getirdim.²⁷⁷ Bunun üzerine onlar aynen bu şekilde oldu dediler. Osman (r.a.), Allah’ım şahid ol diyerek şunları söyledi: Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah adına söyleyin, biliyor musunuz Peygamber (s.a.v.) birgün kim rûme kuyusunu satın alırsa Allah onu bağışlasın buyurdu. Bunun üzerine ben onu satın aldım. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) kuyuyu müslümanların su ihtiyaçları için bağışla buyurunca bende Resûlullah’ın (s.a.v.) buyruğunu yerine getirdim. Bunun üzerine onlar aynen bu şekilde oldu dediler. Ardından Osman (r.a.) Allah’ım şahid ol diyerek şunları söyledi: Kendinden başka ilah bulunmayan Allah adına söyleyin, biliyor musunuz, Peygamber (s.a.v.) ceşül-usranın hazırlandığı günde ashabının önde gelenlerine baktı ve kim bu orduyu techiz ederse, donatırsa Allah onu bağışlasın buyurdu. Bunun üzerine ben bu orduyu donattım ki bir deve yuları ve devenin ayak bağı bile ihtiyaç dışında kalmadı. Bunun üzerine onlar hepsi söylediğin şekilde oldu fakat sen farklı oldun ve değiştin dediler. Ardından Osman (r.a.) şöyle dedi: Sübhanallah!, Ömer b. Hattab’ın (r.a.) vefat ettiği gün Rabbiniz olan Allah’a başınıza beni seçmesi için yalvardığınızı bilmiyor musunuz? Onlar evet biliyoruz diye cevap verdiler. Ardından Osman (r.a.) şöyle dedi: Allah hakkında nasıl bir zan içerisindeyiz ki, Allah’ın duanıza karşılık vermeyip aciz kalacağımızı mı söylüyorsunuz? Ve yahut da Allah’ın bu dini önemsizleştireceğini, bu işe tayin edeceği kişiyi önemsemeyeceğini mi söylüyorsunuz? Veya işimin bir kısmında ihsan üzere olduğumu sonrasında Allah’ı öfkeli edilecek bazı şeyler ihdas etmemden dolayı Allah’ın işimin sonucunu bilmediğini mi söylüyorsunuz? Allah size afiyet vermesin mi? Sizler de biliyorsunuz ki benim Resûlullah (s.a.v.) ile beraber güzel bir geçmişim ve asil, onurlu erdemlerim vardır. Beni öldürme kararınızdan vazgeçin. Şayet beni öldürerek boyunlarınıza kılıcı takarsanız Allah kıyamet gününe kadar asla kılıcı boyunlarınızdan kaldırmaz. Allah’tan sakının. Doğrusu ben sizi Allah’ın kitabına ve Peygamberi Muhammed’in (s.a.v.) sünnetine çağırıyorum. Bunlar

²⁷⁶ Deve mola bölgesi, hurma kurutulan yer.

²⁷⁷ İbn A‘sem el-Kûfi, *Kitâbü’l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/418-420.

beytülmalinin anahtarları onları istediğiniz kişiye verin. Sevdiğiniz kişileri de vilâyetlerinize emir olarak tayin edin. Hoşunuza gitmeyen her şeyden dolayı kınanmış olacaksınız. Sizinle ilgili yazdığımı ileri sürdüğünüz şeylere gelince delilinizi getirin. Aksi halde muhakkak ki ben azim olan Allah'a bu mektubu yazmadığıma ve onunla ilgili bir şey emretmediğime karşılık yemin ediyorum. Bunun üzerine Mısırlılardan bir grup Osman'a (r.a.) şöyle seslendi: Ey adam! Biz seni suçladık, seni azlettik mamafih seni öldürecektik.²⁷⁸

Bunun üzerine Osman (r.a.) sustu. Osman'ın (r.a.) taraftarlarından Zeyd b. Sâbit konuşmaya başladı ve şöyle dedi: *“Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır”*²⁷⁹ Bunun üzerine insanlar ona şöyle bağırdılar: Ey Zeyd! Doğrusu Osman (r.a.) seni dulların mallarıyla doyurmuştur pekâlâ ona yardım etmen gerekir. Ardından Osman (r.a.) bulunduğu yerden inerek evine girdi. Abdullah b. Selâm, Osman'a (r.a.) yöneldi ve şöyle dedi: Ey Mü'minler'in Emiri! Muhakkak ki bugün senin bütün müslümanların üzerindeki hakkın babanın evladı üzerindeki hakkı gibidir. Emirine beni görevlendir. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Şu topluluğun karşısına çıkıp onlarla konuşursun. Umulur ki Allah senin elinle bir hayrı meydana getirir yine senin elinle bir şerri uzaklaştırır. Ardından Abdullah b. Selâm insanların karşısına çıktı. İnsanlar, Abdullah'a baktıklarında onun kendileriyle beraber olmak üzere geldiğini zannettiler. Onu hoş karşıladılar, buyur ettiler ve meclislerini genişlettiler. Abdullah oturunca Allah'a hamd ve övgüde bulundu peygamberi Muhammed'e (s.a.v.) salat-ü selam getirdi ardından onlara vaaz-ü nasihatte ve hatırlatmalarda bulundu ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Muhakkak ki Allah dinlerin hepsi için İslâm dinini seçmiştir. Sonra dini için müjdeleyici ve uyarıcı, kendi izniyle Allah'a çağırın bir aydınlatıcı lamba olması için bir elçi seçmiştir. Sonra o elçi için yerler içinden Medineyi seçmiştir. Medineyi'de ona hicret yurdu, darül-İslâm kılınıştır. Muhammed'in (s.a.v.) Medine'de yaşadığı zamandan bu gününüze kadar melekler Medine'nin etrafını sarmayı bırakmadılar. Allah'ın kılıcı kınınızda durmaktadır. Allah adına komşunuz olan melekleri kovalamayın ve kınında duran Allah'ın kılıcını sıyırmayın. Muhakkak ki Allah bir kavim kendilerine karşı kılıcını sıyırmadıkça asla bir kılıcı sıyırmaz. Şayet kılıcı sıyırlarsa, Allah kıyamet gününe kadar onların üzerinden bu kılıcı kınına koymaz. Bu ihtiyar kimseyi öldürmekten sakının. Doğrusu o halifedir. Vallahi, bir peygamber

²⁷⁸ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/418-420.

²⁷⁹ el-En'âm 6/159.

öldürülünce, onlara ceza olsun diye ümmetinden yetmiş bin kişi öldürülür. Peygamberden sonra bir halife öldürülürse ona karşılık otuz beş bin kişi öldürülür.²⁸⁰ Bu ihtiyar hakkında rabbiniz olan Allah'tan sakının. İnsanlar dört bir yandan ona Yalan söyledin Ey Yahudi diye bağırdılar. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm şöyle dedi: Bilakis siz yalan söylüyorsunuz siz, ben bir Yahudi değilim, ben Yahudiliği terkettim ve ondan uzak olduğumu ilan ettim, Allah ve resûlünü, hicret ve İslâm yurdunu seçtim. Böylelikle Allah t beni mümin olarak isimlendirdi. Allah peygamberi Muhammed'e indirdiği ayetlerde şöyle buyurdu: “*De ki: Hiç düşündünüz mü; şayet bu, Allah katından ise ve siz onu inkâr etmişseniz, İsrailoğullarında bir şahit de bunun benzerini görüp inandığı halde siz yine de büyüklük taslamışsanız (haksızlık etmiş olmaz mısınız)?*”²⁸¹ Allah indirdiği bir başka ayette şöyle buyurmaktadır: “*De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve yanında Kitab'ın bilgisi olan (Peygamber) yeter.*”²⁸² Ardından Abdullah b. Selâm topluluğun arasından aceleyle uzaklaştı ve Osman'ın (r.a.) yanına gidip bu durumu Osman'a (r.a.) bildirdi. Bunun üzerine Osman (r.a.) olanlar karşısında nasıl davranacağını bilemez bir vaziyette öylece kaldı.²⁸³

Buraya kadar İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Bir gün Osman (r.a.) onlara selâmün aleyküm dedi. Fakat insanlardan birkaç kişi haricinde selâma karşılık verildiğini duymadı. Sonra onlara şöyle dedi: Allah için konuşun. Biliyormusunuz Rûme'yi malımla satın almıştım ve insanlar içme suyunu karşılıyorlardı benim ondan hissem müslümanların içinden bir adamın hissesi kadardır. Osman'a (r.a.) evet diye cevap verildi. Bunun üzerine Osman (r.a.) o halde bu sudan içmemi neden engelliyorsunuz ki deniz suyu ile iftar ediyorum dedi. Allah için konuşun biliyormusunuz şunları şunları satın almıştım ve mescide dahil etmiştim. Ardından Osman'a (r.a.) evet diye cevap verildi. Bunun üzerine Osman (r.a.) benden önce insanlardan birinin mescitte namaz kılmaktan alıkonulduğunu biliyormusunuz?²⁸⁴ Osman (r.a.) sözlerine devam ederek, Resûlullah'ın (s.a.v.) benim hakkımda şöyle şöyle buyurduğunu biliyormusunuz? Dedi ve aynı şekilde Allah'ın apaçık kitabında kendisinin zikredildiğini hatırlattı.²⁸⁵ Sonra Osman

²⁸⁰ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/418-420.

²⁸¹ el-Ahkâf 46/10.

²⁸² el-Ra'd 13/43.

²⁸³ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/418-420.

²⁸⁴ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 172; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 1/59-60; Taberî, *Tarih*, 2/671.

²⁸⁵ Taberî, *Tarih*, 2/671.

(r.a.) Allah için konuşun biliyormusunuz Resûlullah (s.a.v.) Sebir dağındaydı beraberinde Ebûbekir (r.a.), Ömer (r.a.) ve ben vardım. Dağ hareketlenmeye başladı ki üzerindeki taşlar ve kayalar düşeyazdı. Ardından Resûlullah (s.a.v.) kıpırdama senin üzerinde bir nebi bir siddik bir şehit var dedi. Onlar buna evet diye cevap verdiler. Ardından Osman (r.a.) Kâbe'nin Rabbi adına benim için şahitlik yapın dedi.²⁸⁶ Bunun üzerine toplum arasında Osman'a (r.a.) ilişmeme fikri yayılıverdi. Emirül-Mümininden uzaklaşın demeye başladılar.²⁸⁷ Bunun üzerine yasaklar arttı.²⁸⁸

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) Talha ve Zübeyr'i sorduğu ve onlara, Resûlullah (s.a.v.) döneminde mirbedi satın alıp mescide bağışladığını, Resûlullah'ın (s.a.v.) buyruğu ve müjdesine binaen rûme kuyusunu satın aldığı, ceşû'l-usre yi donattığını hatırlatması, yönetimiyle ilgili konuşması, beytülmalin anahtarlarını vermesi, mektubu yazmadığını tekrar edip delil istemesi bunun üzerine Mısırlılardan bir grubun Ey adam! Biz seni suçladık, seni azlettik mamafih seni öldürecektik diye seslenmesi ardından Zeyd b. Sâbit'in konuşması fakat Zeyd'e Hz. Osman (r.a.) senin karnını dulların malıyla doyurdu denilmesi, Abdullah b. Selâm'ın muhaliflerin yanına gidip Hz. Osman'dan (r.a.) yana konuşması fakat onunda azarlanması ve durumu bildirmek üzere Hz. Osman'ın yanına gitmesi hususunda bilgiler zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) muhaliflere selam verdiği birkaç kişinin mukabelede bulunduğu, Hz. Osman'ın (r.a.) rûmeyi satın aldığını hatırlattığı, Hz. Osman'ın (r.a.) sudan engellenmesi üzerine deniz suyu ile iftar ettiği isim vermeden şunları satın alıp mescide dahil ettim dediği, kendisinin mescidde namaz kılmaktan alıkonulduğu, Resûlullah (s.a.v.) ile olan Sebir dağı anısını zikretmesi ve bunları topluluğa onaylatması, bunların üzerine toplum arasında Hz. Osman'a (r.a.) ilişmeme fikrinin yayılıverdiği. Emîrül Mümininden uzaklaşın demeye başladıkları ardından yasakların arttığı bilgisi zikredilmektedir.

b) Birinci grup rivayet ile ikinci grup rivayet Hz. Osman'ın (r.a.) muhaliflere, daha önce yaptığı iyilikleri hatırlatması ve muhasara noktasında uyum arzetsede, bu iyiliklerin neler olduğunun açıklanması, karakterler olay örgüsü farklılık arzettir. Birinci grup rivayet karakterlerin isimlerinin ön plana çıkarıldığı bir rivayet iken ikinci grup rivayette Hz. Osman'dan (r.a.) başka isim geçmemektedir, ikinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.)

²⁸⁶ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 172-173.

²⁸⁷ Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, 172.

²⁸⁸ Taberî, *Tarih*, 2/671.

deniz suyu ile iftar ettiği ifade edilirken birinci grup rivayette buna bir vurgu yoktur. İkinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) konuşmasının toplumda olumlu yankı bulması üzerine yasakların arttığı ifade edilirken, birinci grup rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) yaptığı konuşma ve halife adına yapılan konuşmalar negatif bir etki meydana getirmiştir.

Buraya kadar rivayet gruplarını kaydettik ve bunlar arasındaki mukayeselerimizi zikrettik. Şimdi ise birkaç değerlendirmemizi zikretmek istiyoruz.

İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayette, Allah'ın ulûhiyetine vurgu yapan halifeye kendi ağzından bazı bidatleri ortaya koyduğu itiraf ettirilmiştir.

Ayrıca İbn A'sem'in şîî düşünceyi desteklemek adına Hıristiyan Câselik'ten istifade ederken burada Müslüman olan Abdullah b. Selâm'a hakarete bulunulduğunu aktarması düşündürücüdür. Acaba Abdullah b. Selâm Müslümanlığından öte Hz. Osman tarafında bir başka ifade ile müslümanların halifesi adına konuştuğu için mi şîî düşünceye göre hakareti haketmiştir. Bundan başka Hz. Osman'ı (r.a.) desteklediği için mi Zeyd b. Sâbit de hakarete maruz bırakılmıştır.

Buraya kadar rivayet gruplarını, bunlar arasındaki mukayeselerimizi kaydettik. Ardından zihni melekelerimizin elverdiği ölçüde değerlendirmelerimizi zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

3.3. Hz. Osman'ın Muhasara Edilmesi Karşısında Hz. Aişenin Tutumu

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aktardığı rivayette yönetimden ve halifeden memnun olmayan bir Hz. Aişe (r. anha) profili oluşturmaya çalışmıştır. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayeti kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Aişe (r.anha) hac yapmaya niyet etti. Bundan önce Aişe (r.anha) ile Osman (r.a.) arasında bir konuşma(tartışma) oldu. Osman(r.a.), Aişe'nin (r.anha) bazı erzaklarını bir süre için geciktirdi. Bu duruma Aişe (r.anha) öfkeleni ve şöyle dedi: Ey Osman! Yanında bulunan emaneti yedin, reyanı yoksul duruma düşürdün. Ehl-i beytinden olan en şerli

kimseleri onların üzerine musallat ettin. Allah sana gökten su vermesin, yerdeki bereketinden mahrum bıraksın. Allah gökteki rahmetinden yerdeki bereketinden seni mahrum bıraksın. Vallahi, şayet beş vakit namazın olmamış olsaydı yüzü kapalı basireti olan bir topluluk sana gelir ve bir devenin boğazlandığı gibi seni boğazlardı. Bunun üzerine Osman (r.a.), Aişe'ye (r.anha) şöyle dedi: “ *Allah, inkâr edenlere, Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki sâlih kişinin nikahları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! Denildi.*”²⁸⁹ Aişe (r.anha) tüm çaba ve gayretiyle Osman'ın (r.a.) öldürülmesi hususunda insanları kışkırtarak şöyle diyordu: Ey İnsanlar! Bu Resûlullah'ın (s.a.v.) gömleğidir. Henüz eskimedi ama sünneti eskidi. Bu Nasel'i²⁹⁰ öldürün, Allah Nasel'i öldürsün. Aişe (r.a.) topluluğun Osman'ı (r.a.) kuşatma altına aldıklarını görünce devesini hazırladı ve hac yapmaya karar verdi. Bunun üzerine Mervân b. Hakem Aişe'ye (r.anha) şöyle dedi: Ey Müminler'in Annesi! Şayet kalacak olsaydın sevabın büyük olurdu. Çünkü bu adam kuşatılmıştır. Umulur ki Allah senin sayende ondan zemedilmeyi defeder. Bunun üzerine Aişe (r.anha) şöyle dedi: Şimdi bunu söylüyorsun ama ben haccı nefsim üzerine vacip kıldım. Hayır, vallahi kalmayacağım.

Ardından Mervân şu beyti söyledi: *Kays vilayetleri kanla tutuşturdu (alevlendirdi), Ateşin yayıldığı gün ona hücum edildi.* Ardından Aişe (r.anha) şöyle dedi: Ne demek istediğini anladım Ey Mervân! Bunun üzerine Mervân hatırladıkları anlaşılmıştır diye cevap verdi. Ardından Aişe (r.anha) o işte budur dedi. Ardından Aişe (r.anha) Mekke'ye gitmek için yolculuğa çıktı. İbn Abbas Aişe'yi (r.anha) karşıladı. Bunun üzerine Aişe (r.anha) İbn Abbas'a şöyle dedi: Ey İbn Abbas! Sana akıl ve bilgi bahşedilmiştir. İnsanların bu zorba Osman'ı öldürmelerini engellemekten sakın. Doğrusu ben biliyorum ki Bedir günü Ebû Süfyan'ın kavminin başına uğursuzluk getirdiği, uğursuzluğa uğrattığı gibi Osman'da kavminin başına uğursuzluk getirecektir, uğursuzluğa uğratacaktır. Sonra Aişe (r.anha) Mekke'ye gitmek üzere ayrıldı. Osman'ı (r.a.) o gerginliğin içinde ve kuşatma altında o vaziyette bıraktı gitti.²⁹¹

Buraya kadar İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti ikinci grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz.

²⁸⁹ el-Tahrîm 66/10.

²⁹⁰ *Kitâbü'l-Fütûh*'un Arapça tahkikli telifinde dipnotta naselle ilgili şöyle yazmakta: Nasel, Mısır ehlinden uzun sakallı bir adamdır, Hz. Osman'a benziyordu, Hz. Osman bu adama benzetilerek ayıplanıyordu.

²⁹¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/421-422.

Başlık çerçevesinde diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet şu şekildedir:

Aişe (r.anha), hacı eda etmek üzere yolculuğa çıkarken kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir'in'de kendisine uymasını istedi. Fakat Muhammed bundan yüz çevirmişti. Ardından Aişe (r.anha) şöyle dedi: Vallahi şayet gücüm olsaydı bunları Allah'ın haram kıldığı şeyi yapmaktan alıkoyardım.²⁹² Aişe (r.anha), Mısır ehline karşı öfke dolu bir vaziyette yola çıktı. Mervân b. Hakem yolda onu karşıladı ve şöyle dedi: Ey Müminler'in Annesi! Burada kalsaydın bu adamın gözetilmesi açısından da elverişli olurdu. Bunun üzerine Aişe (r.anha) şöyle dedi: Ümmü Habibe'ye yapıldığı gibi bana da yapılsın mı istiyorsun? (Muhalipler Ümmü Habibe'nin bineğine zarar vermiş ve onu neredeyse öldüreceklerdi)²⁹³ Beni koruyacak hiçkimseyi de bulamam. Hayır, vallahi kınanmayacağım ve bunların vaziyetlerinin nereye kadar gideceğini de bilmiyorum.²⁹⁴

Osman (r.a.) evin damından aşağı insanlara doğru baktı ve Ey Abdullah İbn Abbas diyerek onu çağırdı ve şöyle dedi: Git bu mevsim hac emiri sen ol. Abdullah'da, Osman'ın kapısından ayrılmayıp nöbet tutuyordu. Abdullah İbn Abbas şöyle dedi: Vallahi, Ey Müminler'in Emîri! Onlara karşı cihat etmek bana hac etmekten daha hoştur. Ardından Osman (r.a.) yemin etti ve gitmesini emretti. Bunun üzerine İbn Abbas oradan ayrılıp gitti ve bu hac mevsiminde hac emiri oldu.²⁹⁵

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette, Hz. Aişe (r.anha) ile Hz. Osman'ın (r.a.) münakaşa ettiği, Hz. Aişe'nin (r.anha) muhalifleri Hz. Osman'ı (r.a.) öldürmeleri hususunda kışkırttığı, kuşatma sonrası devesini hazırlayıp hac yapmaya karar verdiği, Mervân'ın Hz. Aişe (r.anha) ile konuşması ve ona kal demesi, Hz. Aişe'nin (r.anha) İbn Abbas'a Ey İbn Abbas! Sana akıl ve bilgi bahşedilmiştir. İnsanların bu zorba Osman'ı öldürmelerini engellemekten sakın. Doğrusu ben biliyorum ki Bedir günü Ebû Süfyan'ın kavminin başına uğursuzluk getirdiği gibi Osman'da kavminin başına uğursuzluk getirecektir dediği, Hz. Aişe'nin (r.anha) Hz. Osman'ı (r.a.) o gerginliğin içinde ve kuşatma altında o vaziyette bırakıp gittiği bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayette Hz. Aişe'nin (r.anha) hacca kardeşi Muhammed b. Ebû Bekir'ide götürmek istediği, Muhammed'in gitmediği, Hz. Aişe'nin

²⁹² Taberî, *Tarih*, 2/673; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/540.

²⁹³ Taberî, *Tarih*, 2/672-673.

²⁹⁴ Taberî, *Tarih*, 2/673.

²⁹⁵ Taberî, *Tarih*, 2/673; İbn Hıbbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/517; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/541.

(r.anha) gücü yetmiş olsa muhalifleri engellemek istediği, Mervânın kalması hususunda ricada bulunduğu, ama Hz. Aişe'nin (r.anha) Ümmü Habibe'ye (r.anha) yapılanın kendisinde yapılmasından korktuğu ve Mısır ehline öfkeli bir vaziyette yola çıktığı, Hz. Osman'ın (r.a.) evinin damından Abdullah b. Abbas'a seslenerek onu hac emirliğiyle görevlendirdiği, bu arada Abdullah b. Abbas'ın kapıda nöbet tuttuğu ve bu görev yerine orada kalıp cihad etmek istediği bilgisi zikredilmektedir.

b) Birinci grup rivayet ile ikinci grup rivayet Hz. Aişe'nin (r.anha) hacca gitmek istemesi, muhasaranın sürmesi ve karakterler bakımından uyum arzetsede, karakterlerin birbirlerine yaklaşımları ve yüklendikleri misyon farklılık arz etmektedir. Bir başka ifadeyle birinci grup rivayette tamamen birbirine muhalif karakterler inşa edilmişken ikinci grup rivayette çaresiz ve daha yapıcı konuşan birbirlerini destekleyen fakat ellerinden bir şey gelmeyen karakterler inşa edilmiştir.

Buraya kadar rivayet gruplarını ve bunlar arasındaki mukayeselerimizi kaydettik. Şimdi ise birkaç değerlendirme zikretmek istiyoruz.

Biz Ebû Süfyan'ın Bedir savaşında olmadığı, kervanın başında olduğu bilgisini hatırlıyoruz, Acaba İbn A'sem burada Hz. Aişe'nin (r.anha) ağzından Ebû Süfyanı daha doğrusu Hz. Ali'ye (r.anha) biat etmeyen Muâviye'nin babasını, Kerbelada Hz. Hüseyin'i katledenlerin sultanı olan Yezid'in dedesini mi kötülemek istemiştir. Ayrıcaya burada tarihi malumat yanlışlığı vardır.

İbn A'sem aktarmış olduğu rivayette mal düşkününü bir Hz. Aişe (r. anha) profili oluşturmaya çalışmış olmalıdır. Halbu ki Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hanımlarının Allah ve Resûlünü mal ve ziynete tercih etikleri bilinen bir gerçektir.

Buraya kadar rivayet gruplarını kaydettik. Bunlar arasındaki mukayeselerimizi ardından değerlendirmelerimizi zikrettik. Biz bu başlık çerçevesinde bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

3.4. Hz. Osman'a Kendini Koruması Hususunda Sunulan Görüşler

İbn A'sem bu başlık çerçevesinde aktardığı rivayette Saîd b. el-Âs'ın Hz. Osman'a (r.a.) canını koruması hususunda tavsiyelerde bulunduğunu zikretmektedir. Ayrıca Hz. Ali

(r.a.) ve Üsame arasında bir diyaloga yer vermektedir. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu riavyeti kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem başlık çerçevesinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Saîd b. el-Âs, Osman'a (r.a.) yöneldi ve şöyle dedi: Ey Müminler'in Emîri! Benim görüşüme göre sen sıkışmış bir vaziyetteyken hac yapmak istiyormuş gibi insanların arasına çıkmalısın. Öyle umuyorum ki seni telbiye getirir vaziyette görürlerse sana dokunmayacalardır. Sonra Mekke'ye gelirsin. Mekke'ye geldiğinde de kimse hoşuna gitmeyecek şeyi yapmaya kalkışamaz. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Hayır, vallahi, Allah'ın, elçisi Muhammed (s.a.v.) için tercih ettiği bu şehri hiçbir şehre yeğlemeyeceğim.

Ardından Saîd b.el-Âs es-sekafi şöyle dedi: Ey Müminler'in Emiri! Sana üç yol bildireceğim, onlardan birini seç. Osman (r.a.) nedir bunlar dedi. Saîd, bu toplulukla savaşır ve mücadele edersin biz de ruhlarımızı teslim edinceye kadar seninle beraber savaşırız dedi. Osman (r.a.) ben bunu istemiyorum diye cevap verince Saîd, soylu bineklerine biner taki Şam'a gelirsin. Orada amcanın oğlu Muâviye vardır. Ayrıca orada yardımcılarının ve taraftarlarının da, şialarının da vardır, dedi. Osman (r.a.) vallahi ben bunu da istemiyorum dedi. Saîd şöyle dedi: Seni Basra'ya götürünceye kadar soylu bineklerimle taşıyım. Orada Ezd kabilesinden bir topluluk vardır. Onların üzerinde iyiliğim vardır onlarında bana şükran borcu vardır. Sen onların yanında kalırsın sana karşı olan herşeyi engellerler. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Hayır, vallahi, bu konuda her ne olacaksa olsun Medine'den çıkmayacağım.

Üsame b. Zeyd, Ali b. Ebî Tâlib'e (r.a.) yöneldi ve şöyle dedi: Ey Ebu'l-Hasen! Vallahi, şüphesiz sen bana gözümden ve kulağımdan daha çok izzetlisin. Muhakkak ki ben sana bu adamın öldürüleceğini bildiriyorum. Bu sebeple Medine'den çık ve Yenbu'da²⁹⁶ bulunan mezrana git. Şayet o, sen Medinedeyken öldürülürse insanların seni onun ölümüyle suçlayacaklarını göreceksin. Şayet sen Medine'de yokken öldürülürse bundan sonra insanlardan hiç kimse onun ölümüyle ilgili seni azarlamayacaktır. Bunun üzerine Ali (r.a.), Üsame'ye şöyle dedi: Yazık sana! Vallahi, sen de bilmektesin ki bu işte ben ancak aslanın kuyruğunu tutmakta olan kimse gibiyim. Bu hususta benim ne bir emrim ne de bir nehyim vardır. Sonra Ali (r.a.) oğlu Hasan'ı (r.a.) çağırdı ve şöyle dedi: Ey oğlum

²⁹⁶ Medineye yedi merhale uzaklıkta bulunan bir yer.

Osman'a git ve ona babam sana yardım etmemi istiyor musun? Diye sana soruyor de. Ardından Hasan (r.a.) babasının mesajını iletmek için Osman'a (r.a.) gitti. Osman (r.a.) hayır bunu istemiyorum, çünkü ben Resûlullah'ı (s.a.v.) rüyamda gördüm ve bana şöyle dedi. Ey Osman! Şayet onlarla savaşacak olursan onlara karşı zafer elde edeceksin. Şayet onlarla savaşmazsan benim yanımda iftar edeceksin. Bunun üzerine Hasan (r.a.) sustu ve babasının yanına gitmek için oradan ayrıldı ve bu durumu babasına bildirdi.²⁹⁷

Buraya kadar İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti kaydetmiş bulunuyoruz. Diğer İslâm tarihi kaynaklarında kuşatma sonrası Hz. Osman'ın (r.a.) başka bir yere gitmesi ve benzeri tavsiyelere rastlayamadık. Ancak sahabenin Hz. Osman'ın (r.a.) yanına gidip geldiği sahabe çocuklarının onu koruduğuyla ilgili rivayetler varsa da biz onları Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesi ile ilgili başlık altında tekdüze vereceğimiz için bu başlık altında kaydetmeyi uygun görmedik.

3.5. Hz. Osman Rahmetullahi Aleyh'in Öldürülmesi

İbn A'sem, Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesi ile ilgili aktardığı rivayette Talha b. Ubeydullah'ın muhasaraya katıldığı bilgisini zikretmektedir. Ayrıca Zeyd b. Sabit'in, Hz. Osman'a (r.a.) yardım hususunda ensara yaptığı çağrının karşılıksız kaldığını aktarmaktadır. Ayrıca başlıkta da görüldüğü üzere İbn A'sem, Hz. Osman (r.a.) hakkında Rahmetullahi Aleyh kaydını düşmektedir. Tarihi algı açısından bu aktarımda ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Kaldı ki İbn A'sem'in buraya kadar ki inşaasından sonra bu ifadeyi kullanması kendisinin aşırısı şîi olduğu ithamından kurtarmaktadır. Bir başka ifade ile Gâliyye'den²⁹⁸ olabileceği düşüncelerini ortadan kaldırmaktadır. Biz bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet grubunu kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem'in Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesi ile ilgili aktardığı rivayet şu şekildedir:

Talha b. Ubeydullah, Benî Teym kabilesinden bir birlikle beraber Osman'ı (r.a.) ablukaya aldı. Bu durum Osman'a (r.a.) ulaştı ve ardından Osman (r.a.), Ali'ye (r.a.) şu beyiti gönderdi: *Şayet yem olacaksam beni yiyen sen ol Hiç olmadı parçalanmadan bana yetiş.* Amca ve halaoğlunun öldürülmesine, nimetinin ve emirliğin gasp edilmesine razımı

²⁹⁷ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/422-423.

²⁹⁸ Daha çok Şia'ya mensup olan ve aşırı düşünceler taşıyan gruplar için kullanılan, İslâm toplumu tarafından tasvip edilmemeyi belirten bir terim.

olacaksın? Bunun üzerine Ali (r.a.) şöyle dedi: Vallahi Osman doğru söyledi. Hayır vallahi Hazremiyye'nin oğlunun onu yemesine terketmeyeceğiz. Bir süre sonra Ali (r.a.) insanların önüne çıktı. Onlara öğle ve ikindi namazını kıldırdı. İnsanlar Talha'dan uzaklaştı ve Ali'ye (r.a.) meylettiler. Talha bu durumu görünce, Osman'ın (r.a.) huzuruna girmek üzere yöneldi ve huzuruna girdi. Yaptıklarından ötürü Osman'a (r.a.) özürde bulundu. Ardından Osman (r.a.), Talha'ya şöyle dedi: Ey Hazremiyye'nin oğlu! İnsanların başına geçtin ve onları beni öldürmeye çağrıda bulundun. Taki arzuladığım şeyi elinden kaçırdın. Ali (r.a.) senden yüksek konumda olup işe hakim olunca bana gelip özür diliyorsun. Allah senin özrünü kabul edenin özrünü kabul etmesin. Allah senin özrünü kabul edenin özrünü kabul etmesin. Bunun üzerine Talha, Osman'ın (r.a.) huzurundan çıktı. Osman (r.a.) insanlara yukarıdan baktı ve şöyle dedi: Ey İnsanlar! Benim Resûlullah (s.a.v.) yanında yüce bir payım ve İslâmiyet'de önceliğim bulunmaktadır. Ben müctehid bir yöneticiyim. Şayet içtihad konusunda hata edersem veya hedefe(maksada) ulaşırsam benden kabul edin. Doğrusu ben Allah'a tövbe ediyorum ve yaptıklarımın dolaylı mağfiret diliyorum. Bunun üzerine Mısırlılar Osman'a (r.a.) çok ağır/çirkin hakaretlerde ve küfürde bulundular.²⁹⁹

Ardından Zeyd b. Sâbit konuştu ve şöyle dedi: Ey Ensar topluluğu! Doğrusu siz peygambere yardımda bulundunuz Allah'ın ensarı oldunuz. O halde bugün onun halifesine de yardımda bulunun ki Allah'ın ikinci kez ensarı olun ve iki ecre müstehak olun. Bunun üzerine Cebele b. Amr es-Saidî ona şöyle seslendi: Asla, vallahi Ey Zeyd! Senin bu önerin kabul edilemez. Yarın Allah katında “*Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan sapdırdılar*”³⁰⁰ diyenlerden olmak istemeyiz. Vallahi Ey Zeyd! Onun İkinci ile akşam arası kadar ömrü kalmış olsa biz onun kanıyla Allah'a yakınlaşırız. Avluda bulunan Mısır ehlinde Haccâc b. Gaziyeye el-Ensârî bağırdı ve şöyle dedi: Şu konuşanın söylediklerini dinlemeyin. Neye karar verdiyseniz kararınız üzere olun, vallahi bu inek(sığır) ne söylediğini bilmiyor.³⁰¹

Topluluktakiler Zeyd b. Sâbit'e hakaret etti. Topluluğun içinden bir adam odun toplamaya başladı. Odunu ateşle tutuşturdu ve getirip kapılardan birine ateşi koydu. Kapı tutuşup yandı ve düştü. İnsanlar diğer kapıyı zorladılar oda aynı şekilde düştü. Muğîre b. Ahnes b. Şerîk şiir inşad etti.

²⁹⁹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

³⁰⁰ el-Ahzâb 33/67.

³⁰¹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

Osman (r.a.) kapının yandığını görünce evde kendisiyle beraber bulunan kimselere şöyle dedi: Bu kapının yakılması, yakılmasından daha büyük bir olayın habercisidir. Ardından insanlar Osman (r.a.) oruçlu olduğu halde onun evine zorla girdiler. Bu olay hicri 35. Senenin Zilhicce ayının 17 veya 18'inde Perşembe veya Cuma günü, Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) öldürülmesi üzerinden 11 yıl 11 ay geçtikten sonra meydana geldi. Osman (r.a.) yanında oturmakta olan Hasan b. Ali'ye (r.a.) dönüp baktı ve şöyle dedi: Ey kardeşimin oğlu Allah adına senden çıkmanı istiyorum. Çünkü ben biliyorum ki baban sana karşı kalbinde şefkat taşımaktadır. Ardından Hasan b. Ali (r.a.) Osman'ın (r.a.) yanından çıktı ve onunla beraber Abdullah b. Ömer de çıktı.

Osman (r.a.) etrafına baktı ve kılıcını kınından sıyırıp savaşmak için hazırlanan Mervân'ı gördü. Bunun üzerine Osman (r.a.), şayet savaşacak olursan ben de seninle beraber savaşmakta kararlıyım dedi. Ardından Mervân şayet savaşmazsam da canımı korumaya kararlıyım diye cevap verdi.

Eve girenlerle çarpıştılar. Onları evden dışarı çıkarıncaya kadar püskürttüler. Osman (r.a.) kılıçlarını kınından sıyırarak hizmetçilerine dönüp baktı ve şöyle dedi: Kim silahını bırakıp kılıcını kınına sokarsa o Allah için hürdür. Burdan ayrılın ve evlerinize dönün. Beni bu toplulukla yalnız bırakın. Bunun üzerine Osman'ı (r.a.) savunan grup kılıçlarını kınına geri koydular.³⁰²

Osman (r.a.), Peygamber'in (s.a.v.) ashabından kendisiyle birlikte evde bulunanlara yöneldi ve şöyle dedi: Bize itaat etmeyi kim üzerine vacip olarak görüyorsa ne elini ne de silahını uzatmamaya karar versin. İnsanlarda savaşmaktan geri durdular. Osman'ın (r.a.) evinin arkasında evi olan İbn Hazm el-Ensâri'nin evinden Osman'a (r.a.) taş atıldı. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Bu taş da nedir? Ardından topluluktakilerden bir adam şöyle bağırdı: Ey Osman taşı atan bizler değiliz ancak onu sana Allah atmaktadır. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Yalan söylediniz, şayet Rabbim atsaydı beni ıskalamazdı.

İnsanlar ikinci kez eve zorla girdiler. Kılıçlarını kınlarından çektiler. Osman'a (r.a.) gelince sustu ne elini ne ayağını hareket ettirmiyordu. Osman (r.a.) onların kendi üzerine atıldıklarını görünce şöyle dedi: Girin, muhakkak ki Allah'ın benim üzerime yazdığı bir

³⁰² İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

ölümüm var ki ben onunla karşılaşacağım ve ben rabbimle oruçlu olduğum halde buluşacağım.³⁰³

Muğîre b. el-Ahnes recez ölçüsü ile şiir söyleyerek kılıcıyla ileri atıldı. Rifaa b. Rafi el-Ensâri ona saldırdı. Sonra Ensâri ona saldırdı ve onu öldürdü. Ardından Mervân b. el-Hakem kılıcıyla öne atıldı. Bunun üzerine Haccâc b. Amr b. Gaziyye el-Ensâri ona yöneldi. Sonra Mervân'a saldırdı ve omuzuna bir darbe vurdu ve kalkanını parçaladı. Kılıç darbeleri Mervân'ın omuzuna kadar ulaştı. Mervân'ı kötü bir şekilde yaraladı. Abdullah b. Abdurrahman b. el-Avvâm öne atıldı topluluğun karşısında durdu ve şöyle dedi: Ey Topluluk! Bu ihtiyar hususunda Allah'tan korkmaz mısınız? Sizler ona itaatın farz kılınmış bir yönetici, imam olduğunu biliyorsunuz. Ey Topluluk! Sizinle ve bizim aramızda Allah'ın kitabı ve peygamberinin sünneti vardır. Bunun üzerine Abdurrahman b. Hanbel el-Cumahî onun üzerine atıldı. Abdullah b. Abdurrahman'a kılıcıyla bir darbe indirdi ve onu öldürdü. Ardından onun yanından ayrıldı.³⁰⁴

Eşter elinde kılıcıyla eve zorla girdi. Bunun üzerine Osman'ın (r.a.) hizmetçisi Eşter'e baktı ve onu öldürmek isteğiyle Eşter'e saldırdı. Ardından Eşter de hizmetçiye yöneldi ve ona öyle bir vurdu ki onu öldürdü. Sonra Abdullah b. Vehb b. Zem'a b. el-Esved'in üzerine saldırdı ve onu öldürdü. Ardından Osman'ın (r.a.) hizmetçisinin üzerine atıldı ona iyi bir darbe vurdu onu sol eliyle tutup başka bir darbe daha vurdu ve hizmetçiyi öldürdü. Sonra Abdullah b. Meysere b. Avf'ın üzerine atılıp Abdullah'ı da öldürdü. Sonra Eşter Osman'ı (r.a.) öldürmek amacıyla Osman'a (r.a.) yöneldi. Osman'ın (r.a.) yanında onu savunacak kimsenin olmayıp tek başına olduğunu görünce pişman oldu mahcubiyet duydu ve geri döndü. Kûfe ehlinden Müslim b. Kesîr el-Ferafisî denilen bir adam şöyle bağırdı: Yazık sana Ey Eşter! Adamı öldürme isteğiyle yanına girdin. Onu görünce kararından vazgeçtin ve geri döndün.³⁰⁵

Muhammed b. Ebî Bekir içeri girdi doğruca Osman'ın (r.a.) yanına gidip Ey Nasel! dedi. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ben Müminler'in Emîri Osman b. Affân'ım sen yalancılardan bir yalancısın. Bunun üzerine Muhammed eliyle Osman'ın (r.a.) sakalını tuttu ve Allah'ın sana yaptıkları hususunda görüşün nedir? Diye sordu. Bunun üzerine Osman (r.a.) Rabbim bana hayırdan başka bir şey yapmamıştır, Allah'tan kork ve

³⁰³ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

³⁰⁴ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

³⁰⁵ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

sakalımdan elini çek şayet baban hayatta olsaydı onu asla tutmazdı dedi. Bunun üzerine Muhammed şöyle dedi: Şayet babam hayatta olsaydı ve senin bu yaptıklarını görseydi onları uygun görmezdi. Osman (r.a.) sağında duran Mushaf'a elini koydu ve onu kucağına aldı onu açtı ve şöyle dedi: Bu Allah'ın kitabı benimle sizin aramızdadır. Doğrusu ben bunun içinde bulunanlarla amel edeceğim hoşunuza gitmeyen şeyleri kınamak hakkınızdır. Bunun üzerine Muhammed b. Ebî Bekir şöyle dedi: “ *Şimdi mi(iman ettin)! Halbu ki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun*”³⁰⁶ Sonra elindeki okla onu yaralamak için uğraşırsa da yaralayamadı. Allah en iyisini bilir. Osman'ın (r.a.) kan damlalarından ilk damla-Allah en iyisini bilir-“*Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir.*”³⁰⁷ ayetinin üzerine düştü. Ardından Muhammed b. Ebî Bekir çekildi ve Kinâne b. Bişr en-Nehâî elindeki demir ile Osman'ın (r.a.) başına vurdu. Sevdân b. Humrân el-Murâdî kılıçla vurdu. Bunun üzerine Osman (r.a.) sırt üstü yere düştü. Osman (r.a.) yara ve kılıç darbeleri aldı. Bunun üzerine Osman'ın (r.a.) hanımı Nâile b. Ferâfisa el-Kelbiyye şöyle bağırdı: Ey Adamlar! Şayet onu öldürdüyseniz o geceleri ibadet eden gündüzleri oruç tutan, geceleri ihya eden Kur'an'ı tek rekatta hatmeden biridir. Osman'ı (r.a.) öldürenler her bir taraftan Nâile'ye hakaret ettiler ve onu öldürmeye niyetlendiler. Bunun üzerine Nâile onlardan saklandı. Sonra onlar Osman'ı (r.a.) öldürülmüş bir vaziyette terkettiler ve reczederek şiirler söylediler.

Osman'ın (r.a.) evinden, Abdurrahman b. Hanbel el-Cumahî çıktı. Ardından Sebüre b. Dirhem çıktı. Ondan sonra Haccâc b. Amr b. Gaziyye el-Ensâri çıktı. Daha sonra Muhammed b. Ebî Huzeyfe b. Utbe b. Rebâa çıktı. Ardından Sevdân b. Humrân el-Murâdî kılıcına Osman'ın (r.a.) kanı bulanmış vaziyette çıktı.³⁰⁸

Hassân b. Sâbit durumu aktarmak üzere Ali b. Ebî Talib'in yanına girdi ve Ensâr'ın Osman'ı (r.a.) yalnız bıraktığı, Talha, Zübeyr, Ammar ve Muhammed b. Ebî Bekir'i suçlu gösteren bir şiiri okudu.

Bazı ilim ehli şöyle dedi: Osman (r.a.) teşrik günlerinde öldürüldü. Bazısı hicretin 35. Yılı zilhicce ayının 18. Gecesinde Perşembe günü öldürüldüğünü söyledi. Avâne b. Hakem şöyle dedi: Osman (r.a.) hicretin 35. Yılında zilhicce ayının 17. Gecesi Cuma günü

³⁰⁶ el-Yunus 10/91.

³⁰⁷ el-bakara 2/137.

³⁰⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

ikinci vaktinde 81 yaşındayken, Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) öldürülmesinin üzerinden 11 yıl 11 ay 18 gün geçtikten sonra öldürülmüştür.³⁰⁹

Buraya kadar İbn A'sem'in aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydettik. Şimdi ise diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti ikinci grup rivayet olarak kaydetmek istiyoruz.

Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesi ile ilgili olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayet şu şekildedir:

Hac görevini yerine getirip erkenden dönenler esenlikle ulaştılar. Muhaliflere haccı ifa edenlerin tamamının hac mevsimi sonrasında Mısırlılara taaruz edecekleri bildirildi. Bununla beraber beldelerin de topluca hareket edecekleri durumu muhalifler öğrendi. Şeytan akıllarına girdi ve şöyle dediler: Bu adamı öldürsek içinde bulunduğumuz halden kurtulabiliriz. İnsanlar öldürülme durumuyla meşgul olurlar ve bizimle uğraşmaya vakitleri olmaz. Muhaliflerin kurtulmak için Osman'ı (r.a.) öldürmenin dışında umutları kalmamıştı. Bunun üzerine Osman'ın (r.a.) kapısını hedef aldılar. Fakat Hasan (r.a.), İbn Zübeyr, Muhammed b. Talha, Mervân b. Hakem, Saîd b. el-Âs ve onlara eşlik eden sahâbenin çocukları onlara engel oldular. Çünkü Ali (r.a.), Hasan (r.a.) ve Hüseyin'e (r.a.) emir vererek şöyle demişti: Kılıçlarınızı kuşanıp Osman'ın kapısına durun ve hiçkimseyi onun yanına ulaştırmayın. Zübeyr, Abdullah b. Zübeyri göndermişti. Talha, Muhammed b. Talha'yı göndermişti. Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabından pekçok kişi çocuklarını insanların Osman'ın (r.a.) yanına girmesine mani olmak üzere göndermişti.³¹⁰ Taraflar arasında çarpışma oldu. Bunun üzerine Osman (r.a.) onlara seslendi: Bana yardım edenlerin kanını helal mi sayıyorsunuz? Fakat onlar buna aldırmaz oldu. Bunun üzerine Osman (r.a.) kapıyı açıp onlara engel olmak için kılıcı ve kalkanyıyla çıktı. Mısırlılar Osman'ı (r.a.) görünce geri durdular. Bu kez bu taraftakiler muhaliflere taaruzda bulunmak istediler. Osman (r.a.) onlara engel oldu. Ondan sonra geri döndüler. Osman (r.a.) iki tarafı da uyardı. Sahâbîlere içeri girmeleri için yemin ettirdi. Fakat onlar ayrılmak istemedi. Ardından içeri girdiler.³¹¹ Osman (r.a.) Mısırlılara karşı kapayı kapatacağı esnada sahabeden Niyar b. İyaz diye bilinen bir adam kapıda belirip Osman'a (r.a.) seslendi ikisi aralarında onlardan uzak olarak konuşurken Kesîr b. Salt el-Kindî attığı okla Niyaz b. İyazı öldürdü. Bunun üzerine

³⁰⁹ İbn A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

³¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/518; Belâzürî, *Ensabu'l-Eşraf*, 5/558.

³¹¹ Taberî, *Târîh*, 2/674.

muhalifler onun katilini bize ver ona karşılık katili öldüreceğiz dediler. Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Beni öldürmek istediğiniz halde bana yardım eden bir adamı size öldürtecek değilim. Bunun üzerine hiddetlendiler ve kapıyı hedef aldılar ve hiç kimse onlara engel olmamıştı. Kapı kapalı olunca içeri giremediler. Ardından bir ateş getirdiler ve kapıyı tutuşturdular, kapının üzerindeki sakife de yandı. Bunun üzerine hane halkı heyecanlandı.³¹² O esnada Osman (r.a.) namaz kılıyordu. Şu ayetleri okumaya başladı: “*Tâ. Hâ. Biz bu Kur’an’ı sana güçlük çekesin diye indirmedik*”³¹³ Kıraati hızlıydı, duyduklarından etkilenmiyordu okurken hatada bulunmuyordu, kekelemiyordu. Onlar gelmeden namazını kıldı. Sonra döndü, oturdu Mushaf’ı açtı kıraate başladı “*Bir kısım insanlar, müminlere: Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan! Dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve Allah bize yeter. O ne güzel vekildir! Dediler.*”³¹⁴ Ayetini okudu.³¹⁵ Sonra Osman evde yanında olanlara şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v.) bana bir söz verdi onun için sabredeceğim. Onlar sadece kapıyı yakmadılar lakin ondan daha büyüğünü yapmayı arzuluyorlar. Sakın içinizden biri hayatını tehlikeye atıp savaşmasın. Ancak onlar Osman’ın sözünü dinlemediler ve ileriye atılıp çarpıştılar. Bu esnada Muğire b. el-Ahnes b. Şerîk hacdan aceleyle dönüp bir grupla Osman’a (r.a.) yardım etmek için evde bulunmaktaydı. Hasan b. Ali (r.a.), Muhammed b. Talha, Saîd b. el-Âs beyit okuyarak çıkıyordu.³¹⁶ Abdullah b. Ömer iki kez zırhını giyerek kılıcını kuşanmıştı ancak Osman (r.a.) onun öldürülmesinden korktuğu için evden dışarı çıkmasını istedi. Zeyd b. Sâbit Osman’a (r.a.) şöyle dedi: Ensar kapıda şayet isterse ikinci kez Allah’ın ensarı oluruz diyorlar. Osman (r.a.) gerekmez uzak durun diye karşılık verdi. Ebu Hüreyre kılıcını kuşanmıştı ancak Osman (r.a.) ona engel oldu.³¹⁷ Abdullah b. Zübeyr en son çıkanlarıydı. Osman’a (r.a.) yapılanları soh haliyle görüp durumunu anlatan Abdullah b. Zübeyrdi.

Mervân beyitler okuyarak öne çıktı. Ardından Benî Leysli Beyya diye çağrılan bir adam öne çıktı ve Mervân’a bir darbe vurdu. Bunun üzerine Mervân’da ona vurdu. Ardından Beyya, Mervân’a sert bir vuruş gerçekleştirdi ve boyun damarlarından birini

³¹² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/541-542.

³¹³ el-Tâhâ, 20/1-2.

³¹⁴ el-Âl-i İmrân, 3/173.

³¹⁵ Taberî, *Târîh*, 2/675.

³¹⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/542.

³¹⁷ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, thk. Ekrem Ziya Umeri, 173.

kesti. Bundan sonra Mervân kısa boyunlu bir halde yaşadı. Mervân'ı süt annesi alıp evine götürdü. Daha sonra Muhaliflerden biri saldırarak Muğire b. el-Ahnes b.Şerik'i öldürdü.³¹⁸

Muhalifler etraftaki evlerin duvarlarından saldırıya geçtiler. Osman'ın (r.a.) eviyle bitişik olan Amr b. Hazm'ın evinin içinden geçip Osman'ın (r.a.), evine dolmuşlardı. Osman (r.a.) ve hane halkı kapıda kimlerin olduğunu anlamadılar. Muhalifler tamamen Osman'ın (r.a.) etrafını sarıp kapladılar, Osman'ı (r.a.) öldürmesi için bir adamı seçtiler. Bu görevlendirilen adam Osman'ın (r.a.) yanına girdi ve şöyle dedi: Halifeliği bırak bizde seni serbest bırakalım. Ardından Osman (r.a.) şöyle dedi: Yazık sana. Vallahi ne cahiliyede ne de İslâmiyet devrinde bir kadına bakmadım. Ne şarkı söyledim ne kötü temennilerde bulundum. Resûlullah'a (s.a.v.) biat ettikten sonra sav sağ elimi avret bölgeme koymadım. Allah'ın bana giydirmiş olduğu gömleği de Allah saadet ehline ikramda bulunana ve yoldan çıkmış kötü insanları zelil edene dek halifeliği bırakacak değilim. Bunun üzerine adam Osman'ın (r.a.) yanından çıktı. Muhalifler ona ne yaptın dediler. Adam, vallahi bizi insanlardan kurtaracak olan onu öldürmemizdir lakin Osman'ı (r.a.) öldürmemiz bize helal olmaz dedi.³¹⁹

Daha sonra Muhammed b. Ebî Bekr, Osman'ın (r.a.) yanına girdi, Osman (r.a.) ona şöyle dedi: Yazıklar olsun sana, Allah'a karşı gelip, Allah'a öfkemi duyuyorsun? Sana karşı bir suçmu işledim. Sana haksızlık mı yaptım.³²⁰ Bunun üzerine Muhammed b. Ebî Bekr, Osman'ın (r.a.) sakalını tuttu ve şöyle dedi: Allah seni rezil etsin Ey Nasel! Bunun üzerine Osman (r.a.) şöyle dedi: Ben Nasel değilim, Müminlerin Emiri Osman'ım. (Osman'ı (r.a.) bu lakapla anıyorlardı) Ardından Muhammed şöyle dedi: Muâviye, İbn Amir, İbn Serh seni koruyup kurtarsınlar bakalım.³²¹ Osman (r.a.) şöyle dedi: Ey Kardeşimin oğlu! Baban sakalını tutup çekmedi. Muhammed, şayet babam yaptığın bu işleri görseydi senin halifeliğini reddederdi. Bu sakalı tutmaktan daha köyü şeyler yapmak istiyorum dedi. Osman (r.a.), sana karşı Allah'a sığınır ve ondan yardım dilerim dedi.³²² Ardından Muhammed b. Ebî Bekr, Osman'ı (r.a.) bıraktı ve çıktı.³²³

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/543.

³¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/543.

³²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/544.

³²¹ Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, thk. Ekrem Ziya Umeri, 174; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Sîrî 1/62; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/519.

³²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/544.

³²³ Halife b. Hayyât, *et-Tarih*, thk. Ekrem Ziya Umeri, 174; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Sîrî 1/62; Taberî, *Târîh*, 2/671; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/519; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/544.

Muhammed b. Ebi Bekr çıkınca onun pişmanlığını gören Kuteyre, Sevdân b. Humrân ve el-Gafikî hınçla harekete geçtiler ve içeri girdiler. Gafikî bir demirle Osman'a (r.a.) bir darbe vurdu. Beraberinde bulunanlar ayaklarıyla Mushaf'a vurdular. Mushaf dönüp dolaşıp Osman'ın (r.a.) elleri arasına düştü. Osman'ın (r.a.) kanları Mushaf'a damlamaya başladı. Sevdân b. Humrân bir darbe indirmek için geldi. Ardından hanımı Osman'ın (r.a.) üzerine eğilerek eliyle kılıcı tuttu. Parmakları kesildi. Sonra Sevdân b. Humrân Osman'a (r.a.) bir darbe indirip onu öldürdü.³²⁴

Osman (r.a.), öldürüldüğü gece rüyasında Resûlullah'ı (s.a.v.) gördü ona şöyle buyurdu: Bu akşam iftarını bizim yanımızda yapacaksın. Osman (r.a.) öldürüldüğünde kanı açık Mushaf'taki Allah'ın "*Onlara karşı Allah sana yeter*"³²⁵ kavlinin üzerine düştü. Osman'ı (r.a.) hizmetçileri yardım etmek üzere girdiler. Sevdân onlara bir darbe vurdu onlarda Sevdân'ın boynuna vurup öldürdüler. Kuteyre'de hizmetçilerden birini öldürdü, Kuteyre'yi de öldürdüler. Muhalifler evi talan edip beytümâlê yöneldiler. Beytümâl görevlileri kaçtılar. Beytümâlê de talan ettiler.³²⁶

Muhalifler Osman'ın (r.a.) başını kesmek istediler, Osman'ın (r.a.) hanımı Nâile ve çocuklarının annesi Osman'ın (r.a.) üstüne kapandılar ve engel oldular. Muhalifler onlara bağırды ve yüzlerine tokat attılar. Bunun üzerine Abdurrahman b. Udeys bırakın dedi.³²⁷

Osman'ın (r.a.) öldürüldüğü haberi Ali b. Ebî Talib (r.a.), Talha, Zübeyr ve Sad'a ulaşınca dehşete kapılarak çıktılar. Duydukları haberin dehşetinden akılları başlarından gidecekti. Osman'ın (r.a.) evine gelip içeri girdiler ve onu öldürülmüş olarak buldular. İstircâ getirdiler, İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn dediler. Ali (r.a.) oğullarına şöyle dedi: Siz ikiniz kapıda beklerken müminlerin emiri nasıl öldürülür? Hasan (r.a.) ve Hüseyin (r.a.), bilmiyoruz diye cevap verdiler. Bunun üzerine Ali (r.a.), elini kaldırdı ve Hasan'ı (r.a.) tokatladı, Hüseyin'in (r.a.) göğsüne vurdu. Muhammed b. Talha ve Abdullah b. Zübeyr'e çok kötü kızdı. İstircâ getirerek öfkeli bir vaziyette dışarı çıktı ve Talha b. Ubeydullah ile karşılaştı. Talha, Ali'ye (r.a.) Ne oldu sana Ey Ebu'l-Hasen? Dedi. Bunun üzerine Ali (r.a.), Ortada açık bir isnad ve delil olmadığı halde Resûlullah'ın (s.a.v.)

³²⁴ Taberî, *Târîh*, 2/676; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/544.

³²⁵ el-Bakara, 2/137.

³²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/544-545.

³²⁷ Taberî, *Târîh*, 2/688; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/545.

ashabından bir adam olan müminlerin emiri öldürülüyor dedi³²⁸ ve istircâ getirerek evine girdi. İnsanlar korku ve paniğe kapıldı böyle bir durumun gerçekleşeceğine ihtimal vermiyor hayal bile etmiyorlardı.³²⁹

Osman (r.a.) Hicretin 35. Yılı Zilhicce ayında on sekizinci Cuma günü öldürüldü. Hilafeti On İki yıldan on iki gün eksik sürdü.³³⁰

Hz. Osman (r.a.) şehit edildiğinde görevde olan valilerinin listesi şu şekildedir; Mekke, Abdullah b. el-Hadrâmî. Taif, Kâsım b. Rebîa es-Sekafî. San'a Ya'la b. Münye. Cend, Abdullah b. Ebî Rebîa. Basra, Abdullah b. Amir b. Küreyz. Kûfe, Ebû Musa el-Eş'arî. Karkisiye, Cerîr b. Abdillâh el-Becelî. Azerbaycan, Eş'as b. Kays el-Kindî. Hülvan, Uteybe b. en-Nehhas. Mah, Malik b. Habib. Hemedan, en-Nüseyr. Rey, Saîd b. Kays. İsfahan, Saîb b. el-Akra. Şam'da Muaviye b. Ebî Süfyan. Beytümâl görevlisi Ukbe b. Amir. Medine'de kaza meseleri görevlisi Zeyd b. Sâbit idi.³³¹

Buraya kadar Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesi ile ilgili olarak iki rivayet grubunu kaydettik. Şimdi ise bu iki rivayet grubu arasındaki mukayeselerimizi zikretmek istiyoruz.

İki rivayet grubunu mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Talha b. Ubeydullah'ın Hz. Osman'ı (r.a.) kuşatma altına aldığı, Hz. Osman'ın (r.a.) Hz. Ali'ye (r.a.) beyit gönderdiği ardından Hz. Ali'nin (r.a.) insanlara namaz kıldırıldığı ve insanların Talha'dan ayrılıp Hz. Ali'ye (r.a.) yönedikleri, Talha'nın Hz. Osman'dan (r.a.) özür dilediği, Hz. Osman'ın (r.a.) bu özrü kabul etmediği, Hz. Osman'ın (r.a.) yukarıdan insanlara bakıp tövbe ettiğini bildiren konuşma yaptığı, bunun üzerine Mısırlılar'ın Hz. Osman'a (r.a.) hakarete küfürde buldukları, Zeyd b. Sâbit'in ensara yardım konusunda hitapta bulunduğu, fakat ensardan birkaç kişinin buna karşı çıktığı, kapıyı ateşe verdikleri ve Hz. Osman'ın oruçlu olduğu halde evine girdikleri Hz. Osman'ın (r.a.) Hasan b. Ali'ye (r.a.) çıkmasını söylediği, Hasan (r.a.) ve Abdullah b. Ömer'in Hz. Osman'ın (r.a.) yanından çıktığı, Hz. Osman'ın (r.a.) Mervân'a savaşmakta kararlı olduğunu söylediği, Sonra Mervân, Saîd b. el-Âs, Muğîre b. el-Ahnes, Abdullah b. Ebî Rebîa, Abdullah b. Meysere b. Avf b. es-Sıbâk, Abdullah b.

³²⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Ali Sîrî 1/63-64; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/520.

³²⁹ İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/520.

³³⁰ Taberî, *Târîh*, 2/690; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/545.

³³¹ Taberî, *Târîh*, 2/693; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/551; İbn Haldûn, *el-İber*, thk. Halil Şehâdeh, 2/602.

Abdurrahman b. el-Avvâm ve Hz. Osman'ın (r.a.) hizmetçilerinden birkaç adam insanlara karşı direnmeye başladığı, eve girenlerle çarpıştıkları, Hz. Osman'ın hizmetçilerine ve ashabtan yanında bulunanlara silahlarını bırakmalarını söylediği, İbn Hazm'ın evinden Hz. Osman'ın (r.a.) evine taş atıldığı, muhaliflerin ikinci kez Hz. Osman'ın (r.a.) evine girdiği, Muğire b. Ahnes'in beyit söyleyerek ileri atıldığı, Rifaa b. Rafi el-Ensari'nin beyit söyleyerek ona saldırdığı ve öldürdüğü, Mervân'ın beyit söyleyerek öne atıldığı, Haccâc b. Amr b. Gazıyye el-Ensari'nin beyit söyleyip Mervân'a darbe vurduğu, Abdurrahman b. Hanbel el-Cumahî'nin, Abdullah b. Abdurrahman b. el-Avvâm'ı öldürdüğü, Eşter'in birkaç kişiyi öldürdükten sonra Hz. Osman'ın (r.a.) yanına girdiği onu yalnız görünce mahcup olup pişman olup geri döndüğü, Muhammed b. Ebû Bekir'in eve girip Hz. Osmanla (r.a.) diyalogu ve Hz. Osman'ı (r.a.) yaralamaya çalıştığı yaralayamadığı, Hz. Osman'ın (r.a.) Kur'an'ı açtığı ve kan damlasının Yunus sûre 91 numaralı ayetin üzerine düştüğü, Muhammed'in çekilip Kinâne b. Bişr'in demirle Sevdân b. Humrân'ın kılıçla Hz. Osman'a (r.a.) vurduğu ve Hz. Osman'ın (r.a.) sırtüstü yere düşüp öldüğü, hanımı Nâile'yi öldürmek istedikleri fakat onun saklandığı, Abdurrahman b. Hanbel, Sebüre b. Dirhem, Haccâc b. Amr b. Gâziyye el-Ensari, Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Sevdân b. Humrân'ın beyitler söyleyerek evden çıktığı, Hassân b. Sâbit'in şiirler söyleyerek durumu Hz. Ali'ye (r.a.) haber verdiği bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından ıktıbasta bulunduğumuz rivayette, muhaliflerin haccı ifa edenlerin hac sonrası taarruz edeceği ve beldelerin topluca harket edeceği bilgisinden sonra harekete geçtiği, kurtulmak için Hz. Osman'ı (r.a.) öldürmeleri gerektiğini düşündükleri ve Hz. Osman'ın (r.a.) kapısına yöneldikleri fakat Hz. Hasan (r.a.), İbnü Zübeyr, Muhammed b. Talha, Mervân, Saîd b. el-Âs ve diğer sahâbe çocuklarının muhaliflere engel olduğu, Hz. Ali (r.a.), Zübeyr ve Talha'nın çocuklarını Hz. Osman'ı (r.a.) korumak üzere gönderdikleri, Hz. Osman'ın (r.a.) taarruzlara engel olduğu sahâbeden Niyar b. İyaz'ı, Kesîr b. Salt'ın öldürdüğü muhaliflerin Kesîr'i istedikleri, Hz. Osman'ın (r.a.) vermediği, kapıyı ve sakifeyi yaktıkları, bu sırada Hz. Osman'ın namaz kılıp Kur'an okuduğu, yanındakilerin savaşmasını istemediği ama onların mücadele ettiği, Hz. Osman'ın (r.a.) Abdullah b. Ömer'in evden çıkmasını istediği, Zeyd b. Sâbit'in ensar yardım etmek üzere bekliyor teklifini Hz. Osman'ın (r.a.) geri çevirdiği, Ebû Hüreyre'ye Hz. Osman'ın (r.a.) engel olduğu, Hz. Osman'ın (r.a.) yanından ayrılanların sonuncusunun Abdullah b. Zübeyr olduğu, Mervân'ın yaralandığı, Muğire b. Ahnes'in öldürüldüğü, Amr b. Hazm'ın evinden geçip Hz. Osman'ın (r.a.) evine doluştukları, Hz. Osman'ı (r.a.) öldürmesi için adam seçtikleri fakat onun Hz. Osman (r.a.) ile konuştuktan sonra vazgeçtiği sonra Muhammed b. Ebû Bekir'in Hz. Osman'ın (r.a.)

yanna girip diyalog sonrası çıktığı, Muhammed b. Ebû Bekir çıkınca onun pişmanlığını gören Kuteyre, Sevdân b. Humrân ve el-Gafikî hınçla harekete geçip içeri girdikleri, Gafikî'nin bir demirle Hz. Osman'a (r.a.) bir darbe vurduğu, beraberinde bulunanların ayaklarıyla Mushaf'a vurdukları, Mushaf'ın dönüp dolaşıp Hz. Osman'ın (r.a.) elleri arasına düştüğü, Hz. Osman'ın (r.a.) kanlarının Mushaf'a damlamaya başladığı, Sevdân b. Humrân'ın bir darbe indirmek için geldiği, ardından hanımı Hz. Osman'ın (r.a.) üzerine eğilerek eliyle kılıcı tuttuğu, parmaklarının kesildiği Sonra Sevdân b. Humrân'ın Hz. Osman'a (r.a.) bir darbe indirip onu öldürdüğü, Hz. Osman'ın (r.a.) öldürüldüğü gece rüyasında Peygamber'i (s.a.v.) gördüğü, kan damlalarının ayet üzerine düştüğü, Hz. Osman'ı (r.a.) öldürenlerin öldürüldüğü, muhaliflerin beytümâli talan ettikleri, Hz. Osman'ın (r.a.) başını kesmek istedikleri hanımlarının engel olduğu, haberi duyunca Hz. Ali (r.a.), Talha ve Zübeyr in dehşetle çıktığı, Hz. Osman'ın (r.a.) evine geldikleri Hz. Ali'nin (r.a.) oğullarına, Muhammed b. Talha ve Abdullah b. Zübeyr'e kızdığı, Hz. Ali'nin Talha b. Ubeydullah ile diyalogu, insanların korku ve paniğe kapıldığı böyle bir durumun gerçekleşeceğine ihtimal vermeyip hayal bile etmedikleri ve Hz. Osman'ın (r.a.) vefat ettiğiinde görevde olan valilerinin bilgileri zikredilmektedir.

b) İbn A'sem'den iktibasta bulunduğumuz rivayet ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından iktibasta bulunduğumuz rivayet sahâbenin konumu, özellikle ensarın tutumu, sahâbe çocuklarının tutumu ve Hz. Osman'ı (r.a.) öldürenlerin akıbetleri hususlarında farklılık arz etmektedir. Ayrıca İbn A'sem kuşatma süreci ve öldürülme sürecinde muhalif olarak ön planda Mısırlıları tutmaktadır. Diyalogları Mısırlılar üzerinden aktarmaktadır.

Buraya kadar Hz. Osman'ın (r.a.) öldürülmesi ile ilgili rivayet gruplarını kaydettik. Ardından mukayeselerimizi zikrettik. Şimdi ise birkaç değerlendirme zikretmek istiyoruz.

İbn A'sem'in aktardığı rivayette Hz. Ali'nin (r.a.) bir numaralı kumandanı olacak baldan orduların hazin bir şekilde öldürdüğü Eşter'in bu kadar başkaldırıdan sonra, mahcubiyet duyup pişmanlıkla geri dönmesi gayet manidardır. Bu Eşter'i aklama ve masum gösterme adına ortaya sürülen algı rivayeti midir yoksa gerçekten Eşter pişman mı olmuştur. Öyle ki İbn A'sem müslümanların halifesini öldürme suçundan Eşter'i kurtarmak istemiştir.

Hz. Osman'ın (r.a.) vefat ettiği sırada görevde olan yöneticilerin listesi verilmiştir. Bu listeden olmak üzere çağdaş araştırmacılar fitne kazanının kaynağı Kûfe, Basra ve Mısır'ı baz alarak Hz. Osman'ın (r.a.) akrabalarını göreve getirip hata ettiği iddiasında bulunurlar. Biz bu iddiaların hepsini reddediyoruz. Tarihi rivayetlerde de vermiş olduğumuz listede sabit olduğu üzere Hz. Osman (r.a.) vilâyetlere sadece kendi akrabalarını atamamıştır. Meseleye sadece Kûfe, Basra, Mısır zaviyesinden bakmak yerine Hz. Osman'ın (r.a.) istihdam politikasının tamamından bakmak daha tutarlı ve insafli olsa gerekir. Kaldığı bu üç şehrin insanların ihtiras sahibi oldukları bu şehirlerde yerli yabancı unsurların dini, ekonomik propagandalar yaptıkları toplumu fitneye sürükledikleri rivayetlerle sabittir. Bu cümleden olmak üzere dönem olaylarına yaklaşırken tek pencereden değilde başta dini, ekonomik, askeri ve sosyo psikolojik yönlerle beraber bütüncül yaklaşılması bizlerin tutarlı değerlendirmeleri zikretmemizi sağlayacaktır.

Ali Delice “Osman önemli birçok işlerin ve memuriyetin idaresini Emevî soyundan gelen yakınlarına bırakarak asabiyetin meydana çıkmasına zemin hazırladı. Bu asabiyet, Haşimilerle Emevîler arasındaki bir kabile asabiyeti idi ki, sonuçta halifenin öldürülmesine neden olmuştur. Hulefa-i Raşidin döneminde halifelerin, Hz. Peygamber dönemine yakın oluşu ve İslâm'ın hala canlılığını korumuş olması, gizliliğini korumuş dahi olsa asabiyet şuurunun, Arapların gönüllerinde sıkışıp kalmasına neden olmuştur. Yani İslâmi şuur, bir anlamda asabiyet şuuruna engel olmuştur”³³² ifadelerine yer vermektedir.

Mustafa Çiçek, “Hz. Osman kimi çıkarıcıların, Allah'ın kanunlarının uygulanmadığını düşünen bazı samimi dindarların, çeşitli kabilelerden oluşan fitneci, serseri, ayak takımından oluşan ve kişisel gerekçeleriyle muhasaraya katılanların saldırısı karşısında desteksiz bırakılmış olarak katledilmiştir”³³³ ifadelerine yer vermektedir.

Şaban Öz, siyasi kaos anlamındaki fitneleri, Hz. Osman'a muhalefetle başlayıp, Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye teslim etmesi ile biten süreci birinci fitne, Muâviye'den sonra işbaşına geçen Yezîd'in biat istemesi ile başlayan ve Abdullah b. Zübeyr'in öldürülmesi ile biten süreci ikinci fitne şeklinde tasnif etmektedir. Buna ilave olarak birinci fitnenin nedenlerini ekonomik zenginlik, sosyal değişim, siyasi erkin şahsiyetinden kaynaklanan nedenler, siyasi erkin tasarruflarından kaynaklanan nedenler, kabile asabiyeti,

³³² Ali Delice, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(1999), 304.

³³³ Mustafa Çiçek, “Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm”, *İstem* 7(2006), 147.

Kureyş iktidarına itirazlar şeklinde zkrederken süreç içerisinde bu nedenlere ek gelişen gerekçeler hakkında ise şunları zikretmektedir; Grup, şahıs ve ailelerin iktidar arzusu, sahabe sınıfının tasfiyesi, toplumsal yapıda görülen değişim (Bedevîler, göç, yeni kurulan şehirler), kalıcı ve bağlayıcı bir siyasi sistemin kurulamamış olması, ekonomik kaygılar.³³⁴

Hâricî hareketin çıkış noktasının tahkîm olayı değil, aksine Hz. Osman (r.a.) döneminde gelişen fitne olayları, bireysel söylemlerin ictimai yapılanmaları tetiklediği akabinde halifenin öldürülmesinde görüyoruz. Bir başka ifade ile Hâricî düşüncenin temellerinin Hz. Ömer (r.a.) döneminde ordugâh şehirlerin kurulması ile istenmeden inşaa edildiğini Hz. Osman'ın (r.a.) hilafetinin ikinci yarısında fetih hareketlerinin durması ile hortladığını Hz. Osman'ın (r.a.) muhasarası ve öldürülmesi ile de patladığını düşünüyoruz.

Asabiyet konusunun olayları tetiklediğini göz önünde bulundurursak asabiyet konusu ile ilgili olarak şu ifadelere yer verebiliriz: Sosyal görüntü itibari ile asabiyet düşüncesinin hâkim olduğu bir Arap toplumu içerisinde tezahür eden İslâm, bu yapıyı ıslah edici, hatta bu yapıyı ortadan kaldıran evrensel bir birlik anlayışını insanlara sunmuştur. İdeal insan ve toplum yapısını gerçekleştirilmede karşı karşıya kalınan ilk problem elbette kabîlevî bu parçalanmış yapı olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâm'ın evrensel mesajıyla gerek teorik gerekse pratik anlamda kabileler üstü bir sosyal yapıyı oluşturmuş Arap insanının kimlik ve karakterine işlenmiş olan kabileciliğin ortaya çıkardığı parçalanmış yapıyı yok etmeye çalışmıştır. Ancak biz kabilecilik anlayışının Arap toplumu içerisinde uzun vadede etkisini ve bir olgu olarak varlığını gizli bir şekilde devam ettirdiğine şahid olmaktayız.³³⁵ Bu cümleden olmak üzere Hz. Osman (r.a.) sonrası gelişmelerde ve Emevî Devleti siyasetinde bunun aktif olarak kendini gösterdiğini tarihi rivayetlerden müşahede etmekteyiz. Bundan başka meşrû bir halife olan Hz. Osman'ın (r.a.) katledilerek şehit edilmesiyle birlikte ardı alınamaz tartışmalar ve savaşlar çıkarken itikadî ve siyasî fırkalar oluşmaya başlamıştır. Emevîler, Abbasiler döneminde İslam Fetihleri ivme kazansa da hilafet kurumu sancılı süreçler geçirmiştir.

Buraya kadar Hz. Osman'ın öldürülmesi ile ilgili rivayet gruplarını kaydettik. Ardından bunlar arasındaki mukayeselerimizi zikrettik. Akabinde zihni melekelerimizin

³³⁴ Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011), 23-24.

³³⁵ M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İstem* 8(2006), 86.

elverdiği ölçüde değerlendirmelerimizi ve çağdaş değerlendirmeleri kaydettik. Biz bu başlık altında bu kadar hususla yetinerek bir sonraki başlığa geçmek istiyoruz.

3.6. Hz. Osman'ın Defnedilmesi

İbn A'sem, Hz. Osman'ın (r.a.) defnedilmesi ile ilgili olarak aktardığı rivayette ensarın ve muhaliflerin Hz. Osman'ın (r.a.) cenazesini defnetmeye izin vermedikleri bilgisini zikretmektedir. Ayrıca Hz. Osman'ı (r.a.) Yahudi kabristanına defnetmek isteyenlerin olduğunu kaydetmektedir. Bundan başka Hz. Osman'ın (r.a.) cenazesinin üç gün çöplükte kaldığı ve bir ayağının köpekler tarafından koparıldığını bildirmektedir. Biz bu başlıkla ilgili bu kadar açıklama ile yetinerek rivayet gruplarını kaydetmek istiyoruz.

İbn A'sem, Hz. Osman'ın (r.a.) defnedilmesi ile ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

Abdurrahman b. Ebû Bekir ve Ebû Cehm b. Huzeyfe el-Adevî Osman'ın (r.a.) kapısına yöneldiler. Gördüler ki, Haccâc b. Amr b. Gaziyye el-Ensârîyle birlikte amcasının oğullarından bir grup Osman'ın (r.a.) kapısında duruyor ve hiç kimseyi onun yanına girmeye bırakmıyorlar. Bunun üzerine Ebû Cehm b. Huzeyfe şöyle dedi: Ey Adamlar! Siz adamı öldürdünüz bizi bırakında onu taşıyalım namazını kılalım. Bunun üzerine ensar ve oradakiler şöyle dedi: Asla, vallahi insanlar bizim razı olduğumuz bir adama biat edinceye kadar onun cenaze namazını kılmanız için sizi bırakmayacağız. Bunun üzerine Ebû Cehm b. Huzeyfe şöyle dedi: Siz neden bizim Osman'ın (r.a.) namazını kılmamıza müsaade etmiyorsunuz doğrusu Allah ve Melekler ona salatda bulunmuştur. Bunun üzerine Haccâc b. Amr b. Gaziyye el-Ensârî ona şöyle dedi: Şayet yalan söylüyorsan Allah seni de onun girmiş olduğu yere girdirsin. Bunun üzerine Ebû Cehm şöyle dedi: Evet Allah beni onunla beraber haşretsin. Bunun üzerine Basralılardan bir adam ona şöyle dedi: Hayır senin üzerinde bir sorumluluk yok, Allah seni, onu ve taşlanmış şeytanı beraber haşretsin. Vallahi, şayet seni onunla buluşturmada bırakırsak bu acizlik olur. Bunun üzerine arkadaşları Ebû Cehm'e şöyle dedi: Yazık sana Ey Ebû Cehm! Nefsin hususunda bir ihtiyacın mı var ki? Şu topluluğu bırak sende kendi işine bak. Bunun üzerine Ebû Cehm şöyle diyerek ayrıldı: *“Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz”*³³⁶ Ardından Hassân b. Sâbit ile karşılaştı ve Hassân, Ebû Cehm'e şöyle dedi: Arkanda ne var Ey Ebû Cehm! Bunun üzerine Ebû Cehm şöyle dedi: Vallahi arkamda Osman b. Affân'ın evinde

³³⁶ el-Bakara 2/156.

öldürüldüğü ve bizim de onun namazını kılmamıza engel olduğumuz haberi vardır. Ardından Hassân b. Sâbit şöyle dedi: Yakında bunun sonucunu göreceksin Ey Ebû Cehm! Evine git bu karabatak topluluk için kendini tehlikeye atma. Osman'ı öldürmeye güç yetiren kişi için başka insanları öldürmek daha kolaydır. Ebû Cehm evine gitmek üzere ayrıldı.³³⁷

Ali (r.a.) kendisine biat edildikten sonra Osman'ın (r.a.) defnedilmesini emretti. Üç gündür çöplükte atılmış bulunan Osman'ın (r.a.) naaşı taşındı ki köpekler onun ayaklarından birini yok etmişlerdi. Mısırlılardan bir adam ve topluluk biz Osman'ı Yahudi kabristanından başka yere defnetmeyiz dedi. Hakîm b. Hizâm yalan söyledin ey konuşan, Kusayoğullarından bir adam hayatta olduğu sürece bu asla olmayacak dedi. Osman rahmetullahi aleyh küçük bir kapı üzerinde taşındı. Ayakları kapının dışına taşıyordu ve kafasından da tıkırtı şeklinde ses geliyordu. Gömüleceği çukura getirildi. Ardından Hakîm b. Hizâm öne geçerek cenaze namazını kıldırdı. Osman (r.a.) Bakîul-Garkâdda defnedildi. Bunun üzerine Hassân b. Sâbit el-Ensari şu şiir okudu.

Ali'ye (r.a.) biat edilinceye kadar Osman'ın (r.a.) naaşı terkedildi taki çukura getirilip gömülene kadar. Cenaze namazını Hakîm b. Hizâm kıldırdı. Kimine göre Cübeyr b. Mut'ım b. Adîy cenaze namazını kıldırdı ve Bakîul-Garkad'a defnedildi.

Daha sonra Ali (r.a.), Osman'ın (r.a.) evinde bulunan bütün malları, silahı ve sadaka malıyla alınmış değerli eşyalarının getirtilmesini emretti. Ardından bunlar kabzedilerek müslümanların beytül-mâlinde kullanıldı. Bunlardan başka kalanları ise Ali (r.a.) Osman'ın (r.a.) çocukları ve ailesi arasında miras olarak paylaştırdı. Ali (r.a.) beytül-mâlde ki bütün malları toplayarak ensar ve muhacir arasında dağıttı. Her bir adama üç dinar paylaştırıldı. En iyisini Allah bilir.³³⁸

Buraya kadar İbn A'sem'in başlık çerçevesinde aktarmış olduğu rivayeti birinci grup rivayet olarak kaydettik. Şimdi ise ikinci grup rivayet olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayeti kaydetmek istiyoruz.

Hz. Osman'ın (r.a.) defnedilmesi ile ilgili olarak diğer İslâm tarihi kaynaklarında katarılan rivayet şu şekildedir:

³³⁷ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

³³⁸ İbn A'sem el-Kûfi, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî, 2/423-437.

Osman'ın (r.a.) cenazesi üç gün defnedilmeden kaldı. Sonra Cübeyr b. Mut'ım, Hakîm b. Hizâm el-Kureyşî, Osman'ın (r.a.) defnedilmesine izin versin diye Ali (r.a.) ile konuştular. Cenazenin taşınacağını duyan muhalifler gelenlere atmak için ellerinde taş ile yola oturdular. Bu sebeple cenazeyi taşımaya akrabalarından ve başka insanlardan az miktarda kimse katıldı. Ali (r.a.) buna engel oldu. Bunların içerisinde Zübeyr, Hasan, Ebû Cehm b. Huzeyfe, Mervân,³³⁹ Zeyd b. Sâbit, Talha b. Ubeydullah, Ali ve Ka'b b. Mâlik ve diğer dostları bulunuyordu.³⁴⁰ Güneşin batımı ile yatsı arası cenazeyi Medine'de Hış Kevkeb diye bilinen bir duvarın yanına getirdiler. Hış Kevkeb, Bakî mezarlığının dışındaydı.³⁴¹ Osman'ın (r.a.) namazını Cübeyr b. Mut'ım³⁴² veya Mervân³⁴³ Hakîm b. Hizâm³⁴⁴ veya Misver b. Mahreme³⁴⁵ kıldırdı. Ensar'dan bir takım insanlar Osman'ın (r.a.) cenaze namazının kılınmasını engellemek istediler akabinde fitne zuhur eder korkusuyla vazgeçtiler. Osman (r.a.) Hış Kevkeb'e yıkanmadan elbiseleri ile defnedildi. Hış Kevkeb'in Muâviye b. Ebî Süfyan döneminde duvarı yıkıldı ve daha başka cenazeler Osman'ın (r.a.) yanına defnedildi böylece Osman'ın (r.a.) kabri Bakî mezarlığına dahil edildi.³⁴⁶

Buraya kadar Hz. Osman'ın (r.a.) defnedilmesi ile ilgili olarak rivayet gruplarını kaydettik. Şimdi ise bunlar arasında mukayesemiz neticesinde tespit ettiğimiz hususları kaydetmek istiyoruz.

İki grup rivayeti mukayese edince şu hususları tespit ettik:

a) *Kitâbü'l-Fütûh*'tan iktibasta bulunduğumuz rivayette Abdurrahman b. Ebî Bekir ve Ebû Cehm'in Hz. Osman'ın (r.a.) cenazesini almak üzere gittikleri fakat başta Haccâc b. Amr b. Gaziyye el-Ensari olmak üzer ensarın istediğimiz bir halife seçilmeden cenaze namazı kılınmasına müsaade etmiyoruz dedikleri, Ebû Cehm ile tartıştıkları, Hassân b. Sâbit'in, Ebû Cehm'i uyardığı, Hz. Ali'nin (r.a.) kendisine biat edildikten sonra Hz. Osman'ın (r.a.) defnedilmesini emrettiği, Hz. Osman'ın (r.a.) naaşının üç gündür çöplükte olduğu, ayaklarından birini köpeklerin yokettiği, Mısırlılardan bir adamın Yahudi

³³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/545.

³⁴⁰ Taberî, *Târîh*, 2/689.

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/545-546.

³⁴² Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, thk. Ekrem Ziya Umeri, 177; Taberî, *Târîh*, 2/688; İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 2/520; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/546.

³⁴³ Taberî, *Târîh*, 2/689; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/546.

³⁴⁴ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, thk. Ekrem Ziya Umeri, 177; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/546.

³⁴⁵ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, thk. Ekrem Ziya Umeri, 177.

³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2/546.

kabristanına defnettirmek istediği buna mukabil Hakîm b. Hizâm'ın karşılıklıta bulunduğu, Hz. Osman'ın (r.a.) Bakîul-Garkad'a defnedildiği, namazını Hakîm b. Hizâm veya Cübeyr b. Mut'im'in kıldırıldığı, Hz. Ali'nin (r.a.), Hz. Osman'ın (r.a.) evindeki malları beytül-mâldeki malları ensar muhacir ve Hz. Osman'ın (r.a.) ailesi arasında paylaştığı bilgileri zikredilmektedir. Diğer İslâm tarihi kaynaklarından ıktıbasta bulunduğumuz rivayette Hz. Osman'ın (r.a.) cenazesinin üç gün defnedilmeden kaldığı, Cübeyr b. Mut'im ve Hakîm b. Hizâm'ın Hz. Ali'den (r.a.) defin işlemleri için izin istediği, muhaliflerin cenazeyi ve taşıyanları taşlamak için yollara oturdukları, Hz. Ali (r.a.), Zübeyr, Talha Hz. Hasan (r.a.), Ebû Cehm, Mervân, Zeyd b. Sâbit, Ka'b b. Mâlik ve Mervân'ın cenazeyi taşıyıp defne katıldığı Hz. Osman'ın (r.a.) namazını Cübeyr b. Mut'im veya Mervân, Hakîm b. Hizâm veya Misver b. Mahreme'nin kıldırıldığı, ensarın başlangıçta Hz. Osman'ın (r.a.) defnine engel olacağı ama fitne zuhur etmesin diye vazgeçtikleri, Hz. Osman'ın Hış Kevkeb'e yıkanmadan defnedildiği, Muâviye döneminde Hış Kevkeb'in Bakî mezarlığına dahil edildiği bilgileri zikredilmektedir.

Buraya kadar rivayet gruplarını ve bunlar arasındaki mukayeselerimizi kaydettik. Şimdi ise birkaç değerlendirme zikretmek istiyoruz:

İbn A'sem'in aktardığı rivayette ensarın Hz. Osman'ın (r.a.) defnedilmesine mani oldukları bilgisi aktarılmaktadır. Diğer İslâm tarihi kaynaklarında ise böyle bir girişime kalkışacakları fikrinde oldukları fakat daha başka fitneye mahal vermemek için bundan vazgeçtikleri bilgisi aktarılmaktadır. Biz ensarın böyle bir tutum sergileyeceğini düşünmüyoruz. Bir başka ifadeyle ensarın cenaze namazının kılınmasına engel olduğunu ifade eden rivayetlere şüphe ile yaklaşıyoruz. İlk üç halife döneminde siyasetten uzak kalan ensarın Hz. Ali (r.a.) döneminde potansiyel halife destekçisi olduğu bariz açıktır. Ensar'ın aktif siyasette yer aldığı göz önündedir. Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Osman'ın (r.a.) arasının kötü olduğu algısını oluşturmak isteyenler acaba öncelikle Hz. Ali'nin (r.a.) tarafındaki ensarın Hz. Osman düşmanı olduğu izlenimini mi uyandırmak istediler veyahutta rivayetleri bu şekildedemi tezyin ettiler.

Eleştirilerin odağında bir yönetici olan Muâviye'nin İslâm fetihlerine ivme kazandırmaktan sonraki bir diğer hayırlı tutumu Hz. Osman'ın (r.a.) kabrini Bakî mezarlığına dahil ettirmek olsa gerektir.

SONUÇ

İbn A'sem el-Kûfi'nin Kitâb'ül-Fütûh'unda Hz. Osman Dönemi başlıklı bu çalışma da IV/X. Yüzyılda hayatta olduğu rivayet edilen ve Arapça aslından XX. Yüzyılda istifade edilmeye başlanan Farsça tercümesinden şîf muhit ve eserlerini Farsça yazarlar arasında XIII. Yüzyıldan itibaren istifade edilip yaygınlaştığı müşahede edilen İbn A'sem'in *Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Osman (r.a.) dönemi bilimsel metotlarla ortaya konulmaya çalışıldı.*

İbn A'sem şîf düşüncesini ve tarih algısını kitabında aktardığı rivayetlerde sergilediği için sünnî muhit arasında pek ilgi görmemiştir. Bir başka ifade ile adı meşhur olmasa da rivayetleri meşhur olmuş bu sebeple nispeten ilgi görmüştür. Özellikle Hz. Osman (r.a.) dönemi olaylarında şîf düşüncesini ilmek ilmek oluşturmaya çalıştığı eserinde görülmüştür. İbn A'sem Hz. Ömer'in (r.a.) şûra üyeleri ile ilgili görüşlerini aktarırken açık bir şekilde hilafet hakkının Hz. Ali'nin (r.a.) olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu düşüneyi farklı dini unsurlarla destekleme yoluna gitmiştir. Bunu yaparken Hz. Osman'ın (r.a.) yönetimini kötüleyen kehanet bilgilerini aktarmaktan geri durmamıştır.

İbn A'sem, şûra görevlileri ve Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesi olayında da şîf tarih algısını eserinde yansıtmaktan geri durmamıştır. Bir başka ifade ile diğer İslâm tarihi kaynaklarından farklı bir şûra olayı aktarmıştır. Bu cümleden olmak üzere şûra olayının gerçekleştiği ev, halife adaylarının yaptıkları konuşmalar diğer kaynaklardan farklı aktarılmıştır. İbn A'sem tarihi malumatı yanlış aktarmıştır. Şöyleki *Kitabü'l-Fütûh'ta* şûra olayının gerçekleştiği ev olarak Eş'as b. Kays'ın kızkardeşi Fâtıma bt. Kays'ın evi zikredilmiştir. Esasen Fâtıma bt. Kays, Dahhâk b. Kays'ın kızkardeşidir. Ayrıca İbn A'sem şûrayı denetleme görevi verilen ensardan bahsetmemiştir.

İbn A'sem diğer İslâm tarihi kaynaklarından farklı olarak Hz. Osman'ın (r.a.), Ifrikiyye humusunu Hakem b. Ebi'l-Âs'a bağışladığını ve ayrıca Hakem'e beytûlmâlden mal verdiğini zikretmiştir. Ashabın bu durumdan rahatsız olup Abdurrahman b. Avf ile istişare ettiklerini kaydetmiştir. Hz. Osman'ın (r.a.) halife seçilmesinde halkın gönlünün Hz. Osman'dan (r.a.) yana olduğu bilgisini aktarmışken bu istişarede halkın Abdurrahman b. Avf'ı imam olarak görmek istedikleri bilgisini zikretmiştir. Böylece açık bir çelişkiye düşmüştür. Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Ali'ye (r.a.) kılıcını almasını kendisinin de kılıcını

alacağını söylediğini, bunları duyan Hz. Osman'ın (r.a.) Abdurrahman b. Avf'ı münafıklıkla itham ettiğini bu olay üzerine küstüklerini zikretmiştir.

İbn A'sem, Abdullah b. Sebe mevzusuna değinmemiştir. Vilâyetlere müfettişlerin gönderilmesinden bahsetmemiştir. Vilâyetlerdeki yönetim aleyhtarı yapılanmaların birbirleriyle olan mektuplaşmalarına değinmemiştir.

İbn A'sem, Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi üzerinde oldukça durmuştur. Bu olayı aktarırken Hz. Osman'ı (r.a.) suçlayıcı ve farklı bir Hz. Osman (r.a.) profili sergilemiştir. Ebûzer olayını diğer İslâm tarihi kaynaklarından farklı olarak Ammâr b. Yâsir olayı ve yönetimin yanlışları üzerine bina ederek trajedik bir şekilde aktarmıştır. Hz. Osman'ın (r.a.) Ammâr b. Yasir'ide sürgün edeceğini kaydetmiştir. Bütün bunlarla birlikte yönetim ve Hz. Osman (r.a.) karşıtı, olaylarda kurtarıcı olan nevi şahsına münhasır karizmatik bir Hz. Ali (r.a.) algısı oluşturmaya çalışmıştır. Bunu da rivayet tezyin ediş şekliyle desteklemiştir. Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Osman'ın (r.a.) sürekli karşı karşıya gelip birbirlerine hakaret ettiklerini zikretmekten geri durmamıştır.

Kitâbü'l-Fütûh'ta Taberî ve İbnü'l-Esîr'de rastlayamadığımız Ka'b b. Ubeyde ve Kûfeliler'in elçisi Anzî olayı trajedik bir şekilde aktarılmıştır.

İbn A'sem, sahâbenin önde gelenlerinin Hz. Osman'a (r.a.) yönetimde akrabalarına görev vermesi ve bidatler ihdas etmesi ile ilgili sitem ettiklerini zikretmiştir. Hz. Osman'a (r.a.) karşı sunulan ithamlar üzerinde tekrar tekrar durmuştur.

Diğer İslâm tarihi kaynaklarından farklı olarak yönetim karşıtı olanları, muhalifleri Hz. Osman'ın (r.a.) Medine'ye davet ettiği vurgusu üzerinde durmuştur. Ensar ve muhacirin muhaliflerle irtibat kurup Hz. Osman'ın (r.a.) azl edilmesi karşı çıkarsa öldürülmesi üzerinde ittifak ettiklerini zikretmiştir.

İbn A'sem, Eşter en-Nehâi'ye başta Ebûzer'in cenazesinde olmak üzere, Kûfe'de ki başkaldırılarda tarihi bir misyon yüklemeye çalışmıştır. Hz. Osman (r.a.) ile muhalifler arasında arabuluculuk yapan sahâbenin şهادette bulunarak ahidnâme yazdıklarını kaydetmiştir. Böylece tarihi algısına göre muhaliflerin haksız olmadığını sahâbilerin şهادetiyle desteklemek istemiştir.

Kitâbü'l-Fütûh'ta, mektup meselesinde Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Osman'ın (r.a.) birbirlerini itham ettikleri aktarılıp nihayetinde Mervân b. Hakem'in suçlu olduğu bilgisi zikredilmiştir. Medineler'in mektup olayını öğrenmesi üzerine gönüllerde gizlenen kinin ortaya çıktığı ve Medine'de Hz. Osman'a (r.a.) öfke duymayan kimsenin kalmadığı aktarılmıştır. Hz. Ali (r.a.) ile Ümeyyeoğullarının karşı karşıya geldiği bilgisi vurgulanmıştır. Hz. Osman'ın (r.a.) yardım çağrısına valilerinde, halkında tepkisiz kaldığı bilgisi zikredilmiştir.

İbn A'sem, muhasara sürecinde muhalif bir Hz. Aişe (r.anha) portresi aktarırken Hz. Aişe'nin (r.anha) ağzı ile Ebû Süfyan'ı kötülerden geri durmamıştır. Ancak bunu yaparken Ebû Süfyan'ın Bedir savaşında bulunduğunu zikrederek tarihi malumat yanlısına düşmüştür. Özelde Hz. Osman'ı (r.a.) genelde Ümeyyeoğullarını yerecek şekilde aktarımlarda bulunmuştur. Hz. Osman (r.a.) dönemi olaylarında yönetimi suçlu çıkaracak bilgiler zikretmiştir. Hz. Ali'yi (r.a.) ön plana çıkarmıştır. Bu cümleden olmak üzere şif düşüncenin hedef kitlesi olan sahâbîleri Hz. Ali (r.a.) ağzı ile hakaretlere maruz bırakmıştır. Bunun olmadığı yerlerde muhalifler tarafından bu işi icra etme yoluna gitmiştir. Sahâbe'nin önde gelenlerinin ve ensar-muhacir'inin yönetimin uygulamalarının karşıtı olduğunu kaydetmiştir. Hz. Osman (r.a.) ile sahâbenin tartışmalarına yer vermiştir. Hz. Osman'ın (r.a.) muhasara sürecinde Kûfeliler'i sindirirken, öldürülmesinde ve defnedilmesinde özellikle ensara ve Mısırlılar'a aktif rol biçmiştir.

Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci döneminde fetih hareketlerinin duraklaması bireysel ve toplumsal sapmalara sebep olmuştur. Bir başka ifade ile kişilerin içselleştirdikleri ve bastırmak durumunda kaldıkları fikirler günyüzüne çıkmıştır. Bununla birlikte ekonomik istikrarsızlık baş göstermiştir. Bu ve benzeri durumları gizli yapılanmalar bireysel ya da toplumsal anlamda kullanmışlardır. Bu yapılanmalar iç karışıklıklara neden olarak bir başka ifade ile fitneyi sürükleyerek halkı yönetime karşı kıskırtmıştır. Bireysel fikirler ictimai bir yapılanmaya dönüşmüştür. Ferdi hareketler kitlesel hale gelmiştir. İfade hürriyeti her bir Müslüman bireyde kendine yer edinmiştir. Fetihlerle birlikte genişleyen İslâm toprakları yeni halkları bünyesine katarken sosyolojik ve kültürel değişimler başgöstermiştir. Entegrasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Alt kademe yöneticiler halkın nabzını tutamamıştır. Arz-talep ilişkisi dengelenememiştir. Üst düzey kabine toplantısını anımsatan valiler toplantısı meyvesini verememiştir. Halkın ve alt kademe yöneticilerin siyasî istikrarsızlığa mahal verecek söylemleri boy göstermiştir. Din adına aşırı söylemler

fiiliyatı tetiklerken her bir birey dinî farklı anlayıp uygulamaya başlamıştır. Bedevîlerin gücü hadarîlerin gücünün önüne geçmiştir. Bedevîlerin eylem ve söylemleri devletin gücünü bastırmıştır. Gizli yapılanmalar bedevîlerin muharrik yapısını İslâm toplumunun halifesini öldürebilecek seviyeye taşımıştır. Bütün bunlarla birlikte harici mantalite ile Hz. Osman (r.a.) katledilerek şehit edilmiştir.

Netice itibariyle İbn A'sem'in *Kitâbü'l-Fütûh*'unda Hz. Osman (r.a.) dönemi ile ilgili aktarılan rivayetler diğer İslâm tarihi kaynaklarında aktarılan rivayetler ile bazen olay örgüsü olarak uyum arz etsede şîî tarih algısının oluşturulması ve şahıslara yüklenen roller bakımından genel itibariyle açık bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir. Bu cümleden olmak üzere kişilerin üslupları ve olaylar şîî düşünceye göre motiflenip tezyin edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Akarsu, Murat. *Hz. Osman ve Hilâfeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Apak, Adem. “Hz. Osman’ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları’nın Devlet İdaresindeki Yeri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 487-521.
- Apak, Adem. *Erken Dönem İslâm Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2016.
- Atalan, Mehmet. “ Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2004), 55-68.
- Atçeken, İsmail Hakkı. “Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervân B. Hakem’in Rolü”. *Selçuk Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi Dergisi*/9 (2000), 315-348.
- Atçeken, İsmail Hakkı. “Râşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar”. *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*. ed. Mehmet Şeker. 2/261-299. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Aycan, İrfan. “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabîlesinin Rolü”. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 36, 119-141.
- Aydın, Mehmet. “Faraklit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/165-166. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Azimli, Mehmet. “Hulefa-i Raşidin Dönemi Seçimleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/1 (2007), 35-59.
- Bakkal, Ali. “Ebû Bekir’in Halîfe Seçilmesinde “ İmamlar Kureyş’tendir” Hadîsinin Rolü Üzerine”. *İstem* 6 (2005), 87-104.
- Barlak, Yasemin. “Dört Halife Dönemi Siyasî Hadiselerinde Eş‘as b. Kays’ın Rolü”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, 101-141.
- Başaran, Selman. “Ebû Mihnef”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/188-189. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Başaran, Selman. “Fâtıma bint Kays”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/227. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü’l-eshrâf*. thk. Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrût: Dârû’l-Fıkr, 1417/1996.
- Busse, Heribert. “Dört Raşid Halife ve İlk Fetih Dalgası”, çev. Cem Zorlu. *İstem* 6 (2005), 291-295.
- Çelebî, Mustafa b. Abdullah Kâtib. *Keşfü’z-zunûn an esâm’il-kütüb ve’l-fünûn*. nşr. Mektebetü’l Müsennâ. Bağdat: Mektebetü’l Müsennâ, 1941.

- Çiçek, Mustafa. “Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm”. *İstem* 7(2006), 135-158.
- Dadan, Ali. ““Amvâs Vebası ve İslam Toplumunda Yaptığı Etkiler”. *Olağan Dışı Dönemlerde Ahlak ve Vicdan Ekseninde Değişim, Süreklilik ve Sürdürülebilirlik*. ed. Şeyma Çiçek vd. 1/341-346. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2021.
- Dadan, Ali. *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler’in Sonuna Kadar)*. İstanbul: Hikmetevi, 1. Basım, 2017.
- Dalkılıç, Mehmet. “Osman Bin Affân’ın Halife Seçilmesi ve Seçim Şûrası’nın Tarafsızlığı”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (2014), 9-22.
- Delice, Ali. “Emevî Devletinin Yıkılış Nedenleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 3(1999), 299-320.
- Demir, Halis. “Meşruiyet Açısından Hz. Osman’ın Öldürülmesinin İncelenmesi”. *KSÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 77-119.
- Demircan, Adnan (ed). *İslâm Tarihi Kaynakları*. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Demircan, Adnan. “Hz. Hasan ve Halifeliği”. *Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1(1995), 81-109.
- Demircan, Adnan. *Ali-Muaviye Kavgası*. İstanbul: Beyan, 2. Basım.
- Demircan, Adnan. *Fitne: Kardeşlerin Savaşı*. İstanbul: Beyan, 2015.
- Duman, Ali. “İslâm Amme Hukuku Tarihinde Bir dönem Noktası: Sakîfetu Benî Saîde”. *Ekev Akademi Dergisi* 21 (2004), 141-152.
- Dûrî, Abdülaziz. *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul, Endülüs Yayınları, 2016.
- Ebû Zür‘a, Ebû Zür‘a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dımeşkî, *Târîhu Ebî Zür‘a ed-Dımeşkî*. thk. Şükrullah b. Ni’metullah el-Kûcânî. Dımeşk: Mecmaullugatıl-Arabiyye.
- Fayda, Mustafa. “Hz. Peygamber Sonrasında Halife Seçimi Meselesi ve Hulefâ-yi Râşidîn’in Hilafete Gelme Süreçleri”. *Geçmişten Günümüze Hilafet*, ed. Mustafa Sabri Küçükaşcı vd. İstanbul: İlem Yayınları, 2019.
- Fayda, Mustafa. “İbn A‘sem el-Kûfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/325-326. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri(Dört Halife Dönemi)*. İstanbul: Kubbealtı, 1. Basım, 2014.

- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Sakıfe Olayı veya Hz. Ebû Bekir’in Halife Seçimi”. *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (1982), 7-27.
- Gömbeyaz, Melek Yılmaz. “Muaviye b. Ebî Süfyan’ın Muhaliflerini Bertaraf Etme Yöntemleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010),301-332.
- Güzel, Ahmet. “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi’nde Halifelerin Halkla İlişkileri” *İstem* 6(2005), 245-264.
- Güzel, Ahmet. “Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Ğıfârî”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2012), 43-68.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Dımeşk-Beyrût: Risale, 1397/1977.
- Halil, İmadüddin. *İslam Tarihine Giriş*, çev. Abdurrahim Şen. İstanbul: Mana Yayınları, 2011.
- Hançabay, Halil İbrahim. “ Hz. Osman’ın Halife Seçilmesi”. *Ekev Akademi Dergisi* 58 (2014), 375-394.
- Hançabay, Halil İbrahim. “Halifeliği Döneminde Hz. Osman’la Hz. Ali Dışındaki Şûra Üyeleri Arasındaki İlişkiler” . İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Hitti, Philip K. *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım 2020.
- Hilmi, Filibeli Ahmed. , *İslâm Tarihi*. thk. Cem Zorlu. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Hizmetli, Sabri. “Tarihî Rivayetlere Göre Hz. Osman’ın Öldürülmesi”, 149-176.
- İbn A’sem, Ebû Muhammed Ahmed İbn A’sem el-Kûfî. *Kitâbü’l-Fütûh*, thk. Ali Sîrî. 9 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Edvâ, 1411/1991.
- İbn Abdilhakem, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Abdilhakem el-Mısrî el-Kureşî. *Fütûhu Mısr ve’l-Mağrib*. Mektebetüs-Sekâfeti ed-Diniyyeti, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askâlânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b Muhammed el-Askalânî, *Lisânü’l-Mızân*. thk. Dairatü’l-Muarrifi’Nizamiyye. 7 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetü’l-Alemî Lilmatbaatî, 1390/1971.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Kitâbü’l-İber ve dıvânü’l-mübtede ve’l-haber fi’l-eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men-âsarahüm min-zev’is-sultâni’l-ekber*. thk. Halil Şehadeh.8 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Fıkr, 1408/1988.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. , *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. Nşr. El-Kütübü's-sekafiyetü. Beyrut: 3. Basım, 1417.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dımeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Dârü'l-Fikr, 1407/1986.
- el-İmâme ve's-Siyâse*, (İbn Kuteybe'ye nisbet edilir, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî) thk. Ali Sîrî. 2 Cilt. Beyrût-Lübnan: Darü'l-Edvâ, 1990/1410.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Ma'ârif*. thk, Servet Ukkâşe. Kahire: 1413/1992.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub b. Miskeveyh el-Hâzin. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*. thk. Ebü'l-Kasım İmâmî. Tahran, 1421/2000.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-Hanci, 1421/2001.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî. *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr. 12 Cilt. Darü'l-Fikr.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *El-Avâsım mine'l-kavâsım*. Çev. Tahir Tural. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2021.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mirâtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dımeşk: Dârü'l Risâle el- Âlemiyeye, 1434/2013.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrût-Lübnan: Darü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1417/1997.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Hacer el-Askalânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Karabulut, Ali Rıza & Karabulut, Ahmet Turan. *Mucemu't-târîh*. Türkiye, Darü'l-Ukbe, 1. Basım, 1422/2001.
- Kelpetin, Mahmut. *İbn A'sem el-Kûfî'nin (ö. 320/932/den sonra) Kitâbü'l-Fütûh'unda Hz. Ebû Bekir Dönemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

- Kılıç, Ünal. “Kûfelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002),239-260.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. Hayrettin Karaman & İbrahim Kâfi Dönmez vd. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Kurat, Akdes Nimet. “Abû Muhammed Ahmad Bin A’sam Al-Kûfî’nin Kitâb Al-Futûh’u”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 7/2 (Haziran 1949), 255-273.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî. *el-Bed ve’t-târîh*. nşr. Mektebetü’s Sekafeti’ d Diniyyeti. 6 Cilt.
- Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b Abdilkâdir b. Muhammed el-. *İmtâ’u’l-esmâ bimâ li’r-resûl mine’l-ebnâ’i (enbâ’i) ve’l-ahvâl ve’l-hafede ve’l-metâ*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü’l Kütübü’l İlmiyye, 1420/1999.
- Mes’ûdî, Ebû’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes’ûdî el-Hüzelî. *Mürûcü’z-Zeheb ve Me’âdinü’l-Cevher*. thk. Kemal Hasan Mer’î. 5 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1425/2005.
- Nazlıgül, Habil. “Misver b. Mahreme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/192-193. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Önkal, Ahmet. (ed). *İslâm Tarihi-I*. 2 Cilt. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Önkal, Ahmet. “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 6/3 (1992), 189-197.
- Önkal, Ahmet. “İslam Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*. 75-79. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.
- Önkal, Ahmet. “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”. *İstem* 2(2003), 33-68.
- Öz, Şaban. “İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şâz –Şîî-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-“. *İstem* 11 (2008), 79-91.
- Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Özaydın, Abdülkerim. “el-Bed’ ve’t-Târîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/289-290. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Özdemir, Mehmet Nadir. “İslâm Tarihi’nde İlk İhtilâfların Odağında Bir İsim: Ammâr b. Yasir”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (Temmuz 2013), 311-334.
- Parlak, Nizamettin. “Hz. Ömer’in Şûra’sındaki Halife Adayları”. *İstem* 20 (2012), 75-92.

- Parlak, Nizamettin. “Sakîfe’deki Halife Adayları”. *İstem* 19 (2012), 121-136.
- Safedî, Ebû’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-. *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu’tturasî, 1420/2000.
- Sevim, Ali. “Buğyetü’t-Taleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/361-362. Ankara: TDV Yayınları, 1992
- Seyf b. Ömer, Seyf b. Ömer et-Temimî, *el-Fitne ve vak’atü’l-cemel*. thk. Ahmed Râtib Armûş. Dârü’n-Nefâis, 1413/1993.
- Seyyid, Eymen Fuâd. “Makrizî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/448-451. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu’t-türsî’l-Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hıccâzî. Camiatü İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyyetü, 1411/1991.
- Şen, Abdurrahman. *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-. *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1407.
- Topaloğlu, Fatih. *Hz. Ali’nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Tüccar, Zülfikar. “el-Maârif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/271. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Varol, M. Bahaüddin (ed). *Prof. Dr. Ahmet Önkâl Kitabı*. Konya: NEÜ Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Varol, M. Bahaüddin. “el-İmame ve’s-Siyâse” İsimli Eser’in Müellifi İbn Kuteybe Midir?”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/2 (2003),308-321.
- Varol, M. Bahaüddin. “Emevîler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”. *İstem* 8(2006), 83-107.
- Varol, M. Bahaüddin. “Raşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişme Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *İstem* 6 (2005), 195-213.
- Varol, M. Bahaüddin. *İslâm Düşüncesi ve Tarihinde Ehli Beyt*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Ya’kûbî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzih el-. *Târîhu’l-Ya’kûbî*. thk. Abdü’l-Emîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrût-Lübnan: 1431/2010.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu’cemü’l-üdebâ*, thk. İhsân Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Darü’l-Garbi’l-İslamî, 1414/1993.

- Yıldız, Hakkı Dursun. “Dahhâk b. Kays”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/409-410. Ankara: TDV Yayınları,1993.
- Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/438-443. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yüksel, Ahmet Turan. “Dört Halife Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Ömer”. *İstem* 6 (2005), 59-86.
- Yüksel, Mücahit. *İlk Dönem İslâm Tarihinde İktidar Muhalefet İlişkisi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 30 Cilt. Beyrût: Risâle, 1435/2014.
- Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımeşkî. *el-A'lâm*. Darü'l İlm Li'l-milâyîn, 2002.
- Zorlu, Cem. *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncı